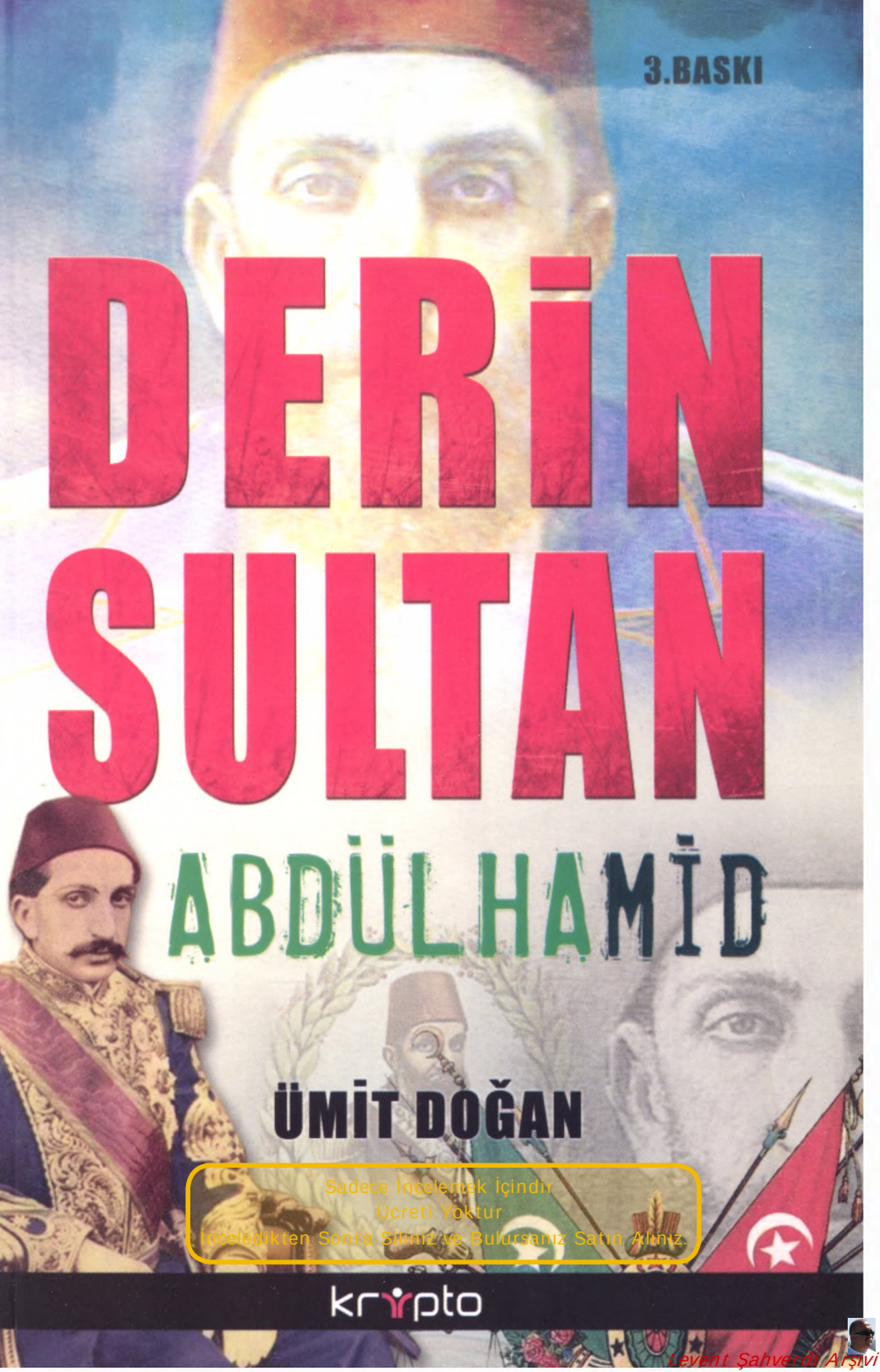

Levent Şahverdi Arşivi

ÜMİT DOĞAN

DERİN SULTAN ABDÜLHAMİD

krypto

Levent Şahverdi Arşivi

Derin Sultan Abdülhamid, Ümit Doğan, Kripto Kitaplar©

Genel Yayın No: *153*
Araştırma & İnceleme: *126*

Yazan: *Ümit Doğan*
Yayın Yönetmeni: *Ümit Çıkrıkcı*
Kapak Tasarım: *Kripto Tasarım Ekibi*
Düzelti: *Pınar Öztaş*

1.Baskı: *Ekim 2017*
2.Baskı: *Kasım 20199*
3.Baskı: *Şubat 2021*

ISBN: *978-605-4991-63-1*
Yayıncı Sertifika No: *45134*

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılmaz.
Copyright © 2008-2021, KRİPTO KİTAPLAR Publishing House

Yayımlayan:
kripto
Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Kültür Mahallesi, Ataç 2 Sokak, No:71/B Çankaya/Ankara
Tel: 0312 432 1923 Faks: 432 1933
e-posta: kripto@kriptokitaplar.com
www.kriptokitaplar.com

Satış Direktörü: *Murat Alaca*
Pazarlama Sorumlusu: *Ahmet Mert Öztuğ*

Baskı: *Bizim Büro Basım Evi/Ankara*
(Matbaa Sertifika No:42488)

Levent Şahverdi Arşivi

ÜMİT DOĞAN

1984 yılında Kırıkkale'de doğdu. İşletme alanında lisans, tarih alanında lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamladı. İstiklal Harbi tarihi üzerine bilimsel araştırmalar yapmaya başlayan genç tarihçi, anılan zaman kesitinin üzerinde çok durulmayan ya da araştırılmayan yönlerine derinlemesine nüfuz etmek çabası ile ön plana çıkmıştır. Bu anlayışla kaleme aldığı yayınlanmış on adet kitabı bulunmaktadır. İlk çalışması olan *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman* başlıklı kitabı 2014 yılında yayınlanmış ve çok sayıda baskı yapmıştır. Yazar bu çalışma ile tarihe "Ali Şükrü Bey Hadisesi" olarak geçen olaya net bir şekilde açıklık getirmiştir. Yazarın 2016 yılında yayınlanan ve yine çok az bilimsel araştırmaya konu olan *Türk Papa/İstiklal Harb'inden Ergenekon Sürecine Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhanesinin Faaliyetleri* isimli ikinci çalışması, yakın tarihimizin unutulan bir sayfasına ışık tutmuş ve birçok kesim tarafından beğeni kazanmıştır. Yazar, *Atatürk'ü Öldürme Planları* isimli üçüncü kitabında, Atatürk'e yapılan otuzdan fazla suikast tertibini ilk defa ortaya çıkarıp yayınladığı belgelere dayanarak anlatmıştır. Yazarın Kurtuluş Savaşı'mızın kazanılması adına Atatürk'ün kontrolünde gerçekleşen istihbarat faaliyetlerine ve kahraman istihbaratçılarımızın eşsiz mücadelelerine yer verdiği *Atatürk'ün İstihbarat Faaliyetleri* isimli dördüncü kitabı, Nisan 2017'de raflardaki yerini almıştır. Ümit Doğan'ın beşinci kitabı *Derin Sultan Abdülhamid* isimli çalışması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşananlara ışık tutması amacıyla hazırlamış olup, Osmanlı sultanları arasında özel bir yere sahip olan Sultan Abdülhamid Dönemi ile ilgili önemli tespitler yapmaktadır. Ümit Doğan'ın kaleme aldığı *Çarpıtılan Tarihle Hesaplaşma* isimli altıncı kitabı Aralık 2018'de, *Ana Türk /Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım* isimli yedinci çalışması ise Aralık 2019'da okuyucuyla buluşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ümit Doğan Cumhuriyet tarihi alanındaki araştırmalarından elde ettiği birikimlerini cumhuriyetimizin emanetçisi olan çocuklara aktarmak amacıyla *Çocuklar İçin Atatürk'ün Hayatı, Çocuklar İçin Kurtuluş Savaşı Tarihi* ve *Çocuklar İçin Kurtuluş Savaşı Kahramanları* isimli üç tane de çocuk kitabı kaleme almış, bu kitaplar Aralık 2019'da çocuk okurlarla buluşmuştur.

Ümit Doğan, evli ve bir çocuk babasıdır.

İletişim:
E–Posta: tsumut71@gmail. com
Facebook: https://www.facebook.com/umit.dogan.1650
Twitter: @tsumut71
İnstagram:@umt.dogan

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ **11**

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN YAYINLANAN HATIRALARI ÜZERİNE TARTIŞMALAR **13**

Sultan II. Abdülhamid'in Yayınlanan Hatıraları Gerçek Değil Mi? .13

Hatıralar Nasıl Temin Edildi ve Yayınlandı? 13

Hatıratın Üzerindeki Şüpheler ve Görüşler Nelerdir? 15

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ÇOCUKLUĞU, ŞEHZADELİĞİ, ŞAHSİYETİ VE AİLESİ **21**

Sultan II. AbdülhamidNe Zaman Doğdu?
Çocukluğu Nasıl Geçti? 21

Sultan II. Abdülhamid'in Dış Görünüşü Nasıldı? 22

Sultan II. Abdülhamid'in Şehzadeliğinde Nasıl Bir Yaşam Tarzı Vardı? 24

Sultan II. Abdülhamid Kararsız ve Dengesiz Bir Yapıya Sahip miydi? 25

Sultan II. Abdülhamid'in Bir Günü Hangi Uğraşlarla Geçerdi? 26

Sultan II. Abdülhamid Hangi Sporlarla İlgilenirdi? 27

Sultan II. Abdülhamid Kitap Okumayı Sever Miydi? 27

Sultan II. Abdülhamid'in Hobileri ve Özel Merakları Nelerdi? 28

Sultan II. Abdülhamid'in Tıbba ve İlaçlara Bakışı Nasıldı? 30

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN AİLESİ **33**

Sultan II. Abdülhamid'in Hanımları 33

Sultan II. Abdülhamid'in Çocukları 36

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTA ÇIKMASI VE ÖNCESİNDE YAŞANANLAR **39**

Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve
V. Murad Tahta Çıkışında Neler Yaşandı? 39

Levent Şahverdi Arşivi

Bilekleri Kesilmiş Halde Can Veren Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü? İntihar mı Etti? 41
Sultan Abdülaziz'in Ölümüyle Hüseyin Avni Paşa'nın Öldürülmesi Arasında Hangi Bağlantı Vardı? 43
Sadece Üç Ay Padişahlık Yapan V. Murad Neden Tahttan İndirildi? 45
Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Tahtına Çıkışı Nasıl Gerçekleşti? 46

SULTAN II. ABDÜLHAMİD TAHTA ÇIKTIKTAN HEMEN SONRAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR 49
Kanun-i Esasi'nin İlanı 49
Sultan II. Abdülhamid'inMeclis-i Mebusan'ı Süresiz Tatil Etmesi.. 51
Sultan II. Abdülhamid Mithat Paşa'yı Neden Sürgüne Gönderdi? Affedip Geri Çağırma Sebebi Neydi? 53
Sultan II. Abdülhamid'i Tahttan İndirip V. Murad'ı Yeniden Padişah Yapma Çabaları Nelerdi? 55
V. Murad'ı Kaçırıp Padişah İlan Etmek İçin Kadın Kılığında Saraya Girenler Kimlerdi ? 56
Mason Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi'nin Sultan II. Abdülhamid'e Darbe ve Suikast Planları Nelerdi? 57
Sultan II. Abdülhamid'i Darbe Yapmak İsteyen Ali Suavi'nin Çırağan Sarayı Baskını 66
Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi Ali Suavi Olayı'ndan Sonra Sultan II. Abdülhamid'i Tahttan İndirme Çalışmalarına Nasıl Devam Etti? .. 68
Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi Nasıl Ortaya Çıkarıldı? 71

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE KIBRIS MESELESİ 75
Sultan II. Abdülhamid ve Kıbrıs'ın İngilizlere Kiralanması Süreci.. 75

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, YILDIZ MAHKEMESİ VE MİTHAT PAŞA'NIN ÖLÜMÜ 93
Sultan Abdülaziz'in Öldürüldüğü İddiasıyla Kurulan Yıldız Mahkemesi'nde Kimler Ne Sebeple Yargılandı? 93
Sultan Abdülaziz'in Ölümü ve Sonrasında Yaşananlar Hakkında Düşünce ve Yorumlar Nelerdir? 94
Yıldız Mahkemesi, Mithat Paşa ve Beraberindekileri Tasfiye Etmek Amaçlı Düzmece Bir Davadan mı İbaretti? 97

Levent Şahverdi Arşivi

Mithat Paşa Nasıl Öldürüldü? Olayın Sultan II. Abdülhamid'le Bir İlgisi Var mıydı? 101

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, HAFİYE TEŞKİLATI VE JURNALCİLİK 107

Jurnal, Jurnalcilik ve Hafiye Kelimeleri Ne Anlama Gelmektedir? 107
Sultan II. Abdülhamid Hafiye Teşkilatını Neden Kurdu? 108
Hafiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Yapısı 115
Hafiye Teşkilatı ve Jurnalciliğe Dair Tanıkların Düşünceleri Nelerdi? 120
Jurnaller Nasıl ve Nereden Toplanırdı? 127
Jurnaller NasılÇıkar Amaçlı Kullanılmaktaydı? 128
Menfaat Sağlamak Amaçlı Jurnalcilik Yapanlar Kimlerdi? 133
Sultan II. Abdülhamid'in Hanedan Üyeleriyle İlişkileri Nasıldı? .. 140
Jurnalcilik Toplumda Nasıl Bir Etki Yarattı? Asılsız Jurnaller Ne Gibi Mağduriyetler Yaşattı? 150
İngiltere'ye Karşı İRA Örgütünü Sultan II. Abdülhamidmi Kurdu? 157

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ALINAN DIŞ BORÇLAR VE DÜYUN-U UMUMİYE 161

Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması 161
Duyun'u Umumiye İdaresi'nin Kurulmasından II. Meşrutiyete Kadar Yapılan Dış Borçlanmalar 163

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE YAHUDİLERE FİLİSTİN'DE TOPRAK SATIŞI MESELESİ 167

Sultan II. Abdülhamid ve Yahudilerin Filistin'den Toprak Talebi. 167
Sultan II. Abdülhamid ve Theodore Herzl 170
Sultan II. Abdülhamid, Filistin'den Toprak Satın Almak İsteyen Theodore Herzl'i Huzurundan Kovdu mu? 178
Sultan II. Abdülhamid ve Rothschildler 180
Sultan II. Abdülhamid'in Rothschildlere Nişan ve Hediye Verdi Mi? 182

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE BASINDA SANSÜR MESELESİ 185
Sultan II. Abdülhamid Döneminde Gazete, Dergi ve Kitaplarda Sansür Uygulandı mı? 185
Sultan II. Abdülhamid'in Hoşlanmadığı Bazı Kelimelerin Kullanılması Yasaklandı mı? 192
Sultan II. Abdülhamid'in Emriyle Çuvallar Dolusu Kitabın Yakıldığı Doğru Mu? 197
Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yurt Dışı Basının Yurda Sokulmadığı Doğru Mu? 200

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİRA FABRİKALARI VE BİRAHANELER 203
Biranın Osmanlı Kültürüne Girişi ve Osmanlı'da Bira Üretimi 203
Osmanlı'da İmparatorluğunda Bira Üretimi ve İlk Bira Fabrikaları 204
Osmanlı'da Birahaneler ve Sultan II. Abdülhamid Zamanında Bira İçilebilen Mekanlar 211

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE HAMİDİYE ALAYLARI 225
Sultan II. Abdülhamid Hamidiye Alaylarını Hangi Sebeple Kurdu? 225
Alayların Kurulma Fikri Nasıl Ortaya Çıktı? 226
Alayların Fiilen Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti? 227
Hamidiye Alayları Hakkındaki Olumlu ve Olumsuz Görüşler Nelerdi? 231

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E ERMENİLERİN YILDIZ SUİKASTI 247
Sultan II. Abdülhamid Ermenilerin Suikastından Nasıl Kurtuldu? Suikastın Sebepleri Nelerdi? 247
Suikast Kararı Nasıl Alındı? Suikastçı Ermeniler Kimlerdi? Suikast İçin Hangi Hazırlıklar Yapıldı? 252
Suikast Günü Neler Yaşandı? 256
Suikastçıların Soruşturması Nasıl Yapıldı? Suikastçılar Nasıl Yargılandılar? Ne Ceza Aldılar? 259

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, JÖNTÜRK DEVRİMİ VE II. MEŞRUTİYETİN İLANI 263
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması 263
Jöntürk Devrimine Zemin Hazırlayan Sebepler 266
II. Meşrutiyet Öncesi Başkent İstanbul'da Yaşanan Huzursuzluklar 267
Anadolu'da Patlak Veren 1906 – 1907 Vergi Ayaklanmaları 270
Askeri Birliklerdeki Huzursuzluk ve Erlerin Devrime Katılması İçin Yapılan Faaliyetler 289
II. Jöntürk Kongresi ve Alınan Kararlar 291
Makedonya'da Yaşanan Huzursuzluklar 295
Devrimin Fiilen Başlayışı 299
Meşrutiyet'in İlan Edilmesi 306
Aydınların Meşrutiyet'in İlanına Şüpheyle Yaklaşımı 307
Anadolu'da Yapılan Meşrutiyet Gösterileri 310
Balkanlarda Yapılan Meşrutiyet Gösterileri 313
Saray Dalkavukları Biranda Nasıl Meşrutiyetçi Oldular? 315
Hafiye Teşkilatı'nın Lağvedilmesi 316
Öfkeli Halkın Hafiyelere Tepkisi 317

31 MART VAKASI VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ 319
İttihat ve Terakki'nin Siyasete Perde Arkasından Müdahale Etme Çabaları 319
Meşrutiyet Sonrasında İstanbul'un Durumu 322
Kamil Paşa Hükümeti ve İttihatçılarla İlişkileri 324
Seçimlerin Yapılması 326
Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin Göreve Başlaması 327
Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 328
Gazeteci Hasan Fehmi Bey'nin Öldürülmesi ve Sonrasında Yaşananlar 331
İsyanın Hemen Öncesinde Askerin Durumu 335
31 Mart Vakası Fiilen Başlıyor 336
Hareket Ordusu İstanbul'a Sevk Ediliyor 338
31 Mart Olayında Sultan II. Abdülhamid'in Parmağı Var Mıdır? 339
Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi 340

Levent Şahverdi Arşivi

Tahttan İndirilme Kararının Sultan II. Abdülhamid'e Bildirilmesi 342
Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e Sürgün Edilmesi 346
Selanik'e Gittikten Sonra İstanbul Basınında Sultan II. Abdülhamid Hakkında Çıkan Haberler..... 348

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAKKINDA SÖYLENEN BAZI SÖZLER 351

KAYNAKÇA 357

Levent Şahverdi Arşivi

ÖN SÖZ

Sultan II. Abdülhamid 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı tahtına geçmiş, 33 yıl gibi uzunca bir süre padişahlık yapmış ve bu döneme damgasını vurmuştur.

II. Abdülhamid Dönemi'yle ilgili yazılan tarihî kaynaklarda tam bir mutabakat sağlanamamış ve bu dönem, tarihçiler açısından büyük tartışmalara neden olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi değerlendirmelerinin müelliflerin dünya görüşüne göre farklılaşarak aşırı övgü veya yergi içerebileceğini unutmamak gerekir. Nitekim II. Abdülhamid Dönemi'ni çalışan araştırmacılar içinde Sultan'ı şiddetle eleştiren ve baskıcı bir yönetim kurmakla suçlayanlar olduğu gibi, hemen her kararını başarılı bir siyasi hamle olarak yorumlayıp kayıtsız şartsız alkışlayanlar da olduğu görülmektedir. II. Abdülhamid tahttan indirildiği tarihten 1940'lı yılların sonuna kadar olumsuz bir şahsiyet olarak değerlendirilirken, bu tarihten sonra durum tersine dönmüş ve Sultan bir devlet adamının ötesinde fevkalade bir şahsiyet olarak sunulmuş, hatta bu durum kimi çevrelerce çok öteye taşınarak kendisine "ermiş" sıfatı bile yakıştırılmıştır. Abdülhamid Dönemi'nde yaşamış şahsiyetlerin hatıratlarında da Sultan'dan farklı farklı şekillerde bahsettikleri görülmektedir. Hatırat sahipleri olaylara kendi çerçevelerinden baktıkları için, bu nedenle Sultan'ın yakınındakilerle meşrutiyet taraftarlarının, Sultan'dan ihsan görmüş kişilerle de II. Abdülhamid Dönemi'nde yönetimden canı yanmış, sürgüne gönderilmiş kişilerin hatıratlarının farklılık göstermesi son derece doğaldır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid tarihsel bir figür olmasının yanında güncel politik meselelerde de zaman zaman gündeme gelmekte ve siyasi figür olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş olan gerçek II. Abdülhamid günümüze uyarlanmakta, ideolojiler doğrultusunda bir *"II. Abdülhamid miti"* inşa edilmek istenmektedir. İşin ilginç tarafı, oluşturulmak istenen bu II. Abdülhamid mitinde bile mutabakat sağlanamamış olmasıdır. Atatürk'e karşı II. Abdülhamid modelini ön plana çıkaranlar olduğu gibi, II. Abdülhamid'in cumhuriyetin zeminini hazırladığı, Atatürk ve II. Abdülhamid'in fikirlerinin birbirinin aynısı yahut devamı olduğu kanısında olanlar da vardır.

Hakkında onlarca araştırma yapılmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid Dönemi üzerindeki tartışmalar devam etmekte, bu gizemli Sultan, tarihin derinliklerindeki yerini korumaktadır. Bu nedenle elinizdeki kitaba *"Derin Sultan Abdülhamid"* adı verilmiştir. Kitap, II. Abdülhamid ve dönemi üzerindeki tartışmalara farklı bir boyut kazandırma amacı gütmemekle beraber, dönemin kaynakları detaylıca incelenerek büyük bir titizlikle hazırlanmıştır. Kitapta; Abdülhamid Dönemi'nde gelişen önemli ve tartışmalı olaylara yer verilerek bu olaylar objektif bir şekilde yansıtılmaya çalışılmış, bu nedenle olaylar hakkında fazlaca yorum yapılmamış, büyük ölçüde kaynaklara inilmiş, yalnızca gerekli yerlerde gerekli açıklamalar yapılarak karar okuyuculara bırakılmıştır. Kitap, okuyucuların ve bilim insanlarının katkılarına daima açıktır.

Bu kitabın hazırlanma sürecinde desteklerini esirgemeyen eşim ve oğluma teşekkürü borç bilirim.

Ümit Doğan
13 Ekim 2017 - Niğde

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN YAYINLANAN HATIRALARI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Sultan II. Abdülhamid'in Yayınlanan Hatıraları Gerçek Değil mi?

Hatıratlar, tarih yazımında birinci kaynak olarak değerlendirilmeseler de belli bir olayın detaylarını öğrenebilmek açısından tarih biliminin görmezden gelemeyeceği kayıtlar olduğundan tarihçilik açısından önem arz etmektedir. Söz konusu hatırat Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş ve günümüzün en çok konuşulup tartışılan hükümdarı Sultan II. Abdülhamid'e ait olunca yalnız tarihçilerin değil, Sultan'ın hayatını kendi kaleminden dinlemek isteyen bütün okuyucuların ilgisini çekmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in hatıraları yayınlandığı ilk andan itibaren büyük ilgi görmüş, defalarca ve miktarı bilinmeyen şekilde basılmıştır. Bununla birlikte yayınlanan hatıratın sıhhati ve Sultan II. Abdülhamid'in kaleminden çıkıp çıkmadığı konusunda şüpheler başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Hatıralar Nasıl Temin Edildi ve Yayınlandı?

Söz konusu hatırat ilk defa, 6 Ocak 1919 tarihinden itibaren haftalık *Utarit* dergisinde tefrika yani yazı dizisi şeklinde ve *"Hâtırat-ı Sultan II. Abdülhamid Hân-ı Sânî"* başlığı altında yayınlanmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başlandı. Bu tefrika derginin ikinci sayısı hariç 1. ve 17. sayıları arasında iki üç sayfalık kısımlar hâlinde yayınlanmaya devam etti. 1922'de *"Hâtırat-ı Sultan II. Abdülhamid Hân-ı Sânî"* adıyla İstanbul Cihan Kütüphanesi'nde kitap hâlinde basıldı. Kitabın başında Vedat Örfi'nin *"Birkaç Söz"* başlıklı yazısı mevcuttu. Hatıratın yeni harflerle basılması işini ise 1946'da Bursa Bozdağ Kitabevi sahibi İsmet Bozdağ yaptı. *"İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri"* ismiyle basılan kitap 69 sayfadan oluşuyordu. Bozdağ'ın dediğine göre kitabevini kapatınca kitaplar kâğıt hurdacısına verilmiş ve kitabın büyük bir kısmı bu şekilde yok olmuştu. Kitap ikinci olarak 1960 yılında tarihçi ve gazeteci Sabahattin Selek tarafından yayınlanmış, bunu Osman Yüksel Serdengeçti'nin herhangi bir ilavede bulunmaksızın yaptığı 1964'teki *"Sultan II. Abdülhamid Anlatıyor"* isimli 48 sayfalık yeni baskısı izlemişti.[1]

1975 yılında, rivayete göre hatıratın tam metni Almanya'nın Leipzig şehrinde İsmet Bozdağ tarafından bulundu. Akabinde önce Tercüman gazetesinde tefrika olarak yayınlandı, sonra kitap olarak basılmaya başlandı ve söz konusu hatırat günümüze kadar geldi. Bozdağ kitapta *"Sultan II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri Peşinde Otuz Yıl"* başlıklı bölümde hatıraların nasıl eline geçtiğini anlatır. Buna göre, kitabevi sahibi olan İsmet Bozdağ orta yaşlı bir kadından üç küfe dolusu kitap satın alır. Bir kısmını satar, geri kalanını çöpe atmaya karar vermişken son bir defa karıştırır ve üst kabı kopmuş ama formaları dağılmamış, içinde eski harflerle birtakım yazılar bulunan bir defter eline geçer. Yıpranmış sayfaları karıştırmaya başlar. Sait ve Kâmil Paşalardan bahsedildiğini görür. Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi ünlü kişilerle yapılan konuşmalara rastlar. Defterin ilk sayfasındaki kurşun kalemle yazılmış silik satırları okuyunca defterin Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra Beylerbeyi Sarayı'nda iken yazdığı hatıratı olduğunu ve beş sene sonra basılmak üzere Leipzig'e gönderdiği defterin önemli yerlerinin eski nüshalarından meydana getirildiğini anlar. Hatırat meselesi-

[1] Ali Birinci, "Sultan II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan*, 2005/2, S.19, s. 179-181.

Levent Şahverdi Arşivi

ne 1961'de Ahmet Emin Yalman da karışır. Çıkarmayı düşündüğü gazetesinde büyük olay vasfında bir yazı dizisi için kendisine Bozdağ tarafından hatırat hatırlatılır. Sultan II. Abdülhamid Han'ın kızları kendisine *"böyle bir hâtıranın babaları tarafından yazıldığını bilmediklerini"* ifade etmişlerdir. Şayet böyle bir hatırat varsa bunun ancak Leipzig'deki Kolze Kitabevine gönderilmiş olabileceği ihtimali vardır. Ancak kitabevinin 1923'te kapandığı öğrenilir. Bozdağ, hatırat meselesini en son Tercüman gazetesi sahibi Kemal Ilıcak ile konuşur. Gazetenin Almanya temsilciliği Kolze Kitabevinin varislerine ulaşınca, İsmet Bozdağ hatıratın yazılı olduğu ve *"Dört yanından hâlâ rengi solmamış bir mavi kurdelâ ile bağlı"* defteri Herr Kolze'den teslim alır.[2]

Hatıratın Üzerindeki Şüpheler ve Görüşler Nelerdir?

Tarihçiler içinde İsmet Bozdağ'a destek veren, hatıratın gerçekliğinden şüphe duymayan tek isim Kemal Karpat'tır. Karpat dışındaki tarihçilerin genel görüşü ***"hatıratın Sultan II. Abdülhamid tarafından yazılmadığı"*** şeklindedir.

Alaeddin Yalçınkaya, hatırata Abdülhamid'in el yazısı niyetiyle eklenen eski harfli yazıların uydurma olduğunu, daha önce elde bulunan defterin sonradan kaybedilmiş olmasının ve bir fotokopisinin bile elde bulunmamasının metnin güvenilirliğini ortadan kaldırdığını ifade etmektedir.[3] Yalçınkaya, hatıratı yazan kişinin Emekli Deniz Albayı Yavuz Senemoğlu olduğunu şu sözlerle iddia etmektedir:

"Ben bu olayın üç önemli olduğu kahramanı olduğu sonucuna vardım. Biri kitabı 1975 yılında yayınlayan yayınevinin ve bu yayınevi ile organik bağları bulunan o günlerin önemli sayılabilecek gazetesinin sahibi, ki bu yazımda polemiğe sebep olmamak için sadece yayıncı diye bahsedeceğim. Birisi yayınlanan kitabın arkasında 'Fotoğraflar ve Belgeler' kısmında Zımnen Abdülhamid'in el yazısı şeklin-

---

[2] *Aynı makale*, s.180-183.

[3] *Aynı makale*, s 184-185; Alaeddin Yalçınkaya, *Sultan II.Abdülhamid Han'ın Notları*, İstanbul, 1996, s.9-28.

Levent Şahverdi Arşivi

de takdim olunan yazıyı yazan aslen emekli bahriye albayı hattat, diğeri ise hazırlayandır. Ben hasbelkader bu hattatla bir müddet aynı çatı altında çalışma imkanı buldum. Zaman zaman sohbetlerinde yeri geldikçe şaka yollu, ***'Yayıncı ile kafa kafaya verdik, yazdığım yazıları Sultan II. Abdülhamid'indir diye millete yutturduk.'*** *dediğini birkaç kere kendi ağzından duyduk. Yıllar önce heyecanla okuduğum bu eserle ilgili duyduğum sözler üzerine fırsat buldukça ve uzaktan yakından ilgisi olanlarla karşılaştıkça konuyu soruşturdum. Yayıncının 'Biz bu millete kendi uydurduğumuz yazıları, bunlar Sultan II. Abdülhamid'in hatıralarıdır diye yutturmayı başardık.' dediğinden herkesin haberdar olduğunu hayretle müşahade ettim.*[4]

Maksadının, kişileri suçlamak değil güvenilir bilgilerin tespit edilmesi ve bunların güvenilirlik sebeplerinin ortaya konulması olduğunu[5] söyleyen ve İsmet Bozdağ'a açık mektup yazan Yalçınkaya, gerek kendisinin bir vicdani baskıdan kurtulması, gerekse tarihî ve ilmî konularda yapmış olduğu hizmetlerini zirveye çıkarması için bu konuyu bütün ayrıntılarıyla kamuoyuna duyurmasını hararetle beklediğini söylemiştir.[6]

Abdülhamid'in Hatıra Defteri'nin tamamının uydurma olduğu görüşü ise ilk defa Yavuz Selim Karakışla tarafından ortaya atılmıştır. Karakışla, Hatıratı tefrika ve kitap hâlinde neşreden Vedat Örfî'nin tartışmaya açık edebî itibarını, para için her şeyi yapabilir şahsiyetini, tefrikanın kopukluğunu ve arkası yarın izlenimi vermesini delil olarak göstermiştir. Karakışla kısaca ilk metnin Vedat Örfî, daha sonra eklenen kısımlarının İsmet Bozdağ tarafından kaleme alındığını, dolayısıyla bu ikinci kısma *"Abdülhamid'in ağzından yazılmış bir II. Abdülhamid araştırması"* gözüyle bakmanın tarihçilik açısından çok daha güvenli bir bakış olacağını yazmaktadır. Karakışla, Bozdağ'ın iki mühim kaynağının Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratı *"Babam Sultan II. Abdülhamid"* ile Ziya Şakir'in *"Sultan Hamid'in*

---

[4] Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 10.
[5] Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 11.
[6] Birinci, *a.g.m.*, s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

Son Günleri" isimli kitabı olduğuna dikkati çekmektedir. Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Metin Hülagü ise Sultan'ın sürgün günlerinde bıçak sırtında yaşar bir durumda iken hatıra yazmayacağı ve yazdırmayacağı yorumunu yaptıktan sonra kararı günlüğü okuyacak olanlara bırakmıştır.[7] Engin Deniz Akarlı, *"İsmet Bozdağ'ın önce Tercüman gazetesinde tefrika edip sonra da Abdülhamid'in Hâtıra Defteri adı altında yayımladığı anıların gerçekten Padişaha ait olduğunu hiç sanmıyorum"* şeklinde kanaatini ifade etmektedir.[8] Mehmet Zeki Pakalın, hatıratın esas yazarı olarak Süleyman Nazif'i işaret etmektedir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'in yazdıkları ise meseleyi tamamen açıklığa kavuşturacak niteliktedir:

"Yıldız evrakını tetkike memur olduğum esnada sandıklar dolusu kağıtlar arasında Sultan II. Abdülhamid merhumun söyleyip yazdırdığı bazı muhtıraların dağınık müsveddelerine tesadüfle istinsah etmiş ve bir kısmını Türk Tarih Encümeni Mecmuasına dercetmiştim. Merhumun hâtırası olmadığı ve hâtıra yazmak hatırından geçmediği hâlde Süleyman Nazif, tarihle oynarcasına ve hassa-i temyizden mahrum oldukları için her şeye, hâttâ kendi malumatlarına inanan birtakım sade diller ve cahillerle eğlenircesine merhumun hâtıratı olmak üzere bir risâle yazıp tab' ettirmişti. İleride tarihi ve erbab-ı tarihi (tarihçileri) tağlît edecek (yanıltacak) olan bu yolsuz hareketinden dolayı kendini tevbîh etmiştim."[9]

Süleyman Kani İrtem de hatırat metnin Abdülhamid'in bilinen ifade tarzına ve yazısına benzemediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine İrtem'e MN rumuzlu mektup gönderen ve Süleyman Nazif'i tanıdığı anlaşılan bir okuyucu, metnin İttihat ve Terakkiye karşı Sultan II. Abdülhamid'i müdafaa amaçlı yazıldığını, kendisinin hatırat hakkındaki düşüncesini Süleyman Nazif'e ilettiğinde Süleyman Na-

---

[7] Birinci, *a.g.m.*, s. 188; Metin Hülagü, Sultan II. Abdülhamid*'in Sürgün Günleri-Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Beyin Hatıratı*, İstanbul, 2003, s. 12-13.

[8] Birinci, *a.g.m.*, s. 187.

[9] Birinci, *a.g.m.*, s. 189; Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940, s.341.

Levent Şahverdi Arşivi

zif'in çok güldüğünü ve kendisine yarı itirafta bulunduğunu, hatıratın dikkatlice incelenmesi durumunda Süleyman Nazif'in tarzı ve kendisine has tabirlerinin derhal görüleceğini yazmıştır.[10]

Hatırat'ın sade lisanı ve edibane üslubunun metnin usta bir kalemden çıktığını gösterdiğini ve bu hatıratı yazabilecek şahsiyetler arasında Süleyman Nazif'in başta geldiğini ifade eden Ali Birinci, hatırata İsmet Bozdağ tarafından eklenen sayfaların Ayşe Osmanoğlu'nun hatıralarından aynen alınmış satırlar ihtiva ettiğini söylemekte ve hatıratın sıhhati konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:[11]

"Sultan II. Abdülhamid'e atfedilen Hâtırat'ın Utarit'deki tefrikası ve kitap halinde basılmış nüshası Süleyman Nazif'in kaleminden çıkmıştır. Fevrî ve asabî tabiatlı Süleyman Nazif daha önce ve sonra da bu hususiyetinin delili sayılabilecek metinler kaleme almıştır. Tefrika kitap hâlinde basılırken takdim niyetine eklenen 'Birkaç Söz' serlevhalı yazı da, tefrika sırasında on dokuz, kitap basılırken ise yirmi iki yaşında olan Vedat Örfî tarafından yazılmış olamaz. Tam bir siyaset ve idare felsefesi olan yazı da yine Süleyman Nazif'in kaleminden çıkmış olmalıdır. İttihatçılara karşı duyduğu öfkesini bir ölçüde bu tefrikayı yazarak teskin eden Süleyman Nazif, belki biraz da İbnülemin'in ikazı ve tekdîri üzerine tefrikayı, mecmua üç sayı daha çıkmasına rağmen, yarıda kesmiştir. Dolayısıyla ortada aranacak bir Hâtırat defterinin varlığı hakkında en ufak bir delil de bulunmamaktadır. Bütün bu tespitlere Süleyman Nazif ile alâkalı olarak ilave edilecek başka bir husus da II. Meşrûtiyet'in, münevver zümresinde ve tabiî Süleyman Nazif'te çok büyük bir sükut-u hayale yol açmış bulunduğudur. Bu sebeple II. Abdülhamid devrinin bu Jöntürk'ü bir zamanlar en çok karşı olduğu Sultan'ın en dikkate değer müdafaanâmesini yazmak mecburiyetini duymuştur. Gerek bu Hâtırat'taki ve gerekse Fransızca'dan tercüme edilen Siyasî Hâtıratım'daki müdafaa tavrı ve II. Abdülhamid'in lehindeki düşünce ve üslup bu metinlerin Sultan tarafından yazıldığı veya yazdırıldığı ka-

[10] Birinci, *a.g.m.*, s. 189-190.
[11] Birinci, *a.g.m.*, s. 192-194.

Levent Şahverdi Arşivi

naatini veya daha doğrusu inancını doğurmuş ve şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Hâtırat'ın İsmet Bozdağ neşrinde eklenen sayfalar tamamen yenidir ve Bozdağ tarafından yazılmıştır. Yani ortada 'hâlâ rengi solmamış bir mavi kurdelâ ile bağlı' bir paket içinden çıkmış ve 'iki savaş geçirmiş bir ülkede saklandığı için çok hırpalanmış, örselenmiş, bazı sayfaları dokunmakla yırtılıyordu.' denebilecek bir defter hiç olmamıştır. Olması için de maddî, tarihî ve mantıkî bir delil bulunamamıştır. Ancak açıkça ifade etmek gerekirse bu güzel hikâyenin 1974 öncesi belki doğrudur, ancak 1974 senesine ait olan kısmında hiçbir hakikat payı bulunmamaktadır. Bu hikâye Kolze veya Leipzig efsanesi olarak tescil edilmeli; tarihî efsaneler arasında yerini almalı ve Sultan II. Abdülhamid'in Hâtıra Defteri artık tartışma sahasından çıkarılmalıdır."

Ali Birinci, meselenin hâlline katkıda bulunmadığı gibi, biraz daha karışmasına sebep olduğunu düşündüğü Kemal Karpat'ın hatırat konusundaki yanlışlarını şöyle sıralamaktadır:

"1. Ali Vehbi'nin Fransızca kitabı, Karpat tarafından yazıldığı gibi, İsmet Bozdağ tarafından tercüme edilmemiştir. Hareket (sonra Dergâh) yayınları tarafından basılan bu kitabın mütercimi H. Salih Can'dır. Bu kitabın ilk mütercimi ise İsmail Hami Danişmend'dir ve Çakmak mecmuasında tefrika edilen tercüme kitap hâlinde basılmamıştır.

2. Karpat, Bozdağ'ın Leipzig (Kolze Yayınevi) hikâyesine tamamen ve şüphesiz inanmaktadır.

3. Karpat, Leipzig hikayesine inanmayanlar olduğunu (A. Yalçınkaya gibi) ama 'anıların otantikliğine itiraz edemediklerini' ifade ve dolayısıyla İsmet Bozdağ neşrinin gerçek olduğunu kabul etmektedir.

4. Karpat, Fransızca basılan Ali Vehbi neşrinin de İsmet Bozdağ tarafından bulunan defterin tercümesi olduğunu söylüyor ki fâhiş bir yanlıştır."[12]

---

[12] *Aynı makale*, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ÇOCUKLUĞU, ŞEHZADELİĞİ, ŞAHSİYETİ VE AİLESİ

Sultan II. Abdülhamid Ne Zaman Doğdu? Çocukluğu Nasıl Geçti?

Sultan II. Abdülhamid, 21 Eylül 1842'de Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Çerkezlerin Şapsığ kabilesinden olan annesi Tirimüjgan Kadınefendi, Kafkasya'da doğup genç yaşında İstanbul'a getirilerek 1839'da Abdülmecid'in haremine girmişti.[13] Abdülhamid henüz on bir yaşındayken annesini kaybedince Sultan Abdülmecid'in emriyle hiç çocuğu olmayan Piristu Kadın kendisine analık etmeye başladı.[14] Bu kadın Sultan II. Abdülhamid'in yetişmesi ve eğitimi ile özel olarak ilgilenmiş, onu sevgisinden mahrum etmediği gibi her zaman ona bağlı kalmış ve bütün servetini de ona bırakmıştı. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman da bu hanımı Valide Sultan ilan etmişti.[15] Gerdankıran Ömer Efendi'den Türkçe, Ali Mahvi Efendi'den Farsça, Ferid ve Şerif efendilerden Arapça ve diğer ilimleri, Vakanüvis Lütfi Efendi'den Osmanlı tarihi, Edhem ve Kemal paşalarla Gardet adındaki bir Fransız'dan Fransızca, Guatelli

---

[13] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul, 1960, s.258.
[14] Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I., s.216.
[15] Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit*, İstanbul, 2007, s. 33-34.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Lombardi adındaki iki İtalyan'dan ise musiki dersleri aldı.[16] Sultan Abdülmecid anne sevgisinden mahrum büyüyen Abdülhamid ile yeteri kadar ilgilenememişti. Bu sebepten Abdülhamid, içine kapanık ve yalnızlığı seven bir ruh hâline büründü. Sonradan kendisi de bu durumu şöyle açıklıyordu:

"İnsan, içinde yaşadığı hayat şartlarının etkisine göre oluşur ve kişinin yetişmesinde tahsil ve terbiyenin mühim yeri vardır. Benim hangi şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor. Kız ve erkek kardeşlerim sevilip şımartılıyordu. Bilmediğim bir sebeple babam bana iyi davranmazdı. Beni yalnız zavallı kardeşim Murad anlardı. Çocukluğumdan beri ciddi bir tabiatım vardı. Oyun oynamayı sevmezdim. Daha çok küçük yaşımda beşeriyetin mevcudiyetine dair ciddi mevzular üzerine tefekkür etmeye başladım. Hayalperesttim. Hocalarım beni azarlardı ve babama şikâyet ederlerdi. Etrafımdakilerin beni anlamadıklarını hissederek içime kapanmıştım."[17]

Sultan II. Abdülhamid'in Dış Görünüşü Nasıldı?

Kızı Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid orta boyluydu. Saçı ve sakalı koyu kumraldı. Saçları tepeden dökülmüştü. Etrafta gür saçları vardı. Burnu yüksekti. Osmanlı Hanedanı'nın alametini taşıyan biçimdeydi. Gözleri tahrirli yeşil ile mavi arası ela idi. Gözlerinin etrafı biraz halklıydı. Bakışları gayet zeki ve hassastı. Kaşları kalın olmayıp, yine Osmanlı Hanedanı'na mahsus bir tipteydi. Kuvvetli zekâsını gösteren alnı, açık ve yüksekti. Dudakları ne kalın ne inceydi. Yüzü beyaz ve pembeliğe meyyaldi. Vücudu ise yüzünden daha beyaz olup adeta fildişi gibiydi. Göğsünde ve kollarının üzerinde biraz tüyler vardı. Elleri orta büyüklükte ve biçimli, ayakları da ne küçük ne büyüktü. Sesi tatlı, kalın ve gürdü. Fikirlerini ve meramını fevkalâde bir ifade ve nezaketle anlatmaya muktedir-

---

[16] Küçük, *a.g.m.*, s. 217.

[17] Şenol Karadana, *II. Abdülhamit Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Faaliyetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

di. Hareketlerinde padişahlık vakar ve halaveti görülürdü. Daima sade giyinir ve hiçbir hususta alayişten hoşlanmazdı. Haremde koyu gri renkte elbise giyer, aynı renkte pantolon kullanırdı. Griyi çok sevdiğinden, bu renk âdeta ona mahsus gibiydi. Resmî günlerde üniforma giyerdi. Elçileri ve paşaları hususi olarak kabulünde siyah yahut koyu lacivert elbise ve palto giyer, aynı renkte boyunbağı kullanırdı. Marangozhanesindeyken resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar, kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlekle çalışırdı. Gecelikleri hep beyaz ketenden, dize kadar gömlek gibi ve iki tarafı yırtmaçlıydı. Gerektiğinde bu gömleğin üzerine pantolonunu çekip geceliğe beyaz kumaştan boyunbağı takar veyahut açık renk bir boyunbağı bağlar, ceketini giyer, kimi kabul edecekse bu suretle kabul ederdi. Bazı gecelikleri beyaz yünlü kumaştan pijama gibiydi. Mendilleri beyaz ve kısmen de renkli ketendendi. Avrupa'dan gelen çamaşır ve yeleklerden pek genç işi bulduklarını oğullarına hediye ederdi. Ömründe uzun gömlek ve hırka giymemiştir. Sabahları yataktan kalkar kalkmaz kahverengi kaplı samur kürkünü arkasına alarak hamama gider, çok soğuk havalarda bu kürkü elbisesini üzerine geçirerek öyle otururdu. Mendillerini gayet temiz kullanırdı. Küçük tülbentler kestirip bunları kullandıktan sonra yaktırırdı. Yatak takımları da hep beyaz ketendendi. Düz sarı renk bir ağaçtan yapılmış bir bastonu vardı. Bunu yalnız sarayın bahçesine çıkarken eline alır, başka zaman kullanmazdı. Giydiği kunduralar çizme gibiydi ve biraz da topuklu idi. Vaktiyle ava giderken çizmelerin daha uzununu giyer, ata binerken de mahmuz takarmış. Her sabah kalkıp da hamama giderken içi beyaz deri rugan terlikler giyerdi. Fakat gece yatıncaya kadar kimse kendisini terlikle görmezdi. Çorapları beyaz yün ile ipek karışık ve kısa konçluydu. Yazın beyaz pamuktan çorap giyerdi. Cumalık elbiseleri, büyük üniformaları, takacağı nişanlar ve kılıcı, Esvapçıbaşının dairesinde saklanırdı. Giyeceği zaman Selâmlık Odası'na getirip hazır ederlerdi. Kendisini Esvapçılar giydirirlerdi. [18]

[18] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in Şehzadeliğinde Nasıl Bir Yaşam Tarzı Vardı?

Sultan II. Abdülhamid, kendisine en yakın isimlerden Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'nın aktardığına göre şehzadeler içinde en çok Murad Efendi'yi sever, en çok onunla görüşürdü. Murad gibi savurgan değildi. O kadar muktesitti ki eskiyen ayakkabılarını atmayıp tamir ettirerek kullanması saray içinde ve dışında alay konusu edilmiştir. Maslak'taki köşkünü kendisi yaptırmıştı. Üstelik hiç borcu da yoktu. Karısı, iki çocuğu ve az sayıdaki cariyelerle sakin bir yaşam sürüyordu. Murad Efendi çoğu kez Pera'da ya da metresi Flori'nin Bebek'teki evinde gecelerken o ailesiyle birlikteydi. Genellikle yaşamını ev dışından çok ev içinde geçirmeyi severdi. Böylece harem halkının kendisini aşan ilişkilerin, dedikoduların içine girmesini engelliyordu.[19]

Doğan Avcuoğlu ise Tahsin Paşa'nın anlattıklarına tamamen zıt bilgiler vermektedir. Avcuoğlu, Joan Haslip'in *Bilinmeyen Taraflarıyla Sultan II. Abdülhamid* kitabında yazdıklarına atıfta bulunarak Sultan II. Abdülhamid'in Batılı yaşam tarzına uzak olmadığını ifade etmektedir:

"Sultan II. Abdülhamid, öteki sultanlara pek az benzeyen yeni bir tiptir; Tanzimat'ın (batılılaşma) ortamı içinde yetişmiştir. Avrupai bir ortam içinde yaşamaktadır. Gecelerini Tarabya'daki malikânesinde Belçikalı tuhafiyeci kız Flora Cordiye ile birlikte geçirmekte, gündüzleri de büyük bir şirketin umum müdürü olan İngiliz komşusu Mr. Thomson ile dostluk etmektedir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid küçük yaştan kapitalizmin borsa oyunlarına ilgi duyan belki de ilk sultandır. Bir İngiliz yazarı Sultan II. Abdülhamid'i şöyle tanıtmaktadır: Beyoğlu'ndaki kahveler yerine Galata'daki bankalara gitmeyi tercih ediyordu. Sultan II. Abdülhamid Rum bankacı Zarifi ve Ermeni borsa simsarı Assani ile bu devirde sıkı bir dostluk kurmuştu. Uzun seneler devamınca onun bu dostluklara sadık kala-

---

[19] Tahsin Paşa, *Sultan II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

rak bu şüpheli tatlı su frenklerini Yıldız Sarayı'nda verdiği tantanalı ziyafetlere davet etmesi bazı yabancı sefirlerin şikâyetlerini mucip oldu. Sultan II. Abdülhamid incilerle işlemeli perdelerin arkasındaki banka muhasebe servislerinin havasız ve loş odalarında meşgul olmayı pek severdi. Önce çekinerek sonra da yavaş yavaş cesaret göstererek Galata Borsası'nda oynamaya başladı. İlk defa bankacı Zarifi'nin tavsiyelerine uyarak Borsa'da yaptığı yatırımlardan çok memnun olmuştu. Zira tahta çıktığında yetmiş bin lira değerinde bir servet toplamış bulunuyordu. Padişahın türlü mali operasyonlarla elde ettiği menfaatlere ve faizciliğe karşı gösterdiği temayül o kadar aykırı düşüyordu ki..."[20]

Sultan II. Abdülhamid Kararsız ve Dengesiz Bir Yapıya Sahip miydi?

Süleyman Kani İrtem, Sultan II. Abdülhamid'in oldukça kararsız bir yapıya sahip olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

"Bazen vahşeti, hayırhahlığa, kan dökerliği pederane bir lütfa, hisseti ülüvvücenaba, merhametsizliği şefkate karıştığı da olur, tabiatı bir 'zıddiyeler halitası' olarak görünürdü. Saltanatta kontrolsüz ve mutlakiyette seneler geçirdikçe evvelce meziyet namına kendisinde ne varsa zaafa uğramıştı; gittikçe artan vehim ve ihtiraslarının mahsulleri ancak aralarında ahenk ve bağlantıdan mahrum teşebbüslerden yahut elim ve müessif hadiselerden ibaret kalmıştır.

Sultan II. Abdülhamid, kendi çıkarlarına ait işleri çarçabuk kavrardı. Amma bir mesele ile uğraşırken ne kendisi hemen kararını verirdi, ne de başkasının reyini kabul ederdi. Kararsızlık onda başlıca nakisa idi. İşin bütün füruatı, ancak o bunları bir noktada zapt ve tespit edemezdi. Bu da her işte bir fenalık düşünmesinden, her şeyde herkese karşı emniyetsizlikten ileri gelirdi. Düşündüğü meseleyi tam karara bağlayacağı sırada o işin fenalığa müsait ne ihtimalleri varsa hep birden zihnine hücum ederdi; işin iyi ihtimallerini def için mü-

[20] Avcuoğlu, *a.g.e.*, s. 212.

Levent Şahverdi Arşivi

cadele eden dimağı sakin cihetlerini mıknatıs gibi cezbeylerdi. Bu sebeple kendisinin ihtiyat dediği hal kararsızlığa müncer olur, bundan da ancak meşum sonuçlar çıkardı. Asabi, daima gergin, müteheyyiçti. Bir lahza sükunet bulmazdı. Vükelasının, müşirlerinin, bendeganının, cariyelerinin, hatta kadınlarının, evladının bile kendisine fenalık edebileceklerine kanidi. Hele İstanbul halkının ayaklanmasından, bu yolda tahrik edilmesinden çok korkardı."[21]

Sultan II. Abdülhamid'in Bir Günü Hangi Uğraşlarla Geçerdi?

Ali Said Bey, Sultan II. Abdülhamid'in günlük uğraşları hakkında şu bilgileri vermektedir:

Rahmetli Hakanın utanması gâyet ağır bastığından duşda ve hamamda yıkanırken kimseyi nezdine kabul etmeyip, çamaşırını kendi çıkarır, kendi giyer imiş. Şu suretle Sultan Hamîd'in kimse tarafından üryân görülmediği ve hattâ çoraplarını dahi kimse nezdinde çıkarıp giymediğinden ayaklarının bile görülmemiş olduğu, senelerce husûsî hizmetinde bulunanlardan aktarılmıştır. Sultan sabah namâzını ve Cenâb-ı Hak'dan mu'tâd olan niyâzı edâdan sonra kahvaltı edip ve kahvesini içip, bir gün evvelden birikmiş ve gece gelmiş ivedi evrakı okur ve incelemeğe koyulurdu. Tahta çıktığı günlerde bu gibi meşgâleler ender olurmuş; çünkü o zaman her işe bizzat müdâhale etmezmiş... Avrupa'nın resimli ve resimsiz meşhûr gazeteleri saraya gelirdi. Bunların içindekiler arasında Osmanlı hükûmetini ilgilendiren veyâhud o zaman cereyan eden mühim olaylardan bahseden maddeleri, tercüme edilip takdîm olunurdu. Sultan Hamîd bunların hepsini dikkatle okur; tâkip edeceği hususları ayırırdı... Yabancılardan dahi, her yerde resmî, gayrıresmî ahbâb edinmiş idi; onlar tarafından haber verilmiş ve hatırlatılmış husûsları daha ehemmiyetle tedkîk eder, îcâbı ne ise yapar, yaptırır, elbise, silâh, teknik edevat katalogları getirtir; o kadar uğraşlar arasında onlara da bakar; yerli

---

[21] Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999, s. 7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

gazeteleri de gözden kaçırmaz; kısaca, insan kudretinin yetişemeyeceği surette muhtelif uğraşlar, işlerle her gün, programlanmış olan vaktinde uğraşmayı alışkanlık edinmişti... Yabancılara hediye ettiği ağır kıymetli hediyelerle yapılan yanlışlıkları ve hatalı durumları kurtarmış ve netîcede, aleyhinde bulunanları ihsân ve hediyeleriyle kazanmış ve kendi istediği yöne çevirmişti... Pek çok yabancı basın organını hükümdarlık kesesinden örtülü ödeneklerle elde tutardı... [22]

Sultan II. Abdülhamid Hangi Sporlarla İlgilenirdi?

Sultan II. Abdülhamid'in çeşitli sporlarla olan ilgisini kızı Ayşe Sultan şöyle anlatıyor:

"Babam: 'Gençliğimde denize girer, pekiyi yüzer, ata biner, araba kullanır, kürek çeker, yelken kullanır, tabancayla atıcılık yapar, ava gider, kılıç talimleri yapardım' derdi. Babası Sultan Abdülmecid kendisine Kâğıthane Köşkü'nü, Ali Bey Çiftliği'ni vermişti. O zaman hemen her gün atla çiftlik dolaşır, bütün işlere nezaret edermiş. Civarda av ile de meşgul olurmuş. Av tüfeğiyle nişancılıkta da mahareti varmış. Bir av eğlencesi sırasında yüzünün sağ tarafına bir saçma isabet etmiş. 'Bu saçma o günlerden yadigârdır. Hâlâ sakalımın altında duruyor. Varsın dursun. Bize bir zararı yok' derdi." [23]

Sultan II. Abdülhamid Kitap Okumayı Sever miydi?

Sultan II. Abdülhamid, evsapçıbaşısı ve aynı zamanda sütkardeşi olan İsmet Bey'e her gece kitap okuturdu. Ondan sonra Hacı Mahmut Efendi ve şifre katibi Asım Bey, Sultan II. Abdülhamid'e kitap okumaya devam etmişlerdi. Sultan II. Abdülhamid, aleyhtarlarının tepki verdiği bu kitap okutma işini gündüzleri kendisini meşgul eden işlerin ağırlığından kurtulmak ve zihnini başka taraflara sevk etmek için yaptırdığını söylemişti. Sultan II. Abdülhamid önemli ta-

---

[22] Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, (Haz: Erol Kılınç), İstanbul, 2010, s. 18.
[23] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

rihî eserleri gündüz Mabeynci Emin Bey'e okuturdu. Fransızcadan Türkçe'ye çabuk kolay tercümede usta olan Emin Bey'i takdir ederdi.[24]Sultan II. Abdülhamid daha çok gezi ve keşiflere ilişkin yazıların herhangi bir romandan çok daha etkileyici ve faydalı olduğunu düşünürdü. Çünkü ona göre duygusal edebiyatın insan ruhu üzerinde zararlı tesirleri vardı. O, polisiye romanları eğlenceli bulmasına karşın, aşk romanlarını *"apteshane edebiyatı"* diyerek sevmezdi. Âşıklıktan korkardı, insanı rakıyla müptela eden bir bela olarak ifade ederdi.[25]

Sultan II. Abdülhamid'in Hobileri ve Özel Merakları Nelerdi?

Sultan II. Abdülhamid'in kendisine özel merak ve uğraşlarının neler olduğunu Prof. Dr. Metin Hülagü'den dinleyelim:

Sultan II. Abdülhamid'in hayvanlara özel bir merakı olmuştu. Şehzadeliği ve özellikle padişahlığı sırasında ve hatta tahtan indirilip sürgünde bulunduğu Selanik günlerinde hemen her türden hayvan beslemişti. Sultan II. Abdülhamid kuşlardan güvercini çok sever, bilhassa beyaz papağanlardan büyük haz duyardı. Sultan II. Abdülhamid'in atlara ise özel bir merakı vardı. Daha şehzadeliğinden beri en azgın atlara binerdi. Saf kan ve fevkalade kıymetli atları mevcuttu. Vakti oldukça atlarını yakından görür, onlarla bizatihi ilgilenirdi. Bu atlardan hükümdarlara ve bazı hatırı sayılır kimselere ve elçilere zaman zaman hediye ederdi. Ata binmeyi sever ve gayet de güzel binerdi. Fakat taşıdığı sıfat ve emniyet bakımından saraydan daima araba ile çıkardı. Sultan II. Abdülhamid kılıç ve silah kullanmakta maharet sahibi idi. Güzel nişan atardı. Örneğin bir testiyi kırk elli metre uzağa diktirir, üzerine bir yumurta koydurur, on kurşundan yedisini her halükarda isabet ettirirdi. Sultan II. Abdülhamid resim gibi güzel sanatlara merak duymuş, ince marangozluk ve oymacılıkta maharet kazanmıştı. Marangozluk onun yegâne hazzettiği

---

[24] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

[25] M. Kemal Pekdemir, *Tarihin En Tartışmalı Padişahı Abdülhamit*, İstanbul, 2008, s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

iş olmuştu. Bu iş için Yıldız'da hususi bir marangozhane inşa ettirmişti. Boş zamanlarında ya dairesinin önündeki bahçede bir gezinti yapmış yahut hususi marangozhanesine giderek marangozlukla uğraşmıştı. Marangozluk sanatında çok ileri bir düzeye ulaşmıştı. Gerçekten nefis denilecek masalar, yazıhaneler, çekmeceler yapmıştı. Onun elinden çıkan takdire şayan bu eserler bugüne kadar korunabilmişti. Sultan II. Abdülhamid Selanik'e sürgün edilerek kendisi ve ailesinin sıkı bir koruma altında tutularak toplumdan tecrit edildiği ve yalnız bir hayat yaşamaya mecbur bırakıldığı Alatini Köşkü'nde ikameti sırasında da marangozluk sanatıyla uğraşmaktan geri durmamıştı. Bir anlamda böyle bir meşguliyet ile sürgün günlerinin yalnızlığında kendisini teselli etmeye çalışmıştı. Sultan II. Abdülhamid'in ilgi alanlarından bir diğeri de çini olmuştu. Çiniden yapılmış şeylere fazla merakı olduğundan Yıldız Sarayı dâhilinde bir çini fabrikası vücuda getirmişti. Seçkin sanat imal edildiği bu fabrika üretiminden Avrupa hükümdarlarına hediyeler göndermişti. Sultan II. Abdülhamid'in ilgi alanlarından biri de musiki idi. Özellikle Batı musikisinde bilgisi oldukça ileri idi. Sultan II. Abdülhamid Türk musikisinden pek hoşlanmazken Batı, özellikle İtalyan musikisini sevmiş ve dinlemiş, Yıldız Sarayı'nda konserler verdirmişti. Sultan II. Abdülhamid güzel nota bilgisi yanında bir kısım musiki aletlerini kullanmayı da öğrenmişti. Sultan II. Abdülhamid'in Türk musikisinden pek hoşlanmayıp Batı musikisini sevmesinin gerisinde onun Guatelli Paşa ve Lombardi adlı iki İtalyan'dan musiki dersleri almış olmasının etkili olduğu düşünülebilirse de kendisi bu durumu Türk musikisinin insanı uyuşturup karamsarlığa sevk ettiği şeklinde açıklamaktaydı.[26]

[26] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120311211923_0.pdf, Erişim: 13.06.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in Tıbba ve İlaçlara Bakışı Nasıldı?

Yine Metin Hülagü'den öğrendiğimize göre Sultan II. Abdülhamid maruz kaldığı hastalıkları yahut rahatsızlıkları tedavi etmek için doğal ilaç kullanmayı tercih etmiş attar dükkânlarının en birinci ve bilinçli müşterilerinden birisi olmuştu. Hangi otların ne tür rahatsızlıklara fayda ettiğini gayet iyi bilmekteydi. Bir kısım otları kaynatıp rahatsızlıklarını kendince tedavi yoluna gitmişti. Bu tedavi uygulamalarının içerisinde hacamat yaptırmak ve sıcak su banyosu yapmak çok tercih ettiği yöntemler arasındaydı. Sultan II. Abdülha-mid kimyasal ve kimyasal içerikli ilaçlar kullanmaktan şiddetle kaçınmıştı. Ancak krem, merhem gibi bölgesel kullanım gerektiren ilaçları kabul etmişti. Ağzı açık ilaç kutularını ve tarifini bilmediği reçeteleri, doktoru tavsiye etse bile kesinlikle kullanmaz, ısrar da edilse hiçbir surette kabul etmezdi.[27]

İsmail Müştak Mayakon Sultan II. Abdülhamid'in bu titizliğinin sebebini öldürülme korkusuna bağlayarak şunları söylemiştir:

"Sultan Hamid'in doktorluğa itimadı vardı. Sarayda mükemmel bir eczane ile farklı branşlarda doktorlar vardı. Tıbbın ilerlemesini alaka ile takip ederdi. Tıbbiye Mektebi'nden kudretli hekimler yetişmesini samimi olarak arzu ederdi. Eğer genç doktorlarımızın Avrupa'da muhalifleriyle düşüp kalkacaklarından korkmasaydı, her sene Avrupa'ya tahsil için birçok talebe gönderebilirdi. ***Böyle olmakla beraber saray eczanesinde yapılan ilaçlardan kullanmazdı. Zehrin de ilaç yerine verildiğini, ölçüsü fazla kaçırılan zehirli bir ilacın ölümüne sebep olabileceğini düşünürdü. Pek mecbur kaldığı zaman ilacı evvela bir köpeğe veya haremdeki kadınlardan birine içirtir sonra kendisi içerdi.*** *Sultan Hamid Beylerbeyi sarayında muhafaza altında iken hastalanmıştı. Hükümet kendisine tedaviye Akil Muhtar Bey'i memur etmişti. Sultan Hamid'in hayatı ne kadar sevdiğini, daha doğrusu saltanat ümitleri tamamıyla zail olduğunda bile etrafında suikast tehlikeleri görerek, fikren ne kadar rahatsız olduğunu şun-*

[27] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120311211923_0.pdf, Erişim: 13.06.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

dan anlayabiliriz ki, Doktor Akil Muhtar Bey hasta için yazdığı ilaç kaşelerinden bir tanesini Sultan Hamid'in gözü önünde yutmadıkça ihtiyar hasta bu ilaçları kullanmaya razı olmamıştı."[28]

Metin Hülagü, hekimliğe meraklı olduğunu söyleyen Abdülhamid'in doğal otlar hakkında olduğu gibi modern tıbbi tedaviler ve ilaçlar hakkında da reçetelerin içeriğini anlayacak, hangi ilacın hangi hastalığa iyi geleceğini belirleyecek kadar geniş ve sağlam bir bilgisi olduğunu aktarmaktadır. Hülagü, kişilerin yüzüne bakıp rahatsız olduklarını sezecek ve rahatsızlıklarının belirtilmesi durumunda ilaç tavsiye edecek bir birikime sahip bulunan Sultan'ın hatta zaman zaman bir kısım hastaları muayene cesareti gösterecek kadar tıbbi tecrübe edindiğini, tabii ilaçlara düşkünlüğünün veya kimyasal ilaçlardan endişe etmesinin yahut kimyasal ilaçları kullanmaktan kaçınmasının nedenlerinden biri ve en başta geleninin hiç şüphesiz ki ölmek ve öldürülmek korkusu olduğunu ifade etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'i belki de hayatında en çok rahatsız ve meşgul eden konulardan biri ölme ve öldürülme korkusu olmuş gözükmektedir. Bu korku dolayısıyladır ki ekseriya ağrıyan dişlerini kerpetenle bizzat kendisi çekip çıkarmıştır.[29]

---

[28] İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, İstanbul, 2010, s. 65-66.

[29] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120311211923_0.pdf, Erişim: 13.06.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN AİLESİ

Sultan II. Abdülhamid'in Hanımları

Sultan II. Abdülhamid'in 13 hanımı vardı. Bu hanımların isimleri şöyledir:

1- Nazikeda Başkadınefendi
2- Safinaz Nurefsun İkinci Kadınefendi
3- Bedr-i Felek Başkadınefendi
4- Bidar İkinci Kadınefendi
5- Dil-pesend Üçüncü Kadınefendi
6- Mezide Mestan Üçüncü Kadınefendi
7- Emsal-i Nur Üçüncü Kadınefendi
8- Ayşe Dest-i Zer Müşfika Kadınefendi
9- Saz-kar Başhanımefendi
10- Hadice Rabia Peyveste Hanımefendi
11- Fatma Pesend Hanımefendi
12- Behice Maan Hanımefendi
13- Saliha Naciye Kadınefendi

Bunlardan **Nazikeda Başkadınefendi** Abaza asıllı olup esmer, siyah saçlı, siyah gözlü, uzun boyluydu. İyi bir piyanistti. Sultan II. Abdülhamid Nazikeda Başkadınefendi ile Dolmabahçe Sarayı'nda 1863'te veliaht iken evlenmişti. Evlilikleri 32 yıl sürmüştü. Başkadınefendi unvanını yaklaşık 20 yıl kullanan Nazikeda Hanım 11 Nisan 1894 tarihinde Yıldız Sarayı'nda vefat etti. **Safinaz Nurefzun İkinci Kadınefendi** de Abaza asıllı, sarışın, uzun boylu ve narin

Levent Şahverdi Arşivi

yapılıydı. Safinaz Nurefzun Kadınefendi iyi kemençe çalardı. Diğer kadınefendilerle geçinemedi. Sultan II. Abdülhamid'den kendisini boşamasını istedi, arzusu yerine getirildi. Kendisine ömür boyu ayda 50 altın maaş bağlandı, bir de döşenmiş konak hediye edildi. Sultan II. Abdülhamid'in Safinaz Nurefzun Kadınefendi'den çocuğu olmadı. Safinaz Nurefzun Kadınefendi daha sonra Sultan Hamid'in ikinci esvabçısı ve daha sonraları esvabçıbaşısı olan Safvet Bey ile evlendi. Bu evlilikten iki oğlu bir kızı oldu. Safinaz Nurefzun Kadın-efendi 1894 yılında vefat etmiştir. **Bedr-i Felek Başkadınefendi** Gürcü asıllı, mavi gözlü ve sarışın idi. Sultan II. Abdülhamid ile henüz veliaht iken 15 Kasım 1868'de Dolmabahçe Sarayı'nda evlenmiştir. Evlilikleri yaklaşık 49 yıl sürmüştür. **Bidar İkinci Kadın Efendi** Çerkez asıllı, yeşil ela gözlü, kumral, uzun boylu ve narin yapılı idi. Sultan II. Abdülhamid Bidar Kadınefendi ile 2 Şubat 1875'te daha veliaht iken evlenmiştir. Evlilikleri Yıldız Sarayı'nda gerçekleşmiştir. Evlilikleri 42 yıl sürmüştü. Bidar Kadınefendi 1 Ocak 1918'de 59 yaşında vefat etti. **Dil-pesend Kadınefendi** uzun boylu ve kumral idi. Babası Osetyalı annesi Azeri asıllıydı. Sultan II. Abdülhamid ile evlilikleri Yıldız Sarayı'nda 10 Ocak 1883'te gerçekleşti. Bu evlilik, Sultan II. Abdülhamid'in padişah olduktan sonra yaptığı ilk evlilik olup 18 yıl sürdü. Dil-pesend Kadınefendi, 36 yaşında iken 17 Ocak 1901'de Yıldız Sarayı'nda vefat etti. **Mezide Mestan Kadınefendi** uzun boylu, esmer, kara gözlü idi. Abaza asıllı ve V. Murad'ın sarayında olup, Notre Dame de Sion Fransız Lisesinde okutulan kızlardan biri idi. Sultan II. Abdülhamid ile Yıldız Sarayı'nda daha 15 yaşında iken 2 Şubat 1885'te evlendi. Evlilikleri 23 yıl sürdü. Mezide Mestan Kadınefendi Medfeni 21 Ocak 1909'da, henüz 39 yaşında iken Yıldız Sarayı'nda vefat etti. **Emsal-i Nur Üçüncü Kadınefendi** Gürcü asıllı olup Sultan II. Abdülhamid ile 20 Kasım 1885'te Yıldız Sarayı'nda evlendi. Sultan II. Abdülhamid Emsal-i Nur Kadınefendi'nin evlilikleri 32 yıl sürdü. Emsal-i Nur Kadınefendi Sultan II. Abdülhamid'in vefatından sonra 32 yıl daha yaşadı. Osmanlı Hanedanı üyelerinin 1924 yılında sınır dışı edilmeleri üzerine Türkiye'den ayrıldı. Bir müddet Paris'te oturdu. Daha sonra Türkiye'ye döndü. 1950 yılında 84 yaşında iken Nişantaşı'nda vefat etti. Abaza asıllı

Levent Şahverdi Arşivi

Müşfika Kadınefendi, Sultan II. Abdülhamid ile 12 Ocak 1886'da Yıldız Sarayı'nda evlendi. Evlilikleri 32 yıl sürdü. Müşfika Kadınefendi'nin asıl adı Ayşe idi. Kendisine "Dest-i Zer" adı Pertevniyal Sultan tarafından, "Müşfika" adı ise II. Abdülhamid tarafından verildi. Ancak o Müşfika olarak tanınıp hatırlandı. Abdül-hamid'in hanımları içerisinde en çok sevdiği Müşfika Kadınefendi idi. Devamlı Sultan II. Abdülhamid'in yanında bulundu ve tahttan indirilmesinden sonra, diğer eşlerinin çocukları ile yaşamaya başlamaları dolayısıyla, hemen hemen Sultan II. Abdülha-mid'in tek zevcesi hâline geldi. Müşfika Kadınefendi Sultan II. Abd-ülhamid'in sürgün edilmesi üzerine onunla beraber Selanik'e gitti ve Beylerbeyi Sarayı'nda ölünceye kadar Abdülhamid ile yaşadı. 1918-1924'te Yıldız Sarayı'nın bir dairesinde, bir müddet Nişantaşı'nda oturdu, sonra 1924'ten ölümüne kadar çok nadiren dışarı çıkarak Abdülha-mid'in Gazi Osman Paşa'ya bağışladığı Serencebey Yokuşu'nda Şehzade Selim Efendi sarayı karşısındaki konakta oturdu. Müşfika Kadınefendi oldukça zeki ve hafızası kuvvetli idi. 16 Temmuz 1961'de 93 yaşında iken Beşiktaş'ta vefat etti. **Sazkar Başhanımefendi,** Abdülhamid ile 31 Ağustos 1890'da Yıldız Sarayı'nda evlendi. 1945'te 72 yaşında iken Beyrut'ta vefat etti. Gürcü asıllı **Peyveste Hanımefendi,** Sogdidi-Poti'de dünyaya geldi. Doğumunda kendisine Rebecca İmeritinkaya adı verildi. Abdülhamid ile 24 Ocak 1893'te Yıldız Sarayı'nda evlendi. 1944'te Paris'te 71 yaşında iken vefat etti. Çeçen asıllı **Fatma Pesend Hanımefendi,** Sultan II. Abdülhamid ile 20 Haziran 1896'da Yıldız Sarayı'nda evlendi. Abaza asıllı **Behice Maan Hanımefendi,** Sultan II. Abdülhamid ile 10 Mayıs 1900'de Yıldız Sarayı'nda evlendi. 22 Ekim 1969'da 87 yaşında iken vefat etti. Çerkez asıllı **Saliha Naciye Kadınefendi,** 1887'de Bartın'da doğdu. Sultan II. Abdülhamid ile Yıldız Sarayı'nda 4 Kasım 1904'te evlendi. Sultan II. Abdülhamid kendisine istisnai olarak "kadınefendi" unvanı verdi. Müşfika Kadınefendi'den sonra en sevdiği, güvendiği ikinci hanımı olan Naciye Kadınefendi son anına kadar Abdülhamid'in yanından ayrılmadı. Selanik'te olduğu gibi Beylerbeyi'nde de Sultan II. Abdülhamid'i yalnız bırakmayan Naciye Kadınefendi Abdülhamid'in ölümünden sonra oğlu Şehzade Abid Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

ile oturdu. 36 yaşında iken 4 Aralık 1923'te Erenköy-İstanbul'da vefat etti.[30]

Sultan II. Abdülhamid'in Çocukları

Kızı Ayşe Sultan'ın verdiği bilgiye göre Sultan II. Abdülhamid 8'i erkek, 9'u kız olmak üzere 17 evlat sahibi olmuştur.[31] Prof. Dr. Metin Hülagü, bu 17 çocuğun haricinde, doğduktan çok kısa sonra vefat eden 4 kız çocuğundan daha bahsetmektedir.[32] Buna göre Sultan II. Abdülhamid; 8'i erkek, 13'ü kız, toplam 21 evlat sahibi olmuştur.

Abdülhamid'in ilk çocuğu **Ulviye Sultan** 1868'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, bir kaza neticesinde 1875'te yanarak ölmüştür. İkinci çocuğu ve ilk oğlu **Mehmed Selim Efendi** 1870'te İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, 1937'de Beyrut'ta Cunye'de ölmüş, Şam'da Sultan Selim Camii türbesine gömülmüştür. Üçüncü çocuğu ve ikinci kızı **Zekiye Sultan** 1872'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, 1950'de Fransa'da Pau şehrinde ölmüştür. Gömüldüğü yer belli değildir. Zekiye Sultan 1889'da Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın oğlu Nureddin Paşa ile evlenmiştir. Dördüncü çocuğu ve üçüncü kızı **Naime Sultan** 1876'da İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, 1898'de Gazi Osman Paşa'nın ikinci oğlu Kemaleddin Paşa ile evlenmiş, sonra ayrılmış, 1904'te vezirlerden Işkodralızade Celaleddin Paşa ile evlenmiş ve dul olarak ölmüştür. Beşinci çocuğu ve ikinci oğlu **Mehmed Abdülkadir Efendi** 1878'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuştur. Abdülkadir Efendi gayet serbest fikirli bir insandır. Kabına sığmaz, yerinde durmaz yapıya sahiptir. Hayatı boyunca böyle yaşamıştır. Mızıka-i Hümayun'da Birinci Kemancı olan Vundra Bey'den

---

[30] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302113647_0.pdf; Erişim:19.09.2017.

[31] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 262.

[32] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302113647_0.pdf; Erişim:19.09.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

ders almıştır. Budapeşte'de bulunduğu esnada bir orkestraya girerek kemancılık yapmak suretiyle hayatını kazanmıştır. Sonra Bulgaristan'a geçmiştir. Bu şekilde yaşarken, İkinci Dünya Savaşı'nda bir sığınakta meydana gelen bir panik sırasında ölmüştür. Abdülkadir Efendi ilk hanımı olan Mislimelek Hanım'ı boşayıp Suhandan Hanım'la evlenmiş, onu da boşayıp Mihriban Hanım'la evlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Mihriban Hanım'dan Orhan Efendi dünyaya gelmiştir. Altıncı çocuğu ve üçüncü oğlu **Ahmed Nuri Efendi** 1878'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, Fransa'ya gitmiş ve orada eceliyle ölmüştür. Yedinci çocuğu ve dördüncü kızı **Naile Sultan** 1884'te İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, vezirlerden Arif Hikmet Paşa ile 1904'te evlenmiş, Beyrut'ta yaşamış, orada dul kalmıştır. Memlekete döndükten sonra Kızıltoprak'ta yerleşmiş, 25 Ekim 1957'de ölmüştür. Sekizinci çocuğu ve dördüncü oğlu **Mehmed Burhaneddin Efendi** 1885'te İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş ve Avrupa'da seyahatte iken Cumhuriyet'in ilanı üzerine Türkiye'ye dönememiştir New York'ta eceliyle ölmüş, cenazesi Şam'a götürülmüştür. Dokuzuncu çocuğu ve beşinci kızı **Şadiye Sultan** 1886'da İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, 1910'da Galip Paşazade Fahir Bey'le evlenip sonra dul kalmış, daha sonra 1931'de Paris'te elçilerden Reşad Halis Bey'le evlenip tekrar dul kalmıştır. Onuncu çocuğu ve altıncı kızı **Ayşe Sultan** 1887'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup 1910'da Beyrut eşrafından Fahri Beyzade ve sonradan Suriye Devlet Başkanlığı yapmış olan Ahmed Nami Beyle evlenmiş, 1921'de kendisinden ayrılarak Rauf Paşazade Kaymakam Mehmed Ali Bey'le evlenmiş, Fransa'ya gitmiş, 1937'de dul kalmıştır. On birinci çocuğu ve yedinci kızı **Refia Sultan** 1891'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup 1910'da İstanbul'da Müşir Eyüb Paşazade Ali Fuad Bey'le evlenmiş, 1938'de eceliyle Beyrut'ta ölmüş, Şam'da Sultan Selim Camii'nin türbesine gömülmüştür. On ikinci çocuğu ve beşinci oğlu **Abdürrahim Hayri Efendi** 1894'te İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, askerî tahsil görüp albaylığa kadar yükselmiştir. On üçüncü çocuğu ve sekizinci kızı **Hatice Sultan** 1897'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup bir yaşını doldurmadan hastalık neticesinde ölmüş, Yahya Efendi Der-

Levent Şahverdi Arşivi

gâhı'ndaki türbeye gömülmüştür. Bugünkü Şişli Etfal Hastahanesi bu sultan adına yaptırılmıştır. On dört ve on beşinci çocukları ve altı ve yedinci ikiz oğulları Ahmed Nureddin ve Mehmed Bedreddin Efendiler 1901'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuşlar, **Bedreddin Efendi** 1903'te hastalıktan ölmüştür. **Ahmed Nureddin Efendi** askerî tahsil görüp subay olmuştur. Paris'e gitmiş, 1945'te hastalıktan ölmüştür. On altıncı çocuğu ve sekizinci oğlu **Mehmed Abid Efendi** 1905'te İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğarak askerî tahsil görüp subay olmuştur. Paris Hukuk Fakültesini ve Şark Dilleri Farsça Bölümünü bitirmiş, 1936'da Tiran'da Arnavut Kralı Ahmed Zogo'nun kız kardeşlerinden Prenses Seniye ile evlenmiş, 1948'de boşanmıştır. On yedinci ve son çocuğu, dokuzuncu kızı **Samiye Sultan** pek küçük yaşta hastalıktan ölerek Yahya Efendi Dergâhı'ndaki türbeye gömülmüştür.[33] Kız çocuklarından Cemile Sultan, Aliyye Sultan, Seniyye Sultan ve Seniha Sultan doğduktan kısa süre sonra vefat etmişlerdir.[34]

[33] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 263-267.

[34] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302113647_0.pdf ; Erişim:19.09.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTA ÇIKMASI VE ÖNCESİNDE YAŞANANLAR

Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve V. Murad'ın Tahta Çıkışında Neler Yaşandı?

1876 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı iç ve dış problemlerden kurtulmasının anayasal düzene geçişle mümkün olacağını savunan devlet adamlarının başında Mithat Paşa yer alıyordu. O, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine Meşrutiyet yanlısı veliaht V. Murad'ın getirilmesi hâlinde anayasal düzene geçişin önünde herhangi bir engel kalmayacağını düşünmekteydi. Osmanlı aydınları ve bazı devlet adamları da aynı fikirdeydiler. Bütün bunların farkında olan Sultan Abdülaziz, Mithat Paşa'dan ülkenin sorunlarıyla ilgili bir lahiya hazırlamasını istedi. Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'e takdim ettiği lahiyada ülkenin içinde bulunduğu buhranın ve başa gelen felaketlerin sebeplerini açıkladıktan sonra, tek çözüm yolunun derhal bütün halkın hürriyet ve eşitliğine dayanan bir anayasanın ilanında olduğuna işaret ediyordu. Lahiyanın son kısmında ise, bunun yapılmaması durumunda, daha vahim sonuçların doğacağı konusunda uyarılarda bulunuyordu.[35]

Sultan Abdülaziz, lahiyayı dikkate almadı. Bu davranışı onun saltanatta bulunduğu sürece meşrutiyet için en büyük engel olduğunu

---

[35] Yılmaz Kızıltan, *I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1994, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünenleri haklı çıkardı. Öteden beri Sultan Abdülaziz'le iyi anlaşamayan Serasker Hüseyin Avni Paşa, onu tahttan indirmek için harekete geçti. Hüseyin Avni Paşa Askerî Şura Başkanı Müşir Redif Paşa'yı, Redif Paşa da Harp Okulu Kumandanı Süleyman Paşa'yı ikna etti. Türkçülük hareketinin öncülerinden, cesur ve atılgan bir asker olan Süleyman Paşa Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin vatanperverliğe yakışan bir iş olduğunu düşündüğünden tahttan indirme planına dâhil olmuş ve güvendiği subaylara haber vermişti. Plana göre Sultan Abdülaziz 31 Mayıs 1876'da tahttan indirilecekti. Fakat 29 Mayıs Pazartesi günü Hüseyin Avni Paşa Padişah Sultan Abdülaziz tarafından saraya çağrıldı. Durumun padişah tarafından sezildiğini düşünen Hüseyin Avni Paşa, işlerinin çok olduğunu ileri sürerek saraya gitmedi. Seraskerlik dairesinde arkadaşlarını toplayarak tahttan indirme işinin 30 Mayıs sabahı yapılmasını kararlaştırdı.[36] Dolmabahçe Sarayı karadan ve denizden kuşatılarak giriş çıkışlar yasaklandı ve telefon hatları kesildi. Öğrencileri silahlandırarak Taşkışla'da hazırladığı üs taburla Dolmabahçe Sarayı'nı karadan kuşatan Askerî Mektepler Nazırı Süleyman Paşa, saraydaki veliaht dairesine gidip Veliaht V. Murad'ı almak istedi. Harekâtın öne alındığından haberi olmayan Veliaht tutuklanacağı korkusuyla heyecanlandı ve dairesinden çıkmak istemedi. Süleyman Paşa zorla ikna ettiği V. Murad'ı karakola götürürken arkadan Hüseyin Avni Paşa yetişti. Arabadan inmeden veliahtı yanına alarak rıhtıma doğru hareket etti. Arabası süngülü askerler tarafından birkaç defa durdurulan Veliaht V. Murad şiddetli fırtına ve sağanak hâlinde yağan yağmur altında rıhtımda bekleyen bir kayığa bindirildi. Denizde de üç vasıta değiştirildikten sonra güçlükle Sirkeci İskelesi'ne gelindi. Hüseyin Avni Paşa bir kira arabasına bindirdiği veliahdı Beyazıt'taki Serasker dairesine getirdi. Burada beklemekte olan sadrazam, şeyhülislam ve diğer bazı devlet adamları V. Murad'a biat ettiler. Arkasından Sultan

[36] Meltem Valandova, *Hüseyin Avni Paşa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 24; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.7, s.108.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin uygun olduğuna dair fetva okundu.[37]

Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından yayınlanan fetvada şöyle yazıyordu:[38]

> *"Emirülmü'minin olan zeyd muhtellişşu'ur ve umur-ı siyasiyyeden bibehre olup emval-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe masarif-i nefsaniyyesine hasr ve umur-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp bekası mülk-ü millet hakkında muzirr olsa hal'i lazım olur mu? Elcevab olur. Ketebehu'lfakir Hasan Hayrullah"*
>
> *"Halife olan zat, deli ve politikadan anlamaz olup, devlet hazinesini milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebede şahsi masraflarına sarf etmekle, din ve dünya işlerini karıştırmakla yani dinden sapmakla makamında kalmış olsa, tahttan indirilmesi lazım olur mu? Allah bilir ki, olur. Ketebehu'lfakir Hasan Hayrullah"*

Bilekleri Kesilmiş Hâlde Can Veren Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü? İntihar mı Etti?

Azledildikten sonra Topkapı Sarayı'nda yaşamaya mecbur edilen Sultan Abdülaziz, tahttan indirilmeyi gururuna yediremedi. Kendisine III. Selim'in dairesinin ayrılmış olduğunu görünce büsbütün öldürüleceğini düşünmeye başlayan Sultan Abdülaziz V. Murad'a Feriye Sarayı'na geçmek istediğini bildiren iki mektup yazdı. İkinci mektuptan sonra V. Murad kendisine olumlu cevap verdi ve Sultan Abdülaziz Feriye Sarayı'na nakledildi. Abdülaziz, burada çevresindeki kimseye güvenmiyor ve her şeyden şüpheleniyordu. Tahttan indirilmesinden dolayı şuuruna halel geldiği düşünüldüğünden kendisine ve etrafındakilere zarar verebileceği silah vb. aletler ortadan

---

[37] Cevdet Küçük, "V. Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, s.185.

[38] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vakanüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", *Belleten*, Ekim 1943, C. 7, S.28, s.360.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldırılmıştı. Sultan Abdülaziz, 3 Haziran Pazar sabahı odasından çıkıp abdest almak üzere abdesthaneye gitmişti. Eski padişah abdest aldıktan sonra tekrar odasına döndü ve sakalını düzeltmek için bir makas istedi. Daha sonra içeride bulunan annesini çıkartıp kapıyı kapattı. Bu durumdan şüphelenen Valide Sultan ve nöbetçi kalfalar Başmabeynci Fahri Bey'i çağırıp durumu kendisine anlattılar. Bu sırada yan pencereden kapalı odayı gözetleyen bir cariye, Sultan Abdülaziz'in aynaya bakıp sakalını düzelttiğini haber vermiş, bunun üzerine Valide Sultan Fahri Bey'i alıp aynı yerden odayı gözetlemeye başlamıştı. Fakat bir şey göremeyince belki kendisine bakıldığını hissetmiştir diye pencereden çekildiler. Valide Sultan çekildikten kısa bir zaman sonra Sultan Abdülaziz'in odasından iniltiler işitilmeye başlandı. Daire halkı telaşa kapılarak kapıyı zorlamaya başladı. Kapının kilidi kırılarak odaya girildiğinde Sultan Abdülaziz'i kolu sıvalı başı açık olarak odanın yan minderi üzerinde sağ tarafına yatmış ve kana bulanmış olarak gördüler. Sultan Abdülaziz'in sıvalı kollarının damarlarından kan akıyor, önünde küçük bir makasla, açık Kur'an-ı Kerim duruyordu. Kadınlar çığlıklar kopardı, henüz hayatta bulunan eski Sultan Abdülaziz annesinin kucağında iken Fahri Bey doktor bulmak için aşağı kata inerek, duyulan feryatlar üzerine karakol tarafından askerlerle birlikte gelen İzzet Bey'den doktor istedi. Fakat karakolda doktor yoktu. Daha sonra İzzet Bey ve Fahri Bey beraber üst kata çıktılar. Olay yerine ilk gelen doktor olan Avni Paşa artık bir şey yapılamayacağını söyledi. Sultan Abdülaziz, annesinin kucağında ve maiyetinden birçok kadının önünde son nefesini verdi.[39]

[39] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz Hususi, Siyasi Hayatı, İstanbul, Devri ve Ölümü*, İstanbul, 1949, s.138-139.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan Abdülaziz'in Ölümüyle Hüseyin Avni Paşa'nın Öldürülmesi Arasında Hangi Bağlantı Vardı?

Sultan Abdülaziz'in vefatı yakınlarını çok etkilemiş, derinden üzmüştü. Sultan Abdülaziz'in eşlerinden, üçüncü haremi Kadınefendi'nin kardeşi olan Çerkez Hasan, Sultan Abdülaziz'in ölümünden Hüseyin Avni Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Hasan, zaten öteden beri anlaşamadığı Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmeye karar verdi. Hasan 26 yaşında bekâr bir subaydı. Çerkezistan'dan İstanbul'a gelmiş, askerî okulu bitirmesinin ardından yüzbaşılıkla altıncı orduya memur edilmiş, himaye gördüğünden dolayı gitmemişti. Hasan daha sonra bazı hizmetlerde bulunmuş, hassa yaveri olmuş ve sağ kolağalığı ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine tayin edilmişti. Hüseyin Avni Paşa, Bağdat'a gitmemesinden dolayı Hasan'ın peşini bırakmamış ve ikinci seraskerliğinden itibaren bunu takip etmişti. Hatta bir keresinde Hasan'ı yanına çağırıp gitmesinde ısrar edince buna hiddetlenen Hasan, Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine yürümüş, Abdülkerim Nadir Paşa araya girerek olayın büyümesini önlemişti. Yine bir defasında Serasker'in yalısına giden Hasan, Bağdat'a gitmekten affını rica etse de *"Oğlum, asker için her yer birdir. Gitmelisin."* diye nasihat görmüş, bu hâlden müteessir olan Hasan, Hüseyin Avni Paşa'yı vurmaya niyetlense de arkadaşlarının nasihati ile bu fikrinden vazgeçmişti. Sultan Abdülaziz tahttan indirilince, şehzadenin yaverliğinden ayrılmış olan Hasan, yine merkezi Bağdat'ta bulunan altıncı orduya gönderilmek istendi ve kati olarak ertesi günü gideceğine dair söz verdi.[40] Mirliva Tayyar Paşa'nın kendisiyle görüşüp *"Serasker Paşa ile Reis Paşa'ya veda et, ben de Serasker Paşa'nın konağına gideceğim."* demesini fırsat bilen Hasan, yanına iki tabanca ve bir Çerkez kaması alarak Hüseyin Avni Paşa'nın konağına gitmek üzere Cibali'deki konaktan ayrıldı. Olay akşamı Heyet-i Vükela[41] Beyazıt'taki Mithat Paşa konağının üst kat salonunda toplanmıştı.

---

[40] Valandova, *a.g.t.*, s. 9-10; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası" *Belleten*, Ocak 1945, C.9, S.33, s. 89-94.

[41] Vekiller Heyeti.

Levent Şahverdi Arşivi

Vükelanın bu toplantısında Girit ve Karadağ meseleleri görüşülmekteydi. Hasan serasker yalısına geldiğinde oradaki ağalar, *"Hasan Bey, hayrola?"* diye gelişinin sebebini sordular. Cevaben *"Yarın Bağdat'a gidiyorum."* dedikten sonra ağalardan birine Hüseyin Avni Paşa'yı sordu. O da *"Buradadır."* deyince, *"Beni Tayyar Paşa gönderdi Serasker Paşa'yı göreceğim."* dedi. Hüseyin Avni Paşa'nın ağalarından Raşid Ağa'ya Paşa'yı görmek istediğini söyledi ve sofaya çıkarak biraz dolaştı. Bir fırsat bularak konağın üst katına çıktı bir elinde kama bir elinde revolver tabancayla ilerlemeye başladı. Raşid Paşa'nın hizasına gelince *"Davranmayın, davranma Serasker!"* diyerek ateş etti. Göğsüne ve karnına isabet eden kurşunlarla Hüseyin Avni Paşa oracıkta can verdi. Hasan tutuklanıp kışlaya götürüldükten sonra yarasına bakmak üzere kendisine cerrah gönderilmişse de *"Beni ya asacaklar ya da kurşuna dizeceklerdir, artık nafile yere yaralarıma baktırmak abestir!"* diyerek tedavi olmayı reddetti.[42] Çerkez Hasan 17 Haziran 1876 tarihinde sabaha karşı asılarak idam edildi. Daha sonraki tarihlerde ve Mithat Paşa'nın muhakemesi sırasında Hasan, Sultan Abdülaziz'in intikamını alan ve efendisi için hayatını feda eden bir kahraman olarak anıldı.

---

[42] Valandova, *a.g.t.*, s. 10; Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret, Mithat Paşa, Hayat ı, Siyaseti, Hidematı* (Haz: Ali Haydar Mithat), s.173. Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili olarak çeşitli fikirler ileriye sürülmüştür. Mithat Paşa'nın kabineye hâkim olmak ve Kanun-i Esasi için onay almak yolunda kendisini engelleyecek tek güçlü kişiyi ortadan kaldırmak üzere, bu olayı hazırladığına inananlar olduğu gibi Çerkez Hasan'ın Sultan Abdülaziz'e yakınlığından dolayı intikam almak duygusuyla bu cinayetin işlendiğine hükmedenler de vardır. Çerkez Hasan yargılaması sırasında verdiği ifadesinde "Nefsim için bu işi yapmadım, millet için yaptım ve yapacaktım. Beni orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cür'et etmedim. Ancak Sultan Abdülaziz'in vefatı ciheti ile seraskeri telef etmeği tasavvur ettim." demiştir. Bkz: Valandova, *a.g.t.*, s.11-12; Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.1, s. 569.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadece Üç Ay Padişahlık Yapan V. Murad Neden Tahttan İndirildi?

V. Murad 30 Mayıs'ta Süleyman Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'nın kapısında gördüğünde amcası Sultan Abdülaziz'in durumu önceden öğrenip kendisini tutuklatmak üzere asker gönderdiğini zannederek dairesinden çıkmamıştı. Serasker dairesine götürülürken yaşadıkları sonucunda şuurunun bir kısmını kaybetmişti. Anormal davranışları nedeniyle biat merasimi de kısa kesilmişti. Yeni padişahın uzun süredir rahatsız olduğu biliniyordu. Bununla beraber amcası Sultan Abdülaziz'in esrarengiz ölümü üzerine şok geçirmiş, ruhsal durumu daha da kötüye gitmişti. Yıldız Sarayı'na nakledilen V. Murad'ın, burada cinnet geçirip kendini havuza atması üzerine tekrar Dolmabahçe Sarayı'na getirildi. Ayasofya'daki ilk cuma selamlığının ardından yapılan ikinci selamlıkta gösterdiği anormal davranışlar akli dengesini büsbütün kaybettiğini gösteriyordu. Hükümet, saraya kapatılan ve cuma selamlığına çıkartılmayan padişahın yüzünde ve sırtında çıban çıktığını söyleyerek gerçek hastalığını gizlemeye çalıştıysa da bu söylem pek inandırıcı olmuyor ve sadrazamın ülkeyi padişahsız yönetmesi tepkilere yol açıyordu. Ulema ise padişahı aklen rahatsız olan bir ülkede cuma namazının kılınamayacağını söylüyordu. Bu tepkiler üzerine padişah tekrar cuma selamlığına çıkartıldı. Bir selamlık dönüşünde elbiselerini çıkartmadan yatağa giren padişah sabahleyin camları kırarak kendini öldürmek istedi, bunun üzerine bir doktorlar heyeti tarafından muayene edildi. Heyetin verdiği raporda padişahın iyileşme ihtimalinin çok az olduğu belirtiliyordu.[43] Hükümet, padişahı yabancı doktorlara da muayene ettirdi. Gelen sonuç yine olumsuz olunca saltanat değişikliği kaçınılmaz hâle geldi.

[43] Küçük, *a.g.m.*, s. 184.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Tahtına Çıkışı Nasıl Gerçekleşti?

Kabineye hâkim olmak ve Kanun-i Esasi'yi onaylatmak için Mithat Paşa'ya engel olabilecek tek kişi, meşrutiyet taraftarı olmayan Hüseyin Avni Paşa'ydı. Onun Çerkez Hasan tarafından öldürülmesi, Mithat Paşa için büyük bir fırsat anlamına geliyordu. Tam bu sırada V. Murad'ın sağlığının bozulması Kanun-i Esasi'nin ilanını ve meşruti yönetimin kurulmasını engellemişti.

Saltanat değişikliğine karar verilince Mithat Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa'yla birlikte Şehzade Abdülhamid'i Maslak'taki çiftliğinde ziyaret ederek meşrutiyetle ilgili görüşlerini sordu. Abdülhamid bu sıralarda meşrutiyet taraftarı gibi gözüküyordu. Ziyaretle ilgili şunları söyleyerek meşruti idareden yana olduğunu belli etmişti:

> *"Mithat Paşa ile Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa biraderim Sultan Murad'ın hastalığı üzerine bana geldiler. İlk defa onlarla Maslak'ta mülaki oldum. Orada bana hükümet şekli meşrutiyet mi yoksa istibdat*[44] *mı hangisini tercih edersin diye sordular. Bende cevaben bir gemi kaptanı gemiyi kumanda ettiği zaman nasıl ki icabi hale göre kumanda ederse, ben de kumanda mevkiine gelince selamet-i memleket hangi suret-i idarede olduğuna kanaat gelirse ve hangi idareyi hayırlı görüyorsam ona ihtiyar ederim. **İlaveten şunu da söyleyeyim ki, benim şimdiki kanaatim ve tayakkuzum şekli meşruu meşrutadır.**"*[45]

Yapılan görüşmede tarafların *"Kanun-i Esasi'nin ilânı, devlet işlerinde yalnız yetkili müşavirlerin oylarının alınması ve V. Murad zamanında ayrı ayrı memurluklarla saraya alınmış olan Sadullah, Ziya ve Namık Kemâl Beylerin bundan sonra da görevlerinde bırakılma-*

---

[44] Uyruklara hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.

[45] Karal, *a.g.e.*, C.8., s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

ları" konularında uzlaştığı ileri sürülmekteydi.[46] Mithat Paşa, 27 Ağustos 1876'da Abdülhamid ile Nişantaşı'ndaki köşkünde görüştü ve ona nazırların hazırladığı Kanun-i Esasi'nin taslağını gösterdi. Şehzade Abdülhamid destek sözü verdi.[47] Bu görüşme ile Mithat Paşa Abdülhamid'den Kanun-i Esasi'nin kabulü konusunda adeta teminat almıştı.

Padişahın akli dengesinin yetersiz olduğuna dayalı olarak tahttan indirilmesine cevaz veren şeyhülislam fetvasının alınmasından sonra 31 Ağustos 1876'da V. Murad tahttan indirilerek Abdülhamid'in padişahlığı ilan edildi. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. Padişahı olarak tahta çıktı. Sultan II. Abdülhamid biat törenindeki davranışlarıyla güven vericiydi. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya ***"Ben sizi katiyen bırakmayacağım; benim babam ve milletimin babasısınız. Sizin reyiniz olmadıkça hiçbir şey icra etmeyeceğim"*** demekteydi.[48]

Doğan Avcuoğlu, Sultan II. Abdülhamid'in V. Murad'ın rahatsızlığının yarattığı fırsatı çok iyi kullandığını; İngilizlere, onlar için değerli bir idare adamı olan Mithat Paşa'dan daha yararlı gözükmeyi başardığını söylemektedir. Buna göre Sultan II. Abdülhamid, dostu iş adamı Thomson'a kendisinin mümkün olduğu kadar her hususta İngiltere hükûmetinin fikir ve telkinleriyle hareket etmek niyetinde olduğunu iletmişti. Bu mesaj İngiliz Elçisi Sir Henry Eliot'a ulaşmış, bu zat anılarında Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi düşünüldüğü bir sırada Abdülhamid'in tahta geçmek konusunda kendisinden yardım istediğini yazmıştı. Yardım isterken İngiltere'nin sözünden çıkmayacağını açıklayan Abdülhamid, ayrıca İngiltere'de basılan Maliye kitaplarını çevirtip dikkatle okuduğunu, dış borçları zamanla

---

[46] Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, s.258.

[47] Kızıltan, *a.g.t.*, s. 53; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2015, s.223.

[48] Ahmet Kısa, *Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

ödeyeceğini, Türkiye aleyhinde İngiliz Parlementosunda söylenen ağır sözleri bile haklı bulduğunu söylemiş, milletin yönetiminde hürriyetperverane bir yol tutacağını vadetmişti.[49]

[49] Doğan Avcuoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul 1976, C.1, s. 213.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD TAHTA ÇIKTIKTAN HEMEN SONRAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR

Kanun-i Esasi'nin İlanı

Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya verdiği sözleri tutmadı. Henüz padişahlığının ikinci gününde Sadullah, Ziya ve Namık Kemâl Beyleri de saraydan uzaklaştırdı.[50] Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi de onun tahta çıkışından epey sonra mümkün oldu.

Mithat Paşa, Padişahın tahta geçmesi sonucunda yayınlayacağı Hatt-ı Hümayun[51] metnini yazıp Sultan II. Abdülhamid'e sundu. Bu metinde, sarayın gereksiz harcamalarının kısıtlanacağı, Osmanlı Hanedanı'nın seçkin kişilerine maaş bağlanacağı, saraydaki tüm cariyeler ve harem ağalarının azad edileceği ifade ediliyordu. Bundan daha önemlisi, Sadrazamlık makamının bundan sonra tıpkı Avrupa'nın meşruti yönetimlerinde olduğu gibi Başvekalet'e çevrileceği yazılmıştı. Ayrıca Başvekilliğin bir meşrutiyet makamı olduğuna vurgu yapılmış, Başvekilin her ne kadar Vekiller Heyeti ve Padişah'a karşı da sorumlu olsa da esas sorumluluğunun millete karşı olduğu belirtilmişti.[52] Abdülhamid, metnin içeriğini anlar anlamaz büyük bir telaşa kapıldı. Metinde Padişah'ın istibdat düşüncesine ters dü-

---

[50] Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1956, s. 96.
[51] Padişah buyruğu, yazılı emir.
[52] Kızıltan, *a.g.t.*, s. 52.

Levent Şahverdi Arşivi

şen birçok madde vardı ve devletin yönetiminin meşrutiyete döndüğü açıkça dile getiriliyordu. Sultan II. Abdülhamid, sarayda kendi fikirlerine yakın kişilerle bir toplantı yaptı. Toplantı sonunda Mithat Paşa'nın ileri sürdüğü bu görüşlerin hayata geçirilmesinin mümkün olmadığı kanısına varıldı. Cevdet Paşa'ya yeni bir Hatt-ı Hümayun hazırlaması konusunda emir veren Sultan II. Abdülhamid, Başvekillik konusuna hiç değinilmeyen, meşveret yani danışma sözü hiç geçmeyen, ileride bir Meclis kurulacağından bahsedilse de bu meclisin kimlerden oluşacağı ve mevcut meclisten farkının ne olacağı belirtilmeyen yeni Hatt-ı Hümayun'u hazır olduğu zaman hemen kabul ederek ilan etti.[53]

Meşrutiyete karşı olanlar arasında saray mensuplarının ve devlet adamlarının yanında ortalığı karıştırmak isteyen birtakım ulema ile nüfuzlu kimseler de vardı. Bunlar her yola başvurarak, anayasa aleyhinde propagandalar yapıyorlar *"Kanun-i Esasî kâfir işidir, Meclis Mebusuna girecek olan Hristiyanlar, şeriata aykırı kanunlar koyacaklar"* gibi sözlerle halkı kışkırtıyorlardı.[54] Mithat Paşa, bütün bu gelişmelere rağmen devletin bu çok kritik ve buhranlı durumu karşısında Kanun-ı Esasi'yi bir an önce ilan etmekten başka çare olmadığını düşünüyordu. Onun düşüncesine göre böyle bir teşebbüs dış müdahaleleri bir süre önleyecek ve devlet yönetiminde yeni bir dönem başlatacaktı.[55] Devrin önde gelen âlimlerinden Seyfettin Efendi'nin desteğini de alarak Kur'an ve hadislerden örneklerle meşveret etmenin İslam'da emredildiğini gösterdi. Sultan II. Abdülhamid de kendi saltanatını her türlü tehlike ve zorluktan koruyacağı ümidiyle daha elastiki hareket etmeyi uygun görmüş, hiç olmazsa Kanun-ı Esasi'nin ilanına taraftar bir hükümdar rolünü oynamayı tercih etmişti.[56] Sonuçta Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876'da Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanarak resmen yürürlüğe girdi. Kanun-i Esasi

---

[53] Kızıltan, *a.g.t.*, s. 53.

[54] Kızıltan, *a.g.m.*, s. 261.

[55] Kızıltan, *a.g.t.*, s. 53; H. Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul, 1960, s. 96.

[56] Kızıltan, *a.g.t.*, s. 53; R. Galip Okandan, *I. Meşrutiyetin Karakteristik Vasıfları*, İstanbul, 1941, s.28.

Levent Şahverdi Arşivi

uyarınca *"Meclisi toplamak ya da dağıtmak"* yetkisi Padişah'a bırakılmıştı. Ayrıca Padişah, ülkenin güvenliğini tehdit ettiği tespit edilen kişileri Osmanlı sınırları dışına çıkartabilecekti.[57] Mithat Paşa, Padişah'a bu yetkileri veren maddelerin anayasaya girmemesi için çok uğraşmış, hatta istifanın eşiğine gelmişti. Mithat Paşa kaygılarında haklı çıkacak, bu maddelerin ne kadar önemli olduğu kısa süre sonra anlaşılacaktı.

Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusanı Süresiz Tatil Etmesi

Sultan II. Abdülhamid, ülkenin bulunduğu zor durum karşısında anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanmakta gecikmedi. *"93 Harbi"* olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı bir yıl boyunca meclis müzakerelerini gölgeledi. Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması ve Rus ordusunun İstanbul kapılarına dayanması üzerine, 13 Şubat 1878'de Sultan II. Abdülhamid anayasanın ilgili maddesine dayanarak Meclis-i Mebusanı süresiz olarak tatil etti. Böylelikle Sultan II. Abdülhamid'in *"İstibdat Dönemi"*[58]olarak anılan mutlak monarşik yönetimi başlamış oluyordu.

Cevdet Kudret, Sultan II. Abdülhamid'in Rus savaşını gerekçe göstererek Meclisi kapatmasından sonraki dönemi şöyle tanımlamaktadır:

> *"Evleri basmak, kişileri sürmek, gazeteleri kapamak, toplantıları yasaklamak vb. gibi eylemlerle otuz üç yıl sürecek ve gittikçe şiddetlenecek olan baskılı yönetim, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından aşağı yukarı bir yıl sonra işte böyle başlamış, toplumun özellikle aydın kesimini kasıp kavurmuştur."*[59]

Bülent Tanör'de aynı görüştedir:

---

[57] Kanun-i Esasi, *Düstur*, 1. Tertip, C.4, s.4-20.

[58] Uyruklara hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.

[59] Kudret, *a.g.e.*, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

"Osmanlı ülkesi II. Meşrutiyet'e kadar (1908) Abdülhamid'in baskıcı ve karanlık rejimi altında yönetildi. Başta Mithat Paşa olmak üzere, meşrutiyetçiler şu ya da bu yolla saf dışı bırakıldı, başkentten uzaklaştırıldı ya da satın alındı. ***Kişi güvenliği ve özgürlüğü tamamen yok edilerek, hafiyelik ve jurnalcilik ağıyla tam bir 'korku devleti' kuruldu. Tahmin edilebileceği gibi, bu dönemde bütün devlet yetkileri padişahın elinde toplandı. Sadrazam ve vekiller basit birer idare âmiri durumuna düştüler.*** *Başta sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere bazı devlet ileri gelenlerinin bakanlar kurulunu güçlendirme çabaları sonuç vermedi. Bu arada Şûra-yı Devlet'de kendine verilen görevleri bağımsız bir şekilde yapamaz duruma düştü.* ***Öte yandan yargı organı da sürekli baskı ve müdahaleler altındaydı. Yalnız savcı ve yargıçların seçimine değil, davaların görülme biçimine bile saray mensupları tarafından karışılıyordu."***[60]

Sultan II. Abdülhamid ise kızı Ayşe Sultan'a söylediği şu sözlerle devletin dağılmaması için meşrutiyeti kaldırmak zorunda kaldığını ifade etmiştir:

"Ben daima meşrûtiyet taraftarı idim. Hattâ padişahlığımın ilk zamanlarında o zamanki vükelâya bunu kabul ettirmek için ısrar etmiştim. ***Sonrasından bunu kaldırmamız milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi.*** *Maazallah devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı."*[61]

---

[60] Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, s.21.

[61] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 178.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid Mithat Paşa'yı Neden Sürgüne Gönderdi? Affedip Geri Çağırma Sebebi Neydi?

Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol oynadığı için Sultan II. Abdülhamid'in itimadını hiçbir zaman kazanamadı. Mithat Paşa'nın Padişah'a karşı Ziya Paşa ve Namık Kemal'i himaye etmesi de Sultan II. Abdülhamid'in hiç hoşuna gitmiyordu. Bu arada Abdülhamit ve Mithat Paşa arasındaki gerginliği artıran bir dizi olay yaşandı. Maliye Nazırı Galip Paşa, saray tahsisatını tedavüldeki kaime[62] değil de altınla ödeyince piyasalar bu durumdan olumsuz etkilenmiş, Mithat Paşa'nın teklifiyle Galip Paşa nazırlıktan azledilince piyasalar kısa sürede normale dönmüştü. Bu olaydan sonra Abdülhamid ve Mihtat Paşa'nın arası iyice gerginleşti. Daha sonra Mithat Paşa, yazdığı bir arizaya[63] dokuz gün bekleyip cevap alamayınca, Sultan II. Abdülhamid'e meşruti sistemde Padişah'ın konumunu hatırlatan sert bir yazı gönderdi. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Mithat Paşa, Sultan II. Abdülhamid gibi kinci bir hükümdara karşı sert bir ariza takdim etmekle hem kendi felaketine hem de memleketin zararına sebep olmuştu. Mithat Paşa yazısında, meşrutiyetin ilan amacının istibdatın kaldırılması, vükelanın[64] sorumluluğunun belirlenmesi ve her alanda halk eşitliğinin sağlanması olduğuna vurgu yaptı. Bu yazıdan sonra Mithat Paşa bir hafta boyunca saraya ve sadaret binasına gitmedi. Yazının içeriğini ve Mithat Paşa'nın görevinin başına gitmemesini kendisine hakaret sayan Sultan II. Abdülhamid, onu görevden almaya karar verdi. Bu kararı uygulamasını kolaylaştıracak bir de gelişme yaşandı. Mithat Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Ziya Paşa İzmir'de La Turguie gazetesi muhabirine verdiği demeçte Türkiye gibi bugün meşrutiyetle yönetilen bir hükümette padişah olan zatın zerre kadar öneminin olma-

[62] Osmanlı İmparatorluğu'nun 1840 yılında çıkardığı kâğıt para. Detaylı bilgi için bkz: M. Özgür Yanardağ, 19. "Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2015, C.8, S.36, s.918.

[63] Yüksek bir makama sunulan dilekçe.

[64] Vekiller.

Levent Şahverdi Arşivi

dığını, bu zatın milletin hizmetçisi ve Mebuslar Meclisi ne emir verirse o emri icra etmeye görevli bir memur olduğunu söylemişti. Sultan II. Abdülhamid bu beyanatı çok ciddiye almış ve kendisine karşı gelişebilecek bir muhalefet atağı olarak yorumlamıştı.[65]

Mithat Paşa, 5 Şubat 1877 sabahı Dolmabahçe Sarayı'na çağrıldı, sadaret mührü elinden alındı. Ailesiyle görüşmesine fırsat verilmeden alelacele limanda bekleyen İzzettin vapuruna bindirildi. Mithat Paşa'nın eşi bu sürgün hakkında şunları söylemektedir:

> *"Paşa her Cuma günü selamlık töreninde bulunmak için saraya giderdi. Bir Cuma günü idi. Yine saraya gitmek için hazırlanıyordu. Dikkat ettim, biraz düşünüyor gibi idi. Şüphemi sezdirecek bir şey söylemedim, çünkü paşa hakkında bir takım fırıldaklar döndüğünü işitiyorduk. İhtimal ki paşadaki bu hal de bu şüpheden ileri geliyordu. Yalnız veda ederken 'şayet akşam eve dönmezsem merak etmeyiniz, ihtimal ki memuren bir yere gönderirler' dedi. Akşam bekledik, gelmedi. Doğal olarak soruşturduk, padişahın Osmanlı memleketinden çıkıp gitmesine dair bir irade çıkarttığını ve binmesi için bir vapur hazırlandığını anladık."*[66]

Mithat Paşa, yurt dışına çıkarılmadan önce 24 saat limanda bekletilmişti. Bu süre boyunca halkın Mithat Paşa'ya sahip çıkıp çıkmayacağı, herhangi bir gösteri yapılıp yapılmayacağı tetkik edilmişti. Halktan ses çıkmayınca Paşa derhal ülke sınırları dışına çıkartıldı. Daha sonra sürgünle ilgili yayınlanan tebliğde Mithat Paşa, meşrutiyeti getirmek adına diktatörlüğe soyunmakla suçlandı.[67] Yine Uzunçarşılı'nın naklettiğine göre Mithat Paşa sürgünde olduğu sürece Avrupa başkentlerini dolaşmış, devlet adamlarıyla görüşmüş ve birçok kurumları dolaşarak arzu ettiği ıslahatlar hakkında görgüsünü

---

[65] Bekir Koç, *Mithat Paşa (1822-1884)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 107; Ahmed Saib, *Abdülhamit'in Eval-i Saltanatı*, s. 88.

[66] Koç, *a.g.t.*, s. 108. ; Mehmed Rüşdi, *Mithat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şehadeti*, s. 5-6.

[67] Koç, *a.g.t.*, s. 110; BOA, YEE, Sıra No: 2587, Dosya: 79, Gömlek : 48.

Levent Şahverdi Arşivi

artırmıştı. Asıl maksadının V. Murad'ı tekrar tahta geçirmek olduğu, hatta cumhuriyet istediğine dair bazı iddialar vardı. Bütün bunlardan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa'nın Avrupa'da gezmesini daha tehlikeli bulmuştu. Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa'yı affederek Girit'te oturmasına izin verdi. İki ay sonra Mithat Paşa, Suriye valiliğine atandı.

Sultan II. Abdülhamid'i Tahttan İndirip V. Murad'ı Yeniden Padişah Yapma Çabaları Nelerdi?

Sultan V. Murad, amcası Sultan Abdülaziz zamanında onu devirip tahta geçmek için özellikle aydın kesimden epeyce taraftar toplamıştı. Bunda kendisinin açık fikirli, iyi düşünceli ve özellikle meşrutiyet yanlısı olmasının payı büyüktü.[68] V. Murad lehinde yapılan ve genellikle mason localarının idare ettiği propaganda sonucunda, henüz şehzadeliğinden itibaren olumlu bir hava esmeye başlamıştı.[69] Vaktinin büyük çoğunluğunu Sultan Abdülaziz'in kendisine tahsis ettiği Kadıköy Kurbağalıdere'deki çiftlik evinde geçirmiş, bu günlerde yeni Osmanlılarla temas kurmuştu. Sık görüştüğü Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile meşrutiyet, demokrasi ve hürriyet konusunda sohbetler ediyordu. Ziya Paşa ve özel doktoru Kapoleon Efendi aracılığıyla, Sultan Abdülaziz'in yönetiminden hoşnut olmayan muhalif grubun lideri Mithat Paşa ile de haberleşmekteydi.[70] Bu çiftlikte kendi taraftarlarına düzenlediği eğlence âlemleri için bolca para harcıyordu.

Sultan V. Murad, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle birlikte çok istediği saltanata kavuşmuş fakat işler istediği gibi gitmemişti. Hastalığı nedeniyle 93 günlük saltanatında sadece 3 ya da 4 gün fiilen padişahlık yapabilen V. Murad, senelerce hırsla beklediği

---

[68] İsmail Hakkı Uzunçarşılı," Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", *Belleten*, Ocak 1944, C.8, S.29, s.71.

[69] İsmail Hakkı Uzunçarşılı,"V. Murad'ı tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, Nisan1944, C.8, S.30, s.245.

[70] Küçük, *a.g.m.*, s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

hükümdarlığın tadına doyamadan bu makamı kardeşi Sultan II. Abdülhamid'e terk etmek zorunda kalmıştı.[71] V. Murad'ın tahttan indirilmesi, kendisini sevenler ve özellikle ıslahat bekleyenler için büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Sultan V. Murad taraftarlarıyla iş birliği hâlindeki Şevkefza Valide Sultan, oğlunu tekrar tahta geçirmek için çalışmalara başladı.

V. Murad'ı Kaçırıp Padişah İlan Etmek İçin Kadın Kılığında Saraya Girenler Kimlerdi ?

Sultan V. Murad'ı tekrar tahta geçirmenin en etkili yolunun, onu öncelikle Avrupa'ya kaçırmak olduğunu düşünen bir grup Sevkefza Sultan ile görüşerek Beşiktaş ve Ortaköy'de birer ev kiraladılar. İngiliz Sefaretinde tercümanlık yapan Rum İstaviridis, Adliye memurlarından Üsküdarlı Mehmed Efendi ve Maliye memurlarından Üsküdarlı Hüsnü Bey ve Leh mültecilerinden Jüli isimli birinden oluşan grup burada V. Murad'ın oğlu Selahattin Efendi ile Rus elçisini görüştürdükten sonra kaçırma planını yaptılar. Plana göre V. Murad, oğluyla beraber Tophane önünde hazır bulunacak Rusya vapuruna bindirilerek Odesa yoluyla Londra'ya götürülüp orada iyileştikten sonra Rusya ve İngiltere devletlerinin ittifakıyla hükümdar ilan edilecekti. Fakat grubun anlaştıkları kişilerin sarayla irtibatı vardı. İstavridis, Hacı Mehmet Ağa ile Sultan Murad'ı kaçırma işini görüşürken yakalandı. O esnada kadın kıyafeti giyerek arabayla Çırağan Sarayı önüne gelmiş bulunan Hüsnü Efendi ile Jüli de ele geçirildi.

Yakalanan şahısların mahkemesi 7 Nisan 1877'de yapılmıştı. Hepsi çeşitli mahallere ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmış olmalarına rağmen Abdülhamid tarafından affedilmişlerdi.[72] Sultan II. Abdülhamid gibi kuşkucu bir padişahın, başarılı olması durumunda kendisinin tahttan indirilmesine yol açabilecek olan böylesine ciddi bir girişimin faillerini affederek olayın üzerini kapatmış olması, bu

---

[71] İsmail Hakkı Uzunçarşılı,"V. Murad'ı Tekrar...", s. 246.

[72] Kısa, *a.g.t.*, s. 5; İsmail Hakkı Uzunçarşılı," Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü" *Belleten*, 1946, C.10, S.37-40, s. 195-209.

Levent Şahverdi Arşivi

konuda sert yaptırımlar uygulayarak kendisine yönelik karşı bir hareketin oluşmasından endişe ettiğini veya henüz diğer otoritelerin mevcut gücünü bastıracak merkezî ve güçlü bir otoriteyi tam anlamıyla kuramadığını düşündürmekteydi.[73]

Kaçırma olayı ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştı. V. Murad'ın eşlerinden Filizten Hanım'a göre eski Padişah'ın Çırağan Sarayı'ndan kaçırılması teşebbüsü Saray Müşiri Damad Mahmud Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamid'in gözüne girmek, ona yaranmak için geliştirdiği bir tiyatroydu. Filizten Hanım bu konuda şunları söylüyordu:

> *"Bilmem yalan bilmem gerçek günahı söyleyenlerin boynunda kalsın; bu meseleden bahseden eski kalfalardan bazıları Mahmud Paşa hakkında iyi söylemezlerdi, onu adeta ikiyüzlülükle ittiham ederlerdi, hatta 'efendimizin kaçmağa hiçbir niyeti yoktu; zaten tabiatı böyle şiddetli hareketlere müsait değildi; fakat Damad Mahmud Paşa ne yaptı yaptı, bir manavra çevirdi Abdülhamid'e yaranmak için bu meseleyi bizzat tertip etti' derlerdi."*[74]

Mason Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesinin Sultan II. Abdülhamid'e Darbe ve Suikast Planları Nelerdi?

Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi V. Murad'ın tahttan indirilmesinden sonra, muhtemelen 1876 yılı Eylül ayı ortalarında meydana getirildi. Komite üyelerinin bir kısmı Sultan Murad mensuplarından bir kısmı da memur sınıfından olup yüksek devlet adamlarından kimse yoktu. Sultan Murad'ın annesinin cariyelerinden Nakşibend

---

[73] Kısa, *a.g.t.*, s. 5.

[74] http://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/309567/muhaliflerin-vmuradi-tahta-cikarma-cabalari-halinden-sonra-da-surmus, Erişim:02.06.2017; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad ile oğlu Selahaddin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Saraya Girmek İsteyen Şahıslar," *Belleten*, 1944, Cilt.8, S. 29, 30, 31, 32.

Levent Şahverdi Arşivi

Kalfa aracılığı ile büyük devlet adamları komitenin içine çekilmek istenildiyse de başarılı olunamamıştı.[75]

Komitenin lideri Skaliyeri idi. Aziz Bey, Nakşibend Kalfa ve Ali Şefkati de cemiyetin ileri gelen kişileriydiler. Skaliyeri, 1833 yılında İstanbul'da doğmuştu. Doğma büyüme İstanbullu, Rum olmasına rağmen Osmanlı tebaalığını benimsemiş bir Osmanlı vatandaşıydı. Türkçe yazı bilmese de çok iyi Fransızca ve Rumca bilen Skaliyeri'nin babası Dimitraki Beharnik'in Reşid Paşa ve Âli Paşalara mensubiyeti vardı.[76] Skaliyeri komisyonculuk, sarraflık ve borsacılık yapmış, ticaretle ilgilenmişti. Son zamanlarda belli bir işi yoktu. Tek işi V. Murad'ı tahta geçirmek için çalışmaktı. Kendisine V. Murad tarafından para gönderiliyordu. Skaliyeri cesur, azimli, kurnaz bir adamdı. Sekiz yıl önce ölen karısından iki erkek çocuğu, iki erkek kardeşi, kendisinden büyük iki hemşiresi vardı.[77] Aziz Bey, Evkaf Müsteşarı merhum İzzet Efendi'nin oğlu olup Evkaf Nezareti Senedat Odası Mukabelecisi idi. İstanbul Cerrahpaşa'da Avrat Pazarı Caddesi'nde yetmiş üç numaralı evde ikamet etmekteydi. Aziz Bey, Oğlu Kadri ve yine komite üyelerinden Filibeli Abdullah ile evlerinin yakınında mektepte kalfa olan Hafız Baba aynı evde kalmaktaydılar. Komite üyeleri son zamanlarda daha çok Aziz Bey'in hanesinde toplanıyorlardı.[78] Nakşibend Kalfa Beşinci Murad'ın validesinin cariyelerindendi ve altmış yaşında iken Beşinci Murad'ın tahttan indirilmesinden sonra saraydan çıkarılmış, efendisini tekrar tahta oturtmak için komiteye dâhil olmuştu.[79] Komitenin bir başka önemli ismi Ali Şefkati Bey'di. Hürriyet aşkını ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı nefretini vefatına kadar muhafaza eden Ali Şefkati; ciddi, çok konuşmayan ve uyanık birisiydi.[80] Teodor Kasap tarafından çıkarılan İstikbal'in başyazarlığını yapan Ali Şefkati, *Hayal* adlı mizah gazetesindeki yazılarıyla şöhretini arttırmıştı. Hayal vası-

[75] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 248.
[76] Kısa, *a.g.t.*, s.17.
[77] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 251.
[78] Kısa, *a.g.t.*, s.19.
[79] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 251.
[80] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 251.

Levent Şahverdi Arşivi

tasıyla Karagöz'le Hacivat'ı karşılıklı olarak ilk defa Ali Şefkati konuşturmuş, bu gazetedeki yazılarından dolayı muavinlik görevinden azledilmişti.[81]

Komitenin lideri Skaliyeri masondu ve V. Murad'ın şehzadeliği döneminde mason localarına girmesini sağlamıştı. V. Murad'ı Skaliyeri'ye öneren şehzadenin başmabeyincisi Seyyit Bey'di. 20 Ekim 1872 tarihinde akşam saat yedide Mason ritüeline uygun olarak tekris töreni[82] yapılmasına karar verildi. Tören için Skaliyeri, 1. Nazır Ragıp Efendi, 2. Nazır Hilmi Efendi, Katip Ahmet Bey, Muhakkik Seyyit Bey, Tören Üstadı Joseph Macarius, Çırak Tevfik Bey, Çırak Nuri Bey, *L'Union d'Orient Locasının* üyeleri üstad Dr. Jean Skaliyeri ve Giorgio Plati, hatip olarak törende yer alan Louis Amiable'ın evinde hazır bulundular. Aday hakkında çok iyi bilgiler veren üç tavsiye mektubu okundu. Daha sonra gerekli ritüeller yerine getirildi ve gece yarısı tören son buldu.[83] Skaliyeri Fransa Maşrıkı Azamı'na Şehzade Murad'ın tekrisinin kabulü ve ona derece verilmesini isteyen bir mektup yazdı.[84] İsteklerinin onaylanmasının ardından Skaliyeri, 8 Aralık 1872 akşamı saat altıda Beyoğlu Pera'daki Ağa Hamamı sokaktaki masonik lokalde gizlilik içinde Şehzade Murad'a ikinci ve üçüncü simgesel dereceleri verdi. Şehzade Murad bu çalışmalardan çok etkileniyordu. O gece masonluğun ülkede nasıl yayılabileceği konusunda geç saatlere kadar sohbet edildi. Şehzade, Fransa Maşrıkı Azamı Obediyansı altında sadece Türkçe çalışacak bir loca kurulmasını önerdi. Skaliyeri başkanlığında *"Doğunun*

---

[81] Kısa, *a.g.t.*, s.19; Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Birkaç Zat*, İstanbul, 2001, s. 378.

[82] Masonların aralarına alacakları kişi için yaptıkları tören.

[83] Kısa, *a.g.t.* , s. 12; Paul Dumont, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2000, s. 176-177. Ahmet Kısa, tez çalışmasında *"Paul Dumont'un (1985-2000) Fransa arşivlerine dayalı olarak Osmanlı Devleti içerisinde özellikle İstanbul'daki localara yönelik yapmış olduğu çalışmayı ve yazarın kitap sonunda kullanmış olduğu belgeler ve mektupların suretlerini temel alarak konuyu anlatmıştır.* Bkz, *a.g.t.*, s.8, (dipnot).

[84] *Aynı tez*, s. 13; Tuncar Tuğcu, *Masonların Saklı Tarihi*, Ankara, 2005, s.189.

Levent Şahverdi Arşivi

Işıkları" adlı bir mason locası teşkil edildi.[85] Skaliyeri, Şehzade Kemalettin ve Nurettin Efendileri de terkis ederek Mason olmalarını sağlamıştı. Dindar kimliğiyle bilinen Şehzade Reşat, ağabeyi Murad'ın mason olmasına çok üzülmüş ve kendisini de üyeliğe çağırması ve ısrarı üzerine araları açılmıştı. Hatta bir gün V. Murad'ın şehzadeliği sırasında düzenlediği bir yemekte Skaliyeri, Şehzade Reşad'a kardeşi Şehzade Kemalettin'in de mason olduğunu belirterek *"Yani senden küçük lakin mevki senden çok yüksektir."* demiş, bunun üzerine Şehzade Reşat ağabeyi Murad'a *"Beni buraya küçük düşürmek için mi çağırttın?"* diyerek masadan ayrılmış ve tahta çıkıncaya kadar bir daha onunla görüşmemişti.[86] Sultan II. Abdülhamid ise daha şehzadeliği zamanında rengini belli etmeden, dengeleri tartma, kendisine göre güvenli gördüğü yolda ilerleme anlayışını benimsemişti. Örneğin masonlara karşı Şehzade Reşad'ın yemeği terk etmesi gibi tepki göstermemiş, bu gibi toplantılarda hep hazır bulunmuştu. 5 Şubat 1877'de Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azlettiğinde yerine atadığı Ethem Paşa bir masondu. Donanmanın başındaki Amiral Hobart Paşa'nın da İngiliz ve mason olduğunu bildiği hâlde Karadeniz'in güvenliğini Rus savaşı sırasında tamamen ona bırakmıştı.[87] Hobart Paşa'dan sonra yine hem İngiliz hem de mason olan Wood Paşa bu göreve getirildi. Yine bu dönemde asker ya da sivil yüksek yönetici pozisyonlarını işgal eden G. Colville Borthwick, James Maurice Frost, Stephan Lakeman Osmanlı ordusunda görevliydiler. Sivillerden Richard Francis Edwards ve Morgan Huge Foster Osmanlı Bankasında, C.A.B. Jenner Reji idaresinde, Samuel Palmer Deniz Cankurtaran Teşkilatında yüksek yönetici pozisyonlarını işgal eden kişilerdi.[88] Orhan Koloğlu'na göre II. Abdülhamid'in bir eğlence ve hayır cemiyeti hâlinde kaldıkça masonlukla bir alıp vereceği yoktu.[89]

---

[85] Aynız tez, s.13-14; Martin Short, *Masonların İçinden*, (Çev. Evsal Vedihi), İstanbul, 2000, s.499.
[86] Kısa, *a.g.t.*, s. 15; Orhan Koloğlu, *Abdülhamit ve Masonlar*, İstanbul, 2004, s.126.
[87] Kısa, *a.g.t.*, s.16; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 133-134.
[88] Kısa, *a.g.t.*, s.16; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 119.
[89] Kısa, *a.g.t.*, s.16; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 188.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle birlikte, mason locası Skaliyeri'yi görevinden azletti. Masonlar yeni padişahın Skaliyeri'den hiç hoşlanmadığını, ağabeyi V. Murad'ın ve iki kardeşinin mason olmasında oynadığı rolü gayet iyi bildiğini ve bunları tasvip etmeyeceğini düşünmüş olmalıydı.[90] Oysaki Sultan II. Abdülhamid, yukarıda da örneklerle izaha çalışıldığı üzere doğrudan doğruya masonluğa karşı bir padişah değildi. Sultan II. Abdülhamid masonluğu hiçbir zaman benimsememiş olmasına rağmen, masonları yanında tutmaya özen gösteren bir yol izlemişti.

> Uzunçarşılı'nın naklettiğine göre Masonlar, tahttan indirildikten sonra V. Murad'ın hayatıyla alakadar olmuşlar ve kardeşi II. Abdülhamid tarafından öldürülmemesi için tedbir almışlardı.[91] Skaliyeri, V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak istiyordu ve bu ancak onu sağlığına kavuşturmakla mümkün olabilirdi. Skaliyeri Fransa'ya giderek Paris'ten Doktor Doni'yi İstanbul'a getirdi. Çırağan Sarayı'na giriş çıkışlar sıkı olmadığı için suyolundan saraya sokulan Doni bir hafta on gün kadar sarayda bulundu. Uyguladığı tedavi yöntemleri Sultan Murad'a tesir etti ve eski Padişah bir müddet sonra tamamen iyileşti. Doktor Doni iki üç ay kadar İstanbul'da Skaliyeri'nin evinde kaldı. Bu zaman zarfında Sultan Murad müşahede altında tutuldu. Sultan Murad'ın tamamen iyileştiğine hükmedilince bazı hediyeler ile birlikte beş yüz lira para verilerek tekrar Paris'e gönderildi.[92] V. Murad'ın afiyetine tamamen kavuşmasıyla birlikte Skaliyeri de Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirip onu tekrar tahta çıkarmak için çalışmalara başladı. 1877'nin Eylül'ünde Ali Şefkati ile birlikte Sultan Murad'ın yanında iki üç gece kaldılar.[93] Skaliyeri'ye Sultan V. Murad bu buluşmalarda Mithat Paşa'nın Avrupa'da ne yaptığını, Namık Kemal'in nasıl oldu-

---

[90] Kısa, *a.g.t.*, s. 14-15.
[91] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 245.
[92] Kısa, *a.g.t.*, s.36.
[93] Kısa, *a.g.t.*, s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu ve Teodor Kasap'ı sorardı. Skaliyeri'nin saltanata tekrar gelebilmesi için kuvvetli temennilerde bulunması üzerine, *"Burada bir cani gibi mahpusum. Gelip zincirlerimi kırmak millete düşer bir vazifedir. Fasılaya uğrayan saltanatımın bana iade olunmak lazım gelip gelmediğini millet bilir. Ben o günü bekliyorum. Dostlarım bunu tacil edebilir. O günün hululüne kadar kendimi esaretin elemlerinden, inzivanın kederlerinden, hatta hayatıma suikast edecek olanlardan bile kurtarmak için hiçbir teşebbüste bulunmayacağım."* demekteydi.[94] Sultan Murad Skaliyeri'ye yazdığı mektuplarda *"Ben iyiyim, gayret edin, beni burdan alın."* gibi cümleleri sıkça kullanıyordu. Valide Sultan da *"Gayret edin, oğlumu buradan çıkarın"* diyerek yardım istemekteydi.[95] Çalışmalarına hız veren komite tarafından İstanbul'un çeşitli yerlerinde duvarlara Sultan Murad lehine beyannameler yapıştırıldı. Bu yafta ve beyannameler halkın Rus Harbi ve ekonomik durumdaki bozulma gibi sebeplerden duyduğu hoşnutsuzluk fırsat bilinerek Sultan Murad'ın tekrar hükümdar olması için hazırlanmıştı.[96] Sıra eski Padişah'ı saraydan kaçırmaya gelmişti. Devamında yaşananları Ahmet Kısa'nın arşiv belgelerine dayalı anlatımından dinleyelim:

"Yapılan müzakerelerden sonra Padişahın kaçırılarak Aziz Bey'in evine getirilmesi kararlaştırıldı. Ancak Aziz Bey'in evi padişahı ağırlayacak nitelikte değildi. Bunun üzerine evin harem tarafında, üst katta boş olan bir odanın döşenmesi kararlaştırıldı. Tedarik edilecek eşyanın tamamı Aziz Bey'de bulunmadığından komite üyelerinden yardım talep edildi. Bu vesileyle sofra takımını Skaliyeri göndermişti Odaya büyük bir karyola konulmuş, padişah geldiğinde buhurdanlık yakılarak karşılamak adet olduğundan buhur-

---

[94] Kısa, *a.g.t.*, s.36; Süleyman Kani İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*,(Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2003, .s 183.

[95] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 266.

[96] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 272.

Levent Şahverdi Arşivi

danlık tedarik edilmişti. Aziz Bey'in kızı tarafından Mekteb-i İnas'da satılmak için işlenen kadife yüzlü sandalyeler odaya konmuştu. İsmail Bey'den alınan bir pantolon, bir yelek, bir setri, bir palto ve bir gecelik entari de odada hazır bulundurulmuştu. Böylelikle tedarik edilen alafranga sofra ve diğer eşyalarla oda ayarlanmış, evin her tarafı gazlarla tezyin edilmiş, bir padişahı ağırlayacak konfora kavuşturulmuştu. Beşinci Murad, Aziz Bey'in evine getirildikten sonra neler yapılacağı ile ilgili görüşler farklıydı. Sultan Murad'ın fikri alındıktan sonra ona göre hareket edileceği söylenmiş olsa da, seçenekler sınırlıydı. Bazı komite üyeleri Sultan Murad'ın, Aziz Bey'in konağına getirildikten sonra orada suhteler ve gerek ahaliden taraftar toplanmasını, onların biat etmeleri sağlanarak ardından Bab-ı Seraskeri'ye gidilmesini öneriyordu. Orada dahi askerin biat ettirilmesinin, ardından bizim padişahımız budur Sultan Hamit'i istemeyiz diyerek topların atılmasının uygun olacağı düşünülüyordu. Bazı komite üyeleri ise Sultan Murad'ın Topkapı'da Kubbealtı'na götürülerek biat edilmesinin daha uygun olacağını ileri sürüyordu. Diğer bir grup ise Sultan Murad'ın Bab-ı Ali'de Meclis-i Hassa'ya götürülmesini, orada Mahmut Paşa ve Sait Paşalar zapt edilerek Beşinci Murad'ın padişah ilan edilmesini öneriyordu. Fatih Camine gidilerek orada biat edilmesi de öne sürülen görüşlerdendi. Bu amaçla, Beşinci Murad'ı Saraydan çıkarmak için gece Aziz Bey'in evinde, Sultan Murad'ın mabeyincilerinden İsmail Bey, Nakşibend Kalfa, Seniha Sultan'ın kethüdası Hacı Bekir Efendi, Vacid Bey, Hacı Hüsnü Bey, Sultan Murad'ın bahçıvanlarından Mehmet Ağa hazır bulunmuştu. Beşinci Murad'ın saraydan çıkarılma işini Skaliyeri üstlenmişti. İlk olarak sarayın suyolu kullanılarak Beşinci Murad çıkarılmak istenmişti. Nitekim daha önce Skaliyeri, Ali Şefkati ile birlikte bu yolu kullanarak saraya girdiği olmuştu. Bu nedenle Beşinci Murad'ı suyolundan çıkarması zor görünmüyordu. Ancak gelişmeler planlandığı gibi gitmedi. Öncelikle suyolcular böyle bir işe

Levent Şahverdi Arşivi

yanaşmak istemediler. Büyük devlet adamlarından birkaçının kendilerine emir vermesi gerektiği noktasında direttiler. Skaliyeri büyük devlet adamlarının da kendileriyle birlikte olduğunu söylediğinde bu sefer de, 'O zaman suyoluna ne hacet kapıdan çıkarıversinler.', diyorlardı. Sonunda iki bin kaime mukabilinde bir paraya suyolcuları razı edildiler. Ancak o gece için vaktin geciktiğini bahane edilerek suyolcular oradan ayrıldı. Bunun üzerine gece üç civarında Aziz Bey'in evine gelen Skaliyeri komite üyelerini durumdan haberdar etmiş, onlar da evlerine dağılmışlardı. Daha sonra ise suyolları kapatıldığından bu şekilde saraya girmek mümkün olmamıştı. Suyolunun beklenmedik şekilde kapatılması Skaliyeri'yi deniz tarafından bir çözüm yolu bulmaya yöneltti. Nitekim fırtınalı bir gecede balıkçı kayığı ile yola çıkan Skaliyeri, deniz tarafından Çırağan Sarayı'nın önünde rıhtıma çıktı. Ancak saray muhafızları tarafından kısa sürede fark edilmişti. Niçin geldiği sorulduğunda, fırtınadan deniz attı demişti. Bunun üzerine rıhtımdan uzaklaşmaları istendi. Planların aksi gelişmelerin ortaya çıkması üzerine başka bir yol daha aramak gerekiyordu. Sonunda Beşiktaş'tan Ortaköy'e giden yolda sarayın güvenlik zafiyeti keşfedildi. Bu noktada bahçe parmaklıkları olup, parmaklıkların bittiği yerde duvar bulunmaktaydı. Duvarın saray tarafında matbah vardı. Beşinci Murad matbahın çatısına çıkacak, oradan bir iple sarkacaktı. Sultan, sarayın diğer tarafında bekleyen bir arabayla Aziz Bey'in evine getirilecekti. Ancak bu şekilde çıkarılmaya Beşinci Murad'ın rıza göstermemesi sonucu bu girişimden de netice alınamadı."[97]

Gelinen noktada Sultan Murad'ı kaçırmak pek mümkün gözükmüyordu. Bunun için düşünülen bütün yöntemler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu sırada Nihavend Kalfa tarafından yeni bir çözüm önerisi ortaya atıldı. Nihavend Kalfa, *"Abdülhamid'in vücudu kalk-*

[97] Kısa, *a.g.t.*, 37-40.

Levent Şahverdi Arşivi

madıkça bu iş olmaz." diyerek Sultan II. Abdülhamid'i öldürme fikrini ortaya atmıştı.[98] Yapılan plana göre suikast, Ortaköy Camii'nde yapılacaktı. Tetikçi önceden hünkar mahfiline gidip saklanacak, Skaliyeri V. Murad'ı tebdili kıyafetle camiye götürecekti. İş orada icra olunduktan sonra, *"Ey cemaat telaş etmeyin, Padişahınız Sultan Murad işte budur."* deyip biat edilecekti.[99] Skaliyeri, Aziz Bey, Agah Efendi ve Nakşibend Kalfa bir yandan içki içip yemek yiyorlar bir yandan da suikast planını konuşuyorlardı. Nakşibend Kalfa, Aziz Bey'e suikastı yapacak bir adam bulmasını teklif ettiyse de bu teklif kabul görmedi. Adam bulma işini Agah Efendi üstlendi ve bir tabanca bulunmasını istedi. Skaliyeri, yeğeni Mihal vasıtasıyla getirttiği tabancayı Agah Efendi'ye verdi. Nakşibend Kalfa da kalkarak odadaki dolaptan gümüşlü küçük bir kama çıkartarak Agah Efendi'ye verip *"Al Agah Efendi. Bu da sana benim bir bergüzarım olsun. Şimdi sana bir şey vermeye kudretim yoktur. İnşallah arslanımı Allah bize göstersin görelim, o vakit sana edeceğimizi biz biliriz."*[100] diyerek suikast işi olur da V. Murad tekrar tahta geçerse yaptığının karşılığını fazlasıyla alacağını ima etmişti. Agah Efendi'ye evden ayrılırken tabanca ve mermilerle birlikte bir miktar da para verilmişti. Agâh Efendi suikast için adam ararken, Skaliyeri ve Aziz Bey de suikastın yapılacağı Ortaköy Camii'nde ulemadan halk tarafından sözü dinlenir kişilere ulaşmaya çalıştılar. Bunun için akıllarına gelen kişi Gürcü Şerif Efendi idi. Ancak Agâh Efendi verdiği sözlerini yerine getirmediğinden teşebbüsten bir sonuç elde edilemedi. Suikast için belli bir gün tayin edilmemişti. Agâh Efendi adam bulduktan sonra Aziz Bey'e haber verecek, ondan sonra suikast için uygun bir zaman belirlenecekti. Ancak Agâh Efendi'den beklenen haber bir türlü gelmiyordu. Bunun üzerine Filibeli Abdullah Efendi her gün Agâh Efendi'nin evine gidip, Skaliyeri ve Aziz Bey'in konağında kendisini çağırdıklarını söylediyse de hiçbirinden netice alınamadı. Hatta Skaliyeri'den beş yüz bin kuruş para daha isteyen bir tezkere-

---

[98] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 272.
[99] Kısa, *a.g.t.*, 41.
[100] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

yi Abdullah Efendi ile gönderen Agâh Efendi, parayı vermedikleri takdirde komiteyi zaptiyeye bildireceğini söylüyordu. Ancak Agâh Efendi'nin kendilerini dolandırdığının farkına varan Skaliyeri ve arkadaşları, bundan sonra ona itibar etmediler. Nitekim Agâh Efendi kendisine verilen para ile adam tutmak bir yana, tabancayı ve kamayı bedestende satmıştı.[101] Agâh Efendi'nin dolandırıcı çıkmasıyla suikast planı da suya düşen komitenin çalışmaları 20 Mayıs 1878'de gerçekleşen Ali Suavi olayının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla ve V. Murad'ın Malta Köşkü'ne kapatılmasıyla birlikte iyice zorlaştı.

Sultan II. Abdülhamid'e Darbe Yapmak İsteyen Ali Suavi'nin Çırağan Sarayı Baskını

Aslen Çankırı Çerkeş'li olan Ali Suavi, Aralık 1838'de İstanbul'da doğdu. Aydın, çok zeki ve fazlasıyla atılgan bir yapıya sahip Ali Suavi, Simav, Bursa ve Filibe'de hocalık yaptıktan sonra 1866'da İstanbul'a döndü. Siyasi işlerle uğraştığı için Kastamonu'ya sürgün edildi. Buraya gitmeyip yurt dışına kaçan Ali Suavi, Paris ve Londra'da bulundu. Yurt dışında çıkarttığı Muhbir ve Ulum gazeteleri ve Genç Osmanlılar içindeki faaliyetlerle ün kazanan Ali Suavi, V. Murad'ın tahta geçmesiyle birlikte İstanbul'a döndü.[102]

Türkçülük fikrinin önemli isimlerinden olan Ali Suavi, İstanbul'a döndüğünde Galatasaray Sultanisi müdürlüğüne tayin edilse de bir yıl sonra bütün resmî görevlerine son verildi. Bundan sonra Abdülhamid ile arası iyice açılan Ali Suavi, onu tahttan indirip V. Murad'ı tekrar hükümdar yapmak için gizli gizli çalışmaya ve taraftar toplamaya başladı. Ali Suavi ve taraftarları arasındaki görüşmeler Üsküdar'daki Şemsi Paşa yalısında yapılmaktaydı. Bu sırada 93 Harbi'nin galibi Rus orduları, İstanbul kapısına kadar gelmişti. Halk bu durumdan rahatsızdı ve herkeste bir memnuniyetsizlik hâkimdi. Bu durumu fırsat bilen Ali Suavi, cami ve medreselerde Sultan II.

---

[101] Kısa, *a.g.t.*, s. 42.

[102] Ali Suavi'nin geliş tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Bkz: Uzunçarşılı, "Ali Suavi ...", s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid idaresi aleyhinde propagandalar yaptırmaya başladı. Bunun sonucunda İbrahim Edhem adlı bir genç Fatih civarındaki medrese talebelerini tahrik ettiğinden dolayı tutuklandı.[103] Ali Suavi 19 Mayıs 1878 tarihinde Basiret gazetesindeki yazısında ülkenin dertlerinden kurtulması için gerekli olan çözümün pek kolay olduğunu ve bunu ertesi günkü nüshada açıklayacağını bildiriyordu.[104] Ali Suavi'nin bahsettiği çözüm yolu Abdülhamid'i tahttan indirmekten başka bir şey değildi. Bu yazı ile Ali Suavi, kendi taraftarlarına *"ertesi gün olacaklar için hazırlıklı olun"* mesajı vermiş oluyordu. Ertesi gün gerçekten de beş altı yüz kadar muhacir ve taraftar kitlesi Çırağan Sarayı önüne hücum ettiler. Bu sırada Ali Suavi de arkadaşlarıyla birlikte bir tekneyle Kuzguncuk'tan hareket ederek saray rıhtımına çıktı. Bu rıhtıma çıkanlar muhafızların silahlarını alıp içeri girmeye uğraşırken, Mecidiye Camii önünde toplanan bir başka grup, paşa dairesi ve Serdab Köşkü'nü bekleyen üç nöbetçinin üstüne hücum ederek silahlarını aldılar. Serdab Köşkü'nün camlarını kırarak saraya ve harem dairesine kadar girdiler. Hareme kadar giren Ali Suavi ve arkadaşları merdivenden yukarı doğru çıktılar. Haremdeki cariyelere *"korkmamalarını, fenalık için gelmediklerini, V. Murad'ı kurtarmaya geldiklerini"* söyleyerek onun yerini öğrendiler. V. Murad, oğlu Selahattin'den gelenlerin kim olduğunu sordu. Korku ve telaş içindeki Selahattin gelenlerin muhacirler olduğunu söyledi. V. Murad odadan dışarı çıktığında, onu görenler ayağına kapanıp etrafını sardılar. V. Murad bunlara *"Biraderi ne yaptınız?"* diye sordu. Sultan II. Ab-dülhamid'e henüz bir şey yapılmadığını, kendisine biat edildikten sonra onu tahttan indireceklerini söyleyerek eski padişahı "Yaşasın!" nidalarıyla saraydan dışarı götürmeye başladılar. Sultan Murad elbiselerini giymiş, elinde tüfek, tabanca ve kılıçla yürüyordu. Olayın şahitlerinden Filizten Hanım'ın anlatımına göre harem ağalarından bazıları o gün sırma kayışlı selamlık elbiselerini giymişlerdi. Bu iki ayrıntı V. Murad'ın olacaklardan daha

---

[103] *Aynı makale*, s.78.

[104] Kısa, *a.g.t.*, *s.* 6; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1856 – 1952)*, İstanbul, 1995, s. 98.

Levent Şahverdi Arşivi

önceden haberdar edildiğini düşündürüyordu. Bu sırada Beşiktaş Karakol Komutanı Hasan Paşa'ya koşan bir zabit, Çırağan Sarayı'nın paşa dairesi önünde muhacirlerin kavga etmekte olduğunu haber verdi. Hasan Paşa saraya gelip içeri girdiğinde V. Murad'ın omzuna elini atmış bulunan Ali Suavi'nin elebaşı olduğunu anladı elindeki sopa ile başına kuvvetlice vurup onu yere düşürdü.[105] Ali Suavi bu şiddetli darbe sonucunda hayatını kaybetti. Olayın sonunda Arnavud Salih, Hacı Ahmed, Molla Mustafa gibi elebaşılar dâhil olmak üzere birçok Ali Suavi taraftarı öldürüldü, otuz kadarı da yaralandı. Dışarıdaki muhacirlerin bazıları yakalandı, bazıları da kaçmayı başardı.

Ali Suavi'nin öldürülmesiyle birlikte büyük bir heyecana kapılan Sultan Murad, aniden bir adım geri çekilerek yardımına koşan birkaç kalfanın gayretiyle hazine odasına götürüldü. Daha sonra gelen Paşalar, cesetleri ortalıktan toplattırdılar ve Sultan Murad'ı odadan çıkarıp bir başka odada tutukladılar. Sultan Murad ve beraberindekiler Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Malta Köşkü'ne gönderildiler.[106] Onlar için yeni bir hapis hayatı başlıyordu. Sultan Murad kendi taraftarlarına gönderdiği mektuplardan birinde *"Eğer beni buradan kurtarmazsanız Malta Köşkü mezarım olacaktır."* demişti. Bu arada olaya karışanlardan yakalanmış olanlar mahkemeye çıkartıldı. Haklarında idam ve sürgün cezaları verildi, idam cezaları müebbet hapse çevrildi.[107]

Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi Ali Suavi Olayı'ndan Sonra Sultan II. Abdülhamid'i Tahttan İndirme Çalışmalarına Nasıl Devam Etti?

Skaliyeri, İstanbul'da Ali Suavi Olayı'nın etkisi geçer geçmez V. Murad'ı tahta çıkarma çalışmalarına kaldığı yerden devam etmeye başladı. Niyeti Yıldız Sarayı'nı kuşatmaya alıp, eski padişah V.

---

[105] Uzunçarşılı, "Ali Suavi ...", s.80-84.
[106] *Aynı makale*, s.80-84.
[107] Lewis, *a.g.e.*, s.241.

Levent Şahverdi Arşivi

Murad'ı da Serasker Kapısı'na getirip burada tekrar padişah ilan etmekti. Mustafa Asım Efendi de başıbozuk takımından taraftar toplayacak ve bu iş için büyük kumandanlardan birisinin de desteğini sağlayacaktı. 1878 yılının Haziran ayı ortalarında askerden Mustafa Efendi bir miralay kumandasında bir alay askerin, deniz tarafında ise bir gemi askerin hazır olduğunu bildiriyordu. Skaliyeri Feriköyü'nde aynı amaç için Niyazi Efendi adında birisini elde etmeye çalışıyordu, Yıldız Sarayı'nda Binbaşı Halil Ağa elde edilmeye çalışılacaktı. Komiteden Nuri Bey ise, *"Skaliyeri'nin ne eksiği varsa söylesin tamam ederim."* demekteydi. Bu amaçla Beşiktaş zaptiyesi Hasan Paşa'yı bir iki gün Yıldız'dan uzaklaştırabileceğini veya birkaç saat oradan eksik edip Yıldız'ın etrafını orada olan asker ile kuşatacağını, şayet İstanbul tarafından icrası istenirse o taraftan da asker sağlayabileceğini bildiriyordu.

Skaliyeri komite üyelerini heyecanlandıracak, onları daha çok çalışmaya teşvik etmek için Sultan Abdülaziz'in zamanında Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı elde ederek tahttan indirilmesinin kendisi vasıtasıyla olduğunu söylüyor; şimdi yine aynı yolu kullanarak başarılı olacağını iddia ediyordu. Nitekim askerî kumandanlar, zaptiye nazırı paşa ile Meclisi Mebusan azalarından dahi yetmiş kadar milletvekilinin kendileriyle birlikte olduğunu komite üyelerine hatırlatıyordu. Aslında Skaliyeri devlet adamlarıyla irtibat kurmayı denemiş ancak başaramamıştı. Bu amaçla ziyaret edilenler eski sadrazamlardan, Mütercim Rüştü Paşa, kumandanlardan Mehmet Ali Paşa, kazasker payelilerden Seyfettin Efendi ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa; Gazi Osman, Fosfor Mustafa, Deli Fuat, Halil Rıfat Paşazade, Adliye Nazırı ve Prens Sabahattin Efendi'nin babası Damat Mahmut Paşa ile irtibat kurmaya çalışıyorlardı. Diğer taraftan Fransızca olarak İngiliz sefaretine Millet-i Osmani imzasıyla Skaliyeri tarafından Sultan Murad'ın tahta tekrar çıkarılması hususunda mektup yazılmış ancak sefaret tarafından verilen yanıtta Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edilemeyeceği söylenmişti. Buna rağmen Skaliyeri önemli devlet adamların kendileriyle birlikte olduğu izlenimi yaratarak komite üyelerinin başarısız olma korkusunun önünde geçmek istiyordu. Gelinen noktada sadece Esat Efendi tarafından beş kadar Meclisi

Levent Şahverdi Arşivi

Mebusan üyesi ikna edilebilmişti. Bunlar Halepli Nafi Efendi, Selanikli Mustafa Bey, İzmirli Emin Efendi, Niş taraflarından Ömer Şevki ile Hasan Fehmi Efendi ve Mehmet Bey'di. Bunların haricinde komite üyelerini belirlemek ve yeni üyelerin katılımını sağlamak için Skaliyeri tarafından her üyenin isminin yazılı olduğu bir defter tanzim edilmişti. Beş yaprak, beş kıtadan ibaret olan defterin başında, *"Milletin selameti için elimden geldiği kadar çalışmaya gayret etmeyi taahhüt ederim."* ibaresi yer almaktaydı. Komiteye katılmaya ikna edilecek kişiler bu defterlerde kayıt altına alınacak, elde edilen kişinin imzası ile birlikte defterde muhafaza edilecekti. Amaç komitenin üye sayısı arttırıp, komiteyi güçlendirmek olduğundan; defterler daha çok laf yapabilen, çevresi geniş komite üyelerine verildi. Bu nedenle bahriyeden çok tanıdığı olduğu, onları elde edebileceğini söyleyen Agâh Efendi'ye bir defter verilmişti. Yine medreselerde hocalık yapan Abdürrahim Efendi'ye de bir defter tanzim edildi. Hem talebeden hem de muhacirlerden komiteye üye toplanacaktı. Bunlar haricinde Abdullah Efendi, Mustafa Efendi ile askerden Ahmet Rıza'ya da birer defter verildi. Defterlerdeki yazılar Muhtar Bey, Esat Efendi ya da Nuri Bey tarafından kaleme alınırdı. Bu defterleri alanlar güvendikleri kişilere açılarak önce *"Vatanını, devletini, milletini sever misin?"* diye soracaklar, olumlu cevap aldıklarında durumu izah edeceklerdi. Bir hafta kadar defterler bu amaçla komite üyelerinde kaldıysa da maksat gerçekleşmedi. Sonrasında olayın duyulmasından korkan komite yöneticileri defterleri toplayıp imha ettiler. Komite üyelerine çalışmaları mukabilinde herhangi bir ücret verilmiyordu. Ancak Sultan Murad padişah olduktan sonra hepiniz memnun olursunuz deniyordu. Bu nedenle herkes mevkiine göre bir memuriyetle ihya edileceğini düşünmekteydi. Komite üyelerinden Aziz Bey Evkaf Nazırlığına getirilecekti. Abdullah Efendi ile Aziz Bey'in oğlu Kadri Bey padişah yaveri olacaklardı. Ahmet Rıza ve Abdürrahim Efendiler tahsil için Fransa'ya gönderileceklerdi. Sonrasında Abdürrahim Efendi müderris yapılacak, Ahmet Rıza ise ser-

Levent Şahverdi Arşivi

tabip olacaktı. Hafız Baba'ya rütbeler verilecek, derecesi yükseltilecekti.[108]

Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi Nasıl Ortaya Çıkarıldı?

Komitenin Ali Suavi Olayı'ndan iki buçuk ay sonra 8 Temmuz 1878'de Aziz Bey'in evinde yaptığı ve daha büyük devlet adamlarına ulaşmanın yollarının konuşulduğu bir toplantısı Zaptiye Nazırı Mehmet Arif Paşa tarafından basıldı. Sultan II. Abdülhamid, komitenin toplandığı yeri öğrendikten sonra Mehmet Arif Paşa'yı huzuruna çağırmış ve yapması gerekenleri söylemişti. Buna göre gerekli tertibat alınacak ve Aziz Bey'in evi basılacaktı. O gün Skaliyeri sabah erkenden eve gelmiş, oturmuşlar, öğle yemeği yemişler ve daha sonra bu işte başarılı olup olmayacaklarını öğrenmek için *"Elekli Baba"* türbesinde elek çevirmişlerdi. Elek istedikleri gibi dönmüştü. Bu, muvaffak olacaklarına bir işaretti. Abdurrahim, Abdullah Mustafa ve Rıza Efendiler ile Haydarlı Nuri Bey de eve gelmişlerdi. Akşam yemeği yenildi. Ellerini yıkadıkları sırada baskın gerçekleşti.[109] Baskın sonrası Aziz Bey ve oğlu Kadri Bey, Mehmet Nuri ile Mustafa Efendiler yakalandılar. Skaliyeri, öğrenci Filibeli Abdullah ve Abdurrahim Efendi ile Aziz Bey'in hanesinde yatıp kalkmakta olan Hafız Baba ve Ahmet Rıza Efendi kaçmayı başardılar. Ele geçirilenler dikkatli şekilde sorgulanıyor, firariler de titizlikle aranıyordu. Bu arada komite üyelerinin evlerinde yapılan aramalarda Fransızca ve

---

[108] Kısa, *a.g.t.*, s. 43-45.

[109] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 280-281; Uzunçarşılı Abdülhamid'e komitenin çalışmalarını haber veren kişinin Hacı Hüsnü Bey olduğunu söylemektedir. Uzunçarşılı'nın anlatımına göre komite üyelerinin yakalanmasından yedi ay kadar önce hafiyeliğe başlamış ve dışarıdan aldığı bilgileri Başkatip Edip Bey ve hazinedarağa vasıtasıyla Abdülhamid'e bildirmeye başlamıştı. Ali Suavi vakasından sonra Padişah'ın huzuruna çıkmış ve bu saatten sonra mensubu olduğu Skaliyeri ve Aziz Bey komitesinin bilgilerini padişaha arz etmeye başlamıştı. Bkz: *Aynı makale*, s. 279-280. Ahmet Kısa ise, Hüsnü Bey'in Abdülhamid tarafından hafiye olarak görevlendirilmesine rağmen komiteyi ihbar etmediğinden, hatta hafiye memurlarından olmasına rağmen komiteyi haber vermemesi nedeniyle sorgulanıp cezaya çarptırıldığından bahsetmektedir. Bkz: Kısa, *a.g.t.*, s. 47-48.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçe yazılmış birçok evraka el konmuştu. Bütün bu olanları büyük bir merakla ve yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid'e bir sonuç çıktıkça bilgi veriliyordu. Netice alınmakta fazla gecikilmedi, kısa süre zarfında komite içerisinde yer alanların vermiş oldukları beyanlar dikkate alınarak yürütülen çalışmalar sonuç verdi ve Skaliyeri, Ali Şefkati ve Nakşibend Kalfa dışındaki neredeyse tüm komite üyeleri ele geçirildi. Yakalananlar sorguları yapıldıktan sonra Divan-ı Harbe verildiler. Bunların mahkemeleri Ali Suavi vakasında görev alan heyet tarafından yapılırken bir yandan da henüz yakalanamayan Skaliyeri, Ali Şefkati ve Nakşibend Kalfa'nın ele geçirilmesine çalışılıyordu. Bu amaçla Skaliyeri'nin evi aranmış, hane halkından nerede olduğu sorulmuş ise de Skaliyeri'den hiçbir haber alınamamıştı. Hafiyelerden Kahveci Yani'nin Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'ya gönderdiği bir jurnalde Nakşibend Kalfa'nın Kuruçeşme'de Seniha Sultan yalısında bulunduğu ihbar edilmiş ise de olumlu bir sonuç çıkmamıştı. Yine bu kişilerin gidebileceği yerler gözetim altına alındı, Nakşibend Kalfa'nın İzmit dâhilinde bulunacağı düşünülerek oraya telgraf çekildi. Alınan bütün tertibata rağmen Skaliyeri ve Nakşibend Kalfa Atina'ya, Ali Şefkati ise Napoli'ye kaçmayı başarmışlardı.[110]

Yapılan sorgular ve mahkeme sonucunda Skaliyeri, Aziz Bey ve Nakşibend Kalfa Komitenin birinci üyesi olarak görülmüşlerdi. Skaliyeri, Aziz Bey, Nakşibend Kalfa ve Agâh Efendi idama mahkum edilmelerine rağmen Padişah affıyla on beşer sene kalebentlik cezasına çarptırıldılar.[111] Aziz Bey ile Agâh Efendi Akka'da, yakalandıklarında Nakşibend Kalfa Diyarbakır'da Skaliyeri ise yine Akka'da cezalarını çekeceklerdi. Komitenin ikinci derece üyelerinden İsmail ve Ali Şefkati Beylerin Rodos'ta, Muhtar Bey'in Sakız'da, Vacit Efendi'nin Limni'de, Tevfik Efendi'nin Sinop'ta, Tütüncübaşı Hüseyin Efendi'nin Şam'da, Abdürrahim Efendi'nin İstanköy'de, Filibeli Abdullah Efendi'nin Sinop'ta, suyolcu Ahmet'in Van'da, suyolcu İsmail'in de Sakız'da on ikişer yıl kalebent edilmelerine karar

[110] Kısa, *a.g.t.*, s. 49.
[111] Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar...", s. 285.

Levent Şahverdi Arşivi

verilmişti. Cemiyetin üçüncü dereceden üyesi oldukları addolunan Kahvecibaşı İbrahim Efendi Samsun'da, Asım Efendi Sakız'da, Ahmet Rıza Efendi'nin Trabzon'da, Esat Efendi Şam'da, Üsküdarlı Nuri Bey Rodos'ta, zaptiye neferi Hasan Say'da, zaptiye neferi Memiş Kudüs'te, Skaliyeri'nin yeğeni Mihail Sinop'ta altışar yıl Hacı Bekir Efendi Bozcaada'da, Ortaköy Camii hatibi Mehmet Efendi'nin Midilli'de üçer yıl müddetle kalebent edileceklerdi.

Firar eden Skaliyeri ve Nakşibend Kalfa Atina'da Skaliyeri'nin evinde yaşamaya başladılar. Sultan II. Abdülhamid, Skaliyeri'nin bütün malını müsadere etmiş, Skaliyeri için zor günler başlamıştı. Parasız kalan Skaliyeri Atina'da kendisine iş arıyor fakat her bulduğu işten Sultan II. Abdülhamid'in memurları vasıtasıyla yaptırdığı baskı sonucu çabucak çıkartılıyordu. Skaliyeri, İstanbul'dan kaçarken bazı önemli evrakları yanında götürmüştü. Sultan II. Abdülhamid bu önemli evrakların ele geçirilmesine çok önem veriyor, bu nedenle Skaliyeri üstündeki baskıyı her geçen gün artırıyordu. Skaliyeri V. Murad'a yazdığı mektuplarda çok zor durumda olduğundan ve çektiği sıkıntılardan bahsediyordu. Skaliyeri'nin yeğeni Mihail bile Sultan II. Abdülhamid tarafından elde edilmiş, amcasının evinde yangın çıkartarak saklı evrakı elde etmeye çalışmıştı. Skaliyeri, 1891 yılında öldü. Onun ölümünden sonra Mısır'a giden Nakşibend Kalfa da birkaç yıl sonra burada vefat etti.[112]

[112] Kısa, *a.g.t.*, s. 51-56.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE KIBRIS MESELESİ

Sultan II. Abdülhamid ve Kıbrıs'ın İngilizlere Kiralanması Süreci

Önceki sayfalarda kısaca bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti, *"93 Harbi"* olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda ağır bir yenilgi almış, Balkanlardan gelen Rus ordusu Edirne, Tekirdağ ve Çorlu'yu geçerek Yeşilköy'e kadar ilerlemişti. Ruslara karşı direnecek ordusu bulunmayan Osmanlı Devleti yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. İngiltere, donanmasını Boğazlara yönlendirip Ruslara İstanbul'u işgal etmeleri hâlinde Paris Antlaşması hükümlerince müdahale edeceklerini bildirdi. Böylece İstanbul'un Ruslarca işgalinin önüne geçilmiş oldu. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı. Osmanlı açısından oldukça ağır şartlar içeren antlaşma Ruslara gerek Balkanlar gerekse Kafkasya'da büyük topraklar kazandırmıştı. Buna göre:

1- Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet oluyorlardı.

2- Kars, Ardahan, Batum ve Baserabya Rusya'ya bırakılıyordu.

3- Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'ne bağlı, özerk bir statü kazanıyordu.

4- Bulgaristan da özerk bir hâle getiriliyor bununla birlikte toprakları büyük ölçüde genişletilerek Büyük Bulgaristan oluşturuluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

5- Ermeni sorunu resmiyet kazanıyor ve Osmanlı Devleti'nin Ermeniler lehinde ıslahat yapması kabul ediliyordu.

6- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi kabul ediliyordu.

Antlaşmaya göre Balkanlar ve Anadolu, Rusya'nın insafına terk edilmekteydi. Rusya arzu ettiği takdirde bu toprakları çok kısa sürede ele geçirme imkânına sahipti. Bunun için herhangi bir doğal engel bulunmuyordu. Yeşilköy Antlaşması'nın içeriğinin öğrenilmesiyle birlikte Avrupa'dan itiraz sesleri yükselmeye başladı. Sessiz kalmaları kendilerinin ileri tarihlerdeki genel menfaatlerine zarar verebilirdi. Avrupa devletleri Rusya'nın kazanımlarını kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algıladılar. İngiltere başta olmak üzere Avrupa'lı devletler Rusya'yı bu kazanımlarından vazgeçirip daha kuzeyde tutmak için kararlı tutum sergileyince Berlin'de antlaşma şartlarının yeniden değerlendirilmesi için bir kongre yapılmasına karar verildi.[113] Bu karar Osmanlı Devleti'ne umut verdi. Osmanlı, kongrede yalnız kalmamak için İngiltere'ye başvurdu. İngiltere bir taraftan Rusya ile kendi menfaatlerini korumak amacıyla antlaşma yapmaya çalışırken, diğer taraftan da Osmanlı'nın çaresiz durumundan yararlanmak istiyordu.[114] Osmanlı'nın çaresizliğinden sonuna kadar faydalanmakta kararlı olan İngiltere, olası bir Rus işgali sırasında askerî yardım yapma karşılığında Sultan II. Abdülhamid'e bazı şartlar öne sürecek, Sultan'dan Kıbrıs'ın geçici olarak kendilerine verilmesini ve Anadolu'daki Hristiyan ve diğer uyrukların iyi idare ve himaye edilmeleri için ıslahat yapılmasını isteyecekti.

İngiliz hükûmetinin 16 Mayıs 1878'de İstanbul Elçisi Henry Layard'a gönderdiği bir talimatta Osmanlı Devleti'yle muhtemel bir

---

[113] Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliam İddiaları (1878-1914)*, Ankara, 2013, s.1.

[114] Bekir Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı İlhak Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 50; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1962, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

ittifak antlaşmasının yapılabilmesi için ilk önce hükümetin Anadolu'da bulunan Hristiyan tebaa için ıslahatlar yapması şart koşuluyordu. Ayrıca İngiltere, Berlin Kongresi'nden önce diğer Avrupa devletlerinin özellikle Rusya'nın böyle bir antlaşmadan haberinin olmamasını istiyordu. Eğer bir şekilde Rusya ve diğer Avrupa devletlerince böyle bir antlaşmanın varlığı duyulursa İngiltere'nin antlaşma ile sağlamak istediği menfaatlerine zarar gelebilirdi. Bunun için İngiliz hükûmeti ile elçisi arasındaki telgrafların çok gizli kalmasına özen gösteriliyordu.[115]

23 Mayıs 1878'de İstanbul Elçisi Henry Layard'a İngiliz Dışişleri Bakanlığından gönderilen bir tel yazısında Sultan II. Abdülhamid'e Kıbrıs'a ilişkin öneriyi kabullenmesi için **48 saat süreli bir ültimatom** veriliyor,[116] bunu kabul etmezse İngiltere'nin dostluğunu geri çekeceğinin ve **bunun sonucunda devletin hızla parçalanacağının** altı çiziliyordu.

"Padişah'a Asya'daki ülkelerin geleceğini güvence altına alabilmek için oldukça gizli olarak şu savunma antlaşmasını öneriniz" diye başlayan yazı şöyle devam ediyordu:

> *"Gelecekteki herhangi bir tarihte Rusya, Padişah'ın kesin barış antlaşması ile saptanan Asya'daki ülkelerin herhangi bir bölüğünü ele geçirmeye çalışırsa, İngiltere bu ülkeleri silah gücü ile savunmada Padişaha yardımcı olacaktır. Buna karşılık olarak Padişah Babiali'nin Ermenistan'daki Hristiyan uyruklarının yönetiminde gerekli devrimleri, daha sonra iki devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulamak konusunda İngiltere'ye söz verir ve İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi yolunda gerekli ölçemleri (tedbirleri) için Kıbrıs adasının İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir. Kıyıya yakın bir yerde güçlü bir üs yoksa İngiltere'nin Suriye ve Anadolu'yu gerektiği biçimde*

---

[115] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 51.

[116] Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", Belleten, *Ekim 1978*, C.42, S.168, s.733.

Levent Şahverdi Arşivi

koruması bu iki ülkenin istilaya uğramalarına fırsat vermemesi veya oralarda patlaması olanaklı ayaklanmayı etkisiz bırakması için gerekli asker veya savaş gerecini tam zamanında biriktirmesi olanak dışıdır. İngilizlerin Kıbrıs'ta bulunmaları, Padişah'ın Suriye ve Irak'ta, son olaylardan sonra epey sarsılan yetkisini daha çok güçlendirecektir. İngiltere, Bab-ı Ali'yi daha yoksul bir duruma düşürmeyi dilemediğinden adanın yıllık gideri karşılandıktan sonra geriye kalan gelirini ona vermeye hazırdır. Bu ittifak anlaşması Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da istila ettiği öteki ülkeleri geri vermemesine bağlı olacaktır. Bu ülkeler geri verilirse Kıbrıs boşaltılacak ve bu antlaşma sona erecektir. Bu koşulların ivedilikle (acele) kabulü için tüm gücünüzü harcayınız. Bu antlaşmanın Padişah'ın ordusuna er sağlayan Asya Türkiye'sini (Anadolu) güvenlik altına aldığına değininiz ve Padişah İngiltere'nin iyi niyetinden yararlanmayı sürdürmeyi dilerse koşulların ivedilikle kabulünü bildiriniz. Şimdiki fırsat yitirilirse bir kez daha asla tekrarlanamaz. Rus ordusunun İstanbul'dan çekilmesine Özerk Bulgaristan'ın Balkanların Kuzey'ine sıkıştırılmasına veya büsbütün ortadan kalkmasına yol açacak bir anlaşma imzalamak üzereyiz. Padişah bu koşulları kabullenmezse bu görüşme derhal yarıda kesilecek ve bunun sonucu olarak İstanbul istila edilecek İmparatorluk bölüşülecektir. Padişah'ı yalnız Rusların değil öteki devletlerin de diledikleri bu kötü durumdan ancak İngiltere'nin dostluğu kurtarabilir. Ama Padişah İngiltere'ye Asya'daki İmparatorluğunu bu koşullara dayanan bir ittifak korumasına izin vermezse, İngiltere her türlü yardımdan vazgeçecektir. Pazar akşamından geç olmamak üzere bu koşullara dayanan yazılı bir üstlenme vermesi gerektiği konusunda Padişahı uyarınız ve bu konuda salt gizlilikle davranınız."[117]

[117] Aynı makale, s. 733.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere görünüşte yalnızca Osmanlı'nın çıkarlarını korumak için elini taşın altına koyan dost ülke maskesini takmıştı. Güya Kıbrıs'a girmesinin tek maksadı Suriye ve Anadolu'yu savunmaktı. Kıyıya yakın bir üs olmadan bunu yapması mümkün değildi ve en uygun üs Kıbrıs Adası'ydı. İngiltere Başbakanı Lord Beaconsfield'in 5 Mayıs 1878'de Kraliçe Victoria'ya gönderdiği şu yazı İngilizlerin gerçek niyetini ortaya koyuyordu:

> *"Babıali Kıbrıs'ı majestenize verirse ve aynı zamanda İngiltere Türkiye ile bir savunma paktı imzalayarak Asya Türkiye'sini Rus istilasına karşı koruyuculuğu altına alırsa,* ***Akdeniz'deki İngiliz gücü o derece salt biçimde genişleyecek ve Majestenizin Hindistan İmparatorluğu büyük ölçüde güçleşmiş olacaktır. Kıbrıs batı Aysa'nın anahtarıdır.*** *Bu anlaşma Avrupa Türkiyesi'ni de büyük ölçüde güçlendirecek ve bir tüm olarak Türkiye savaştan öncesi durumuna oranla Rusya'ya karşı daha güçlü bir engel olacaktır. Bu siyasa uygulanırsa (ve uygulanmalıdır), Majestenizin İmparatorlar arası koalisyondan da korkmaya bir neden olmayacaktır. Bu anlaşma Majestenizin Hindistan İmparatorluğunu İngiltere ile birleştirecektir."*[118]

Sultan II. Abdülhamid, İngiliz elçisi Layard'ın huzuruna gelerek Kıbrıs konusunda yaptığı teklifi daha sonra şöyle anlatıyordu:

> *"İngiltere tercümanı Sandison gelerek elçinin o gün saat yedide sarayımıza varacaklarını ve İngiltere Devleti tarafından devletimizin son derece yararına olacak bir haber müjdeleyeceğini Mabeyin Müşirliği aracılığıyla ve Başvekil Sadık Paşa'nın da bilgisi bulunmak üzere tarafımıza tebliğ etmişti. Belirtilen vakitte adı geçen Elçi (Henry Layard) huzurumuza alındığı zaman, bazı uzun sözler ve girişlerden ve geçmişten söz açtıktan sonra, Devletimiz ile İngiltere arasında bir savunma ve korunma anlaşması yapılacağı ve Bulgaristan ve diğer yönlerden* ***kongrede (Berlin Kongresi) devletimizin***

[118] *Aynı makale*, s. 731-732.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarlarını olanca güçle korunarak, Anadolu tarafında da Osmanlı Devleti'nin sınırlarının daraltılmamasına çalışacağına ve kısa süre içinde Rus askerinin başkentin çevresinden geri çektirileceği gibi, bir takım yararlar ve faydalar arz ederek, bunlara karşılık Kıbrıs Adası'nın İngiltere Devleti idaresine bırakılmasını teklif etti."[119]

25 Mayıs 1878 Pazar günü elçi Layard, Lord Salisbury'e gönderdiği karşılıkta Padişah'ın önerilen antlaşmayı kabul ettiğini bildiriyordu.[120]

Sultan II. Abdülhamid, telgrafın kendisine ulaşmasından sonra Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesini öngören anlaşma taslağının bir nüshasını Osmanlı Devleti'ne resmen ileten Layard'a konunun çok önemli olduğunu belirterek Sadrazam Sadık Paşa ile görüşmesini söylemişti. Yapılan gizli toplantılardan sonra Sultan II. Abdülhamid'in önüne anlaşma taslağı sunulmuş, Sultan bu konuyu devlet adamlarıyla görüşmek istemişti. Bunun üzerine saraya çağırılan eski sadrazamlardan Mehmet Rüştü Paşa bu teklife sert tepki göstererek, Kıbrıs'ı İngiltere'ye vermenin ve Anadolu'da başka bir devletin söz sahibi olabileceği bir şekilde ıslahatlar yapmanın devletin bölünüp parçalanmasına sebep olacağını beyan ederek antlaşmaya tamamen karşı çıkmıştı.[121] Sultan II. Abdülhamid antlaşma taraftarı olan Sadrazam Sadık Paşa'yı azlederek yerine antlaşmaya itiraz eden Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Mahmut Kemal İnal'a göre, Abdülhamid'in bu tercihi onun antlaşmanın iyice tetkik edilmesi ve sorumluluğu hükümetle paylaşma taraftarı olduğunu ortaya çıkıyordu.[122] Nitekim Sultan II. Abdülhamid, 28 Mayıs'ta göreve getirdiği ve Kıbrıs anlaşmasına karşıtlığıyla bilinen Mehmet Rüş-

---

[119] Bozkurt, *a.g.t.* , s. 70; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasîyye*, Ankara, 1957, C.2, s. 341-342.
[120] Sonyel, *a.g.m.*, s. 734.
[121] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 54-55; Türkgeldi, *a.g.e.*, C.2, s. 98.
[122] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 55; İnal, *a.g.e.*, C. I, s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

tü Paşa'yı yedi gün sonra azledecek,[123] yerine getirdiği Mehmed Safvet Paşa'da aynı gün Osmanlı Devleti adına Kıbrıs antlaşmasını imzalayacaktı.[124]

Abdülhamid, İngiliz ittifak antlaşma teklifinin kabinede görüşülmesini istedi. Bunun üzerine toplanan kabine, Kıbrıs'ın İngilizlerde ne kadar kalacağının belli olmadığını, Berlin Kongresi sırasında böyle bir antlaşmanın duyulmasının Rusya'yı harekete geçirebileceğini, Avusturya-Macaristan'ın bu antlaşmayı misal göstererek Bosna-Hersek'i tamamen işgal edebileceğini belirterek, Rusya ne zaman Osmanlı Devleti'ne saldırırsa Kıbrıs'ın da o zaman İngiltere'ye verilmesi gerektiğine dair bir maddenin antlaşmaya eklenmesini istedi.[125] Öyle anlaşılıyor ki çaresizlik içindeki Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ın verilmesini çoktan kabul etmiş ancak hangi şartlarda verilmesi gerektiğinin tartışmasına girmişti. Hükûmetin bu teklifini sert bir şekilde reddeden Elçi Layard kendisinin antlaşmaya bir madde eklemeye yetkili olmadığını söyleyerek bu antlaşmanın bir an önce imzalanması gerektiğini, yoksa İngiliz hükûmetinin Berlin'de yapılacak kongreyi sabote ederek kongrenin toplanmasına engel olabileceğini iletti.[126] Sonunda, anlaşma metni hükümet tarafından imzalandı. 4 Haziran 1878'de Meclise gönderildi. Meclisin aldığı karar şu şekildedir:

> *"İngiltere Elçisi Mösyö Layard geçen ayın yirmi üçüncü Cumartesi günü Başvekâlet makamına gelerek, devleti tarafından almış olduğu bir kıt'a özel resmi mektubu okumuştu. Ve bunda, Rusya Devleti, İngiltere Kabinesi'nin kendisine yaptığı teklifi kabul etmeye istidadlı göründüğü ve Bulgaristan sınırının Balkanlara hasrına rıza göstereceği anlatılmış olunmasıyla beraber, Anadolu'da bulunan Kars ve Ardahan ve Batum veyahut bunlardan biri bu devletin elinde kalıp da*

---

[123] Abdullah Saydam, "Mütercim Rüştü Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.32, s. 202.

[124] Pelin İskender, *Mehmed Esad Safvet Paşa*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 1999, s. 146.

[125] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 55.

[126] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

kesin sözleşme ile kendisine verilecek arazi dışında olarak adı geçen Devlet (Rusya) ileride Osmanlı memleketlerinden diğer bir yerinin zaptına ve işgaline kalkışacak olur ise, İngiltere Devleti silâh kuvveti ile bunun korunması için Padişah ile ittifak yapmayı taahhüt edeceği ve buna karşı o bölgenin Hıristiyan halkının ve diğerleri haklarında lâzım gelen ıslahatın yapılmasına gayret edileceğinin vaat olunması ve bir de, işbu ittifakın gerektirdiği işleri yapabilmeye muktedir olmak için adı geçen Devlete (İngiltere'ye) Kıbrıs Adası'nın tasarruf ve idaresinin ihale edilmesi şartları bulunmuştur. İngiltere Devleti, Osmanlı Devleti hakkında olan düşünce ve iyiliksever niyetlerinin şimdiye kadar pek çok nişânelerini fiili deliller ile ispat etmiş ve özellikle bu defa Rusya Devletiyle yapılan ön barış sözleşmesinin ihtiva ettiği bilinen zararlı şartları diğer devletler tarafından sessizlikle geçiştirilmek üzere olduğu halde, adı geçen Devlet bu sözleşmenin yeni bir kongreye getirilerek, orada her maddesinin başka başka müzakeresine Rusya Devleti tarafından muvafakat edilmediği takdirde, bu sözleşmenin İngiltere Devleti tarafından hiç olmamış gibi sayılacağı ve bununla beraber uygulanmasına girişilecek olunursa, fiilen muhalefet edeceğini Rusya'ya ilan etmiş ve bu sözleşmenin şartlarından olan Bulgaristan'ın sınırının genişliği ve Anadolu'da birçok yer ve mevkilerin Rusya'ya terki gibi başlıca maddeleri hakkında olan itirazlarını açıklamakla beraber, iddiasını kuvvetlendirme ve doğrulama bakımından derhal savaş hazırlıklarına teşebbüs etmiş olduğundan, İngiltere'nin bu yolda Osmanlı Devleti'ne olan büyük hizmeti ve ileride meydana gelebilecek tehditlerin önlenmesi için, ittifak yapmaya girişmesi memnun olacak hususlardan olup, adı geçen devletin (İngiltere'nin) yukarıda belirtilen Kıbrıs Adası'nın tasarruf ve idaresinin kendisine terki meselesi ortaya konulduğunda, adı geçen Elçinin sözlü ifadelerine göre, bu adanın bu şekilde devleti tarafından talep edilmesinin sebep ve hikmeti de, adı geçen Devletin Akdeniz'de eşya ve mühimmat ve asker

Levent Şahverdi Arşivi

konması ve Malta Adası'ndan başka sömürgesi olmayıp, Yedi Ada bu amaç için çok elverişli olduğu halde her nasılsa daha önce Yunanistan'a terk edilmiş ve bu defa şiddetle lâzım olduğu hissedilmiş ise de, geri alınması mümkün olamayacağından, diğer uygun yer araştırıldığında, Kıbrıs Adası'nın gerek Suriye sahillerine ve gerek Anadolu'nun lüzumlu olan taraflarına yakınlığı bulunduğundan, İngiltere Devleti orada icap ettiği takdirde lâzım gelen yere donanmasını sevk edebilmek için yeterli sayıda askerî bulundurabileceği ve bol miktarda savaş araç ve gereçlerini depolayabileceği, bu adanın (Kıbrıs'ın) mülkiyeti yine Osmanlı Devleti'nde kalacak, İngiltere'nin zapt ve idaresinde bulunduğu sürece şimdiye kadar olduğu gibi, mahalli idarenin masrafları çıktıktan sonra, her yıl ne kadar gelir alınmakta ise, bunun adı geçen Devlet tarafından her yıl Osmanlı hazinesine ödeneceğinin ve yerine getirileceği ifade olunmuş ve açıklanmıştır. Fakat, adı geçen adanın tasarruf ve idaresi için bir süre tayin edilmemiş olduğu gibi, Kongrede her şey kararlaştırılıp imza edilmesinden sonra, İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı idaresine almaya kalkıştığını diğer devletlerin görüp itiraz etmeleri ve belki Rusya'nın Kongrede edeceği fedakârlıklardan pişmanlık duyarak, verilen kararları kabul etmeyerek, bayağı İngiltere Devletiyle savaşı göze kestirmek gibi harekete teşebbüsü, bizce iş bitmiş ve matlup hasıl olmuş iken, böyle yeniden savaşa girişmek biraz zor olacağı hatırlara gelmiştir. Ancak, bu maddenin duyulması ve ortaya çıkmasından pek çok itirazlar doğabileceğinden çok gizli tutulması, adı geçen elçi tarafından tavsiye ve tekrar edilmesine bakılacak olursa, bu çalışmalar, bunun Rusya ile evvelce kararlaştırılmış bir şey olması ihtimalini kaldırmıştır. Avusturya-Macaristan tarafından dahi tahakkuk etmiş olduğundan adı geçen Devlet (Avusturya-Macaristan) şimdiki halde, geçici olarak asker sokmak istediği Bosna-Hersek bölgelerinde devamlı şekilde yerleşmek isteyeceğinden bu Devletin, bu hususta ileri süreceği iddiayı savuşturmak zor olacağı düşünülerek yukarıda

Levent Şahverdi Arşivi

anılan Kıbrıs Adası'nın asker ve mühimmat için depo maksadıyla kullanılmak üzere, her ne vakit Rusya Devleti, memleketini genişletmek düşüncesine düşer de kendisine savaş ilân edilir ise, o zaman İngiltere tarafından idare altına alınması daha uygun olacağı ve bu şekle hiçbir devletin itiraz edemeyeceği adı geçen Elçiye söylenerek, kendisinin kabul ve tasdik olunmak üzere teati etmiş olduğu varakaya, bu anlamda bir fıkra ilâvesi teklif edildiğinde, bu varakanın kendisine gönderilen özel emir hükümlerine uygun olarak yazılmış olunduğunu, buna bir çeşit kayıt ve şartları kapsayan ibare koymaya yetkili olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı artık, buna benzer tevil yolunu ve diğer şeyler aranması lüzumsuz olacağı anlaşılmıştır. İngiltere'nin şimdiden Osmanlı Devleti'ne ittifak arz etmesi dahi, gelecekte meydana gelmesi beklenen buna benzer girişimlere karşı, bir ihtiyat tedbiri demektir. Fakat, bu hizmet karşılığında Kıbrıs Adası'nın idaresinin şimdiden adı geçen Devlete bırakılması, ileri itibariyle zihinleri kurcalamaktadır. Bundan dolayı, bu yönü dahi etraflıca düşünülmüştür. Bunda, Osmanlı Devleti ile ittifak maddesi ve adanın, tasarlanan askerî tedbirler için kullanılmak istenilmesi hususu ve Osmanlı hazinesine ait tayin edilmiş maddeleri ve Osmanlı Devleti'nin tasarruf hakkı eskiden olduğu gibi baki kalacağından, adı geçen adanın, bu şartlar ile adı anılan Devlet idaresine verilmesinde büyük bir tehlike ve sakınca görülmemiştir. Ve diğer taraftan, adı geçen Elçi, Lord Salisbury tarafından gelen özel emrin bir fıkrasında: Eğer Osmanlı Devleti bu teklifimizi kabul etmeyecek olur ise, hakkında vahameti mucip olacağı ve Kongrenin bile toplanamayacağı deyimi görülmüş olduğu dahi bildirilmiştir. Bu şekle razı olunduğu takdirde, Rusların üç güne kadar İstanbul civarından çekilecekleri söylenmiş ve doğrulanmış olduğundan, artık bu şekle razı olmaktan başka çare hatıra getirilememiştir. Ve Mösyö Layard tarafından imza edilmek üzere verilmiş olan varaka okunduğunda, sözlerinin doğru olduğu görüşmüştür. Adanın bu surette İngil-

Levent Şahverdi Arşivi

tere Devleti tarafından idaresi, sizce de uygun bulunduğu takdirde, adı geçen varakanın imza edilerek, adı anılan Elçiye verileceği..."[127]

Sultan II. Abdülhamid, kendisine sunulan bu kararı kendi düşüncesine uygun buldu ve mazbatanın baş tarafına *"mucibine icra olunsun"* ibaresini yazarak onayladı. Osmanlı Devleti'ni temsilen Saffet Paşa, İngiltere'yi temsilen Henry Layard Osmanlı-İngiliz İttifak Antlaşması'nı imzaladılar.[128] Kıbrıs Konvansiyonu olarak da anılan ve İngilizlerin 12 Temmuz'da Kıbrıs'ı işgal etmelerine yol açan ve iki maddeden oluşan anlaşma metni şöyle idi:

"Batum, Ardahan, Kars veya bunlardan herhangi biri Rusya tarafından (Türkiye'ye) geri verilmezse ve Rusya Haşmetlu Padişah'ın Asya'da kesin barış antlaşmasınca saptanan ülkelerinden bir bölüğünü bile ilerde herhangi bir tarihte ele geçirmek deneyinde bulunursa, ***İngiltere bu ülkeleri silah gücüyle savunmada Haşmetlu Padişah'a yardımda bulunmayı üstlenir.*** *Buna karşılık olarak Haşmetlü Padişah, yönetimde gerekli devrimleri daha sonra iki devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulayacağı ve Babıali'nin söz konusu bölgelerdeki* ***Hristiyan ve öteki uyruklarını koruyacakları yolunda İngiltere'ye söz verir. Haşmetlu Padişah ayrıca, İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirebilmesi için gerekli ölçemleri (tedbirleri) alabilmesi için Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir.***"[129]

"İşbu sözleşme tasdik edilecek ve tasdik edilmiş nüshâları bir ay içinde ve mümkün olduğu takdirde daha önce teati edilecektir. İki tarafın murahhasları onayları üzere, işbu sözleşmeye imza etmiş ve mühürlemişlerdir. İşbu

---

[127] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 61.
[128] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 61.
[129] Sonyel, *a.g.m.*, s. 727.

Levent Şahverdi Arşivi

sözleşme bin sekiz yüz yetmiş sekiz yılı Haziranın dördüncü (4 Haziran 1878) günü İstanbul'da düzenlenmiştir."[130]

13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı. Kıbrıs Antlaşması ile birlikte İngiliz dostluğunu yanına aldığını zanneden Osmanlı, Yeşilköy Antlaşması'nın ağır hükümlerinin değiştirilmesi konusunda kongreden çıkacak kararlara büyük ümit bağlamıştı. Fakat İngilizlerin kongredeki tavrı *"Osmanlı'nın kayıplarının telafisinden çok Rusya'nın elde ettiği kazançların sınırlandırılması"* yönünde oldu. Osmanlı'nın İngiliz dostluğu sayesinde kongreden kazançlı çıkma hayali suya düşmüştü. Üstelik Kıbrıs da elden gitmişti. Osmanlı, elden giden Kıbrıs konusunda zararı en aza indirmeye çalışmış ve 1 Temmuz 1878'de Kıbrıs Antlaşması'na şu maddeleri ekletmişti:

1- Adada hâlen olduğu gibi Şerî Mahkeme kurulacak ve bu mahkeme adanın Müslüman halkına ait işlerde yalnız şerî işlere bakmaya devam edecektir.

2- Camilere, İslam mezarlıklarına, okullarına ve adada bulunan diğer İslam dini kurumlara ait taşınır ve taşınmaz malları, İngiltere hükümeti tarafından atanacak bir memur ile birlikte idare etmek üzere, Evkaf Nezareti tarafından adanın Müslüman halkı içinden bir memur atanacaktır.

3- İngiltere Devleti, idare masrafları çıkarıldıktan sonra, gelir fazlasını her yıl Bâb-ı Âlî'ye ödeyecek ve bu gelir fazlası son 5 yıllık 22.936 kese olarak kabul edilen ortalama gelir üzerine hesap edilecektir ve bu gelir fazlası sonradan da usulüne uygun tahkik edilecek ve bunun toplamından, son 5 yılda devlete ve padişaha ait taşınmaz malların satılmasından ve iltizama verilmesinden toplanan para hariç tutulacaktır.

4- Bâb-ı Âlî, Kıbrıs'ta bulunan devlete ve padişaha ait taşınmaz malları serbestçe satabilecek veya iltizama verebilecek ve bunlardan toplanan para 3. maddede söz edilen ada gelirlerine dâhil sayılmayacaktır.

---

[130]Bozkurt, *a.g.t.*, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

5- İngiltere Devleti, bayındırlık işleri ve diğer amme hizmetleri için gerekli ekilmemiş toprağı uygun bedelle almak için, memurlarına gereken yetkiyi verebilecektir.

6- Rusya, Ermenistan'da işgal etmiş olduğu diğer yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde, Kıbrıs Adası İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli sözleşmenin hükmü kalmayacaktır.[131]

Bu arada Osmanlı Devleti'nin istediği gibi sonuçlanmayan Berlin Antlaşması'ndan şu kararlar çıkmıştı:

1- Bulgaristan küçültülüyor ve Osmanlı Devleti'ne bağlanarak özerk bir bölge statüsüne kavuşturuluyordu. Bulgaristan'a verilen Makedonya ve Balkan dağlarından Ege'ye kadar olan yerler ile Doğu Rumeli Osmanlı'ya veriliyordu.

2- Doğu Rumeli muhtar bir eyalet olarak siyasi ve askerî bakımdan Osmanlı'ya bağlanıyordu.

3- Bosna-Hersek özerk bir bölge hâline getiriliyor ve geçici olarak Avusturya-Macaristan idaresine veriliyordu. Ama bu topraklar hâlâ Osmanlı Devleti'nin sayılacaktı.

4- Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığını kazanıyordu. Ayrıca Sırbistan ve Karadağ'ın toprakları genişletiliyordu.

5- Yunanistan Teselya'yı alıyordu.

6- Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılıyor ve Osmanlı Rusya'ya tazminat ödüyordu.

7- Doğu vilayetlerinde Ermeniler için ıslahatlar yapılması kabul ediliyordu.[132]

Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti **Karlofça Antlaşması'ndan sonra en büyük toprak kaybına uğramış, 212.450 km2'lik bir bölgeyi ve 55 milyon nüfusu yitirmişti.**

---

[131] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 38; Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, *Kıbrıs Meselesi*, İstanbul, 1335, s.13.

[132] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 74; Türkgeldi, *a.g.e.*, C.2, s.67-68.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in Kıbrıs'a asker çıkartma yetkisini veren ve ada yönetiminin İngiltere'ye geçtiğini belgeleyen fermanı Sami Paşa tarafından 11 Temmuz 1878'de Kıbrıs valisine teslim edildi. Ferman şöyleydi:

"Devletimin ulu vekillerinden ve Akdeniz Vilayeti valisi olup birinci rütbe Mecidi ve Osmanî nişanlarını haiz olan vezirim Sadık Paşa'ya Beylerbeyilerimden Kıbrıs Adası Mutasarrıfı ve adı geçen Mecidi nişanının üçüncü rütbesine sahip olan Ahmet Paşa'ya ve Lefkoşe nâib ve müftüsüne ve meclis üyelerine ve halkın ileri gelenlerine hükümdür ki: Kıbrıs Adası'nın bilinen sebeplerden dolayı geçici olarak kendilerine teslimi itibarlı İngiltere Devleti tarafından arzu ve iltimas olunmuş ve keyfiyet vekiller heyetinde müzakere olunup, Osmanlı Devleti ile adı geçen devlet arasında eskiden beri bulunduğu bilinen dostluk bağları gereğince, Osmanlı Devleti hakkında olan hayırlı niyet ve düşüncelerinin şimdiye kadar çok eserlerini fiili delillerle ispat etmiş olduğundan ve bu yüzden adı geçen devletin adayı geçici olarak tasarruf etmesi halin ve işin icabına uygun olacağından, bu hususta tanzim olunan senet gereğince adada eskiden olduğu gibi şer'i işlere bakmaya devam etmek ve camiler ve İslâm mezarlığı ve okullara ve adada bulunan diğer dini tesislere ait mal, mülk ve araziye adı anılan devlet tarafından tayin olunacak bir memur ile birlikte idare etmek için, Evkaf Nezareti tarafından adanın İslam halkından biri memur ve tayin edilmek ve adanın hâlâ Osmanlı Devleti'ne vermekte olduğu vergi toplamından mahalli masraflar çıkarıldıktan sonra, fazla kalacak miktarı seneden seneye devlete ödemek ve adada bulunan miri ve vakıf arazi serbestçe satılarak veya iltizama verilerek bunlardan hasıl olacak para, bu gelire dahil tutulmamak ve adı geçen devlet bayındırlık ve diğer amme yararı maksadı için lâzım gelen araziyi ve ekilmemiş toprakları uygun değer ile ve memurları aracılığıyla almaya izinli olmak şartıyla, adı anılan adanın geçici idaresinin adı geçen devlet memurlarına teslimi uygun görülüp durum tarafıma

Levent Şahverdi Arşivi

arz olundukda, öyle yazılması hususunda iradem çıkmış olduğundan; siz ki adı geçen vali, mutasarruf ve nâib ve müftü vesairesiniz, yukarıda açıklandığı üzere, adı geçen adanın geçici idaresinin adı anılan devlete teslimi hususunda gerekeni yaparak, bu hususta isteğime aykırı bir türlü hâl ve hareket meydana gelmemesine ihtimam ve dikkat edesiniz."[133]

Fermanda Sultan II. Abdülhamid tarafından adanın İngiltere'ye teslim edilmesi isteniyor ve yöneticilere adanın İngiltere'ye teslimi sırasında doğabilecek hadiselere karşı sakin olunması tavsiye ediliyordu. Ferman adaya ulaştıktan bir gün sonra yani 12 Temmuz 1878'de Amiral Hay İngiliz birliklerini Magosa Limanı'ndan adaya çıkardı. Amiral, çıkarma esnasında herhangi bir engel olmaması için cuma vaktini tercih etmişti.[134] Resmî tören ise 12 Temmuz günü Lefkoşa Meydanı'nda, Osmanlı ve İngiliz yetkilileri huzurunda İngiliz bayrağının törenle göndere çekilmesiyle gerçekleştirildi.[135] Böylelikle Kıbrıs'taki 300 yıllık Osmanlı hâkimiyeti 12 Temmuz 1878'de resmen sona ermiş ve İngiliz idaresi başlamış oluyordu.

Özetleyecek olursak, Salahi R. Sonyel'in verdiği bilgiye göre İngiltere Dış İşleri Bakanlığı, İstanbul Büyükelçisi Mr. Layard'a 23 Mayıs 1878'de bir telyazısı göndermişti. Yazıda kısaca, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden kendilerini Rusya'ya karşı himaye etmesi karşılığında Kıbrıs'ı istediği belirtiliyor, Elçi Layard'dan Sultan II. Abdülhamid ile görüşüp İngiltere'nin bu isteğini ona kabul ettirmesi emrediliyordu. Sultan II. Abdülhamid'den ise en geç iki gün içinde koşulları yazılı olarak kabul etmesi isteniyordu.[136] Sultan bu süre içinde istenen yazılı taahhütnameyi vermiş olmalı ki Mr. Layard 25 Mayıs 1878'de Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e yazdığı cevapta Padişah'ın önerilen anlaşmayı kabullendiğini bildiriyordu.[137] Sultan II.

---

[133] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 78.
[134] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 80; Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara, 1968, s.101.
[135] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 80.
[136] Sonyel, *a.g.m.*, s. 733-734.
[137] Sonyel, *a.g.m.*, s. 734.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid, anlaşmayı kabul etmesi durumunda İngiltere'nin Berlin Kongresi'nde Osmanlı'dan yana tavır almasını umuyordu. Böylelikle Yeşilköy Antlaşması'nın ağır şartlarını biraz hafifletmek, kaybedilen toprakları geri alabilmek mümkün olabilirdi. Sultan II. Abdülhamid 3 Temmuz 1878'de Yıldız Sarayı'nda toplanan Mecliste yaptığı konuşmada, Mr. Layard'ın kendisini ziyareti sırasında Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye bırakılmasını teklif ederken *"Berlin Kongresi'nde Osmanlı'nın çıkarlarının olanca güçle korunacağını"* söylediğinden bahsetmekteydi.[138] Bu söylem, Mr. Layard'ın şahsi görüşü olmalıydı. Çünkü İngiltere'nin hiçbir yazışmasında Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının gözetileceğinden bahsedilmemişti. Yukarıda paylaştığımız İngiltere Dışişleri Bakanlığının Mr. Layard'a gönderdiği ve Sultan II. Abdülhamid'in iki gün içinde karar vermesini istediği yazıda da Berlin Kongresi'nde Osmanlı'nın çıkarlarının korunacağından bahsedilmemekteydi. Hatta kongrenin adı bile geçmiyordu. Hiçbir yazılı taahhüt olmadan, yalnızca büyükelçinin sözlerine bakılarak İngiltere'nin Berlin Kongresi'nde Osmanlı'nın çıkarlarını koruyacağının beklenmesi, devletin içinde bulunduğu çaresiz durumdan kaynaklanıyor olmalıydı. Sultan II. Abdülhamid burada İngilizlerin dostluğuna güvenmiş ve Berlin Kongresi'nin başlamasıyla birlikte hayal kırıklığına uğramıştı. Sultan'ın İngiltere'den umduğu desteği bulamadığı, yine 3 Temmuz 1878 tarihli konuşmasındaki şu sözlerinden anlaşılmaktaydı: *"Halbuki, şimdi kongrede İngiltere Devleti tarafından vaat edilen yardım gösterilmemiş ve Ayastefanos Antlaşması'ndan fazla zararlı çıkılacağı görülmektedir. Ve Rus askerî de halen başkentimiz civarında konaklamaktadır. Bütün bu durumlar göz önüne alınırsa, İngiltere vaatlerini yerine getirmemiş ve Kıbrıs'ın verilmesi karşılığında hiçbir yarar sağlanamayacağı anlaşılmış olduğundan..."*[139] Gerçekten de Osmanlı Devleti adına Berlin Anlaşması'nın şartları Yeşilköy Antlaşması ile hemen hemen bir olmuştu. Değişen tek şey, Rusya'nın kazanımlarının Avrupa ülkeleri arasında taksim edilmiş olmasıydı. 4 Haziran

[138] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 70; Türkgeldi,*a.g.e.*, C.2, s. 341-342.
[139] Bozkurt, *a.g.t.*, s. 70; Türkgeldi,*a.g.e.*, C.2, s. 341-342.

Levent Şahverdi Arşivi

1878 tarihli antlaşma da yalnızca iki maddeden oluşmaktaydı ve bu anlaşmanın devamında 1 Temmuz 1878'de yapılan ek anlaşmayla Kıbrıs Konvansiyonu'na 6 madde daha eklenmişti. Bunların içinde Kıbrıs Adası'nın gelir fazlasının Osmanlı'ya bırakılması, Rusya'nın işgal ettiği yerleri Osmanlı Devleti'ne geri vermesi durumunda anlaşmanın sona ereceği ve İngilizlerin Kıbrıs'ı terk edecekleri gibi maddeler bulunuyordu. Bazı araştırmacılar sonradan eklenmiş olan bu maddeleri, Osmanlı devlet adamlarının İngiltere ile yaptıkları kıran kırana pazarlık sonucunda elde edilmiş kazanımlar olarak yorumlamaktadırlar. Özellikle Rusya'nın işgal ettiği yerleri boşaltması durumunda antlaşmanın sona ereceğini gösterir maddeyi, antlaşmanın sürekli olmadığının resmiyet kazanması şeklinde değerlendirmektedirler. Bu görüşe göre Osmanlı devlet adamları, imzalanabilecek en iyi antlaşmayı imzalamışlardır. Eğer İngiltere'nin Mr. Layard'a 23 Mayıs 1878'de yazdığı telyazısının içeriğini bilmeseydik bu görüşü doğru kabul etmek mümkündü. Ancak söz konusu yazıdaki *"İngiltere, Bab-ı Ali'yi daha yoksul bir duruma düşürmeyi dilemediğinden adanın yıllık gideri karşılandıktan sonra geriye kalan gelirini ona vermeye hazırdır. Bu ittifak anlaşması Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da istila ettiği öteki ülkeleri geri vermemesine bağlı olacaktır. Bu ülkeler geri verilirse Kıbrıs boşaltılacak ve bu antlaşma sona erecektir."* ifadeleri, antlaşmadaki ek maddelerin Osmanlı'nın kazanımı olmadığını, İngiltere'nin zaten baştan beri bu şartları belirtmiş olduğunu göstermektedir. Burada sorulması gereken soru neden bu maddelerin 4 Haziran 1878 tarihli ilk antlaşmaya konulmayarak, ek bir antlaşma yapılmasını gerektirecek bir duruma sebebiyet verildiğidir. Konuyla ilgili bir başka görüş, Sultan II. Abdülhamid tarafından antlaşmanın imzalanmasının geciktirilerek bazı kazanımlar elde edilmeye çalışıldığıdır. Gerek 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmanın gerekse 1 Temmuz 1878'deki ek antlaşmanın maddeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığının 23 Mayıs 1878 tarihli telyazısında bahsedilenlerden farklı hükümler içermemektedir. Burada sevindirici olan tek şey, ek antlaşmada Müslüman halkın hukukunun güvence altına alınmış olmasıdır. Kıbrıs İngilizlere verilmeseydi ne olurdu? Bu sorunun cevabını ararken İngilizlerin Osmanlı'dan Kıb-

Levent Şahverdi Arşivi

rıs'ı istedikleri dönemde devletin dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde Rus askeri İstanbul'u ele geçirecek şekilde Yeşilköy'e kadar girmişti. Osmanlı Devleti'nin bırakın Kıbrıs'ı, başkenti İstanbul'u savunacak gücü bile yoktu. Eğer Kıbrıs verilmeseydi, bu adayı ele geçirmekten yana karar kılmış olan İngiltere'nin adayı ele geçirmek için her yolu deneyeceği muhakkaktı. Diğer taraftan Kıbrıs Konvansiyonu ve Berlin Antlaşması sonunda İngiltere, Osmanlı tebaası Ermeniler üzerinde söz sahibi oldu ve onları himaye etmeye başladı.[140]

[140] İngiltere, Ermenilerin yaşadıkları Doğu Anadolu vilayetlerinde Konsolosluklar açtı. 1878-1914 tarihleri arasında Müslüman ve Ermeniler arasında yaşanan olayların en temel iki kaynağından biri İngiliz konsolosluk raporları oldu. Bu raporlardan yazılan "Blue Books" yani "Mavi Kitaplar" özellikle Batı'da Ermeni meselesi üzerine yazılan kitap ve makalelerin temel kaynağı durumuna geldi. Detaylı bilgi için Bkz: Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliam İddiaları (1878-1914)*, Ankara, 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, YILDIZ MAHKEMESİ VE MİTHAT PAŞA'NIN ÖLÜMÜ

Sultan Abdülaziz'in Öldürüldüğü İddiasıyla Kurulan Yıldız Mahkemesinde Kimler Ne Sebeple Yargılandı?

Önceki sayfalardan hatırlanacağı üzere, Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildikten birkaç gün sonra odasında bilekleri kesilmiş bir vaziyette ölmek üzereyken bulunmuş ve kurtarılamamıştı. Annesinin kolları arasında son nefesini veren Sultan'ın naaşını yerli ve yabancı doktorlar muayene etmişler, olayın intihar olduğu kabul edilmişti. Olaydan beş yıl sonra Sultan II. Abdülhamid, yeni görgü tanıklarının ortaya çıktığı gerekçesiyle Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan kişilerin yargılanması emrini verdi.

Sanıkların başında güçlü devlet adamı, Sultan II. Abdülhamid tarafından görevden alınıp sürgüne gönderilen ve on yedi ay sürgünde kaldıktan sonra yurda dönüp Suriye valiliğine atanan[141] Mithat Paşa geliyordu. Bunun yanında Mütercim Rüştü Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin şer'an uygun olduğu yönünde fetva veren eski Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Damat Mahmud Celaleddin Paşa, Damat Nuri Paşa, Sakızlı Esat Paşa ve Süleyman Hüsnü Paşa gibi isimler sanık sandalyesindeki yerlerini almışlardı. Mahkeme başkanlığını Ali Sururi Efendi, ikinci başkanlığını Hristo

[141] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları*, Ankara, 1992, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Forides Efendi yapıyordu. Abdüllatif Bey savcı, Mehmet Raşit Bey savcı yardımcısıydı.

27–29 Haziran 1881 tarihleri arasında yapılan mahkeme sonunda Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinde rolü oldukları gerekçesiyle Mithat Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ve Damat Nuri Paşa, Cezayirli Mustafa, Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Pehlivan Hacı Mehmed ile Mâbeynci Fahri Bey, Ali Bey, Necib Bey idama; Seyyid Bey ve Albay İzzet Bey de 10 yıl hapse mahkûm edildiler. İdam cezaları Abdülhamid tarafından müebbet hapis cezasına çevrildi. Mithat Paşa, Damat Nuri Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Binbaşı Necip Bey ve Binbaşı Ali Bey, Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmed cezalarını çekmek üzere Taif'e gönderildiler.[142]

Sultan Abdülaziz'in Ölümü ve Sonrasında Yaşananlar Hakkında Düşünce ve Yorumlar Nelerdir?

Sultan Abdülaziz gerçekten öldürülmüş müydü? Yoksa kendi canına mı kıymıştı? Eğer Sultan kendi canına kıymış ise neden bu intihar olayı bir cinayet gibi gösterilmek istenmişti?

Bu konuda birkaç görüş hâkimdir. Bazı tarihçilere göre Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'i öldürmeyi önceden planlamış ve saraydan elde ettiği adamlar vasıtasıyla bunu başarmıştır. Cezayirli Pehlivan Mustafa, Mabeynci Fahri Bey, Boyabatlı Hacı Mehmed, Sultan Abdülaziz'in kaldığı odaya zorla girmişler ve büyük mücadeleden sonra iki bileklerini kesip dışarı kaçmışlardır. Avni Paşa çığlıkları duyar duymaz, Kuzguncuk'taki yalısından Feriye Sarayı'na gelmiş ve bu arada henüz ölmemiş olan Sultan Abdülaziz pencereden çıkartılan adi bir perdeye sarılarak yakın bir karakola nakledilmiştir. Ölüm raporunu imzalamak istemeyen iki doktordan birini Avni Paşa hemen Trablusgarb'a sürmüş diğerinin de apoletlerini sökmüştür.[143] Üç pehlivana maaş bağlanarak gerçeği açıklamaları önlenmiş-

---

[142] *Aynı eser*, s.8.

[143] Fahri Bey ise hatıralarında olayı şu şekilde anlatmıştır: *"O sırada muayene için sefaret tabipleriyle ve sair tabipler geldikleri gibi Efendimizin tabibi Marko Paşa*

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Sultan Abdülaziz'in naaşını yıkayan imamlar, sonradan verdikleri ifadelerde, Sultan'ın iki dişinin kırık olduğunu, sakalının sol tarafının yolunduğunu, sol memesinin altında büyük bir çürüğün bulunduğunu belirtmişlerdir. Pehlivanlar da yaptıklarını sonra itiraf etmişlerdir. Sultan Abdülaziz'in ölümünün bir cinayet olduğu görüşünü destekleyen İsmail Hami Danişmend bunu 31 delil ile izah etmeye çalışmıştır.[144] Abdurrahman Şeref Bey ve İbnülemin Mahmut Kemal bu hususta kesin bir sonuca varamamışlardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise Yıldız Sarayı'nın evrakının araştırıcılara açılması ile mesele bütünüyle aydınlığa kavuşmuş görünmektedir. Uzunçarşılı buradaki Yıldız dosyasını inceledikten sonra Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar sonucunda olduğu konusunda kesin bir hükme varmıştır. 1946 yılında yayınladığı Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar, 1950'de çıkardığı Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları, daha sonraki Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi adlı kitaplarında Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar nedeniyle vuku bulduğunu kesin bir ifadeyle yazmıştır.

Bekir Sıtkı Baykal'ın, Sultan Abdülaziz'in mabeyncisi Fahri Bey'in hatıraları ve ilgili bazı vesikalardan hazırlamış olduğu "İbretnüma" adlı eser bu tartışmalı konuya ışık tutmakla birlikte Uzun-

---

dahil mevcut idi. Diğer tabibi Ömer Paşa'yı iki yaver kollarından tutarak ve yerlerde sürükleyerek getiriyorlar idi. İş bu lain (lanetlenmiş, melun) Ömer Paşa, Efendimize itale-i lisan ettiği (sövüp saydığı) gibi katiyen muayene etmeyeceğini bağıra bağıra söyleyerek edepsizlik ediyor idi. Bu hal bana pek ziyade tesir ettiğinden hemen kalkıp ayağımın altında tepelemek üzere iken Hüseyin Avni Paşa 'Vay hınzır, söylediğin sözler nedir, senin veli-i nimetin değil mi idi? Tutun şunun formasını sökün, atın hapse!' diye emir verdi. O anda nişanlarını söküp kendisini karakola tıktılar. Marko Paşa vükelanın huzurunda 'Fahri Bey, Fahri Bey, gördün mü efendimizin sadık hekimini, ne hezeyanlar ediyor?' diye söyledi. Melun Ömer Paşa tersane hekimlerinden olup Efendimizin rukub-i hümayunlarına mahsus olan vapurun tabibi idi. Sonra kendisi saraya doktor tayin edilip gidişlere dahi gider idi. Bu kadar ihsanlara nail olduğu gibi Feriklik rütbesine kadar terfi etmiştir." Fahri Bey'in anlatımına göre Ömer Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in naaşına sövüp saydığı ve muayene etmek istemediği için rütbeleri sökülmüştür.
Bkz: *İbretnüma, s.* 18.

[144] Valandova, *a.g.t.*, s.25; Bkz: İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, s. 270-280.*

Levent Şahverdi Arşivi

çarşılı'nın görüşünü desteklemektedir. Bu eser Sultan Abdülaziz'in bir başkası tarafından öldürülmediğini, kendi hayatına kendi son verdiğini, Yıldız Mahkemesinin peşin hükümlerle sahneye konduğunu ve birtakım siyasi amaçlarla işe gelmeyen bazı devlet adamlarının zararsız hâle getirilmesi için tertiplendiğini düşündürmektedir.[145] Eserdeki hatıraların yazarı Fahri Bey, Sultan Abdülaziz'in şahsi hizmetine alınmış ve derece derece ilerleyerek İkinci Mabeynciliğe kadar yükselmiştir. 5 Haziran 1876'da Abdülaziz'in ölümü üzerine saraydan ayrılmış, birkaç yıl sonra Yıldız Mahkemesince Abdülaziz'in öldürülmesine fiilen katılmış olmakla suçlanarak arkadaşlarıyla birlikte idama mahkûm edilmiş, cezaların müebbet hapse çevrilmesiyle de Mithat Paşa ve yanındakilerle beraber Taif'teki zindanına gönderilmiştir. Yaklaşık 28 yıl hapis yattıktan sonra 1908'te II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönebilmiştir. Fahri Bey, olayın yaşandığı sırada Feriyye Köşkü'nde bulunduğundan yaşananların birinci derecede şahidi konumundadır. Gerek Fahri Bey'in hatıralarının gerekse Pehlivan Mustafa, Boyabadlı Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa adlı şahısların ayrı ayrı yazmış oldukları üç adet takririn yayınlandığı İbretnüma'ya göre, **Yıldız Mahkemesi düzmece bir mahkemedir ve sanıklara istenilen şekilde ifade vermeleri için türlü işkenceler yapılmıştır.** Pehlivan Mustafa, Boya-badlı Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa yazdıkları takrirlerde, Yıldız Mahkemesinde sözde suçlarını itiraf etmeleri için kendilerine uygulanan işkenceleri etraflıca anlatmış ve işin doğrusunun takrirlerde yazdıkları gibi olduğuna yemin etmişlerdir. Mahkûmların gizli haberleşme yoluyla kaçırarak kurtarmış oldukları anlaşılan bu takrirler, adı geçen üç şahsın ifadelerini kapsayan birer tutanak gibidir. Her bir takririn son sayfasında kendi mühürleri ve ifadenin söyledikleri gibi zapdetilmiş olduklarını tasdik eden ibarelerden sonra, bütün hapishane arkadaşlarının mühür veya imzaları bulunmaktadır. Takrirler ve hatırattan anlaşılan şudur: Pehlivan Mustafa ve arkadaşları aslında basit ve cahil insanlardır. Bunlar uzun zamandır V. Murad'ın hizmetinde bulunmuşlar, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Pa-

[145] Valandova, *a.g.t.*, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

dişah'ın tasvibiyle devrik hükümdarın şahsi hizmetine verilmiş ve ölüm olayından bir gün önce yeni görevlerine başlamak üzere Feriyye Köşkü'ne gitmişlerdir. Fakat Sultan Abdülaziz'in ikametine tahsis olunan Feriyye Köşk'ünde Fahri Bey'den başka erkek olmadığı için bunlar hemen içeri alınmamışlar, geceyi Feriyye Karakolu'nda geçirmek zorunda kalmışlardır. Ertesi gün, 5 Haziran 1876'da sabah erkenden Sultan Abdülaziz'in ölümü olayı vuku bulmuş, daha sonra bu şahıslar karakoldaki askerlerle birlikte içeri girmişlerdir. Böylece bu üç şahıs, köşke ayak dahi basmamış olmalarına rağmen, güya efendilerinden almış oldukları talimata uyup Fahri Bey'in yardımıyla köşke girerek Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanmışlar ve korkunç işkenceler, aynı zamanda tatlı vaatlerle sözde suçlarını itiraf etmek zorunda bırakılmışlardır.[146]

Yıldız Mahkemesi, Mithat Paşa ve Beraberindekileri Tasfiye Etmek Amaçlı Düzmece Bir Davadan mı İbaretti?

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, özellikle Mithat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in ölümünde bir rolü olmadığını ve bunu Sultan II. Abdülhamid'in de çok iyi bildiğini ancak çok korkup çekindiği Mithat Paşa'yı padişah katili gibi göstererek halk nazarında itibarını çürütmek istediğini belirtmektedir.[147]

Bekir Sıtkı Baykal da Sultan Abdülaziz'in ölümü ve Yıldız Mahkemesi hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> *"Sultan II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in başkaları tarafından öldürülmüş bulunduğuna kendisi de inanmamaktadır. Fakat Yıldız Mahkemesiyle başlıca şu gayelere ulaşmak hedeflenmektedir:*
>
> *1) Sultan Abdülaziz ile Sultan Murad'ın arka arkaya taht-tan indirilmeleri 70 yıldan beri unutulmuş olan Padişah hal'i ve katli işini birdenbire tazelemiştir. Kendisinin de aynı akı-*

[146] *İbretnüma*, s. XIII.
[147] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

bete uğrayacağı düşüncesiyle son hal'lerin elebaşılarını herkese ibret olacak bir şekilde cezalandırmak istemiştir.

2) Akıl hastalığı yüzünden tahttan indirilen Sultan V. Murad'ın taraftarları hastanın iyileşmeyeceğini bilmelerine rağmen onu yine tahta çıkarmak sevdasındaydılar. Sultan II. Abdülhamid, bu harekatı önlemek için düzmece davaya ağabeyinin yakınlarını da katarak bu tehlikeden kurtulma amacını gütmüştür.

3) Arka arkaya iki padişahı tahttan indirenlerden hala hayatta kalan ve itibarda olan Mithat Paşa, Mehmet Rüştü ve Mahmut Celalettin gibi sivrilmiş devlet adamlarını Sultan II. Abdülhamid kendi geleceği için büyük bir tehlike saymaktadır. Bu insanları birer katil olarak lanse etmek ve onlardan kurtulmak için amcasının ölümü bulunmaz bir fırsattır."[148]

Baykal bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra şöyle devam etmektedir:

"Üç noktada özetlediğimiz; bu sebeplerden dolayı Sultan II. Abdülhamid, tamamiyle sun'î olarak bir Sultan Aziz dâvası yaratmak suretiyle asıl amacına ulaşmak istemiştir. Yıldız Mahkemesinde gördürdüğü bu düzmece dâva sırasında vehimli Padişah, gayesi uğrunda Makyavelist[149] *ölçüleri de aşan davranışlarla her türlü vasıtaya başvurmakta bir sakınca görmemiştir. Yurdun dört bucağından yaka paça toparlatılıp getirttiği sanıkları önce birer birer önüne alarak sorular sormuş ve onlardan kendi isteğine uygun cevaplar vermelerini talep etmiştir. Sözde suçlarını itiraf etmemekte direnenlere fena halde hiddetlenmiş ve bunları türlü türlü işkencelere tâbi tutmuştur. Uygulanan işkenceleri bizzat idare etmekte,*

---

[148] Bekir Sıtkı Baykal, "Mithat Paşa Hakkında Yeni Yayınlar ve Görüşler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.6, s. 252.

[149] Makyavelizm: Kısaca, siyasette amaca ulaşmak için her yolu meşru sayan yaklaşım.

Levent Şahverdi Arşivi

hatta çoğunu kendi eliyle icra eylemektedir. Bu maksatla sadece basit birkaç zavallıyı veya şahsî kölelerini değil, fakat yüksek mevkiler işgal etmekte olan devlet erkânından bâzılarını da âlet olarak kullanmaktadır. İşine yarıyabilecek zayıf karakterli insanları seçmekte eşsiz bir maharet göstermektedir. Düzmece dâvayı kurabilmek için bu adamlar ve Padişah baş başa verip bir plân tertip etmişlerdir. Buna göre Sultan Abdülaziz'in ölümü şöyle cereyan etmiş olmalı idi: Sultan V. Murad ile annesi, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi için emir vermişlerdi ve bu irade, Mâbeyinci Seyyid Bey aracılığı ile Damat Mahmud ve Damat Nuri Paşalara iletilmişti. Bunun üzerine Damat Paşalar, Sultan Murad'ın adamlarından Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa adında üç kişiyi eski Padişahın öldürülmesine memur etmişlerdi. Aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in yanında bırakılmış olan ikinci Mâbeyincisi Fahri Beye bu yolda tâlimat vermişlerdi. Böylece Fahri Bey bir sabah erkenden bu üç kişiyi Fer'iyye dairesine gizlice almış, Pehlivan Mustafa'ya beyaz sedef saplı bir çakı vererek yine kimse görmeden kurbanlık Sultan Abdülaziz'in odasına sokarak kendisi arkasından sıkıca onu kavramış, Hacı Mehmet ile Cezayirli Mustafa, dizlerine oturmuş ve Pehlivan Mustafa da mâhud çakı ile eski hükümdarın kollarını kesmiş idi. İçerde cinayet işlenirken iki subay kılıçlarını çekmiş oldukları halde oda kapısının önünde nöbet tutmuşlar, dört Haremağası da bunlara nezâret etmişlerdi. İşte sanıkların bu yolda ifade vermeleri isteniyordu. 'Matlûb-ı şahâneye' uygun söylemiyenler şiddetli işkencelere tâbi tutuluyorlardı. (...) Bütün bu tertipler ve tasni'ler sayesinde Sultan II. Abdülhamid, cehennemi bir işkence sistemine dayanamayıp nihayet kendisine öğretildiği şekilde "Sultan Abdülaziz'i falan ve filanın da yardımiyle ben öldürdüm" diye güya itirafta bulunan Pehlivan Mustafa adında cahil ve saf bir zavallıyı bulabilmiş ve bütün dâvasını bu biçârenin ifadesi üzerine bina etmeğe muvaffak olmuştur. Doğrudan doğruya gözlerinin önünde ve şahsî denetimi

Levent Şahverdi Arşivi

altında yürüttüğü mahkeme bir adalet cihazı olmaktan çok bir sahne oyununu andırmaktadır. Yargıçlar hükümlerini, efendilerinin istekleri istikametinde peşin olarak vermiş bulunmaktadırlar. Zamanın Adliye Nâzın bulunan Ahmet Cevdet Paşa çapında bir insan bile bu tüyler ürpertici trajedide Padişahın körü körüne bir âleti olarak karşımızda durmaktadır. Hakimler olsun, Padişahın diğer yardakçıları olsun, sanıklara karşı, haklı veya haksız yere eskiden beri içlerinde birikmiş kin ve intikam duygularına kapılıp sürüklenen kimselerdir. Örneğin, mahkemenin Başkanı Sururî Efendi -ki emellerine yaptığı hizmetlere mükâfat olarak Padişah, ölümünden sonra ona bir türbe yaptırmıştır- uygunsuz davranışları yüzünden Tuna valisi Mithat Paşa tarafından vilayetinden kovulmuş bir yargıçtır. Bunun gibi daha birçoklarının içinde sanıklara karşı garez kaynamaktadır. Hâsılı yaranmak, göze girerek kolay tarafından yükselmek ve bir mevki kapmak yarışı, dalkavukluk ve şahsî menfaat ihtirası gözleri karartmış, kulakları sağır kılmıştır. Kafalar durmuş, mantık işlemez olmuştur. Aklı başında sanıkların vekarla yaptıkları savunmalar, ortaya koydukları aklî ve kanunî deliller asla dikkate alınmamıştır. Hatta daha da ileri gidilerek, resmî sıfat ve mevkiin sağladığı yetki ve otorite ile sanıklar zülfi yâre dokunacak gibi olunca, derhal sözleri kesilmiş, konuşmaktan men' olunmuşlardır. Mahkemenin alenî olacağı ilan ve temin edildiği halde alınan son derece sıkı tedbirlerle gayet sınırlı sayıda dinleyici içeriye bırakılmıştır. Böyle bir hava içinde yürütülen yargılamanın sonucunu önceden kestirmek hiç de güç değildir: Cinayetle itham olunarak mahkemeye sevk olunan on bir sanıktan yalnız ikisi onar yıl ağır hapis ve geri kalan dokuzu da idam cezalarına çarptırılmışlardır. Bununla beraber Padişah, bu kararları, temyiz mahkemesi tarafından da tasdik edilmiş olmalarına rağmen infaz etmek cesaretini gösterememiştir."[150]

[150] Baykal, *a.g.m.*, s. 251.

Levent Şahverdi Arşivi

Baykal'a göre Sultan II. Abdülhamid için birkaç günahsızın kurban edilmesi o kadar da önemli bir mesele değildir. Şeriatça da bunda bir sakınca görmemektedir. Çünkü bundan doğacak günah, Abdülhamid'in kendi sözleriyle *"fukaraya sadaka vermek"* suretiyle affedilir, biter.[151]

Mithat Paşa Nasıl Öldürüldü? Olayın Sultan II. Abdülhamid'le Bir İlgisi Var mıydı?

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları* adlı kitabında *"Mithat Paşa ve diğer mahkumların Yıldız Mahkemesi sonrasında akıbetleri ne oldu?"* sorusuna cevap bulmak mümkündür. Bekir Sıtkı Baykal, bu önemli çalışma hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> *"Bu kitap, şimdiye kadar bilinen kaynaklara ilâve olarak, baştanbaşa arşiv malzemesine dayanmaktadır. Bu itibarla, bükümlülerin İstanbul'dan hareketlerinden itibaren kendileri ile ilgili bütün resmî işlemler, hareket, yolculuk, Taif'e varış, karşılanış, oradaki mahbes hayatı, kendilerinin ve muhafazalarına memur edilen kimselerin bütün davranışları ve faaliyetleri resmî vesikalara dayanılarak etraflı bir şekilde tasvir olunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in Mithat Paşadan ne kadar kuşkulandığı, Damat Mahmut Celaleddin Paşadan ne kadar nefret ettiği, bunlar hayatta kaldıkça kuruntu ve vehimler içinde rahatının kaçtığı gayet açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu sebeplerle her iki Paşanın da bir an evvel bu dünyadan göçmeleri için Padişahın giriştiği faaliyet ve tertipler, zehirletme teşebbüsleri, nihayet gecenin birinde zindandaki hücrelerinde iki Paşanın aynı anda cellatların elinde boğularak can vermeleri ve bunlarla ilgili hadiseler*

[151] *İbretnüma*, s.XI.

Levent Şahverdi Arşivi

gayet canlı ve son derece ibret verici bir şekilde gözlerimizin önüne serilmektedir."[152]

Uzunçarşılı'nın aktardığına göre Yıldız Mahkemesinden sonra Mithat Paşa ve diğer mahkûmlar, İzzeddin vapuruyla Taif'e gönderildiler. Vapurun kaptanı Ahmed Bey'e verilen talimatnameye göre Ahmed Bey mahkûmları aldıktan sonra hiçbir yere uğramadan doğruca Rodos'a gidecek ve oradan kömür aldıktan sonra Süveyş'i geçerek Cidde'ye ulaşacaktı. Mahkûmlar katiyen birbirleri ile görüştürülmeyeceklerdi.

İzzettin vapuru Cidde'ye vardıktan sonra oradan Mekke'ye ve daha sonra Taif'e geçildi. Mithat Paşa ve diğer mahkûmlar için çileli bir zindan hayatı başlamıştı. Mithat Paşa ve Mahmut Paşa'ya bazen aileleri tarafından çamaşır, yiyecek, sigara vb. geliyorsa da bunların bazıları verilip bazıları verilmiyordu. Diğer mahkûmların aileleri zaten muhtaç olduklarından bunlar acınacak vaziyette idiler. Mithat ve Mahmut Paşa Mekke emirine kendi el yazılarıyla vermiş oldukları mektuplarda mukaddes bir mahalde bulunmaları ve hac mevsiminin yaklaşması nedeniyle kendilerinin de şerifle beraber hac etmelerine müsaade edilmesini istemişlerdi. Emir, konuyla ilgili saraydan görüş sormuş ve buradan olumsuz cevap gelmesi üzerine hac istekleri yerine getirilmemişti. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa Yıldız'da mahkemeye çıktığı esnada ona mabeynci ve tüfenkçibaşı gibi adamlarını gönderip sürgün edileceği yerde oturmak üzere ailesinden kimleri isterse yanına alabileceğini söyletmişti. Padişahın bu vaatleri üzerine Mithat Paşa durumu ailesine müjdeleyecek bir yazı yazdı. Mithat ve Mahmut paşalar, Taif'e geldikten iki ay kadar sonra *"aileleriyle birlikte başka bir mahalde oturmak"* isteklerini valiliğe bildirdiler. Valilik konuyu yine saraya arz ederek görüş sordu. Valiye gelen olumsuz ve oldukça ağır cevapla birlikte bu arzularına da nail olamadılar. Aslında Mithat Paşa'ya mahkeme sırasında yapılan vaatler tamamen aldatmacaydı. Onun bu vaatlere inanarak ailesine yazdığı ve beraber oturabileceklerini müj-

[152] Baykal, *a.g.m.*, s. 252.

Levent Şahverdi Arşivi

delediği mektup da ailenin oturduğu İzmir'e gitmemiş, yani ailenin eline hiç ulaşmamış, sarayda alıkonulmuştu.[153]

Mahkûmlar, Taif'e geldiklerinden altı ay sonra affedilmeleri için bir yazı yazmışlardı. Bu müracaat üzerine Sultan II. Abdülhamid çok sinirlendi. Hicaz kumandanlığına tayin edilen Ferik Osman Nuri Paşa'nın evrakının arkasına *"Kesinlikle haberleşme yasaktır. Allah bu canilerin tez zamanda canını alsın"* yazdı ve içlerinde en ziyade hain Mahmud Paşa olduğunu belirterek asla merhamete layık olmadığına dair cevap yazılmasını emir buyurdu. Mahkûmlar hava almaları için ara sıra kale burcunda üstü açık bir yere çıkartılıyorlardı. Bir ara bu da yasaklansa da mahkûmların şikayeti üzerine eski uygulamaya dönüldü. Bu sefer de kendilerine verilen kitap ve gazeteler yasaklandı. Mithat Paşa eşi Naime Hanım'a yazdığı bir mektupta bir seneden beri hiç kimse ile görüşmediğini ve Taif kışlasının kapısından bir kere olsun dışarı çıkamadığını belirttikten sonra bunun dışında afiyetinin yerinde olduğunu ve dört beş günde bir hatim indirerek günlerini geçirdiğini söylüyordu. Mithat Paşa aynı mektubunda sol gözünün kapağında bir şişlik oluştuğunu ve bunun büyüdüğünü, ameliyat olması gerektiğini ancak ameliyat yapabilecek bir hekim bulunmadığından yakınıyordu. Mithat Paşa'nın omzunda çıkan ufak çıban gittikçe büyümüş ve ameliyat olmasını gerektiren bir hâl almış ise de Mithat Paşa buna yanaşmamış, bunun üzerine Mahmud Paşa bulduğu kocakarı ilacıyla çıbanı iyileştirmeye çalışmıştı. Paşa'nın bu hastalığı sırasında mahkûmlar üzerindeki baskı iyice artmış, sabah akşam askerlere ne yemek veriliyorsa kendilerine de aynı yemeğin verilmesi kararlaştırılmıştı. Çarşıdan bir şey alınması ve çamaşırların dışarıda yıkanması da yasaklanmıştı. Mithat Paşa yazdığı bir mektupta son vaziyetini bildirirken sekiz kişiye bir karavana olmak üzere sabahları iki karavana çorba ve akşamları turp yaprağı verildiğinden ve bazılarının önceden sakladığı ekmekleri yediğinden bahsediyordu. Parası olanların sabun ve kömür alıp su ısıtıp çamaşırlarını yıkadıklarını, parası olmayanların küllü su ile bu işi gördükle-

[153] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.33-34.

Levent Şahverdi Arşivi

rini anlattıktan sonra vücudundaki çıbanının kapanmaya başladığını ancak yine de hasta olduğunu söylüyordu.[154]

Uzunçarşılı'ya göre Sultan II. Abdülhamid, bilhassa Mithat Paşa ve Mahmud Paşa'yla meşgul oluyor, bunların hayatta kalmaları onu huzursuz bırakıyordu. Sultan'a göre bunların İngilizler tarafından kaçırılma ihtimali bile vardı. Hatta bir keresinde Serkarin Hamdi Paşa tarafından Mekke emirine Mithat Paşa'nın kaçırıldığına dair bir şifre gelmiş, bunun aslı olup olmadığı sorulmuş, daha sonra kaçırılma haberinin asılsız olduğu anlaşılmıştı. Fakat Saray, Mithat Paşa'yı dolambaçlı yollardan ortadan kaldırmak istediğinden onun kaçtığını ifşa ediyor ve bunu gazetelerde yazdırıyordu. Bu hâl ile günün birinde öldüreceği Mithat ve Mahmud Paşaları kaçırmışlardır diye tahkikata girişecekti. Nitekim bu tarzdaki hareket paşaların ölümlerinden sonra iki üç sene daha böyle devam etmişti. Mithat Paşa'nın kendisinin kaçtığına dair çıkan haberler üzerine eşlerine göndermiş olduğu mektubundan *"Subhanallah, acaba ertesi gün meydana çıkacak bir yalanı bir gün evvel düzüp koşup çıkartmakta ne meziyet ve fazilet mütalea olunuyor?"* sözleriyle döndürülen dolabın farkında olmayarak safiyane düşüncede bulunduğu anlaşılıyordu. Fakat daha sonraki hadiseler maksadın ne olduğunu göstermiş olduğundan o zaman kendi haklarındaki vaziyeti hisseden Mithat Paşa, artık her şeyden ümidi keserek büyük bir tevekkül ile ölümünü beklemişti. Bu saatten sonra mahkûmların üzerindeki baskı iyice arttı. Mithat ve Mahmud Paşaları sessiz sedasız öldürmek için yiyecek ve içeceklerine zehir konmaya başlandı. Paşaları zehirleyecek olurlarsa Mithat Paşa'nın ağası Arif'e 1000, Mahmud Paşa'nın ağası Arif'e de yine paşayı zehirlemesi karşılığında 500 lira para vadedilse de ağalar böyle bir işe yanaşmamış ve paşalara haber vermişlerdi. Paşalar da bu haber üzerine dikkatli davranarak zehirlenme tehlikesinden kurtulmuşlardı.

Mithat Paşa'nın vefatından otuz dört gün önce yazdığı son mektubunda anlattıkları insanlık adına üzüntü vericiydi. Mithat Paşa, mektuba *"Bu mektup ihtimal ki son mektubumdur"* diyerek başla-

[154] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 19-46.

Levent Şahverdi Arşivi

mış, hiç heyecan göstermeden ve son ümitsiz hâlini anlatmış, kendisini zehirlemek istediklerinden, sütünün, tenceredeki yemeğinin veya su testisinin içine zehir konduğundan ve dikkati sayesinde bundan kurtulduğundan bahsetmiş ve vasiyetini bildirmişti.

Zehirlenmekten kurtulan paşaların bu tertibatla öldürülmeyecekleri anlaşılınca fiilen öldürme teşebbüsleri başladı. Gerekli talimatı alan Miralay Mehmed Lütfi Bey, iki bölük asker ile acele Taif'e gelmiş ve bu askerin içinden güçlü kuvvetli kırk kadarını kale mahkûmların muhafızlığına bırakarak gereken talimatı vermişti. Bir gece yarısı ayrı ayrı odalarda yatmakta olan Mithat Paşa ve Mahmud Paşa boğularak öldürüldüler. Hastalıktan bünyesi zayıf düşmüş olan Mithat Paşa önceden beri yapılacağını tahmin ettiği feci akıbete karşı direnmemiş, teslim olmuştu. Gücü kuvveti yerinde olan Mahmut Paşa ise katiller de epey uğraşmış, birkaçını duvara çarpmış ve kendisini yastıkla müdafaa etmek istemişse de en sonunda gücü tükenmiş, o da katillere teslim olmuştu. Mithat Paşa'yı Edirneli Berber İsmail, Mahmud Paşa'yı da Karahisarlı Süleyman Çavuş ile Zileli Ali boğmuşlardı. Mithat Paşa'nın şirpençe çıbanı nedeniyle Mahmut Paşa'nın da mide nezlesi ve tifolu hummadan öldükleri hakkında doktor raporu tutulmuş ve bu raporlar İstanbul'a bildirilmişti. Sultan II. Abdülhamid bu haberden memnuniyet duymuştu.[155] Uzunçarşılı, bu iki cinayetin arkasında Sultan II. Abdülhamid'in olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

> ***"Zannıma göre aslı olsun olmasın Mithat ve Mahmut Paşaların kaçırılmak istenmesi, Abdülhamid'i kat'i olarak bunlardan kurtulmaya sevk etmiş olduğundan şüphe yoktur; yani İngilizlerin bu iki paşayı kaçırma teşebbüsü fırsat arayan padişahı bunları öldürmeye sevk etmiştir."***[156]

Sina Akşin de Mithat Paşa'nın katledilmesini Sultan II. Abdülhamid baskıcılığının ilk büyük icraatı olarak değerlendirdikten sonra şöyle devam etmektedir:

---

[155] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.46-50.
[156] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mithat Paşa Tuna ve Bağdat valiliklerinde kalkınma yolunda pek çok iş başaran büyük bir vali olarak biliniyordu. Bunun için bugüne ya da yakın zamana kadar devam etmiş olan Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, sanat mektepleri gibi kurumları başlatan odur. Daha sonra Mithat Meşrutiyetin simgesi haline gelmişti. 1877'de Sultan II. Abdülhamid onu sınır dışı etti. 1878'de affetti. Yurda dönmesine izin verdi. Daha sonra Suriye'ye Vali olarak atadı. Orada kendini göstermesine izin verilmedi. 1880'de İzmir valiliğine getirildi, ardında da tutuklanarak Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlandı. Yıldız sarayının bahçesinde kurulan bir çadırda özel bir mahkeme oluşturuldu. Uydurma bir muhakeme sonucunda idama mahkum olduysa da, Avrupa kamuoyunun baskısı sayesinde cezası hafifletildi. Bugün Suudi Arabistan'da bulunan Taif kendinde hapisteyken bir gün hapishane görevlileri tarafından boğuldu. Sultan II. Abdülhamid bundan habersiz olduğunu ileri sürse de en azından siyaseten sorumlu olduğu şüphesizdir. Böylece bir Padişah siyaseten katl cezasını el altından hortlatmış oluyordu."[157]

[157] Sina Akşin, "Abdülhamit Merakı", *Teori*, Mayıs 2017, s.9-10.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, HAFİYE TEŞKİLATI VE JURNALCİLİK

Jurnal, Jurnalcilik ve Hafiye Kelimeleri Ne Anlama Gelmektedir?

Fransızca kökenli bir kelime olan *"jurnal"*, gizlice bildirme, ele verme, biriyle ilgili yetkililere verilen kötüleme, ihbar yazısı gibi anlamlara gelmektedir. Herkesin herkesi kontrol etmesi, yanlış ya da doğru, duyduğu, gördüğü veya tahmin ettiği şeyleri gerekli yerlere bildirmesine *"jurnalcilik"*, bu bilgileri taşıyan dokümanlara ise *"jurnal"* denilmektedir. Jurnal, Osmanlıcadaki kullanımında *"gazete"* değil, *"istihbarat raporu"* anlamına gelmektedir.[158] *"Hafiye"* ise kelime olarak gizli tahkikat memuru anlamında kullanılmıştır. İşleri gizlice soruşturan, tahkik eden kişiye *"hafiye"* denmiştir. Bu kelimeyle ilintili olarak, geniş bir anlam zenginliğine sahip bulunan jurnal sözcüğü, diğer anlamları yanında, *"polis tarafından düzenlenen rapor"* anlamını da ifade eder. Bu anlamıyla jurnal, yakın tarihimizde, bilhassa II. Abdülhamid Dönemi için bir tarih terimi hüviyetini kazanmış ve hafiye memurlarının, görevleri icabı düzenledikleri raporlar anlamında kullanılmıştır.[159]

---

[158] Tuncay Açık, *Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011, s. 1.

[159] Beyhan, *a.g.m.*, 940-941.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid Hafiye Teşkilatını Neden Kurdu?

Sultan II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatını kurmasının sebepleri konusunda en çok onun vehimli yapısı üzerinde durulmaktadır.[160] Buna göre Sultan II. Abdülhamid, en belirgin özelliklerinden birisi olan gayet vehimli yapısının bir gereği olarak bu teşkilatı kurmaya ihtiyaç duymuştur. Süleyman Kani İrtem, Sultan II. Abdülhamid'in bu yapısıyla ilgili şunları söylemektedir:

> *"Sultan II. Abdülhamid'in sözlerinde, sükûtlarında, dudaklarının hareketlerinde, vücudunun birden kımıldayışlarında, ürpermelerinde, yüzünün kararırcasına sararmasında, gözlerinin parlayışlarında ve donuklaşmalarında bütün ruhuna yalnız bir duygunun hâkim olduğu fark edilebilirdi: Korku! Sebepsiz, mantıksız, şifa bulmaz bir korku! Gördüğü, geçirdiği haller, vakalar onu etrafındakilerden, herkesten itimatsızlığa sevketmişti. Bu itimatsızlık onun devrini bir 'korku saltanatı' haline getiren en kuvvetli sebeplerden biri olmuştur.*
>
> *Onun en tercih ettiği müellifler Eugene Sve, Pierre Zaecone, Ponson Du Terrail, Ksaviye dö Montepen gibileriydi. Bu romancıların eserleri onun muhayyelesini korkunç cinayetlerin düzenleriyle daima işgal ederdi. Cinayetlerin en ince tertiplerini tetkik ede ede dimağı bunlarla yoğrulmuş gibi bir hale gelmiş, kendisi aleyhinde de ikâ edilemeyecek bir fena teşebbüs bulunamayacağı kanaatine varmıştı.*
>
> *Bu da kalbine korkunun hâkimiyetinde önemli bir âmil olmuştu. Zehir, hançer, dinamit, revolver düşünceleri dimağında en büyük ve daimî rolleri oynarlardı.*
>
> *Korku, Sultan II. Abdülhamid'in ruhî şahsiyetini tamamen temsil ve izah eder. Onu ihtiyat ile hareket, kurnazlığa sevk eden hep bu duygudur. Gene bu duygudur ki onda gurur ve nahveti, bazı ihtirasları artırmış, fakat aynı zamanda ülüvvü cevabı, hülûs ve samimiyeti bitirmiş veya azaltmış,*

[160] Emre Gör, *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı*, İstanbul, 2015, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

yalnız hodbinliği bırakmış, nefsini korumak endişelerini beslemiştir.

Çekingen adamların cüreti, yumuşak huyluların hiddeti nasıl hudutsuz ve şiddetli olursa Sultan II. Abdülhamid'te de bazen korku kendisinden hiç umulmayan, beklenmeyen sudurunu intaç ederdi.

Çok defa âdi cinayetler için idam hükümlerini tasdike yanaşmayan bu hükümdarın nefsine, tac ve tahtına dokunabilecek siyasî meselelerde yalnız cinayetler değil, herhangi bir şüphe veya ürkme üzerine yanından hiç ayırmadığı revolverine davranmaktan çekinmediği birkaç defa görülmüştür.

Daima hücumlara, taarruzlara hedef olacağını tasavvur eder, bu halden ve aleyhinde en müthiş iftiralar icat edilmesinden hep şikâyetlerde bulunurdu. Gazete makalelerini hatta en olmayacak hadiseleri kendi aleyhinde tezahürler addederdi; her tarafta kendi aleyhinde gizli kuvvetler ve cemiyetler görürdü."[161]

(...) Sultan II. Abdülhamid her toplantıda kendisine bir suikast tertip edileceğini, aleyhinde bir pusu kurulacağını, hiç olmazsa sözler konuşulacağını zihnine yerleştirmişti. Onun bu kanaati menfaat celbini sanat ittihaz edenler tarafından daimi takviye ve istismar olunmak istenilmiştir. Hafiyelik devletin hayati meselelerinde bile en zararlı ve hainane roller oynadı.[162]

İsmail Müştak Mayakon, Sultan II. Abdülhamid'in sürekli bir öldürülme korkusu içinde olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Sultan Hamit, yediği içtiği şeylerin sıhhi veya gayri olmasından ziyade, emniyetli veya emniyetsiz eller tarafından hazırlanmış olmalarına ehemmiyet verirdi. Aşçıbaşısının mahir olması değil, sadık olması lazımdı. Yağın veya sütün,

---

[161] İrtem, *a.g.e.*, s. 6-7.
[162] İrtem, *a.g.e.*, s. 78.

Levent Şahverdi Arşivi

suyun veya kahvenin içinde bulunabilecek mikroplardan ziyade bunlara bir düşman elin katabileceği zehirlere bakardı. Onun içindir ki su, Karakulak menbaından gelirdi. Menbaı geceli gündüzlü iki tüfekçi beklerdi. Fakat Sultan Hamid, tüfekçiler tarafından vurulan damgaları değil, kendi sürahisinde ikinci kilercisi ve has adamı Hüseyin Bey'in mührünü görmek isterdi.

Sultan Hamid'in bir berberbaşı vardı. Bu adam tâ şehzadeliğinden beri yanında bulunan güvenilir bir emektar idi. Fakat bu berber Sultan Hamid'i tıraş ederken ya başkatip, yahut bir muhasip hazır bulunurdu. Sultan Hamid tıraş olurken bunlarla konuşurdu, fakat asıl maksat bu makas ustura oyununda velev pek emniyetli olsa dahi berberbaşı ile yalnız kalmamaktı. Sultan Hamid sakalını bizzat kendisi düzeltirdi. Berberin yanlışlıkla makası derin vurarak sakalının biçimini bozmasından korkardı, fakat bunun hakiki sebebi sakal ile gırtlak arasındaki mesafenin kısalığı idi. Nihayet berberbaşı da bir adamdır, onunda çıldırması yahut düşman oluvermesi ihtimali vardır. Makasın ucunu gırtlağına sapladı mı mesele tamamdır. Bu fantezi kabilinden bir mütalaa yahut hakikatten uzak bir ihtimal değildir. Ölümüne kadar hemen her gün temas etmekte olduğum Tahsin Paşa bunu bizzat bana söylemiştir. Ne yazık ki Tahsin Paşa buna benzer birçok garipliklere vakıf olduğu halde birçok ısrar ve ricalarıma rağmen bunları hatıratına geçirmemiştir.

Sultan Hamid'in doktorluğa itimadı vardı. Sarayda mükemmel bir eczane ile farklı branşlarda doktorlar vardı. Tıbbın ilerlemesini alaka ile takip ederdi. Tıbbiye Mektebi'nden kudretli hekimler yetişmesini samimi olarak arzu ederdi. Eğer genç doktorlarımızın Avrupa'da muhalifleriyle düşüp kalkacaklarından korkmasaydı, her sene Avrupa'ya tahsil için bir çok talebe gönderebilirdi. Böyle olmakla beraber saray eczane yapılan ilaçlardan kullanmazdı. Zehrin de ilaç yerine verildiğini, ölçüsü fazla kaçırılan zehirli bir ilacın ölümüne sebep olabileceğini düşünürdü. Pek mecbur kaldığı

Levent Şahverdi Arşivi

zaman ilacı evvela bir köpeğe veya haremdeki kadınlardan birine içirtir sonra kendisi içerdi. Sultan Hamid Beylerbeyi sarayında muhafaza altında iken hastalanmıştı. Hükümet kendisine tedaviye Akil Muhtar Bey'i memur etmişti. Sultan Hamid'in hayatı ne kadar sevdiğini, daha doğrusu saltanat ümitleri tamamıyla zail olduğunda bile etrafında suikast tehlikeleri görerek, fikren ne kadar rahatsız olduğunu şundan anlayabiliriz ki, Doktor Akil Muhtar Bey hasta için yazdığı ilaç kaşelerinden bir tanesini Sultan Hamid'in gözü önünde yutmadıkça ihtiyar hasta bu ilaçları kullanmaya razı olmamıştı."[163]

Sultan II. Abdülhamid'in vehimli yapısı konusunda Mahmut Kemal İnal'ın görüşleri ise şöyledir:

"Sultan II. Abdülhamid'te vehimlilik fıtrî idi. Çocukluğu ve şehzadeliğinden beri vardı. Bu sebepten babası Abdülmecit ona 'kuruntulu oğlum' dermiş. Vehmi sebebiyle, bizzat Sultan Hamit'in anlattığına göre, Murad Efendi küçük biraderinin bu müfrit vehhamlığı ile eğlenir dururmuş. Sultan Hamit'in herkesçe malum olan ve her türlü ahval ve icraatında hükmünü gösteren bu vehmi onu bütün hayatında bir an bile terk etmemiş, bilumum hareketlerinde bu vehmin mühim ve bazen acıklı tesirleri olmuştur. Bu vehmin kısmen bir yaratılış icabı olduğundan şüphe olmamakla beraber şurası da muhakkaktır ki, gerek şehzadeliği ve veliahtlığı ve gerek padişahlığı zamanında etrafını kuşatan insanlar onu bu vehmi yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlar, ona daima vehmini kızıştıracak hadiseler göstermişler, her tarafta onun saltanatına düşmanlar bulunduğunu söyleyerek saltanattan mahrumiyet ve ölüm tehlikeleriyle bu vehme alabildiğine vüs'at (genişlik) vermişler, hatta çok defalar ortada hiçbir sebep ve vesile yokken onun vehmini körükleyecek hadiseler icat etmişlerdir. Sultan II. Abdülha-

[163] İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, İstanbul, 2010, s. 65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

mid'in tarihini yazanlar, onun kusur ve kabahatini tespit ederken bütün bu kusurlu, kabahatli işlere saik olan vehmin menba' ve menşei hakkında tahkikat yapmadan mütalaa yürütecek olurlarsa hatalı bir yoldan gitmiş olurlar. Sultan Hamit'i etrafındaki adamlarla, sadrazam ve nâzırlarıyla, Saray bendegân ve mensubîni ile hülasa bir dakika peşinden ayrılmamış olan muhiti ile muhakeme etmek en doğru yoldur.[164]

Metin Hülagü'ye göre Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeliğinden beri var olan vehminin artmasında Said Paşa'nın etkili olduğu söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid; bazı geceler yatmak için karyolasının üstü yerine altını tercih eden, yatmadan önce evini köşe bucak kontrolden geçiren, hastalanınca doktorların yazdığı reçetelere değil, kendi kütüphanesindeki tıbbi kitapların danışmanlığına öncelik veren Sait Paşa'yı sanki örnek almış gibidir. Ancak o sadece siyasi noktada vehme kapılmakla kalmış, sağlık noktasında da aynı ruh hâlini sergilemiştir: *"...Nezlem var... Verem mi oldum? Merak ediyorum..." "Hanım daha öksürüyor. Bir muayene etseniz merak ediyorum!" "Boğazım da kuruyor. Boğaz veremi olmayayım?" "Öksürüyorum... Anam, babam veremden öldüler. Acaba ben de verem miyim?"* gibi ifadelerle her fırsatta bu vehmini ortaya koymuştur. Sultan, sahip olduğu vehmi yahut kuşkuyu çoğu kere vehim olarak kabul etmemiştir. Bu durumu aşırı bir tecessüs, merak olarak değerlendirmiştir. Vehimli olduğunu doğrudan doğruya itiraf etmek yerine bunu: *"Ben meraklıyım!"* ve *"Ben tuhaf bir adamım!"* gibi ifadelerle dolaylı olarak kabul etme yoluna gitmiştir. Gerçi zaman zaman kuşkucu olduğunu açık bir şekilde ifade etmişse de *"kuşku"* kelimesine *"bir hadise olmadan evvel onu önlemek için telaş etmek"* gibi bir anlam yüklemiş, *"Basiret emniyetin babasıdır."* yaklaşımının uygulamadaki yansıması olarak kabul etmiştir.[165]

---

[164] Gör, a.g.e., s.72-73; İnal, *a.g.e.*, C.3, s. 13.

[165] http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120311211923_0.pdf, Erişim:15.07.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in vehminin artmasındaki bir diğer sebep, amcası Sultan Abdülaziz ve ağabeyi V. Murad'ın tahttan indirilmesi sürecinde gördükleri ve yaşadıkları idi. O, amcası ve ağabeyi gibi kendisinin de bir gün tahttan indirileceğini düşünüyor ve bunun korkusuyla yaşıyordu. Aziz Bey – Skaliyeri Komitesi ve Ali Suavi'nin darbe girişimlerinden sonra ruh sağlığı öylesine bozulmuştu ki İngiltere Büyükelçisi Layard diplomatik bir konuda onunla görüşmek isteyince, onu bir İngiliz savaş gemisine bindirip işini bitireceklerini ve V. Murad'ı tekrar tahta çıkartacaklarını düşünmüştü.[166]

Süleyman Kani İrtem de Sultan II. Abdülhamid'in vehmini tahrik eden en önemli şeyin tahtını kaybetme korkusu olduğunu şöyle açıklamaktadır:

> *"Sultan II. Abdülhamid'in vehmini en ziyade tahrik eden taç ve tahtını kaybetme korkusu idi. Böyle bir şey ortaya atılınca artık kendisinde fikren müvazene ve selamet kalmaz gibi idi, en sadık zannettiklerini bile bu yolda en ufak ve olmayacak bir şüphe üzerine hemen feda ediverirdi."*[167]

Sultan II. Abdülhamid, Hafiye Teşkilatı sayesinde muhalefetin faaliyetlerinden haberdar olmak ve böylece iktidarını sağlamlaştırıp tahttan indirilen amcası ve ağabeyi ile aynı akıbete uğramamak niyetindeydi. Sultan bu konuda, *"Amcam Sultan Abdülaziz ve ağabeyim Murad'ın bahtsızlıklarına uğramamak için gizli polisi yeniden örgütledim"* demekteydi.[168]Abdülhamid, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini istihbarat eksikliğine bağlıyordu. Çünkü Sultan Abdülaziz, sarayı asker tarafından ablukaya alınırken bile kendisine yönelik planlardan habersizdi. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın kendisini tevkif etmek için yatak odasının kapısını çaldığı sırada durumdan

---

[166] Lord Kınross, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev: Meral Gaspıralı), İstanbul, 2008, s. 552.
[167] İrtem, *a.g.e.*, s. 27.
[168] Michel de Grece, *II. Abdülhamid Yıldız Sürgünü*, (Çev: D. Bayladı), İstanbul, 1995, s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

haberdar olmuştu. Sultan II. Abdülhamid, hükümdarın haber almak istemesinden daha doğal bir şey olmayacağını da Vambery'e söylediği *"Haber alma düzeni bulunmayan bir hükümet, bir devlet ya da bir devlet adamı düşünülebilir mi? Zirvede bulunan bir kişi tüm yanı başında olup biteni bilmezlik edemez. Amcam Aziz'in kanlı alın yazısına bakın. O benim için bir ders, bir ibret olmamalı mı?"* sözleriyle ifade ediyordu.[169] Hamit Pehlivanlı ise Hafiye Teşkilatının kurulma sebebini, Sultan II. Abdülhamid'in çevresindeki devlet adamlarına güvenmemesine bağlıyordu. Pehlivanlı'ya göre Sultan II. Abdül-hamid'i istihbarat teşkilatı kurmaya bazı önemli olaylar itmişti. Londra Sefiri Musurus Paşa'dan, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden para aldığını öğrenmesi onu bazı devlet adamları hakkında şüpheye düşürmüştü. Sadrazamlık yapan bir kişinin yabancı devletlerden para alması Sultan II. Abdülhamid'i tedirgin etmiş ve devlet adamlarına güvenini sarsmıştı. Diğer taraftan yakınlarından Mahmut Paşa'nın da Jöntürkler hakkında önemli bazı bilgiler sunması, Sultan II. Abdülhamid'i bazı gerçeklerle karşı karşıya getirmişti. Paşa'nın bu bilgileri elde etme biçimi gerçekten de üzerinde durulmaya değer bir olaydı. Zira Paşa, kendine bağlı bir casus teşkilatı kurmuş ve Jöntürklerin yakınlarından bazı kimseleri para ile satın almıştı."[170] Niyazi Berkes de Abdülhamid'in ülkede olup biten her şeyden haberdar olmak için Hafiye Teşkilatını kurdurduğunu ifade ediyordu.[171] İlknur Haydaroğlu'nun değerlendirmesi ise şöyleydi:

> *"Kendini her yönden yalnız ye güvensiz hissettiği bu ortamda, çözümü tüm kontrolü elinde tutmakta buldu. Merkeziyetçi bir idare için bütün şartları hazırladı. Kendisini hayli korkutan Mithat Paşa'yı bertaraf ettikten sonra, Meclis-i Mebusan'ı kapatan, Kanuni Esasi'yi de rafa kaldıran Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğu Yıldız Sarayından ve*

---

[169] Gör, *a.g.e.*, s. 65-66.

[170] Gör, *a.g.e.*, s. 73; Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", *Türkler*, C.13, s. 658.

[171] Nizayi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1974, s. 344.

Levent Şahverdi Arşivi

tek elden idare etmeye başladı. Onu ancak şahsına karşı hazırlanabilecek her türlü komployu önleyebilmek, şüpheli bulduğu şahısları denetleyebilmek, oluşturulmaya çalışılacak bütün beraberlikleri başlamadan sona erdirmek biraz olsun rahatlatabilirdi. Hakkında iyi-kötü birçok şey söyleyen fakat evhamlı karanlık ruh kişiliği her zaman vurgulanan Sultan II. Abdülhamid, bu mekanizmayı yürütebilmek için Hafiye Teşkilatı kurmuştu."[172]

Hafiye Teşkilatının Kuruluşu ve Yapısı

Hafiye Teşkilatının temelleri Sultan II. Abdülhamid'den önce atılmış olup net kuruluş tarihi belli değildir. Bununla birlikte bu teşkilâtın Zaptiye Nezâreti'ne bağlı olarak çalıştığı bilinmektedir. Her ne kadar Zaptiye Nezâreti teşkilat şeması içinde görünmese de Hafiye Teşkilatının bu nezarete bağlı olduğunu teyit eden pek çok arşiv belgesi mevcuttur.[173] Hafiyelik Teşkilatı zaman içerisinde tamamen kurumsal bir kimliğe büründürülmüş, 1884 yılında teşkilatın ıslahı ve geliştirilmesi için Fransa'dan Mösyö Bonin getirilmiştir. Bonin'in hazırladığı layihada Hafiye Teşkilatının amacı ve mahiyeti netleştirilmiş, teşkilatın Zaptiye Nezaretine bağlı olup padişahın hukûk-u mukaddeselerini korumak, saltanatının devamını sağlamak ve tebaa-i Osmaniyenin emniyetlerini temin etmek gibi hususlarda görevli olduğu açıkça ifade edilmiştir.[174]

Emre Gör'ün verdiği bilgilere göre Hafiye Teşkilatı, hafiyeliğin icra tarzına bakılarak *"resmî hafiyelik"* ve *"serbest hafiyelik"* şeklinde iki ayrı yapı olarak düşünülebilir. Bunlardan resmî hafiyelik doğ-

---

[172] İlknur Haydaroğlu, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya kültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C.17, S.28, s. 109.

[173] Gör, *a.g.e.*, s. 74; Mehmet Ali Beyhan "II. Abdülhamit Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Jurnaller", *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

[174] Nurdan İpek Şener, "Namlunun Ucundaki Padişah: II Abdülhamit'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, Bahar 2012, C.22 s. 35; Beyhan, *aynı makale*, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

rudan Hafiye Teşkilatına bağlı çalışan, devlet tarafından ataması yapılan, kendisine maaş bağlanan ve sadece hafiyelik görevini yerine getiren kimselerin icra ettiği hafiyelikti. Serbest ya da gayriresmî hafiyelik ise, resmî işi hafiyelik olmayan kişilerin şahit olduğu olayları veya duydukları haberleri *"jurnal"* adıyla saraya bildirmeleriyle yaptıkları hafiyelikti. Bunların arasında sadrazamlar, veliahtlar, valiler, mutasarrıflar, ordu komutanları, müşirler, hâkimler, gazeteciler, yazarlar, muhtelif bürokratlar ve sade vatandaşa varıncaya kadar çok çeşitli meslekten insanlar vardı.[175] Hafiye Teşkilatı, kendi elemanlarıyla toplumun her kesiminden, özellikle Sultan'ın çekindiği vükela ve ulema camiasından haber topluyordu. Bu, işin normal yönü idi. Bu haber toplama ve bilgi verme işine memurlar dâhil toplumun her kesiminden insanların karışması işi çığırından çıkardı. Bu dönemde başta saray mensupları, sadrazamlar, nazırlar ve hanedan mensupları olmak üzere hemen hemen herkes hafiyelik yapmaktaydı. Enver Ziya Karal bu konuda *Osmanlı Tarihi* adlı serisinde şunları yazmaktadır: *"Hafiyelik istibdad idaresinin ruhu idi. Resmî hafiye teşkilâtı Zaptiye Nezâreti'ne bağlıydı. Fakat bu teşkilâtın dışında da herkes hafiyelik yapmakta serbestti. Herkes ve her şey hafiyelik mevzuu idi. Aile toplantıları, bayram ziyaretleri, cenaze törenleri, gece ziyaretleri gözetleme konusu idi. Bu gibi toplantılar resmî hafiyeler tarafından olduğu gibi, hafiye ruhlu âdi şahıslar tarafından da izlenir ve jurnal adıyla saraya rapor edilirdi. Jurnallerin çoğu kin, iftira ve hayal mahsulü ifadeler taşırdı. Tetkik sonunda bu cinsten olduğu tespit edilen jurnallerin sahiplerine ceza verilmezdi; çünkü istihbarat şebekesinin zayıflamasından korkuluyordu. Jurnalciye hiçbir sorumluk düşmemesi sebebiyle hafiyelik saraydan başlamak üzere aile muhitlerine kadar yayılmıştı..."*[176]

Gayrimüslimler de hafiye memuru olarak istihdam edilmişlerdir. Genellikle istihdam edilen gayrimüslim hafiyelerin, kendi cemaat mensupları tarafından hoş karşılanmadıkları, ifşa olduklarında bazen

---

[175] Gör, *a.g.e.*, s. 74-75.

[176] Gör, *a.g.e.*, s. 102; Karal, *a.g.e.*, s. 265-266.

Levent Şahverdi Arşivi

dövüldükleri ve hatta ölümle tehdit edildikleri de olmuştur. Van'da, vilayetçe mütercim ve hem de Ermeni meselesinde hafiye olarak kullanılan Dikran Efendi'nin, kendi milleti tarafından *"millet aleyhinde iltizâm eyliyeceği mesleği terk etmez ise katli mukarrer olduğu"* şeklinde imzasız bir mektupla tehdit edildiği, söz konusu mektupta, *"kendüsünün evvelce milletperver ve mu'teber bir muallim iken, şimdi millet aleyhinde hükûmete hizmet etmekte olduğundan bahisle, terk-i meslek eylemesi ve etmediği halde katledileceği"* yolundaki tehdide boyun eğmediği anlaşılan Dikran Efendi, gece evine giderken tabanca ile bacağından vurulmuştur.[177] Faiz Demiroğlu'nun *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller* isimli kitabının son bölümünde; yayına hazırlanmakta olan *Abdülhamid'ten Para ve İhsan Alanlar* adlı eserin tanıtımında, Sultan II. Abdülhamid'in bütün elçilik ve dinî müesseselerde casusları olduğunu ve bunlara mühim paralar ödediğini belirterek birkaç örnek vermiştir:

> *"1 Ocak 1894'te İngiltere Baştercümanı Sandison'un maaşı 15.000 kuruş, Paris'te oturan Musip Nikolayis'in maaşı 8.890 kuruş.*
>
> *25 Kasım 1898'de Hariciye Müsteşarı Artin Paşa vasıtasıyla Cenevre'de Dertat Bey'e ve Paris'te Minas Çiroz'a 415 altın.*
>
> *26 Aralık 1902'de Ermeni Patriği efendiye 15.000 kuruş ihsan-ı şahane, Rum Patriği Efendiye 20.000 kuruş iftariye, Patrik Tercümanı Legofet Efendi'ye 5.000 kuruş."*[178]

Hafiyeler, sadece İstanbul'da değil, Selanik, Yanya, Bosna, Suriye, Bitlis, Kosova, Serfice, Yaş, Kalas, Yakova Köstendil, Van, gibi vilayet ve sancaklarda da görev yaparak sorumlu oldukları bölgelerden devlet merkezine bilgi aktarırlardı.[179] İstanbul merkezli hafiye

---

[177] Beyhan, a.g.m., s. 944.

[178] Faiz Demiroğlu, *Abdülhamit'e Verilen Jurnaller*, İstanbul, 1955, s.124. (Kitabın son kısmında, yayına hazırlanmakta olan "Abdülhamit'ten Para ve İhsan Alanlar" adlı eserin tanıtımından)

[179] Beyhan, *a.g.m.*, s. 942.

Levent Şahverdi Arşivi

teşkilatı oldukça geniş bir örgütlenme ağına sahipti. İstanbul'un hemen her bölgesinde hafiye merkezleri vardı. Herkesin Sultan II. Abdülhamid'e veya saraya ulaşması mümkün olmadığından, hafiyeler topladıkları bilgileri bağlı bulundukları merkezlere aktarırlardı. Bu merkezler, bir sorumluluk bölgesi belirlemenin yanında, hafiyelerin getirdikleri haberlerin değerlendirildiği, yorumlandığı yerlerdi. İstanbul'da toplam 23 hafiye merkezi bulunmaktaydı. Bunlar, 1) Yıldız Bölgesi, 2) Beşiktaş Bölgesi, Feriye ve Dolmabahçe Bölgeleri, 3) Bâb-ı Âlî, 4) Askerî Mektepler, 5) Beyoğlu Bölgesi, 6) İstanbul Bölgesi ve Mevlevîhâneler, 7) Üsküdar Bölgesi, 8) Çamlıca ve Şehzadegân Kâsaneleri Civarı, 9) Bâb-ı Serkaskerî, 10) Fatih Bölgesi, 11) Medreseler, 12) Şeyhülislam Kapısı, 13) Adalar Bölgesi, 14) Liman Dairesi, 15) Bakırköy ve Ayastefanos Bölgeleri, 16) Şişli Bölgesi, 17) Tersane, 18) Yıldız Sergi Dairesi, 19) Anadolu Hisarı Kanlıca Bölgesi, 20) Nefs-i Zaptiye, 21) Bilumum Tekke ve Zaviyeler, 22) Kadıköy Bölgesi, 23) Beykoz Bölgesi idi.[180]

1909 yılında İstanbul'da yayınlanan ve Hafiye Teşkilâtı hakkında çok değerli bilgiler içeren bir risalede,[181] yazarın verdiği bilgilere göre hafiyeler devlet hazinesini soyarlar, milletin hakkını gasp ederler, aynı zamanda jurnaller vasıtasıyla kendilerini namuslu ve sadık göstermek için başkalarını karalarlardı. Birinci sınıf hafiyeler saray erkânından idiler. Bunlar jurnallerini doğrudan doğruya padişaha arz ederlerdi. Bu güruha mensup olanlar ufak tefek menfaati dikkate almaz, yalnızca iki şeye önem verirlerdi. Bunlardan birincisi sadık görünmek, ikincisi külçelerle altın kaynağı elde etmekti. İkinci sınıf hafiyeleri payitahttaki ve Osmanlı memleketindeki haydut çetelerinin reisleri olarak niteleyen yazar, bunların birinci sınıf hafiyelerin emrinde ve himayesinde olduğunu söylemektedir. Yazarın anlatımı-

---

[180] Gör, *a.g.e.*, s. 67.

[181] Risalede ve yazarının Mahmud olduğu ibaresi bulunmaktadır. 112 sayfadan meydana gelen risalenin birinci cüzü İlknur Haydaroğlu tarafından 1996 yılında, ikinci cüzü de 1998 yılında olmak üzere Tarih Araştırmaları dergisinde yayınlanmıştır. Risale, 2015 yılında ise Emre Gör tarafından *Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği Hafiyelerin Listesi* adıyla kitap halinde yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

na göre bunlarda merhamet, insaf denilen şeyden zerre miktarda eser yoktur. Bunlar Allah'tan korkmaz, peygamberden utanmaz, kötülükten zevk alır insan şeklinde canavarlardır. Bunlar İstanbul'da bilad-ı selasenin[182] her yerinde mikrop gibi halkın arasında görülürler. Üçüncü sınıf hafiyelerin, birinci ve ikinci sınıf hafiyelere hizmet eden küçük memurlardan oluştuğunu belirten yazar, bunların bazen ihsan, bazen rütbe, bazen de maaşa gönül verip namuslarını hafiyeliğe değiştiklerini; bu gruba giren ve devletin polis tahsisatından maaş alan bazı hafiyelerin Ayastefanos, Beşiktaş ve Üsküdar gibi mahallerdeki mutasarrıf, kaymakam ve daire müdürlerini de efendilerine hizmetçi kıldıklarını ifade etmektedir. Yazar, dördüncü sınıf hafiyelerin ise daha çok başıbozuk takımından olduklarını, saraya devamlı telgraflar göndererek üçüncü sınıfa terfi etmeye uğraştıklarını belirtmektedir.[183]

İlknur Haydaroğlu'nun naklettiğine göre risalede bazı şahıslar hakkında şu bilgiler verilmiştir. Münir Paşa hakkında; Eski Paris Sefiri olduğu, **gençliğinde münasebeti olup sonradan nikahına aldığı bir saraylıya mahkemede Sultan Aziz'in şehit edildiğine dair şahitlik ettirdiği ve böylece göze girdiği** belirtilmiştir. Faik Bey hakkında; onun çok cahil olduğu ama ailesinden geliri ve malı mülkü olan gençleri hafiyelik yoluyla himayesi altına aldığı, bütün mallarını az bir bedelle veya hile ile ellerinden aldıktan sonra, onları ortada bıraktığı yazılmıştır. Celal Paşa hakkında; Bahriye Nazırı iken Galata'da 50-60 bin liralık bir han satın aldığı belirtilmiştir. Eski Orman ve Maden Nazırı Selim Melhame'nin, Meşrutiyet'in ilanından sonra İtalya'ya kaçtığını ve üç damadına otuzar bin liradan doksan bin lira *drahoma* verecek kadar para sahibi olduğunu belirten yazarın Ahmet Ratip Paşa hakkında verdiği bilgiler de çok ilgi çekicidir. Hicaz valisi Ahmet Ratip Paşa Kabe'ye gelen hacıları ve ziyaretçileri soymuş, üstelik bu durumun şikâyet edildiği kendisine bildirildiğinde büyük bir yüzsüzlükle; *"Zannetmem, bir yanlışlık olacak, vilayetten buraya kimsenin gelmesine imkân yoktur. Çünkü buraya gelmeleri için*

[182] Eyüp, Galata ve Üsküdar bölgelerinin Osmanlı dönemindeki ortak adı.
[183] Gör, *a.g.e.*, s.133-142.

Levent Şahverdi Arşivi

kendilerinde vapur parası bile bırakmadığımı iyi biliyorum." demiştir. Maden ve Elektrik imtiyazı sahibi olan, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey, Kurban Bayramı selamlık alayının dinamit atılması tehlikesinden dolayı Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmasına engel olmuş ve bu jurnaline mükafat olarak Şuray-ı Devlet-i Mülkiye Reisliğine üye tayin edilmiştir. Aldığı imtiyazlara karşı çıkan birine; gençliğinde tahsil için, sonra da sağlığı için Avrupa'ya gitmek istediğinde o zaman devletin izin vermediğini, bundan dolayı devletin kendisine borçlu olduğunu, şimdi bu imtiyazını vermek zorunda olduğunu belirtmiş, o zamanki verilmeyen yerlere karşılık olarak bu imtiyazı hak ettiğini beyan etmiştir. Eserde yer alan bir diğer ilgi çekici kişi Kabasakal Mehmet Paşa'dır. Yelpaze şeklindeki sakalıyla tanındığı belirtilen Kabasakal Mehmet Paşa, *"Padişah, babamı kes dese keserim."* diyecek kadar sadakatin son derecesindeki bir kuldur.[184]

Hafiye Teşkilatı ve Jurnalciliğe Dair Tanıkların Düşünceleri Nelerdi?

Döneme tanıklık etmiş kişilerin ifadeleri, tarafsızlığı tartışmaya açık olmak ve şahsi düşünceler içermekle birlikte Hafiye Teşkilatını anlamaya yardımcı olan önemli kaynaklar arasındadır. Sultan II. Abdülhamid'in en yakınında bulunan Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa hatıratında Padişah'ın saraya kapanıp devleti Yıldız'dan yönetmesi, sarayın etrafında özel bir askerî kuvvet oluşturması ve Hafiye Teşkilatı'nın kurulmasının arkasında Said Paşa'nın olduğundan şöyle bahsetmektedir:

> *"Yıldız Sarayı'nın merci-i yegane haline getirilmesi, merkeziyet usulünün Yıldız'da hükümran olması, sarayın etrafında hususi bir kuvve-i askeriye teşkil edilmesi ve memlekette hafiye tertibatı yapılması Said Paşa'nın eseridir. Bunlar Sultan Hamit gibi vehham bir Padişahın hoşuna gidecek*

[184] Haydaroğlu, *a.g.m.*, 113-114.

Levent Şahverdi Arşivi

şeyler olduğu ve bu tedbirleri teklif eden zatın mergub olacağı (beğenileceği, takdir edileceği) ve artık arada karşılıklı muhabbet teessüs edeceği aşikardır. Said Paşa'nın ilk sadaretinde bir hafiye teşkilatı talimatnamesi kaleme alıp bunu Amedi Kalemi'nde bir zata yazdırdığı ve iradesini alarak tatbik ettirdiği hakikattir. Bab-ı Ali hazine-i evrakı bunu ispat eder."[185]

İsmail Müştak Mayakon'a göre ise jurnalcilik ve hafiyeliğin müsebbibi yalnızca Sultan II. Abdülhamid ve korkularıdır:

"Jurnalcilikte Sultan II. Abdülhamid'ten başka fail, müsebbib bulunmamış ve bunu daha şehzadeliğinde yaşadığı korku ortamı sebebiyle başlatmıştı. Padişahlığa tarif olunmaz bir hırs ile bağlı olan Sultan II. Abdülhamid, saltanatı tehdit etmesi ihtimali bulunan kuvvetlere jurnalciliği bütün kuduzluğuyla sevk ve tahrik etti. Jurnalcilik her işe gelir, her maksada hizmet eder, utanmaz, kızarmaz, çekinmez, korkmaz bir vasıta olduğundan Hakan-ı Sâbık hükümet ve idare hakkındaki efkâr ve âmâlini de bu vasıta ile gerçekleştirirdi. İstanbul'da bir daire, taşralarda bir vilâyet, hatta liva ve kaza, yabancı ülkelerde bir elçilik ve memuriyet yoktu ki bu merak şebekesinin içine dâhil bulunmasın. Resmî dairelerde hüküm süren casusluk iki nevi idi: Biri alelumum casusluk ki esası yalan ve iftiradan ibarettir. Küçük-büyük her memurun hal ve hareketi, özel ilişkileri, hürriyetçi fikir yanlıları yahut Batı medeniyeti yanlıları, hatta Fransızca bilip yabancı eserleri tetkik edenler de bu noktada jurnal edilir. Diğer tür casusluk da resmî işlemlere aittir..."[186]

---

[185] Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 34.
[186] Mayakon, *a.g.e.*, s. 150-151.

Levent Şahverdi Arşivi

Uzun yıllar sarayda görev yapan Ali Said Bey, Hafiye Teşkilatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

> *"Saraya intisap edişim sırasında (1301 Senesi/1885-1886) hafiye teşkilâtı kuruluydu. Yüz yirmi lira tahsisatı olan bu teşkilâtta, üç yüz ilâ beş yüz kuruş arasında maaş alan adamlar vardı. Fakat bunlar pek âdi ve ayak takımı adamlardı. Başlarındaki uzun ve kırmızı feslerinden, bunların kimlikleri herkes tarafından anlaşılırdı. Bu sebepten gizli bir iş görmek ihtimalleri yoktu. Bunların varlığından bir fayda gelmemesi üzerine, saraya intisabımdan birkaç sene sonra, bu teşkilât kaldırıldı. O görevler tüfekçilere verildi. Asıl hafiyeler bunlardı. Geceleri Beyoğlu, Galata ve diğer kalabalık yerlerde nöbetle dolaşırlardı."*[187]

Abdülhamid Devri'ni görenlerden Süleyman Kani İrtem'in Hafiye Teşkilatı hakkındakigörüşleri ise şöyledir:

> *"Abdülhamid şahsi endişelerle kurduğu siyaset sisteminde muvaffak olmak için memleketi sıkı bir kontrolün çemberi altına almağa lüzum görüyordu. Bunun için sarayından, sarayının kapısından başlayarak bütün memleketi saracak bir istihbarat şebekesi kurmağa ihtiyaç vardı. Bu şebekede çalışacak olanlar görecekleri nimetlerle kendisine bağlanmalı idi. Onca parayı israf etmek değildi bu; menfaat, şahsının ve saltanatının menfaati yolunda işletmekti. O istediği gibi ve istediği yolda iş görmeleri için kullandığı istihbar amelesine ücret vermiş oluyordu!*
>
> *Abdülhamid, yaşadığı devri, etrafındakilerin ahlâk ve istidatlarını, haleti ruhiyelerini, bunların hangi noktalarda ve ne gibi bir şerâite karşı zayıf olduklarını anlamış, bu kalpleri para ile kendisine bağlayabileceğine kanaat hasıl etmişti. Sinekler en çok ve kolayca bal ile avlanmaz mı? Bezlettiği ati-*

---

[187] Gör, a.g.e., s.112; Ali Said Bey, *Saray Hatıraları-Sultan II. Abdülhamid'in Hayatı*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin) İstanbul, 1994, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

ye ve ihsanların arkası kesilirse bu adamların merbutiyetleri de gevşeyebileceğine hükmettiği için kendisine açıktan hıyanetlerini veya zararlarını his ve müşahede etmedikçe o da bunları unutmamış, feda etmemiştir.

Abdülhamid bu hususta parayı da kâfi görmedi. İnsan kalbindeki şeref ve itibar ihtirasını da istismar eylemeği ihmal etmedi. Paranın yanına rütbeler, nişanlar, mansıplar da kattı. Taburu, alayı, fırkası yokken şuna buna açıktan binbaşılıklar, miralaylıklar, livalıklar dağıttı. Bu yersiz terfilerin devlet bütçesinde yapacağı fena tesirleri hiç düşünmedi. ***Her gün gazetelerde ilk sütunu dolduran bu tevcihlere, terfilere, nişanlara o zamanlarda 'Ziyafetullah!' denirdi. 'Zıllullah'ın Ziyafeti' (Allah'ın yeryüzündeki gölgesinin ziyafeti) demek daha doğru olurdu! Bu ziyafetten birbirini müteakip büyük ve yağlı lokmalar hafiyelerin, hususiyle büyük hafiyelerin payına düşerdi.***

Abdülhamid, şahsının ve tahtının emniyetini, selametini bir hafiye ordusu teşkilinde gördü. Son senelerinde hafiyeliği sanat ve meslek edinmiş olanların miktarı 30.000'i bulduğu hakkında kuvvetli rivayetler vardır. Bu hafiyeler arasında kimler yoktu? Osmanlı camiasına dâhil Müslim ve gayrimüslim tebaa arasından seçilen ahlâksızlardan başka Lehliler, Almanlar, Ulahlar, Fransızlar, İngilizlerden de padişaha bu yolda hizmetler yapanlar vardı. Memurlar haricinde derviş, şair, dilenci, Afganlı, Buharalı, hacı, hoca, Kürt, Tatar, Dağıstanlı yahut Kaşgarlı molla, falcı, oyuncu, ipnotizmacı, tellal, Sudanlı şeyh... hasılı müşir ve vezir rütbelilerden tutunuz da her cinsten, her sınıftan birçok insanlar Abdülhamid'in ibzal ettiği altınları kapışmakta birbirine rekabet ediyorlardı. Bu yolda en büyük şeyhler içinde hafiyelere mürşitlik edenler bile türedi.

Umumi yerleri tarassut ettiren (gözetleyen) Abdülhamid hususi meskenleri, ailelerin içlerini de serbest bırakma-

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Erkek hafiyeleri selamlıklara, kadın hafiyeleri haremlere soktu. Bunlar aile sırlarını tefahhus ettiler (araştırdılar)."[188]

1911 yılında Harbiye Mektebinde öğretmenlik yapmakta iken hayatını kaybeden Osman Nuri, ölümünden sonra Ahmet Refik Altınay tarafından yayınlanan *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi* adlı eserinde Hafiye Teşkilatından şöyle bahsetmektedir:

"(...)Şehzadeliğinde büyücü ve falcılara itimat eden Abdülhamid o zaman bu iştigâlâta, daha kârlı olan hafiyelik ve casusluk sanatlarını da ilave etmiş idi. Büyük biraderi Murad Efendi ile diğer biraderlerinin durumlarını tecessüs ederek (gözetleyerek) amcası Sultan Abdülaziz'e bildirir, karşılığında ihsanlar alırdı.

(...)Abdülhamid tahta geçer geçmez itimat etmediği vükelâyı dağıttıktan sonra bir hafiye heyeti teşkil etti ki bu heyet az zaman içinde genişledi. Abdülhamid nefs-i şahanesi için casusluk etmenin bir sadakat gereği olduğunu ve Zilullah-ı fi'l arz'ın (Allah'ın yeryüzündeki gölgesinin) hayat ve menfaatlerini kollamak için bu sadakat gereğinin her Müslüman'a vacibü'l-ifâ bulunduğunu (vacip olduğunu) bendegânına (kullarına, kölelerine) anlatmaya, onları bu suretle ikna etmeye pek çabuk muvaffak oldu.

(...) Nedimleri ve kendisine jurnal verenlerin tümünü teşvik için kesenin ağzını açtı. Para ile birlikte rütbeler, nişanlar, memuriyetler saçtı. Bu suretle başlangıçta bir sadakat göstergesi kabul edilen hafiyelik nihayet kârlı bir sanat haline girdi. En çirkin ihtirasları yatıştırmak için bir vasıta oldu. Abdülhamid vükelâdan veyahut askerî erkândan birini kendi mesleğine uyduramadı mı, onu uzak memuriyetlerden biri-

[188] İrtem, *a.g.e.*, s. 21-23.

Levent Şahverdi Arşivi

ne, gidenlerin bir daha dönmeye muvaffak olamadıkları mahallere tayin ederek yanından uzaklaştırırdı."[189]

Bunların yanı sıra Nizamettin Delilbaşı, hafiyelik yüzünden zaten bomboş olan hazinenin iyice darbe yediğini söylemekte,[190] Hüseyin Cahit Yalçın da aydınlık gençliğin hafiyelerden *"veba mikrobu"* gibi kaçındığını vurgulayarak, Saray ile az ya da çok ilişkili olanlardan nefret edildiğini ve jurnalci olmamanın iyi bir insan olmak için yeterli olduğunu ifade etmektedir.[191]

Hafiye Teşkilatı hakkında Avrupalı yazarların gözlemleri incelendiğinde, Francis McCullagh'ın teşkilat hakkındaki şu görüşleri dikkat çekmektedir:

"Türkiye'deki hafiyelik sistemi çok anlatılmıştır ama hiç sanmıyorum ki bu konuda bir şeyler okuyan herkes bu sistemde bir Türk için bırakınız yabancı bir konsolosluk veya elçiliğe girmesini, çok zaman kapının önünden bile geçmesinin ne derece tehlikeli olabileceğini tam anlamıyla kavrayabilsin. Türklerin, yabancı bir ziyaretçi kabul etmek, hatta yabancılarla konuşmakla tutuklanma tehlikesiyle karşılaştıklarını, kimsenin izin almadan İstanbul'dan ayrılamayacağını, hafiyelerin sokaklarda, kahvehanelerde, halka açık her yerde kum gibi kaynadığını ve bunların en ufak bir suçlamasının bile zindana ya da ölüme götürebileceğini anlayabilsin.

Bu sistemin başında bir adam vardı, örgütün tüm iplerini elde tutma çabasıyla zamanından önce yaşlanmış olan Abdülhamid. Ördüğü ağın ortasında kocaman, zehirli, kurşuni bir örümcek gibi Yıldız'a kapanmış, 33 yıl boyunca hafiyelerinden gelen jurnalleri almayı sürdürmüş, sonunda bu tehlikeli yönetim biçimine öylesine bağlanmıştır ki kimi

---

[189] Gör, *a.g.e.*, s. 115; Osman Nuri, *"Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi"*, C.II, s.538-539.

[190] Nizamettin Delilbaşı, "Hatıralarım", *Canlı Tarihler*, İstanbul, 1946, C.4, s. 10.

[191] H. Cahit Yalçın, "Edebi Hatıralar", *Fikir Hareketleri Dergisi*, 14 Haziran 1934, C. 2, S. 34, s. 118

Levent Şahverdi Arşivi

zaman kahvaltıda ilgi çekici bir jurnal aldığında onu kahvaltısını bile unutturacak bir merakla okurmuş. Jurnaller giderek onun için tıpkı bir morfin tutkununun morfini gibi vazgeçilmez bir nitelik kazanmış ve bize söylendiğine göre jurnal alamadığı gün son derece mutsuz oluyormuş. Bununla birlikte böyle günler pek çok değilmiş, bu konuda yetkili birinin hesaplarına göre saltanatı süresince her gün ortalama birkaç yüz jurnal gelirmiş, öyle ki sonunda birkaç milyonluk bir koleksiyonu olmuş."[192]

Fransız yazar Paul de Régla'nın Sultan II. Abdülhamid ve Hafiye Teşkilatı ile ilgili görüşleri ise şu şekildedir:

"İstanbul hafiyeler şehri hâline bir günde gelmedi. Evet, doğrudur olay hızlı gelişti, ama aşama aşama. Müslümanlık bu utanç verici uygulamaya kesinlikle karşıyken casusluğun bu ulusun kanına nasıl işlediğini anlamak için, olayın elebaşını incelemek ve iyi tanımak gerekir.

Olayın elebaşı, Wilhelm II'nin sevgili kardeşi ve Fransız ulusunun kaderini koruma onuruna erişmiş Başkan'ın dostu, başka bir deyişle iki büyük ulusun kardeşi ve dostu, Makyavelciliği çok büyük boyutlara ulaşmış ve bunu yalnızca aziz dostu Rusya yararına kullanan, davul zurna çalmadan yavaş yavaş Berlin Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaya çalışan bu ülkede hüküm sürmeye başlayan Kızıl Sultan'dan başkası değil. O, iktidarını sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz, kısa sürede yeryüzünde bir benzeri görülmedik boyutta bir casusluk dairesi oluşturmakta hiç duraksama göstermedi.

Padişah hesabına casusluk yapmanın aslında bir bağlılık belirtisi olduğuna ve Yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan kişinin çıkarlarını ve yaşamını korumanın her iyi Müslüman'ın görevi olduğuna kullarını kolayca inandırdı. Saray adamlarını ve gizli raporlar yazan kişileri cesaretlendirmek için, Ha-

---

[192] Francis McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri* (Çev: Nihal Önol), İstanbul, 2005, s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

zine-i Hassa'yı harcadı; altınları sayesinde, rütbeler, unvanlar, nişanlar dağıttı. Kısa süre içinde, körü körüne bağlılık kârlı bir meslek, padişaha ustaca yaranma biçimi hâline geldi ve itiraf edilmesi en güç tutkuları doyuma ulaştırabilmek için en hızlı araç oldu.

Abdülhamid bir nâzırı ya da komutanı elde etmeyi başaramadığında, onları uzaktaki bir göreve atayarak ve bu göreve atananların asla geri gelmediği yerlere göndererek onlardan ustaca kurtuldu. Kendi gölgesinden bile ürken Sultan II. Abdülhamid herhangi bir şeyi öğrenmek istediğinde, aynı görev için birçok kişiyi görevlendiriyor; görevi tek başına aldığını sanan bu kişiler de hiç kuşkulanmadan arkadaşlarını denetleyebiliyorlardı."[193]

Jurnaller Nasıl ve Nereden Toplanırdı?

Sultan II. Abdülhamid'e verilen jurnallerin büyük bölümünün çıkış noktası insanların toplanıp sohbet ettiği yerlerdi. Hafiyeler, jurnallerde geçtiği biçimiyle *"havadis çalmak"* için en çok kahvehanelerde konuşlanmışlardı. Bununla birlikte, kahvehanelerin yanı sıra, berber dükkânları, camiler, sokaklar, hamamlar, kayıklar, mezarlıklar, hatta han odaları ve evler gibi sohbetin olduğu her yerde hafiyeleri görmek mümkündü. Örneğin havadis jurnallerinin birinde, Baltalimanı'nda bir kahvehanenin yanındaki kalafatçı dükkânından, o civarda bulunan terk edilmiş bir fırından söz edilmekteydi. Hafiyeler günlük konuşmaları son derece dikkatli dinleyip ezberlemekle yükümlüydüler. Hafiyelerin yazdırdığı bu jurnaller amirleri tarafından dikkatle gözden geçirildikten sonra padişahın bilgisine sunulmaktaydı. Böylece hafiyenin muhtemel bir dikkatsizliği anında fark edilip düzeltilebiliyordu.[194]

---

[193] Gör, a.g.e., s. 117-118; Paul de Régla, *Hafiyeler Ülkesi Türkiye* (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul, 2005, s. 108-110.

[194] Cengiz Kırlı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, Ocak 2000, S.83, s. 60-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Jurnaller Nasıl Çıkar Amaçlı Kullanılmaktaydı?

Hafiye Teşkilatı içinde ikbal bekleyen, para, makam mevki düşkünü kişiler de bulunmaktaydı. Jurnalciliğin amacı genellikle daha iyi imkânlar elde etmek, Sultan II. Abdülhamid'in gözüne girerek değişik menfaatler sağlamaktı. Ali Said Bey'in şu sözleri jurnallerin çıkar çevrelerine ne denli malzeme teşkil ettiğini anlamamız adına oldukça önemlidir:

"Padişahın kuruntuları herkes tarafından öğrenilince, artık işin arkası alınmaz hâle gelmiş ve biçare Padişahı hiç rahat bırakmaz olmuşlardı. Zavallıyı hiç rahat bırakmıyorlardı. Galata Köprüsü altına, Hamidiye Camii'ne, denize bomba konulduğu şeklinde yalan ihbarlara bile cesaret ediyorlardı."[195]

Padişah'ın vehimli yapısının herkes tarafından öğrenilmesiyle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'e suikast yapılacağını yönünde jurnal vermek çok kazançlı bir iş hâline gelmişti. Tahsin Paşa hatıratında, Abdülhamid'in daima kendisine suikast tertip edileceğini, her toplantıda kendi aleyhine sözler konuşulacağını ve her yerde kendisine pusular kurulduğunu zihnine yerleştirdiğini, bundan dolayı cuma günleri selamlık alayı, bayram ve hırka-i saadet alaylarının jurnalciler için mükemmel bir fırsat oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, köprünün altında bombalar bulunduğu, Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesinin çatlak olduğu gibi önemli haberleri yazan jurnalciler hem Padişah'ın endişelerini attırmış hem de böylesi önemli bir ihbarın büyük ödülüne mazhar olmuşlardı. Sultan II. Abdülhamid bu yolda hiçbir masraftan çekinmemiş, jurnallerin ehemmiyet derecesine göre para, nişan, rütbe takdimlerinde bulunmuştu. Bu durum jurnalciliği giderek daha kârlı bir iş hâline getirmiş, hatta bu işten geçimini sağlayan bir kesim türemişti. Yıldız Sarayı her gün jurnal yağmuruna tutulmuş, Padişah bu şebekeden nemalanmaya çalışan pek çok fırsatçının eline düşmüştü. Daha doğru bir ifadeyle, Abdülhamid etrafında olan biten her şeyin farkında olmasına rağmen bu fırsatçılara göz yummuştu. Her an suikasta uğrayacağı, tahttan indirileceği ih-

[195] Ali Said Bey, *a.g.e.*, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

timalini hiç aklından çıkarmayan Padişah bu kaygılarını gidermek için önemli önemsiz, içinde suikast kelimesinin geçtiği her jurnali dikkate almış, gerekli tahkikatı yaptırmıştı.[196] Durum böyle olunca, maksadı ne olursa bir evde toplantılar yapılması, menfaat amacı taşıyan bir jurnalcinin suikast için gizli bir komite veya cemiyet kurulduğu yönündeki jurnaline zemin hazırlamıştı. Buradaki kişilerin gidip geldikleri yerleri takip etmek, ne kadar sürede bir toplandıklarını gözlemlemek ve eşkallerini belirlemek suretiyle ihbarın detaylarını da oluşturan jurnalci, böylece çok kârlı bir iş olan suikast ihbarının olay örgüsünü kolaylıkla oluşturabilmekteydi. Böyle bir ihbarın alınmasıyla yapılacak ilk tahkikat sonucunda bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi, jurnalcinin amacına ulaşmasını sağlıyordu.[197] Terkos Su Şirketi kanalizasyon işlerini Yıldız sırtlarına getirdiği zaman jurnalciler için yeni bir hikâye konusu ortaya çıkmıştı. Suikastçilerin su borularından saraya girebilecekleri, bu yolla dinamit ve bombaların sokulabileceği gibi jurnaller sadece Padişah'ı endişelendirmekle kalmamış, aynı zamanda inşaatın ilerlemesini de tehlikeye atmıştı. Neticede kurulan tahkik heyeti tarafından boruların kalınlığı, yolların inşaatı araştırılmış, memurlar sorgulanmış ve nihayet korkuların yersiz olduğu kanaatine varılmıştı. Yine bu dönemde kadınların çarşafla çarşı pazara, işlek caddelere çıkmaları yasaklanmış, tehlikeli kişilerin ve suikastçilerin kendilerini çarşafla gizlemelerini önlemek için polisler makasla çarşaf kesmişlerdi.

Suikast jurnali üzerinden para kazanma işi yabancı ülkelerdeki fırsatçıların da ilgisini çekmiş, Avrupa ülkelerindeki Osmanlı sefarethaneleri sürekli gelip giden jurnalcilerle meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Nurdan İpek Şeber'in aktardığına göre bu türden ihbarlarla önce sefirler meşgul olmuş, etraflıca bir sorgulamadan sonra aldıkları bilgileri derhal İstanbul'a telgrafla bildirmişlerdir. 1879 yılında Kaptan Narni adında biri Roma sefirine gelerek Padişah'a suikast yapmak ve İstanbul'da ihtilal çıkarmak üzere bir komite oluşturulduğunu ve kısa bir süre içinde faaliyete geçeceklerini haber ver-

[196] Şeber, *a.g.m.*, s.37.
[197] Şeber, *a g.m.*, s. 40-41.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Kaptan Narni'nin anlattıklarına göre, amacı hayal politik olan bu komite tarafından Padişah'a İstanbul'da bir suikast düzenlenecek, İstanbul'daki ihtilalle birlikte Mısır, Romanya ve Bulgaristan'da da karışıklıklar çıkarılacaktır. Avusturya Şark'ta çıkan bu karışıklıklardan yararlanarak bazı amaçlarına ulaşmaya çalışacaktır. Konin Andraşi adında birinin idaresi altında bulunan komitenin masrafları ve Dersaadet'e gönderilen silahların bedeli tamamen Avusturya tarafından karşılanmıştır. Komitenin merkezi Triyeste'dedir ve Dersaadet'te Jorji (Deli Yorgi), De Patras, Yanko, Şilmer ve Kes-man gibi üyeleri bulunmaktadır. Bunlardan Deli Yorgi'nin Galata'da bir mağazası vardır, De Patras da Boğaziçi'nde bir paşanın yalısında oturmaktadır. Yine Beyoğlu'nda kışla yakınında bir hane, humbara deposu olarak kullanılmaktadır. İhbarın belki de en ilgi çekici bilgilerinden biri olarak, Edvar Kesman ve Şarl Şilmer asakir-i şahane miralaylarından iki kişi ile ilişki içindedir ve 28 Ekim'de Dersaadet'e revolver dolu sekiz sandık gönderilmiştir. Eylem için Kaptan Narni tüm bu bilgileri aralıklı zamanlarla vermiş, her görüşmede komiteden aldığını söylediği farklı malumatı aktarmıştır. Narni, verdiği bilgilerin kesinliğini ispat etmek için, görevlendirilecek birini komitecilerle tanıştırmayı vadetmiş, ancak canını tehlikeye atmış olacağı gerekçesiyle bir süre sonra bundan vazgeçmiştir. Yine, önce Deli Yorgi'nin Galata'daki mağazasında bir araştırma yapılırsa sözlerinin doğruluğunun ispatlanacağını savunurken, sonra komitenin bilgisi olur gerekçesiyle araştırmanın yapılmamasını istemiştir. Zaten Roma sefiri ilk baştan itibaren İstanbul'a ihbarla ilgili gönderdiği telgraflarda, bu adama hiç güvenmediğini yazmış, hatta bir şey ispatlayamadığı hâlde hiçbir tazminat davasında bulunamayacağına dair bir de senet imzalatmıştır. Nitekim sefir şüphelerinde haklı çıkmış, muhbirin Deli Yorgi'nin Galata'da bulunduğunu söylediği mağazası için yapılan baskında böyle bir dükkâna rastlanamamıştır. Komite üyelerinin ilişkide bulunduğu Osmanlı askerleriyle ilgili ise kendisinden herhangi bir isim veya ayrıntılı bilgi almak mümkün olamamıştır. Narni, sık sık hiçbir şekilde mükâfat peşinde olmadığını tekrarlamasına rağmen her fırsatta kendisi ve ailesi için para istemekten çekinmemiş, masrafları için istediği paralar kendisine ödenmeyince

Levent Şahverdi Arşivi

de bilgi akışını kesmiştir. Sonuç olarak, yapılan tüm araştırma ve soruşturmalar neticesiz kalmış, işin bir hileden ibaret olduğu ve Narni'nin amacının para kapmak olduğu anlaşılmıştır. Ancak işin ilginç tarafı, Narni yeniden geçim sıkıntısına düşmüş olacak ki bir yıl kadar sonra bu kez de Viyana sefaretine bir mektup yazarak önceki iddialarında ısrar etmiş ve bu kez ihtilalin 1880 yılı Mart ayında vukubulacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine İstanbul'a gelip konuyla ilgili bilgi verdiği takdirde kendisine para ihsan olunacağı bildirilmiştir. İlk tecrübeden sonra belki de hiçbir şekilde dikkate alınmaması gereken bu durumda bile tedbir elden bırakılmamıştır. Para elde etmek amacıyla uydurulan, polisiye romanlara konu olabilecek bu türden hikâyelerde aslında hep aynı olay örgüsü yer almaktadır. Her şeyden önce Padişah'a suikast düzenlemek ve İstanbul'da ihtilal çıkarmak amacıyla yurt dışında kurulmuş bir komite vardır, komite üyeleri peyderpey vapurlarla İstanbul'a gönderilmiştir, bunların isimleri ve haklarında daha fazla malumat muhbir İstanbul'a geldiği takdirde yetkililere verilebilecektir. Elbette muhbirin İstanbul'a gelebilmesi için yol ve diğer masraflarının hükûmetçe karşılanması gerekmektedir. Sadece İstanbul'a gelebilmek için değil, parası olmayan işsiz güçsüz bazı şahısların Amerika'dan çeşitli Avrupa ülkelerine gitmek için de aynı yolu kullandıkları görülmektedir. Bunlar para mükâfatı karşılığında bazı önemli haberler vereceklerini söyleyip kendilerinin ve ailelerinin istedikleri Avrupa devletine gönderilmeleri talebiyle konsolosluklara müracaat etmişlerdir. Ancak bu gibi durumlarda konsoloslar ya da şehbenderler muhbirin ifadelerinden az çok niyetini anlayıp gerekli ön tahkikatı kendileri yapmak suretiyle iş uzamadan hileyi ortaya çıkarmayı başarmışlardır. Hatta iş bazen öyle bir noktaya gelmiştir ki para karşılığında kendi kendisini ihbar eden muhbirler ortaya çıkmıştır. İhbarlar için sefarethaneler aracı edildiği gibi bazen de bir devlet adamı ya da memuru aracı edilmek suretiyle "görev" ifa edilebilmiştir. Böylece önemsiz bir kişinin, önemsenmeyecek ihbarı o devlet adamı ya da memurunun imzasını taşıyan önemli bir jurnale dönüşebilmiştir. Nitekim saraya takdim edilen jurnallerin tümünün okunması imkânsız olduğundan ancak üzerinde önemli imzalar bulunan jurnallere öncelik verilmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Örneğin aslında kendi bilgisi olmayıp Çerkez İbrahim Bey'den aldığı malumatı aktaran şehremaneti meclis azalarından Ahmed Hulusi Bey'in imzasını taşıyan böyle bir jurnal hemen dikkat çekmeyi başarmıştır. Ahmed Hulusi Bey'in verdiği jurnaldeki iddiaya göre, eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın damadı olan Mahmud Bey, Padişah'a suikast düzenlemek amacıyla gizli bir cemiyet oluşturmuştur. Mahmud Bey'in asıl hedefi suikastle birlikte kendi başkanlığında bir Çerkez hükûmeti tesis etmektir. Suikastte bulunmak üzere görevlendirilen Hüseyin adındaki şahıs görevi kabul etmediği için öldürülmüş ve yerine Eskişehir'den Ahmed adlı bir kişi getirilmiştir. Son derece mühim görünen ve aslında Çerkez İbrahim Bey'e ait olan bu iddialarla ilgili derhal bir soruşturma başlatılmıştır. Öncelikli olarak suikast yapacağı iddia edilen Eskişehirli Ahmed ile ilgili yapılan araştırmada şahsın cinnet hâlinde olduğu, kısa bir süre önce İstanbul'a gelip sonra köyüne geri döndüğü ve suikastin boş sözlerden ibaret olduğu anlaşılmış ve gerçek kısa zamanda gün yüzüne çıkarılmıştır. Buna göre, İbrahim Bey Mahmud Bey'in karısı olan Fatma Hanım'ın Mısır'da vekilliğini yapmış ve bu sırada pek çok yolsuzluk yaptığı anlaşılınca Fatma Hanım tarafından kendisine dava açılmıştır. İşte İbrahim Bey bu suikast yalanıyla birlikte Mahmud Bey'i ve karısını lekelemeyi ve böylece davadan yakasını kurtarmayı amaçlamıştır. Ahmed Hulusi Bey'e gelince, o da daha önce Padişah'a sunmuş olduğu bazı jurnallerden dolayı iki defa 50'şer ve bir defa 30 lira aldığından, bu işten de bir ihsan kapmak niyetiyle İbrahim Bey'in ihbarına kapılmış ve işi alevlendirmiştir. Ancak hem İbrahim Bey'e hem de Ahmed Hulusi Bey'e aynı anda farklı menfaatler temin edecek olan jurnal, yüzlercesi gibi amacına ulaşamamıştır. Çeşitli suçlardan dolayı cezaya çarptırılmış kişiler için suikast jurnalleri bir kurtuluş umudu olmuştur. Padişah aleyhine çeşitli şahısların suikast yapacağına dair verdikleri bir jurnal karşılığında hapis cezasından kurtulmayı amaçlayan mahkûmlar bunun için her türlü iftirayı atmaktan da çekinmemişlerdir. Ancak zaten suçlu bulundukları için

Levent Şahverdi Arşivi

daha en başta şüpheyle yaklaşılan bu tür jurnallerin asılsızlığı yapılan ilk sorguda anlaşılmıştır.[198]

Menfaat Sağlamak Amaçlı Jurnalcilik Yapanlar Kimlerdi?

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte Hafiye Teşkilatı lağvedilmiş, jurnaller de Yıldız Sarayı'ndan alınarak Harbiye Nezareti büyük kapısının solundaki köşke getirilmişti. Mahmut Şevket Paşa'ya jurnallerin hepsinin yayınlanması teklif edilmiş ancak Paşa bunun bir aile efradını hatta baba ve oğlu birbirine düşüreceğini dikkate alarak elini sakalına götürmüş ve başkalarını söylemek için kendisini misal gibi ortaya atarak; *"Ne bilirsiniz benim de jurnalim çıkmayacağını?"* diyerek teklifi kabul etmemişti. Enver Paşa, Harbiye Nazırı olunca jurnalleri tamamen yaktırmıştı.[199] Jurnalleri yakan komisyonda Merkez Kumandan Muavini sıfatıyla bulunan Asaf Tugay, jurnalcilerin isimleri ve bazı jurnallerin özetini içeren küçük bir defterin kendisinde saklı kaldığını belirtmekte ve yayınladığı *İbret* adlı eserinde jurnallere dair bazı örnekler vermektedir.

Jurnallerde bilgi vermenin yanı sıra şahısların maddi manevi istekleri de yer almaktadır. Bir jurnalde Fehim Paşa, Sultan II. Abdülhamid'ten şöyle bir talepte bulunmuştur:

> *"Cenab-ı Rabb-ı Mennan, padişah-ı kadr-dan şehinşah-ı cihan velinimet-i bi-minnet efendimiz hazretlerine tükenmez ömürler ihsan buyursun, amin. Emsal ve akran-ı bendeganem misüllü refikam cariyelerinize de birinci rütbeden bir kıta şefkat nişan-ı zişanının ihsan buyrulmasını istirham eylerim, ferman. Sarf edilecekte hiç param yoktur padişahım."*[200]

Yine Fehim Paşa bir jurnalinde Beyoğlu'nda olduğunu belirterek, o akşam bir baloya katılacağını ve balonun kalabalık olacağını söyle-

---

[198] Şeber, *a.g.m.*, s. 36-40.
[199] İrtem, *a.g.e.*, s.109.
[200] Asaf Tugay, *İbret*, İstanbul 1961, s.123-124.

Levent Şahverdi Arşivi

dikten sonra, pek parasız olduğunu belirterek Sultan II. Abdülhamid'ten para istemiştir.[201] Fehim Paşa bir başka jurnalde *"Velinimetim, pek parasız kaldım. Lütfen ve merhametten harçlık buyurmanızı istihram eylerim, ferman."*[202] diyerek para talebinde bulunmuş, bir kayda göre 1902 yılı Eylül ayı başından 1903 yılı Ocak ayı sonuna kadar Sultan II. Abdülhamid'in cebinden Fehim Paşa'ya 59.300 kuruş verilmiştir.[203]

Art niyetli kişiler kendilerine rakip gördüğü, çekemediği, etkisiz hâle getirmek istediği kişilerle ilgili olarak Padişah'a yanlış ve abartılı jurnaller vermişlerdir. Kazasker Ebülhüda'nın bir jurnali buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ebdülhüda, şeyhülislam olma yolunda çok yakın dostu olmasına rağmen Sadrazam Kamil Paşa'nın azlini sağlamak için teşebbüste bulunmuş, şeytanca bir plan yapmıştır. Ebülhüda verdiği asılsız jurnalde, Sadrazam Kamil Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için harekete geçtiğini yazmıştır. Jurnale göre Kamil Paşa'nın şeyhülislamlık makamına gönderdiği kalabalık grup Padişah'ın zulüm ve baskı uyguladığını, devleti iyi yönetemediğini ve adaletsiz davrandığını söyleyerek Sultan II.Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için fetva alacaktır. Ebülhüda'nın jurnalini alan Abdülhamid, olayın doğruluğu için tahkikat yaptırmış, Kamil Paşa'nın kalabalık bir grubu şeyhülislamlık makamına gönderdiğini tespit ettirmiştir. Bu doğrudur ancak Kamil Paşa kalabalık grubu tamamen farklı bir amaçla, miras davası ile ilgili bir istek için göndermiştir. Bunu Abdülhamid de bilmektedir ancak jurnali kendi amaçları doğrultusunda kullanmış ve problem yaşadığı şeyhülislamı görevden almıştır.[204]

Nurdan İpek Şeber'in verdiği bilgiye göre maden işi yapan Madam Yoka'nın eski ortağı Haçador hakkındaki ihbarı, ihtilaf hâlinde olduğu kişiyi lekeleme amaçlı verilen jurnallere güzel bir örnek teş-

---

[201] Faiz Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 124. (Kitabın son kısmında, yayına hazırlanmakta olan "Abdülhamit'ten Para ve İhsan Alanlar" adlı eserin tanıtımından)
[202] Tugay, *a.g.e.*, s. 124.
[203] Demiroğlu, *a.g.e.*, s.124. (Kitabın son kısmında, yayına hazırlanmakta olan "Abdülhamit'ten Para ve İhsan Alanlar" adlı eserin tanıtımından)
[204] Açık, *a.g.t.*, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

kil etmektedir. Nurdan İpek Şeber'in arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgiye göre Madam Yoka ile Haçador önceleri simli kurşun madeni imtiyazına ortak olmuşlar ancak bir süre sonra aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle maden imtiyazının kime verileceği konusu davalık olmuştur. İşte bu davanın sürdüğü sırada Madam Yoka Haçador'la ilgili bir ihbarda bulunarak, üç sene evvel Haçador'un başına sacdan bir şapka ve etrafına fişek koyup bir cuma selamlığı mahalline giderek Padişah'ın geldiği sırada ateşlemek niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Madam Yako bunun yanında bir de dört yıl kadar önce Beyoğlu'nda kapıları kilitli bir mağazada çeşitli silah ve bombaların bulunduğunu padişahın adamlarından Kadri Bey'e bildirdiğini ancak bu işle ilgili gereken soruşturmanın yapılmadığını haber vermiştir. Anlattığına göre bu iş için Ahmed Efendi görevlendirilmiş, mağazayı basıp içeriye girip çıkan kişileri tutuklamak üzere mağaza karşısında kendisine bir de oda tutulup yanına yardımcılar verildiği hâlde Ahmed Efendi görevini suistimal etmiş ve hiçbir sonuca varılmadan işin üzeri kapatılmıştır. Yine ifadesine göre, Ermenilerden ve çeşitli milletten kişilerden oluşan bu fesat cemiyeti iki üç sene evvel dağılmıştır. Tüfengendâz Ahmed Paşa'nın adamı Kürd İbrahim'in de üyesi olduğu bu cemiyetin amacı Ermeni fesedesine hizmet olmayıp, şantajla para kazanmaktır. Şöyle ki cemiyet üyeleri Padişah'a muhalif olan kişilerin evlerine dinamit ve sahte evrak koymuşlar, daha sonra da bunları meydana çıkarıp istedikleri parayı vermedikleri takdirde durumu hükûmete ihbar edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Kürd İbrahim'in sürgün edilmesiyle cemiyet dağılmasına rağmen Ahmed Paşa adamını geri getirmek için elinden geleni yapmıştır. Madam Yako'nun her iki ihbarı için de gereken kişiler sorgulanmış ve gerçek ortaya çıkarılmıştır. Öncelikle Haçador'un üç sene kadar önce, şapkasının etrafına fişek koyacağını ve Padişah'ın cuma selamlığına gelişi esnasında ateşleyeceğini birkaç kez söylediği ispat edilmekle birlikte bunu sırf Padişah'ın dikkatini çekip maden işini kapmak amacıyla laf olsun diye söylediği anlaşılmıştır. O güne kadar hiçbir eyleme geçmemesi bunun en açık göstergesi olarak kabul edilmiştir. Yako'nun komiteyle ilgili iddiaları da incelenmesine rağmen şimdiye kadar tehdit edilerek parası alınmış

Levent Şahverdi Arşivi

bir kişinin dahi bulunmaması nedeniyle böyle bir komitenin bulunmasına da ihtimal verilememiştir. Sonuç olarak, Madam Yako'nun Haçador ile ilgili suçlamayı aralarındaki ihtilaftan dolayı kendisine zarar vermek amacıyla, komiteyle ilgili iddialarını ise Haçador'a maden imtiyazının verilmesinde aracılık etmiş olan Ahmed Paşa'yı karalamak niyetiyle ortaya attığı kanaatine varılmıştır.[205]

Jurnalciliği çıkarları için kullanma konusunda en mahir kişilerden bir de Muhiddin Bey'dir. Kendisi Harp Okuluna öğretmen yardımcısı olarak gelmiştir. Güzel yazı yazması ve iyi hatipliği sayesinde güven vermektedir. Çok kısa zaman içinde hem de vakti olmamasına rağmen terfi etmiş, hatta padişah yaveri olmuştur. Asaf Tugay, Muhiddin Bey'in dört adet jurnalinden bahsetmiştir. Jurnallerinin birinde dalkavukluk kokan şu ifadeler yer almaktadır:

> *"Sigara içmem, içki kullanmam. Bunlar dinen bir memnu olduğu için değildir, sırf nam-ı hümayunları hiçbir suretle saffeti haleldar olmamış temiz bir lisanla zikretmek istediğimizdendir."*[206]

Harp Okulunda öğretmenlik yapan Jurnalci Toyzanzade Mustafa Fazıl, yaptığı hizmetleri şöyle sıralamaktadır:

> *"Veliaht Reşat Efendi'nin Dersaadet'te yaptığı toplantıların haber verilmesi, Astablı Amire Müdürü Ferik Nuri Paşa'nın Reşat Efendi'ye dalkavukluk yaparak ihanet etmesinin bildirilmesi, Namık Kemal'in hürriyet ve vatan diye halkı ihtilale davet için yazdığı eserin ortaokullarda okutulması ve bu kitabın çoğaltılma çalışmalarının ortaya konulması."*

Mustafa Fazıl, kendisine söz verilmesine rağmen dokuz yıldır rütbesinin değişmediğini ve bu durumdan muzdarip olduğunu *"artık tahammülüm ve dayanacak gücüm yoktur"* diyerek açıkça ifade etmektedir.

---

[205] Şeber, *a.g.m.*, s. 41-42.
[206] Açık, *a.g.t.*, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

"Benden daha az kabiliyetli ve alt seviyede bulunanlar birilerine el pençe divan durarak veya bağlanarak rütbe alıyorlar. Ben ise bağlanacaklar içerisinde en yüksek mertebede olana sadık bir hizmetçi olmama rağmen durumumda hiçbir değişiklik olmamıştır. Eğer rütbemde bir değişiklik olmayacaksa memleketime dönmek istiyorum."[207]

Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin önemli gazetecilerinden birisidir. Namık Kemal'in en yakın arkadaşlarından olan Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid'in politikalarını eleştirmiş ve Sultan hakkında sert yazılar yazmış fakat sonraları saf değiştirip Sultan II. Abdülhamid'e yakınlaşmış[208] ve jurnaller vermeye başlamıştır. Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı mektupta evinin yakınlarında bulunan ve bir Ecnebiye ait olan arsanın hazine-i hassadan alınmasını istemiştir. Bir diğer mektubunda ise Bakırköy'de yaptırdığı malikanenin camlarına yapıştıracağı kağıtların parasını Sultan II. Abdülhamid'den istemektedir:

Velinimetim cam kağıtlarının fiyatı 187,5 esmanı için komisyoncu; çakerlerini tazyik etmekte olmasından fart-ı hicap ile arzı hale cesaret eylerim ferman. Ve sarılı olan pusulada bu toplamı şöylece izah olunmuştur. "Evvelki İngiliz lirası. Muahharen ferman-ı hümayun-i hazreti veliyyün-niamileri üzerinde yüzde on iki komisyon tenzil edildikten sonra meblağ-ı mütebaki 152 İngiliz lirası ve bir çeyrek lira."

Menfaati için jurnalcilik yapan bir başka şahıs da Sultan Reşad'ın esvapçıbaşısı Sabit'tir. Sabit, Prens Sabahattin'in Sultan Reşad'a gönderdiği layihayı elde etme karşılığında dört şey istemiştir. Bu dört istek, kayınpederine birinci komiserlik, kendisine mükafat olarak nakit para, Suphi ve Eşref'e mükafat ve Sultan Reşad hakkında yalnız kendisinden bilgi talep edilmesi idi.[209]

---

[207] Açık, *a.g.t.*, s. 30.
[208] Açık, *a.g.t.*, s. 37.
[209] Açık, *a.g.t.*, s. 38-40.

Levent Şahverdi Arşivi

Jurnalciliği çıkarları doğrultusunda kullananların arasında en esrarengiz olanı Emmanuel Karasu'dur. Karasu, Osmanlı tarihinin son dönemlerinde sahneye çıkan ve hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olmasına rağmen oldukça etkili şahsiyetlerden bir tanesi olmasına rağmen, hakkında pek fazla bir araştırma yapılmamıştır. Edhem Eldem'in bahsettiği üzere "meşhur ama meçhul" Karasu, 1862 yılında Selanik'te doğmuş ve 1934'te İstanbul'da ölmüştür. Aslen İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Seferad Yahudilerinden olan Karasu, meslek olarak Selanik'te dava vekilliği yapmaktadır. Jacob M. Landau, Karasu'nun anti-siyonist olduğunu belirtse de dönemin önemli simalarından Fethi Okyar hatıratında, Karasu'nun 1898'de Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret ederek Kudüs sancağında kendileri için toprak satılmasını teklif eden Siyonist heyetin içinde yer aldığını iddia etmektedir. Selanik'teki *"Macedonia Risorta"* Mason Locasını kuran ve pek çok Jöntürk subay ile sivilin mason yapılmasında etkili olan Karasu, aynı zamanda bu locanın büyük üstadıdır. Jöntürk hareketine dahil olup Sultan II. Abdülhamid'e karşı siyasi mücadeleye katılmıştır. İhtilalin ardından Abdülhamid'in tahttan indirilme kararını kendisine vermekle görevlendirilen heyette yer almıştır. Bunların haricinde Karasu'yu ilginç kılan başka bir özelliği ise Sultan'a jurnalcilik yapmasıdır. Abdülhamid'e verilen jurnaller arasında üç tanesi, Emanuel Karasu'nun mührünü taşımaktadır. Emanuel Karasu bir taraftan Abdülhamid'e muhalif harekette yer alarak onun yönetimine karşı amansız bir şekilde mücadele ederken, diğer taraftan da jurnalcilik yaparak Jöntürkleri Sultan'a deşifre etmiştir. [210]

Üzerinde "*Selanik Da'va Vekillerinden Emanuel Karasu Kulları*" yazan ve altına Emanuel Karasu mührü basılı olan fakat üzerinde herhangi tarih yer almayan ilk jurnalin girişinde genel bir ihbar yapılmaktadır. Buna göre Avrupa'da yayınlanan ve Selanik'teki genel kahvehanelerde, halkın *"fikrini ifsâd"*edecek bazı makaleleri ihtiva eden gazetelerin serbestçe okunduğu ve bunların polis dairesi tara-

[210] Necmettin Alkan, "Emmanuel Karasu ve II. Abdülhamid", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, C.11, S.1, s.180-183.

Levent Şahverdi Arşivi

fından kat'i olarak engellenmediği iddia edilmektedir. Karasu bu genel iddiasını ispat edebilmek için devamında çok daha somut şu bilgileri vermektedir: Fransa'da *"dünkü gün"* yayınlanan *"Maten"* gazetesinde yer alan *"Sultan Mecid hafidleri tarafından Ahâli-i Osmaniye'ye davet"* başlığı altındaki halkı *"ihtilâle da'vet* [eden] *ve kâle alınmayacak hilâf-ı ubûdiyet birçok hezeyânı"* içeren bir makale Selânik'in "Mihr-i Nâs" mevkiinde bulunan "Orfeyon" kıraâthânesinde pek çok kişi tarafından okunmaktadır. Jurnalin son kısmında ise mevcut durumun devamının *"mahzurdan sâlim"* olmadığı için bu jurnali verdiğini belirtmektedir. Karasu, bu şekilde halkı ihtilale davet ettiği şeklinde değerlendirdiği tehlikeli bazı fikirleri içeren Fransız gazetesinin kahvehanede okunmasını Sultan'a jurnallemekle, aslında farkında olarak veya olmayarak Jöntürklerin savundukları fikirlerin Abdülhamid yönetimi için zararlı olduğunu ve halkı yönetim karşısında isyana teşvik edebileceğini iddia etmektedir. Karasu'nun bu ifadeleri, dolaylı olarak Jöntürklerin savundukları fikirleri zararlı olarak nitelendirmekte ve Sultan'ın bunlara karşı tedbir almasını istemektedir. Karasu'nun bir diğer jurnaline göre Sergi-i Umumiye'ye gitmek bahanesiyle yola çıkan Tabib Rıfat ve Mehmet Aziz Efendilerin gerçek niyetlerinin seyahat etmek olmayıp, Avrupa'daki *"erbabı fesâda"* katılmak olduğunu düşündüğü için, bunlara *"müsaade"* edilmemesi gerektiğini yazmıştır. Emanuel Karasu'nun bu jurnali ilk iki jurnalden çok farklı bir özelliğe sahiptir. Kendisi burada, umumi sergiye gitmek için yola çıkan şahısların aslında Avrupa'daki "erbâbı fesâda" katılmak olduğunu ve bunlara müsaade edilmemesi gerektiğini Sultan'a ihbar etmiştir.[211] Bu jurnalde Karasu, kendi arkadaşlarını fesat ehli ve bozguncu olarak tanımlamış ve gammazlamıştır.

Karasu'nun çok daha farklı bilgileri ihtiva eden son jurnaline göre *"hükümdârın aleyhindeki"* anarşistlerden Viçino'nun liderliğinde birkaç kişinin *"bilâ-mâni diyâr-ı ecnebiyeden"* Selanik'e gelerek, 19 Ağustos'a kadar polis nezaretinden kurtularak, İstanbul'a girebilmek için vesile aradıklarını bizzat kendi araştırmaları sonucunda öğ-

[211] *Aynı makale*, s.184.

Levent Şahverdi Arşivi

renmiştir. Ayrıca söz konusu olan anarşistlerin yakalanmasının ardından yapılacak bir tahkikât neticesinde, bunların *"hüviyetleri ve muzmerlerinde merkuz olan habâsetleri güneş gibi tezâhür"* edeceğini de sözlerine eklemiştir. Karasu bu şekilde, Jöntürkleri veya savundukları fikirleri ihbardan ziyade İstanbul'a girmek isteyen ve Sultan'a karşı veya İstanbul'da diğer hedeflere yönelik yapılabilecek kaynağı yabancı olan muhtemel anarşist eylemlere karşı merkezi ikaz etmektedir.[212] Karasu, yaşamı boyunca iktidarın nimetlerinden faydalanmayı bilmiştir. Bir yandan sırtını masonlara dayamış, bir yandan Sultan II. Abdülhamid'e jurnaller vererek rahat bir yaşam sürmüştür. Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid yönetiminin uzun sürmeyeceğini anlayıp Jöntürk hareketine destek vermiş ve bunun karşılığını üç kez milletvekili seçilerek almıştır.[213]

Sultan II. Abdülhamid'in Hanedan Üyeleriyle İlişkileri Nasıldı?

Sultan II. Abdülhamid, kardeşlerinden en çok Vahdettin'i sever, Sultan Reşad ve ağabeyi V. Murad'dan pek hoşlanmazdı.[214] Bunda, Vahdettin'in kendisinin yerine tahta geçme ihtimali bulunmaması ve yaptığı hafiyelik hizmeti etkili olsa gerektir. Süleyman Kani İrtem, Sultan II. Abdülhamid'in şehzadelerin durumu hakkında kendisine jurnaller veren Vahdettin'e pek iltifat ettiğinden, onu her gelişinde huzuruna kabul buyurduğundan, Vahdettin'in de hafiyelik hizmeti karşılığında her ay yüksek ödenek aldığından bahsetmektedir.[215]

İsmail Müştak Mayakon da Vahdettin'in Sultan II. Abdülhamid'e jurnalcilik yaptığını şöyle anlatmaktadır:

> *"Sultan Hamid'in sık sık görüştüğü ve fazla teveccüh gösterdiği yegane şehzade, Vahdettin idi. O zaman Yıldız Sarayı'nda adına* ***Hanedan Jurnalcisi*** *denilen Vahdettin gerek kendi adamları, gerekse saraylar arasında mekik gibi iş-*

---

[212] *Aynı makale*, s.184.
[213] Açık, *a.g.t.*, s. 43.
[214] Açık, *a.g.t.*, s.40.
[215] İrtem, *a.g.e.*, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

leyen kadınları vasıtasıyla Hanedan hakkında malumat alır, bunlardan işe yarayanları padişaha arz ederdi. Filhakika Sultan Hamid'in kendi öz evlatlarından bile uzak yaşadığı göz önüne getirilecek olursa Vahdeddin'in her saraya gelişinde huzura kabul olunması, başka suretle tevile imkan bulamaz. ***Vahdeddin'i bilenler de icabında milleti düşmana teslim etmekten çekinmeyen bu sefil adamın, iki üç akrabasını jurnal etmekte zerre kadar tereddüt göstermeyeceğini kabul ederler.***"[216]

Yine İrtem'den edindiğimiz bilgilere göre Abdülhamid, bütün şehzadelerin saraylarında ve dairelerinde gözetleme memurları bulunduruyordu. Şehirde dolaşamayan şehzadeler araba ile Yıldız parkında yahut köşklerin etrafında, köy ve kırlarda gezebilirlerdi. Ramazanda camilere giderlerse de halkla görüşemezlerdi. Rumeli tarafında oturanlar Anadolu sahiline, Anadolu tarafındakiler de Rumeli sahiline geçemezlerdi. Bu yasak, yalnız denizciliğe meraklı olan Tevfik Efendi için geçerli değildi. Şehzadelerin lalaları efendilerinin gittikleri yerleri Sultan II. Abdülhamid'e bildirmekle mükelleftiler.[217] Abdülhamid, şehzadelerden Yusuf İzzettin Efendi'nin Paris'teki İttihatçılardan Bahaeedin Şakir Bey'le görüştüğünü düşünüyordu. Bu nedenle gözetim altında tuttuğu Yusuf İzzettin Efendi'nin Zincirlikuyu'daki köşkünün karşısına bir karakol yaptırmıştı.[218] Çok sıkı gözetim altında tutulan şehzadelerden biri de Sultan Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi idi. Mabeyn katiplerinden Hakkı Bey, İsmail Müştak Mayakon'a yolda rastladıkları şehzadeyi gösterip, *"İşte, Selahaddin Efendi budur."* dedikten sonra şu sözleri söyleme gereği duymuştu: *"Aman ne ben söylemiş olayım, ne sen işitmiş ol."*[219]

Sultan II. Abdülhamid, hoşlanmadığı iki kardeşinin isimlerinin kullanılmasını bile yasaklamıştı. Murad yerine Mir'ad, Reşat yerine

---

[216] Mayakon, *a.g.e.*, s.109.
[217] İrtem, *a.g.e.*, s. 95.
[218] Mayakon, *a.g.e.*, s.108.
[219] Mayakon, *a.g.e.*, s.109.

Levent Şahverdi Arşivi

Neşet isimleri kullanılırdı.[220] Halit Ziya Uşaklıgil bu konudan söyle bahsetmektedir:

> *"Reşat Efendinin sade kendisinden, gölgelerinden değil, adından bile ürkülürdü. Abdülhamît böylece adlarından ürkülen iki birader arasında idi; ne Murad, ne Reşat denebilirdi, hattâ kendi adından bile ürkülürdü. Hamitler, Hamdi ya da Hâmit olmuştu, Murad'lar Mir'at, Reşat'lar Neş'et adlarını almışlardı; o tarihlerde sicille Hamit, Murad, Reşat adlarıyla yeni doğmuş çocuk kaydedildiği belki hiç olmamıştır."*[221]

Murad ve Reşad isimlerinin yasaklanma sebebini anlayabiliyoruz, peki Hamid ismi neden yasaklanmıştı? Bu sorunun cevabını Süleyman Kani İrtem'den dinleyelim:

> *"Mesela Hamit isimli bir cani için bile olsa 'alçak ve katil Hamid' denilemezdi. Ahlaken düşkün yahut siyaseten merdut adamların Hamid ve Sultan II. Abdülhamid diye yadedilmesine hiç tahammül edemezdi. Haydarpaşa hastanesi sertabibi bir gün İstanbul tarafında bulunduğu sırada, nöbetçi zabiti Kolağası Süleyman Efendi hastalardan Hamit isminde birinin delirdiğini bildirerek ne yapılmak lazım geleceğini telgrafla sertabip paşadan istizah eder. Sertabip de, deli Hamit'in tımarhaneye sevki cevabını verir. Bu cevap hemen jurnal edilir. Deli Hamit tımarhaneye gönderilir. Sultan II. Abdülhamid bu saygısız (!) sertabibi derhal nefyettiği (sürdüğü) gibi Kolağası Süleyman Efendi'yi de Medine'ye gönderir."*[222]

Sultan II. Abdülhamid'in özellikle o zamanlar veliaht olan Sultan Reşad üzerinde büyük baskı uyguladığı inkâr edilemez bir gerçektir. Sultan, Reşad Efendi'nin bir baskınla deniz tarafından aşırılarak tah-

---

[220] Açık, *a.g.t.*, s.40.
[221] Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 1969, s. 439.
[222] İrtem, *a.g.e.*, s.94.

Levent Şahverdi Arşivi

ta çıkarılması ve ansızın ona biat olunması ihtimalini daima göz önünde bulundurduğu için, Beşiktaş Sarayı'nın deniz kısmını çok sıkı gözetime tabi tutardı.[223]

İsmail Müştak Mayakon, Sultan II. Abdülhamid'in gözündeki Reşad Efendi figürünü şöyle tanımlamaktadır:

> *"Sultan Hamid devrinin tarihinde Reşad Efendi başlı başına bir fasıldır ve diyebilirim ki fasılların en mühimidir. Çünkü Sultan Hamid'e göre veliaht demek, tahtın arkasında gizlenen ve onu bıçaklayıp yahut herhangi bir surette bu tahttan atıp onun yerine geçmek isteyen bir adam demekti. Onun birçok düşmanlarına mükabil bir tek rakibi vardı, o da Reşad Efendi idi. Bütün düşmanları onun hayatına kast ettikleri için bu düşmanların en başında Reşad Efendi'yi görüyordu. Çünkü düşmanları muvaffak olursa tahta Reşad Efendi geçecekti. Binaenaleyh içerde ve dışarda ne kadar düşman varsa hepsi Reşad Efendi hesabına çalışıyorlar demekti. Kafasının içinde, gözünün önünde, gündüzün hülyasında, belki de geceleri rüyasında Reşad Efendi fikri sabit olmuştur. O kadar ki, Reşad ismini işitmeye bile tahammülü kalmamıştı. Bütün Reşad adlıların Neşet diye yazılması bundan dolayıdır. Nasıl ki, Murad'lar Mir'at olmuştu."*[224]

Sultan II. Abdülhamid'in bu düşüncesini abartılı bulan Mayakon şöyle devam etmektedir:

> *"Peki, Sultan Hamid'in bu düşüncesi, bu kanaati, bu kini yerinde bir şey miydi? Reşad Efendi hakikaten Osmanlı tahtına bir an evvel geçmek için entrika yapan, dahilde ve hariçte kendine taraftar kazanmaya çalışan bir prens mi idi? Hayır, hiç de böyle değildi? Gerçi Reşad Efendi'nin yüreğinde bir saltanat sevdası yaşadığı kabul olunabilir, hatta bazı mensuplarının padişah adamı olmak arzusuyla bir takım gizli işlere karışmış olmaları ihtimali de vardır. Fakat bizzat*

---

[223] Mayakon, *a.g.e.*, s.103.
[224] Mayakon, *a.g.e.*, s.99.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşad Efendi'nin bu kabil gizli tertibata girmiş olmasını akıl kabul edemez. Çünkü bir defa Reşad Efendi yaradılış itibariyle gevşek, enerjiden mahrum bir adamdı. Onun meyli, dünyadan ziyade ahirete idi. Son derece kaderci, ve mütevekkil bir ruhu vardı. Azim ve irade kuvveti çok zayıf idi. O vücut yürümek, kımıldamak, mücadele etmek, çarpışmak için değil, oturmak, murakabeye dalmak, uyuşmak, kaza ve kadere razı olmak için yaratılmıştı."[225]

O dönemde Reşad Efendi ile bırakın görüşmek, bulunduğu yerin yakınından geçmek bile çok tehlikelidir:

"Öyle olmuştu ki, Reşad Efendi'nin takipçileri ve mensuplarından, tıpkı bir uyuzdan ve bir vebadan kaçar gibi kaçmak hayati bir zaruret haline gelmişti. Reşat Efendi'yi saltanat makamında gördüğüm zaman otuz küsür yıllık baskıdan onu hala az çok zinde bulduğuma şaşmıştım. Bu adamcağızın çektiğine ne demir dayanırdı, ne de granit. Sultan Hamit, Reşad Efendi'yi o kadar yıldırmıştı ki saltanatının başlangıcından, Sultan Hamid'in ölümüne kadar tahttan indirilen Sultan Hamid'e karşı ihtiyat ve saygı içinde yaşamıştı."[226]

Reşad Efendi'nin göz hapsi altında nasıl bir hayat yaşadığını Süleyman Kani İrtem'den dinleyelim:

"Reşad Efendi, canı istedikçe Beşiktaş sarayındaki dairesinden arabaya biner, Zincirlikuyu'daki kendisine tahsis edilmiş köşke girer, akşama kadar orda durarak avdet eylerdi (geri dönerdi). Fakat saraydan çıkar çıkmaz Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın bir tarassut (gözetleme) memuru da beygirine biner, uzaktan 'büyük efendi hazretlerinin' arabasını takip eder, onun köşke muvasalatında hayvanını bir tarafa bırakarak tarassutta devam eylerdi, avdette de böyle ta-

---

[225] *Aynı eser*, s.99.
[226] Mayakon, *a.g.e.*, s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

kipte bulunurdu. Veliaht'ın hareket, gidiş ve dönüş saatleri bu memur tarafında Hasan Paşa'ya bildirilir, o da her defa Sultan II. Abdülhamid'e arz ederdi. Veliaht Zincirli köşkünden giderken civardaki süvari askeri karakolunca da muvasalat ve müfarakati (gidiş ve dönüşü) zapt ve kaydolunur, o akşam Padişaha bildirilir, Hasan Paşa'nın arzı bu suretle kontrol edilirdi. Veliaht sarayına hariçten kimse giremez, saray halkı da hariçle ihtilat edemezdi. Veliaht, Zincirli köşkünden başka köşklere gitmeye, Beyoğlu'nda Boğaziçi'nde tenezzüh eylemeye (gezmeye) mezun değildi."[227]

İsmail Müştak Mayakon da bu konuda İrtem'le aynı fikirdedir:

"Karadan, denizden, içerden dışardan cins cins, derece derece muhasara kordonlarıyla kuşatılan Beşiktaş Sarayı'nın artık bir hapishaneden, Reşad Efendi'nin de bir iki saat nezaret altında dolaşmasına müsaade edilen bir mahpustan farkı yoktu. Abdülhamid'in en sadık ve mutemet adamlarından Müşir Hasan Paşa'nın idaresinde tevdi edilen bir Beşiktaş muhafızlığı sağda Sultan Murad'ın oturduğu Çırağan Sarayı'nı, solda Veliaht Dairesini'ni tarassuda memur idi. Ali Suavi Vakası'nda yararlılığıyla Sultan Hamid'e kendini tanıtmış olan Hasan Paşa bu meselelerde şakaya yahut merhamete gelir adamlardan değildi. Deliliğinden dolayı hal edilen Sultan Murad'ın aklını başına getirmemek, Veliaht olduğu için saltanat makamına göz koyan Reşad Efendi'yi tek başına bırakmak, işte Hasan Paşa'nın polisleri, jandarmaları, gizli, açık sürü sürü hafiyeleri hep buna çalışırdı. Sultan Reşad Çırağan Sarayı'nın bahçesine bile çıkamazdı. Reşad Efendi yalnız Balmumcu Çiftliği'ne gidebilirdi. Ancak Sultan Murad git gide bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Millet onu unutmuştu. Bahusus (özellikle) hazır el altında akıllısı varken deliye bel bağlamak uzak bir ihtimaldi."[228]

---

[227] İrtem, *a.g.e.*, s. 107.

[228] Mayakon, *a.g.e.*, s.100-101.

Levent Şahverdi Arşivi

Yalnız Veliaht Reşad Efendi değil, ona yakın isimler de sıkı takip altındaydılar. İrtem'in aktardığına göre, veliaht dairesinden hiç kimsenin Yıldız'a ayak basmasına müsaade edilmezdi. Bunlar aforoz edilmiş gibiydiler, kimse kendileriyle temas ve münasebette bulunmazdı. Saray adamlarının bunlara selam vermesi kendilerine akla gelmez akıbetler hazırlardı. Reşad Efendi'nin adamlarından birine yolda rastlamak bile bir bela idi. Ağız açtırılmaz, sebep anlatmaya vakit bırakılmazdı. Reşad Efendi'nin Beyoğlu'ndaki terzisinin dükkanına bile gidenler şüpheli diye takip edilirlerdi.[229]

Abdülhamid'e bağlı hafiyeler Veliaht Reşad Efendi'nin nerelere gittiğini, kimlerle hangi sıklıkla görüştüğünü, hatta kimlerle selamlaştığını bile günü gününe Sultan II. Abdülhamid'e rapor ederlerdi.

Bu konuda verilen bazı jurnaller şu şekildedir:[230]

"Salı günü Reşat Efendi hazretleri kupa arabasiyle saat dörde çeyrek kalarak Akaretlerden Nişantaşı yoliyle hareket ederek ve akşam saat onikiye beş kalarak fayton ile aynı yoldan daire-i âlilerine geldikleri ve Kemaleddin Efendi hazretleri dahi bir tarafa hareket etmediği maruzdur. Ol babda emrü ferman şevketmeap efendimiz hazretlerinindir.

Tüfekçi Kulları İbrahim Edhem, Yusuf Haydar"

***

"Neşet Efendi (Reşat) bugün Ihlamur tarikiyle Zincirliye gidip akşamüstü Nişantaşı tarikiyle avdet esnasında Sadrazam Paşaya tesadüf edip selâm vermeden geçmişler iseler de badehu damadı yaveran-ı hasreti şehriyarilerinden Mehmet Âli Beye tesadüf edip selâmlaştıkları, sadrı esbak Said Paşa bugün mahdumu ile beraber konaklarından çıkıp araba ile Taksimde Yunan kançıları karşısında Liyon Rozental nam mefruşat mağazasına girip on dakika kadar durduktan sonra çıkarak Şişli ve Darülaceze caddeleri yolu ile avdet etmekteler iken inşa edilmekte olan Bulgar mektebi önünde dahi

[229] İrtem, *a.g.e.*, s.106.
[230] Demiroğlu, *a.g.e.*, s.36-42.

Levent Şahverdi Arşivi

araba ile on dakika tevakkuf ettikleri ve hini avdetlerinde Neşet Efendiye tesadüf etmişler ise de selâm verdikleri görülmediği memur kullarınızın ihbarı üzerine maruz.

Yaveri Hususî Hazreti Şehriyarileri Süvari Mirlivası Abdi Memlükleri Çerkeş Mehmet."

***

"Bu gece saat üç kararlarında şehzade-i civanbahtan devletlü necabetlû Reşat Efendi hazretlerinin baltacılarından Abdul Ağa Nişantaşı cihetinden gelip Şişlide vâki Osman Beyin gazinosuna giderek bir masa başına oturduğu sırada Bahriye Kolağalarından rifatlû Haydar Bey sivil elbise ile mezkûr gazinoya gelip müşarünileyh hazretlerinin baltacısı Abdullah'ın yanına oturup başbaşa vererek yarım saat görüşüp sonra Haydar Bey kalkıp Nişantaşı cihetine gittiği, yirmi dakika sonra aynı yoldan Sadrazam devletlû fahametlû Halil Rifat Paşanın kahvecibaşısı Osman Ağa gelip gazinoyu mezkûrda doğruca Baltacı Abdullah Ağanın yanına oturup yarım saat görüşüp sonra mümaileyh Haydar Bey gelip yine Baltacı Abdullah Ağanın yanına otururak bunların her üçü başbaşa verip hafi surette saat beşbuçuk kararlarına kadar görüşüp badehu kalkıp ayrı ayrı Nişantaşı cihetlerine gittikleri arzolunur, ol babda.

Mehmet Mişalettin, Süleyman Saim."

***

"Reşat Efendinin mahdumu Ziyaeddin Efendi bu gün saat sekiz buçuk raddelerinde Ihlamur ve Şişli tarikiyle zincirlikuyu cihetine giderek saat on bir buçuk raddelerinde Nişantaşı ve Maçka tarikiyle Beşiktaşa avdet eyledikleri, müşarünileyhin diğer mahdumu Necmettin Efendi saat onbir buçuk raddelerinde Zincirlikuyu cihetinden gelip Nişantaşı ve Ihlamur tarikiyle Beşiktaş'a gittiği, Reşat Efendi adamlarından Mehmet Ağa bugün saat dört raddelerinde Galata'da Gömlekçi Bertakyan'ın dükkânında on dakika durduktan sonra Beyoğlu'nda Pazar Alman mağazasına azimet ve bir paket eşya alarak yine Galata'da gömlekçi Bertak-

Levent Şahverdi Arşivi

yan'ın dükkânına uğrayıp bir sandık alarak Beşiktaş cihetine gitmiş olduğu, müşarünileyhin adamlarından Haremağası Şemseddin Ağa saat altı buçuk raddelerinde Galata'da Tünel caddesinde tuhafiyeci Budak'ın dükkânından bir paket ile Beşiktaş cihetine gitmiş olduğu ve Kemaleddin Efendi adamlarından Mustafa Ağa saat sekizde Galata'da eski Voyvoda caddesinde İtalyalı İmmetini'nin dükkânından bir sandık maden suyu ile Beşiktaş cihetine gitmiş olduğu maruzdur ferman.

Beyoğlu Mutasarrıfı."

***

"Bab-ı Seraskeri'de İkinci Alay Mızıkası'nda Serçavuş olduğu ifadesinden anlaşılan Bolulu Ali bin Durmuş çarşamba günü saat dokuz raddelerinde Reşat, Kemaleddin Efendilerin Kuşhane mutfağına girerek bir çeyrek sonra çıkıp Beşiktaş'a doğru gelir iken o civarlarda bulundurulmakta olan zabıta-i acizi memurları tarafından takip olunarak görülmüş ve kendisi zabıtaca alıkonulduğundan hakkında olunacak muamelenin arz ve istiğzanına cüret kılınmıştır, ferman.

Beşiktaş Polis Memuru Hasan
(Meşhur Yedi Sekiz Haşan Paşa)"

***

"Bugün Reşat Efendi Zincirlikuyu'daki kasrına gelmediği gibi başka kimsesi dahi gelmemiştir. Müşarünileyhin köşküne yüz elli adım mesafede bulunan Almanya tab'asından mösyö Kılacmm mandırasına Çobançeşmesinden getirtmekte olduğu su arabalarının her birerleri üzerine Alman bandırası rekzedildiği halde Şişli cihetinden gelerek Zincirlikuyu caddesinden geçerek civarı mezkûr mandırasına götürmekte olduğundan mezkûr bandıralarının keşidesinin sebebi arabacılardan sual edildikte merkum Kılacı tarafından diktirildiği cevabını verdikleri berayi malûmat arzolunur.

Tüfekçi Kulları Osman Nuri, Mehmet Ramiz."

***

Levent Şahverdi Arşivi

"Devletlû necabetlû Reşat Efendi hazretleri bu gün saat dördü beş geçerek Maçka tarafından Nisantaşı'na kadar yürüyerek Şişli cihetine gelmişler, saat on ikiye yirmi kala dönerek Maçka tarafına gitmiştir. Müşarünileyhin avdetinde Teşfikiye camiinin alt tarafında Maçka tarafından gelmekte olan Şûrayı Devlet Reisi Said Paşaya tesadüf etmiş ise de selâm, verildiği görülmemiştir.

Tüfekçi Kulları İbrahim."

***

"Şehzade Reşat Efendinin Galatadaki kuyumcusu Konstantara'nın dükkânını tarassuda memur Seyit Efendi kulları tarafından şimdi gönderilen jurnalin ehemmiyetine binaen manzuru şahaneleri buyurulmak üzere leffen arz ve takdim eylerim. Fikri kasiri bendegâneme kahr ise şehzade Reşat Efendi ya, bu günlerde birisi ile muhabere etmek istiyor, yahut Tahtaburnu'ndan para istikraz edeceği maruzdur, ferman.

Yaveri Hususi Hazreti Şehriyarîlerinden Piyade Miralayı Abdı Memlükleri Ahmet Fehim"

Hafiyeler, kadın hanedan üyelerini de adım adım takip ederek Sultan II. Abdülhamid'e jurnaller veriyorlardı. Bu jurnallerden bazıları:[231]

"Cemile Sultan hazretlerinin dünkü gün kerimesi Fatma Sultan hanımefendiyle Beşiktaş'a azimet ve akşam üzeri Paşalimanı'ndaki sahilhaneye avdet ettikleri maruzdur, ol babda.

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi."

***

"Devletlû ismetlû Cemile Sultan hazretlerinin bu gün saat beş raddelerinde Erenköyündeki köşkünden Üsküdar iskelesine gelerek Şirketi Hayriye vapuru ile Beşiktaş'a azamet ve akşam üzeri avdet eylediği maruzdur, ol babda.

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi"

---

[231] Demiroğlu, *a.g.e.*, s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

***

"Küçük Çamlıca nizamiye karakolhaneleri civarındaki sayfiyelerinde ikamet buyurmakta oldukları devletlû ismetlû Nadme Sultan hazretlerinin kethüdası kulları mezkûr karakolhaneleri zabiti kullarına müracaatla köşkleri ve civarı haricinde devriye tarikiie efradı şahanelerinin gezdirilmesini ve yabancı bir kimseye tesadüf olunduğu halde derdest edilmesini ifade ve beyan eylemiş olduğundan bu babda ne veçhile hareket olunacağının emrü işarı...

Yaveri hazreti şehriyarilerinden Üsküdar ciheti kumandanı ferik kulları Ali Şâmil"

Jurnalcilik Toplumda Nasıl Bir Etki Yarattı? Asılsız Jurnaller Ne Gibi Mağduriyetler Yaşattı?

Jurnalciliğin kârlı bir meslek hâline gelmesiyle birlikte devletin en yüksek tabakasındaki kişilerden tutun, en alt tabakasındaki sıradan vatandaşa kadar birçok kişi jurnalci olmuştur. Herkesin herkesi ihbar ettiği, şahsi husumeti bulunduğu kişiye iftira atmaktan geri durmadığı bu ortamda, kimsenin kimseye güveni kalmamıştır. Nüfuz, kudret, yüksek mevki, nişan, atiye ya da para, pul şöhret sahibi olmak isteyen, hoşlanmadıkları kişiler hakkında uydurulmuş iftiralar, fesat, yalan dolu arizalar vermişlerdir. Kendilerini değerli olarak göstermek isteyen birçok kişi mesleği hafiyelik olmasa da saraya çok sayıda jurnal göndermişlerdir.[232] Birinden intikam almak isteyen, hoşlanmadığı bir durumu bertaraf etmek isteyen, verilen cezadan kurtulmak isteyen, geçim sıkıntısından kurtulmak isteyen veya hiçbir amacı olmadan sırf macera yaşamayı isteyen herkes jurnal yazar hâle gelmiştir.[233] Emre Gör, jurnallerin ve jurnalciliğin Osmanlı toplumunda nasıl bir etki ortaya çıkardığını anlamak için döneme şahit olmuş devlet adamları ve yazarların beyanlarına bakmanın yeterli olduğunu söylemekte ve Ahmet Reşit Rey'in şu sözlerini örnek gös-

[232] Haydaroğlu, *a.g.m.*, s. 111.
[233] Şeber, *a.g.m.*, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

termektedir: *"Sultan Hamit'in devr-i saltanatını karartan ve halkı kendisinden soğutan illet jurnalcilikti. Hafiyelik ve jurnalcilik bu dönemde âdeta bir sanat hâline geldi. O sanata sâlik ve maharete mâlik olanlar, babaları, anaları, kardeşleri ve dostları hakkında bile okuyanı inandıracak tarzda jurnal verdiklerinden* ***her fert birbirinden şüphelenerek babanın evlâda, evlâdın babaya emniyeti kalmadı. Dostlar ve akraba ile buluşup görüşmek, müşkilleşti. Hakkında jurnal verilip de bir belâya uğramamak için herkes dilsiz oldu."***[234]

Mahmut Kemal İnal da her şeyde görülen baskının halkı son derece rahatsız ettiğini ve padişah muhabbetini kalplerden sildiğini, herkesin Sultan II. Abdülhamid'e husumet gösterdiğini ifade etmektedir.[235] Mabeyn Baştakibi Tahsin Paşa Jurnaller sebebiyle haklı veya haksız vükela, memurlar, yazarlar, halktan çok kimsenin canı yandığını; azillerin, sürgünlerin, hapisler ve gözaltıların birbirini kovaladığını söylemektedir. Sultan II. Abdülhamid genelde sürgün politikası uygulamış, jurnaller nedeniyle suçlu veya suçsuz birçok kimse değişik illere sürgün gönderilmiştir. Nizamettin Delilbaşı, sürgünler konusundan şöyle bahsetmektedir:

> *"Zavallılar hakkında hiçbir sorgu, sual ve tahkikat yapılmaz, suçlarının derece ve ehemmiyetine göre sürgüne, hapse yahut Taşkışlayı Hümayun'daki hususî divanıharpte muhakeme edilmek üzere kışla zindanına yahut meşhur Bekirağa bölüğüne tıkılırlardı. Sorgu filan yoktu. 'Şûyu vukuundan beterdir' (Bir şeyin dedikodusunun yapılması, onun gerçekleşmesinden daha kötüdür) hükmü karakuşiyl-emaznun gene tantuna (sürgüne) giderdi."*[236]

İsmail Müştak Mayakon, Abdülhamid Devri'nin en iğrenç yarası ve en çirkin yüz karası olan jurnalciliğin en bereketli ve feyizli toprağını Reşad Efendi meselesinde bulduğunu söylemektedir. Bu ne-

---

[234] Emre Gör, *a.g.e.*, s. 109-110'dan naklen; Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim-Yaptıklarım1890-1922*, İstanbul, 1945, s.10.
[235] Emre Gör, *a.g.e.*, s. 110'dan naklen; İnal, *a.g.e.*, s.C.III, s.1277.
[236] Delilbaşı, *a.g.e.*, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

denle öncelikle Sultan Reşad ile ilgili verilen jurnallerden dolayı yaşanan mağduriyetlerden bahsetmek uygun olacaktır. Mayakon sürgün yerlerini dolduranların yüzde sekseninin Reşat Efendi'yle münasebet jurnaliyle sürülenlerin oluşturduğunu ve mektepli, zabit, memur, genç ve hatta kadın olmak üzere nice nice insanların sorgusuz sualsiz sürüldüğünü söyleyerek kendi başından geçen şu olayı örnek vermektedir:

> *"Reşat Efendi siyaseti, İstanbul'da tam manasıyla terör siyaseti idi. Bu münasebetle kendi başıma gelen bir vakayı hikaye edeceğim. Yağmurlu bir akşam araba ile saraya geliyordum. Kabataş önlerinde karşı taraftan gelen başka bir araba, benim arabama fena halde çarptı. Çarpışma o kadar şiddetli olmuştu ki, kendimi güçlükle dışarı atabildim. Öteki arabanın da tekerleği fırlamıştı. Bize çarpan arabadan siyah sakallı, kara gözlüklü bir adam çıktı. İkimizde elbirliğiyle arabacılara çıkışmaya başladık. Biraz sonra ben başka bir arabaya atlayarak vazifeme geldim. O gece Başkatip Paşa beni yanına çağırdı. Hayırsever, fakat ciddi bir eda ile o günkü vakayı, o siyah sakallı, kara gözlüklü adamın Reşad Efendi'nin kilercisi olduğunu, bir tehlike atlattığımı, bu yüzden insanların sürülmek ihtimali de olabileceğini söyledi. Filhakika elinizde olmayan bu kabil hareket, başınıza bela getirebilirdi. Çünkü Reşad Efendi'nin yalnız kendisine değil, onunla bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, uzaktan veya yakından temas edenler hakkında da teftiş siyaseti takip olunuyordu. Bu siyasetin gözü kör, kulağı sağırdı. Buna çarpılmamak bir talih meselesidir."*[237]

Matbuat Müdürü Hafız Bey, Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik Paşa'yı konağında ziyaret etmek için bir araba tedarik etmişti. Bu gidiş gelişte her gün Veliaht Dairesi önünden geçmesi gerekiyordu. Hafız Bey'in arabacısı bir gün kahvede arkadaşlarına *"Bizim bey beni ne tekdir edebilir ne kovabilir."* diye övününce, arkadaşları sebe-

[237] Mayakon, *a.g.e.*, s.101.

Levent Şahverdi Arşivi

bini sormuşlardı. Arabacı, hemen her gün Veliaht Dairesi'nin önünden geçtiklerini, bir gün geçerken dizginleri bırakıp arabayı durdurması halinde *"Hıfzı Bey Veliaht Dairesi önünde arabasını durdurdu."* diye Sultan II. Abdülhamid'e jurnal gideceğini ve bu durumda Hıfzı Bey'in hapı yutmuş olacağını söylemişti. Bu söz ağızdan ağıza yayılıp Hıfzı Bey'e kadar gitti ama Hıfzı Bey arabacıyı kovmaya cesaret edemedi.[238]

Süleyman Kani İrtem'in aktardığına göre; bir gün saray bekçibaşısı Osman Ağa, bekçilerden Tahir'in Yıldız'dan Veliaht Dairesi'ne malumat verdiğini Sultan II. Abdülhamid'e arz etmiş, buna fena hâlde sinirlenen Sultan, soruşturmaya bile gerek görmeden Tahir'in memleketine gönderilmesi emrini vermişti. Ertesi sabah Tahir'in kapısına Beşiktaş zabıtasından iki polis memuru geldi ve ailesini evden çıkarmak istediler. Bu esnada Tahir'in karısı doğurmak üzereydi. Karda kışta bu imkânsızlık karşısında Nadir Ağa üç gün müsaade istese de Sultan II. Abdülhamid hiddet ve şiddetle sürgün emrini tekrarlamıştı. Tahir ve ailesi o zamanlar mavna adı verilen bir tekneye konulup, vapura gönderilmişlerdi. Kadın mavnada doğurup kanlar içinde baygın haliyle vapura çıkartılmış, çocuk ise soğuktan ölmüştü. İstanbul nüfus memurlarından Nail Bey, yaptığı işte kanunlara riayet edince, bu durumdan menfaati zarar gören birisinin "Nail Bey, Veliaht Reşad Efendi'nin cariyelerinden birinin kocasıdır." diye bir jurnal nedeniyle, ihbarın doğru olup olmadığı dahi araştırılmaksızın Limni'ye sürgün edilmişti. Ferit Paşa sadaretinde Van valisi olmuş mülkiye mezunu Reşid Paşa, karısı ölünce bir dostuna mektup yazıp, münasip bir hanım bulup kendisine vekaletle nikahlamasını istemiş; dostu da bu isteği yerine getirmiş bir kadın bulup vekaletle nikahlayarak Paşa'nın yanına göndermişti. Hafiyeler Yıldız'a Reşit Paşa'nın nikahlısının annesinin Veliaht Dairesi'ne gidip geldiğini jurnalleyince Reşit Paşa'nın görevden alınmasına dair irade çıkmıştı. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa araya girse de Reşit Paşa tekrar vali olamamış, mutasarrıflık yapmıştı. Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda oturan Reşad Efendi'nin kilercisi Sami Bey, cariye

[238] İrtem, *a.g.e.*, s.109.

Levent Şahverdi Arşivi

getirtmek bahanesiyle evinde toplantılar yapıldığı konusunda jurnallenince, Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey tarafında tutuklanmıştı. Yapılan soruşturmada Sami Bey'in evine ekmekçi ve sebzeci gibi esnaftan başka kimsenin gidip gelmediği anlaşıldı. Buna rağmen Sami Bey'in tutukluluğu devam etti. Hamdi Bey her cuma günü Sami Bey'in tutuklu bulunduğunu saraya, Başkatip Tahsin Paşa'ya aktarıyordu. Buna rağmen Sami Bey'in mahkûmiyeti iki yıl sürmüştü. [239]

Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa anılarında, Şehzade Reşad'ın Mevlevi tarikatına mensup olması nedeniyle Konya'daki Çelebi Efendi'nin ve bütün Mevlevilerin gözetim altında tutulduklarından bahseder. Bir Ramazan günü Konya Valisi saraya gönderdiği şifreli telgrafta, Konya Mevlevi dergâhının aşçıbaşısının İstanbul'a hareket ettiğini yazmış, Tahsin Paşa bir aşçıbaşının seyahati gibi basit bir meselenin şifreli telgrafla bildirilmesini hayretle karşılamıştır.[240] Reşad Efendi'nin isminin geçmesi bile istenmeyen sonuçlar doğurabiliyordu. Bir gün zavallının biri cebinde kibriti kalmadığı için vapurda karşısında oturan tanımadığı bir adamın sigarasını yaktığından dolayı jurnal edilmiş ve sorgusuz sualsiz sürülmüştü. Sürülme nedeni, sigarasını yakan adamın Veliaht Reşad Efendi'nin dairesinin hademelerinden biri olması idi.[241] Şeyhülislâm Cemalettin Efendi bir tarihte Viyana'dan bir avize getirtmişti. Avizenin faturası Reşad Efendi isminde bir komisyoncu adına düzenlenmişti. Bunu gören gümrük memurlarından biri bir jurnal yazarak, Veliaht Reşat Efendi'nin Viyana'dan bir avize getirterek Şeyhülislâm Efendi'ye hediye ettiğini arz etmişti. Cuma namazı sırasında Sultan II. Abdülhamid hiçbir lüzum ve münasebet yokken avizeden bahsedince durumu biraz anlayan Cemalettin Efendi, cuma selamlığından sonra avizeyi kâhyası ile Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmişti. Bunun üzerine Sultan kâhyayı yüksek bir atiyye ile mükâfatlandırmış, bunu duyan Cemalettin Efendi kâhyaya *"Bizim avize ışık verdi"* diye lâtife etmişti. Daha sonra yapılan tahkikatta avizenin Reşad isminde bir komisyoncu ta-

---

[239] İrtem, *a.g.e.*, s.108-110.
[240] Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 145.
[241] Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür I*, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

rafından getirildiği anlaşılmıştı. Tahsin Paşa, Veliaht Reşad Efendi ile münasebet şöyle dursun, onunla adaş olmak dahi caiz olmadığından Reşad adlıların *"Neşet"* diye çağrıldıklarının o devri idrak etmiş olanlar tarafından bilindiğini söylemekte ve şeyhülislamın Sultan Reşad gibi her hareketi gözetim altında tutulan birinin semtinden gelecek rüzgârdan bile korkarken, ondan hediye kabul etmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.[242]

Sultan II. Abdülhamid Devri ileri gelenlerinden ve eski hariciye nazırlarından Rifat Paşa'nın oğlu olup, kendisi de devlet ileri gelenlerinden sayılan, hatta bir ara Sadaret müsteşarlığında bulunmuş olan Rauf Bey, sevdiklerini, dostlarını Çubuklu'daki yalısına davet etmiş; yenilmiş, içilmiş, sohbet edilmiştir. Günün birinde, kapı komşularından birisi, "Rauf Bey'in yalısında Bab-ı Ali ileri gelenleri toplanıyor, geç vakitlere kadar müzakerelerde bulunuyorlar; bu toplantılar şüpheli görünüyor" diye bir jurnal verince bir gece yalı basılmış, ev sahibiyle birlikte misafirler Yıldız Sarayı'na götürülmüş ve soruşturma başlamıştır. Sorguya çekilenler arasında bulunan Sahip Efendi öylesine korkmuş, öylesine telaşa kapılmış ki daha ilk sorguda titreye titreye ve yemin ede ede, dili dolaşarak şöyle demişti: *"Hindi yedik, kaz dolması yedik... Kaz yedik, dolma yedik, başka bir bok yemedik..."*[243]

Sercerrah Emin Paşa Sultan II. Abdülhamid'e senelerce hizmet etmiş bir kişiydi. Sultan II. Abdülhamid ona birkaç kez kendisini hacamat ettirecek kadar güvenmektedir. Emin Paşa'nın yakınlarından birisi Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği jurnalde Emin Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'i zehirleyeceğini bizzat Paşa'nın ağzından duyduğunu yazınca Sultan II. Abdülhamid dehşete düşmüş ve Ragıp Paşa'yı jurnalin doğru olup olmadığı konusunu araştırması için görevlendirmiştir. Bu arada Emin Paşa Taşkışla'ya gönderilerek hapse atılmıştır. Tahkikat sonucunda müspet bir delil elde edilememesine rağmen Emin Paşa suçsuz yere bir sene hapis yattıktan sonra

---

[242] Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 148.

[243] Kudret,*a.g.e.*, s. 44; Semih Mümtaz S. , *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, 1948, s. 191-193

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum'a sürgüne gönderilmiştir.[244] 1907 yılında, Sultan II. Abdülhamid'e çeşitli dairelerde memurluk yapan Ömer Nuri, Naim ve Mehmet adındaki kişilerin Yıldız Sarayı'nı bombayla patlatacakları yönünde bir jurnal verildi. Güya bu kişilerden biri *"Bomba hazırdır, Saray kapısına kadar Nuri Bey götürürse kimse şüphe etmez."* demiş, hafiyelerden biri bunu işitmişti. Aslı olmayan bu jurnal sonucunda tutuklanan üç kişi hakkında Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey soruşturma yaptı. Sonunda yalan ortaya çıktı ancak bu şahıslar iki aydan fazla tutuklu kaldılar.[245] Haydarpaşa Hastanesi nöbetçi zabiti Kolağası Süleyman Efendi hastalardan Hamid isminde birinin delirdiğini bildirerek ne yapılması gerektiğini baştabipten sordu. Baştabip, deli Hamid'in tımarhaneye sevki yönünde bir cevap verdi. Bu cevap hemen jurnal edildi. Sultan II. Abdülhamid kendisine saygısızlık edildiği gerekçesiyle baştabibi sürdü, Süleyman Efendi'yi de Medine'ye gönderdi.[246] Sultan Murad'ın cenaze törenine rast gelen Yüzbaşı Faik Efendi'nin mendiliyle yüzünü silmesi, Sultan Murad için üzüldüğüne delil sayıldı ve verilen jurnal üzerine Faik Efendi tutuklandı. 44 gün tutuklu kaldıktan sonra rütbeleri söküldü, askerlikten de kovularak Fizan'a sürüldü.[247]

O dönemde asılsız jurnaller sonucu hapis yatan ve sürgüne gönderilenlerden birisi de Mustafa Kemal Atatürk'tü. Osmanlı'nın en buhranlı günlerini geçirdiği bir dönemde genç subay Mustafa Kemal Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyet rejimine karşı hürriyet fikrini savunuyordu. Harp Akademisini bitirdikten sonra tayin beklerken bu fikirlerinin Sultan II. Abdülhamid'in hafiyeleri tarafından fark edilmesi onun Suriye macerasını yaşamasına sebep olacaktı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, faaliyetlerini sürdürmek için kiraladıkları bir apartman dairesinde, daha önce okuldan atılan Fehmi isimli bir arkadaşlarının barınmasına izin vermişlerdi. Sultan II. Abdülhamid'in hafiyelerinden olan bu kişi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Padişah'a jurnalledi. Devamında yaşananlar için Metin Aydoğan'a kulak verelim:

---

[244] İrtem, *a.g.e.*, s.24.
[245] İrtem, *a.g.e.*, s.80.
[246] İrtem, *a.g.e.*, s.94.
[247] İrtem, *a.g.e.*, s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

"Tümü tutuklanır ve Taşkışla'da bodrum katındaki ünlü Bekir Ağa Bölüğü hücrelerine kapatılırlar. Suçlamalar ağırdır. Önce, 'Padişah'a bombalı saldırı üzerinde durulur', ancak gerçeğe dayanmayan bu suçlama çabuk düşer. Sonra toplantılar ve dergiler kullanılarak 'gizli örgüt suçlaması yapılır'. Tümünün ordudan çıkartılmasından, 'sürgün ve kalebentlikle cezalandırılmasından' söz edilir. Ancak, kanıtı olmayan bu suçlama da yerini bulmaz. İleri sürülen savlar, abartılmış varsayımlar durumundadır. Ayrıca Harp Akademisi Komutanı **Rıza Paşa**, *ağırlığını onlardan yana koymuştur. Bir süre sonra Genelkurmay'a götürülürler. Ordudan atılmamışlar ancak birbirlerinden uzak yerlere atanmışlardır. Onun atandığı yer Suriye'dir. Askerlik mesleğine başladığı anda, 'güven duyulmayan ve sürgün' bir subay olmuştur."*[248]

İngiltere'ye Karşı IRA Örgütünü Sultan II. Abdülhamid mi Kurdu?

Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı kısa adıyla IRA olarak bilinen İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nu kurduğu iddiası ortaya atılmaktadır. Herhangi bir kaynak göstermeden bu iddiaya yer veren bir tarih sitesinde şöyle denilmektedir:

"Bilindiği gibi Abdülhamit Han müthiş bir istihbarat ve teşkilatçılık kabiliyetine sahiptir. İşte Abdülhamit bu kabiliyetini kullanarak, İRLANDA KURTULUŞ ÖRGÜTÜ(İRA) kurar. Bizzat kendisinin önerdiği adamları ira'nın önemli yerlerine getirir. Teşkilatçılık ve istihbarat hakkında yardım eder. İngiltere kralının sabah kahvaltısında janbon ve şarap içtiği, hangi kitapları okuduğunu, kraliyet ailesinden bile saklanan bilgilere ulaştığı hesaplanırsa Abdülhamit'in kurucusu olduğu İRA'ya müthiş desteği olmuştur. İRA İngilizlerin içine sokulmuş bir nifaktır. 2.Dünya Savaşına gelindiğinde İngiltere, İRA yüzünden hareket edemez hale gelmiş ve onun Dünya hakimiyetinin sebebi olan Büyük ve Hint okyanusundaki sömürgeleri bir bir Japonların eline geçmiştir. Büyük Britanya, İngiltere olmuştur. İngilizlerde Osmanlının son dönemlerinde içimize nifaklar sokmuş-

[248] Metin Aydoğan, *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 2017, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

tur, bertaraf etmişizdir. Ama Abdülhamid'in oyunu bugün bile kurulu saat gibi çalışmaktadır. İngiltere halen İRA ile uğraşmaktadır."[249]

Prof. Dr. Vahdettin Engin, Sultan II. Abdülhamid'e yazılan bir mektuptan bahsederken IRA ile ilgili iddialara da değinerek şöyle demiştir:

"II. Abdülhamit'e 28 Haziran 1882 tarihinde New York'ta ikamet eden Daniel Shelley isimli bir Amerikalıdan ilginç bir mektup gelmişti. Mektupta Padişahın Yahudiler aleyhinde hareket etmesi, Müslümanlarla Hristiyanları birleştirerek 911 milyonluk bir tebaaya sahip olması, Papa ve Ruslarla anlaşması isteniyordu. Daha sonraki istek ise oldukça ilginçti. Hristiyan köpekleri olan İngilizlere karşı İrlandalıları koruyun diyordu. (BOA, Y.PRK.TKM, no.4/93). Söz konusu mektubun İngiliz düşmanı bir İrlandalı tarafından yazıldığı aşikardır. Burada ilginç olan Padişah'tan İrlandalılar için yardım talep etmiş olmasıdır. II. Abdülhamid'in İRA'yı kurduğu şeklinde çeşitli vesilelerle ortaya atılan bir iddia vardır. Söz konusu iddia muhtemelen, böyle bir talebin mevcut olmasında, dolayı buradan kaynaklanıyor olsa gerek. Yoksa II. Abdülhamid'in İRA'yı kurdurduğuna dair hiçbir bilgi veya belge yoktur."[250]

Yeniakit gazetesinin haber sitesinde aynı konu *"Abdülhamid'in İngilizlere kurduğu bir asırlık oyun!"* başlığı altında işlenmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı oyunlar oynayan İngiltere'ye büyük bir oyun oynayan siyasi dâhi Sultan 2. Abdülhamid Han'ın, İrlanda Kurtuluş Örgütünü kurduğu ve bir asır boyunca İngiltere'nin başına bela ettiği yazılmıştır.

Haberin devamında Abdülhamit'in İrlandalılarla yakın ilişki kurduğundan bahsedildikten sonra IRA'nın kuruluşu şöyle anlatılmaktadır:

"1880 yılına gelindiğinde ise Abdülhamit Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nı kurdu. Bu önemli olay İrlandalıları da etkileyecekti. Abdülhamit'in kurduğu bu yapı onu yıkan İttihat Terakki Cemiyeti'ne mi-

---

[249] http://yakintarihimiz.org/sultan-abdulhamid-hanin-kurdugu-ira.html Erişim: 27.09.2017

[250] Vahdettin Engin, *Pazarlık*, İstanbul, 2010, s.24.

Levent Şahverdi Arşivi

ras oldu. Teşkilat-ı Mahsusa bu yapı üzerine kuruldu. Teşkilat-ı Mahsusa cemiyetinin kritik isimlerinden biri ise Kuşçubaşı Eşref'ti. Gençliğinde Abdülhamit'e muhalif olan bu yüzden Hicaz'a sürgüne gönderilen Kuşçubaşı Eşref ile Abdülhamit'in siyasi çizgisi İngiliz karşıtlığında birleşti. Abdülhamit Hicaz demiryolunu kendi kaynaklarıyla inşa ederken İngilizler bu yolun Müslümanları birleştireceğinden endişe etti ve bölgede karışıklık çıkarmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda bölge cepheye dönüşünce ünlü İngiliz casus Lawrence bölgede çıkarılan karışıklıklarda başrolü oynadı. Kuşçubaşı Eşref bizzat Lawrence ile mücadeleye tutuştu. Teşkilat-ı Mahsusa üyesiyken Hayber'de yaralı olarak İngilizlere tutsak oldu. Bu sırada Kuşçubaşı Eşref Lawrence'a tarihe not düşülecek bir cevap verdi: 'Lawrence, kazandığını sanıyorsun. Fakat henüz hiçbir şey bitmedi. Hükümetinin başına öyle sıkıntılar salacağız ki, iki Asır uğraşsanız bitiremeyeceksiniz.' Bazı tarihçilere göre Kuşçubaşı Eşref'in kast ettiği İrlanda bağımsızlık mücadelesinden başka birşey değildi. Bazı tarihçiler Kuşçubaşı Eşref'in de dahil olduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda İrlanda bağımsızlık mücadelesinde etkili olduğunu söylüyor. Eşref'in sözü bu iddiayı doğrularken Teşkilat-ı Mahsusa'nın İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun örgütlenmesinde önemli rol oynadığı tarihe not düşüldü."[251]

Görüldüğü üzere haberi yapan kişinin görüşü şöyledir:

Abdülhamid Yıldız İstihbarat Teşkilatını kurmuştur. Bunun devamı olarak Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştur. Kuşçubaşı Eşref Teşkilat-ı Mahsusanın bir fedaisidir ve Lawrence'a "*Hükümetinin başına öyle sıkıntılar salacağız ki, iki Asır uğraşsanız bitiremeyeceksiniz.*" diyerek IRA'yı kast etmiştir. Öyleyse IRA'yı kurduran Abdülhamid'dir.

Böylesi bir senaryo karşısında ne diyebiliriz ki? Neresinden bakarsak bakalım tutarsız, gülünç ve hayalperestçe bir yaklaşım. Şimdi konuyu hem Kuşçubaşı Eşref hem de Teşkilat-ı Mahsusa üzerinden değerlendirelim. Bir defa Kuşçubaşı Eşref veya Teşkilat-ı Mahsusa

[251] http://www.yeniakit.com.tr/haber/abdulhamidin-ingilizlere-kurdugu-bir-asirlik-oyun-88343.html Erişim: 27.09.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Abdülhamid'i aynı çizgideymiş gibi göstermek kesinlikle doğru değildir. Abdülhamid'in kuşçubaşılarından Mustafa Nuri Bey'in oğlu olan Kuşçubaşı Eşref, Padişah'ın sürgünlerinden nasibini almış, Kuleli Askeri Lisesinde okurken politikaya karıştığı gerekçesiyle sürgüne gönderilmiştir.[252] Avrupa ve Arabistan'da dolaşmış, İstanbul'a ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönebilmiş, daha sonra Teşkilat-ı Mahsusaya katılmıştır. Dolayısıyla Abdülhamid ile Kuşçubaşı Eşref'in arası iyi değildir. Haberde Teşkilat-ı Mahsusa'yı Abdülhamid'in kurduğu Yıldız İstihbarat Teşkilatının mirası üzerine kurulduğu yazılmıştır. Bu bilgi de tamamen yanlıştır. Burada adı geçen Yıldız İstihbarat Teşkilatı, önceki sayfalarda detaylıca anlatılan Teşkilat-ı Hafiye yani Hafiye Teşkilatıdır. Bilindiği gibi Hafiye Teşkilatı Abdülhamid rejimine muhalif kişileri, özellikle İttihatçıları büyük baskı altına aldığı için İttihatçılar hafiyelerden nefret etmektedirler. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yapılan İttihatçıların yaptığı ilk işlerden birisi de hafiyelik belasını kaldırmak olmuştur. 29 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla[253] Hafiye Teşkilatı lağvedilmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa ise Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Enver Paşa tarafından kurulmuştur[254] ve o tarihte tahtta Sultan Reşad vardır. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa İttihatçı fedailerden oluştuğundan bu teşkilatın kadroları arasına İttihatçıların baş düşmanları olan Yıldız hafiyelerinin girmesi mümkün değildir. Bu bilgilerden yola çıkarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Yıldız İstihbarat Teşkilatının mirası üzerine kurulmuş olmadığını, daha açık bir ifadeyle Abdülhamid'in bu teşkilat üzerinde doğrudan ya da dolaylı en küçük bir etkisinin bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sonuç olarak haberde verilen bilginin doğru olduğu kabul edildiğinde bile IRA'nın kurulmasına destek olanın Abdülhamit değil, İttihatçılar olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[252] Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998, s.191.
[253] Gör, *a.g.e.*, s,125.
[254] Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1996, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ALINAN DIŞ BORÇLAR VE DÜYUN-U UMUMİYE

Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması

Sultan II. Abdülhamid tarafından çıkarılmış bir kararname ile kurulan; bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan Türkiye'de alacaklı Avrupalı ülkeler temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulu eliyle yönetilen, Osmanlı dış borçlarının intizamla ödenmesini teminen Osmanlı hazinesinden tahsis edilmiş gelir kaynaklarını kullanan karma komisyona Düyun-u Umumiye Meclisi; bu meclisin yönettiği karma nitelikteki teşkilata da Düyun-u Umumiye İdaresi denir.[255]

Önceki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra yapılan Berlin Antlaşması'na Osmanlı dış borçları hakkında özel bir protokol eklenmişti. Buna göre Osmanlı borçlarının nasıl ödeneceği konusu müzakerelerle bir esasa bağlanacaktı. Görüşmelerin başlatılması için Osmanlı borç tahvillerini satın almış ülkelerin temsilcilerinin İstanbul'a davet edilmeleri kararlaştırıldı. Hükûmet, Ekim 1880'de alacaklı devletlere başvurarak ülkelerindeki Osmanlı borç tahvili almış kimseleri temsil edecek delegelerin İstanbul'a gönderilmesini istedi. Gelen temsilciler Osmanlı borç tahvili almış İngilizleri temsilen Dışişleri Bakanlığı eski müsteşarı Robert Bourke, Fransızları temsilen Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler

[255] Bedri Gürsoy, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1984, C. 40, S.1-4, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Dairesi eski genel müdür yardımcısı Mr. Valgrey, Avusturya Macaristanlı alacaklıları temsilen bu ülkenin eski Washington Büyükelçisi Baron Mayr, İtalyanları temsilen İtalyan Devlet Borçları Dairesi eski müdürlerinden Sinyor Marcardi idi. Osmanlı heyetinde ise iki Türk, dört gayrimüslim üye bulunmaktaydı. Taraflar 1880 yılı Eylül'ünde İstanbul'da ilk toplantısını yaptı. Çalışmaları bir buçuk yıl kadar sürdü. 1881'in Ocak ayında görüşmeler tamamlandı. Taraflar inceledikleri her konuda uzlaştılar ve anlaştılar. Karar oy birliği ile alındı. Sonuç Osmanlı Kabinesi aracılığıyla Padişah'ın onayına sunuldu. Hazırlanmış bu kararnameyi Sultan II. Abdülhamid bir fermanla onayladı. Karar hicri takvime göre muharrem ayında tasdikten çıkıp yürürlüğe konduğu için bu kararnameye sonradan Muharrem Kararnamesi adı verildi.[256]

Bu kararname ile Osmanlı borçlarının idaresi, yeni kurulan, yabancılarla ortaklaşa çalışacak olan bir yönetime, Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılıyordu. Bu idare Osmanlı'nın iç ve dış borçlarının idaresini devralacaktı. Bu idareyi, içinde Osmanlı ve yabancı üyeler bulunan bir karma yönetim kurulu yönetecekti. Düyun-ı Umumiye İdaresi, gelir-gider ve bütün hesapları için defter-i kebir denilen ve esas defter diye de anılan başka bir defter daha tutardı. Bu defterde, anılan borçların teknik bilgileri de bulunmaktaydı. İdarenin bu defteri Muharrem Kararnamesi'nin 17. maddesi 4. bendine göre tutması zorunlu olup her ay sonunda Maliye Nezaretine vermesi gerekliydi. Ayrıca defterin kesin hesaplarının yıl sonunda yine İdare tarafından Maliye Nezaretine verilmesi gerekiyordu. Bu defterin içinde 42 çeşit hesap bulunmaktaydı.[257] İdare 1881 yılından Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılıncaya kadar fiilen çalıştı. 1956'da Osmanlı borçları tamamen ödenip kaldırılana kadar Türk Maliyesi ve ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkisini gösterdi.[258]

"Düyun-u Umumiye İdaresi ve Kuruluşu, büyük şan ve şereflerle dolu Osmanlı tarihinin kara sayfalarından birini teşkil eder." di-

---

[256] Gürsoy, *a.g.m.*, s.19-20.
[257] Erdoğan Keskinkılıç, "Duyun-u Umumiye İdaresi", *Türkler*, Cilt:14, s.375.
[258] Gürsoy, *a.g.m.*, s. 20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

yen Prof. Bedri Gürsoy, bu idarenin zararlı ve az da olsa yararlı yönlerini şöyle sıralamıştır:[259]

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Zararlı Yönleri:

1- Düyun-u Umumiye İdaresi imtiyazlı kişi ve kurumların bulunduğu bir toplum içinde kuruluyordu.

2- Düyun-u Umumiye İdaresi Avrupa kapitalizminin ülke içine sokulmuş bir ileri karakolu idi.

3- Düyun-u Umumiye İdaresi emperyalizmin ajanı ve aracısıdır.

4- Düyun-u Umumiye İdaresi açıktan yapılamayanı alttan alta yürüten bir kurum idi.

5- Düyun-u Umumiye İdaresinin genelde Osmanlı Devlet yönetimi üzerinde, özel olarak maliyesi üzerinde bir yabancı denetimi kurduğu söylenir.

6- Düyun-u Umumiye İdaresi ve ona bağlı örgüt, zaman içinde, uluslararası politikanın bir oyun alanı hâline gelmiştir.

Düyun-u Umumiye İdaresinin Yararlı Yönleri:

1- Devlet itibarının iadesi.

2- Avrupa'dan sermaye akımı.

3- Eski Osmanlı borçlarının konsolidasyonu.

4- Etkin bir kamu yönetimi örneği vb.

Düyunu Umumiye İdaresinin Kurulmasından II. Meşrutiyet'e Kadar Yapılan Dış Borçlanmalar

Muharrem Kararnamesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Maliyesi bazı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Osmanlı Bankasından avanslar almıştır. Bu avansların birikmesi sonucunda dalgalı borç miktarının önemli miktarlara ulaşmasıyla hükûmet biriken kısa vadeli borçların sürelerini uzatmak için 29 Mayıs 1886 tarihinde

[259] Gürsoy, *a.g.m.*, s. 22-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Bankası ile Gümrükler Borçlanması Anlaşması imzalanmıştır.[260] Borçlanmaya karşılık olarak Bursa, Beyrut, Edirne, İzmir, Selanik vilayetlerinin gümrük gelirlerinin gösterilmesinden dolayı bu borçlanmaya "Gümrükler Borçlanması" denilmiştir.[261] 1888'de hükûmetin Almanya'dan satın aldığı mühimmat ve askerî malzemenin bedelinin ödenmesini amaçlayan ve Deutsche Bank'tan , %70 ihraç fiyatı, %2 itfa bedeli ve %5 faizle, 30.000.000 Alman markı (1 mark = 0,055 lira hesabı ile, 1.650.000 lira) tutarında sağlanan bu borçlanmaya da Düyun-u Umumiye İdaresinin yönetimindeki gelirlerden ağırlıklı olarak kara ve balık avı ruhsatname gelirleri karşılık göster-ildiğinden **"Balık Avı Borçlanması"**(Saydı Mahî İstikrazı) adı verilmiştir. Bu borçlanmanın safi hasılatı 1.155.000 lira tutmaktadır.[262] 1890 yılında Osmaniye İstikrazı denilen borçlanma sonucunda dalgalı borçların sürelerini uzatmak için yani kısa vadeli borca dönüştürülmesi için Osmanlı Bankası hükûmet hesabına 4.999.500 liralık tahvil çıkarmıştır. Faizi oranı yüzde 4 olacak olan tahvillerin itfa bedeli altı ayda 1/2'dir. Vadesi ise 41 yıl olarak belirlenmiştir. Tahviller Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca olarak çıkarılmıştır. Bedelleri 22 Türk lirası, 500 frank, 20 sterlin, 400 mark üzerinden ihraç edildi. Karşılık olarak Bursa, Karahisar, Karesi, Yozgat ve Kayseri aşarından sağlanacak 232.000 gümrük gelirlerinden 80 bin lira gösterilmiştir. Borç alınan fonların önemli miktarını hükûmet kısa vadeli borçların konsolidasyonunda kullanmıştır.[263] 1891 yılında konversiyon amaçlı bir borçlanmaya gidilerek, **Osmanlı Bankası ve Rothschild kardeşler** aracılığı ile sağlanan % 4 faizli 6.316.920 sterlin tutarındaki borcun 5.685.228 sterlin tutan safi hasılasının 4.285.630 sterlinlik büyük bir kısmı 1877 tarihli % 5 faizli, Millî Savunma Borçlanması'ndan henüz itfası yapılmamış tahvillerle değişti-

---

[260] Orhan Yıldırım, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2015, s.58; İ. Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi, İstanbul, 1964, s. 79.

[261] Kirkor Kömürcan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*. S. 85-86.

[262] Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara, 2009, s.85.

[263] Yıldırım, *a.g.t.* , s. 60; Sait Açba, *Osmanlı Devletinin Borçlanması*, Ankara, 2004, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

rilmiş, kalan 1.399.598 sterlinlik kısmı, o günkü rayice göre 2.663.000 liraya (safi 2.397.000 lira) tekabül etmektedir, ek borç olarak kullandırılmıştır.[264] Borcun ödeme süresi 60 yıldır.[265] Balcı ve Balcıoğlu'na göre 2 Mart 1981'de Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu borç anlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti yine borç sarmalı içerisine düşmüş ve hazine büyük bir yükümlülük altına sokulmuştur.[266] 8 Mayıs 1893'te Osmanlı hükûmeti bütçe açığını finanse etmek amacıyla Tömbeki Şirketi ile 1.000.000 sözleşme imzalamıştır.[267] 1894 yılında yine Rothschild-lerden 8.212.340 sterlin tutarında borç alınmıştır. %3,5 faizli olan bu borcun, geri ödeme süresi 61 yıldır, yani borçlanma 15 Ekim 1955'e kadar geçerli olacaktır. Borcun 61 yıl içindeki toplam geri ödemesi 20.084.189 sterlindir.[268]

1896 yılında da Girit isyanının gerekli kıldığı finansman ile doğu illerindeki Ermenistan ilişikli güvenlik giderlerini karşılamak maksadıyla Osmanlı hükûmeti, Osmanlı Bankasından %85 ihraç fiyatlı 3.272.720 lira tutarında ve ele geçen miktarı 2.717.000 olan bir borç almış, Aydın, Bursa ve Selanik ağnam resmi ile İzmir, Manisa, Afyon ve Denizli'nin palamut, afyon ve zeytin aşarı karşılık göstermiştir.[269] 1903 yılında Konya-Bağdat-Basra Körfezi demir yolu hattının yapımı dolayısıyla, Deutscht Bank ve Demiryolları Şirketi vasıtası ile "Bağdat I. Tertip Demiryolu Borçlanması" adı altında yapılmış 2.376.000 lira tutarında borç alınmıştır. Konya, Halep, Urfa aşarından 106.000 Osmanlı liralık bölümü karşılık gösterilmiştir.[270] 17 Eylül 1903 tarihinde imzalanan yeni borç sözleşmesi Osmanlı Bankası ile Fransız Comptoir Nationald'Escopte ve Fransız bankalardan oluşan bir grup ile yapılmıştır. Bu borca ilişkin tahviller 1904 yılında

---

[264] Özdemir, *a.g.e.* , s. 87; Rıfat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, Ankara, 1999, s.250.
[265] Sezai Balcı-Mustafa Balcıoğlu, Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu, Ankara 2017, s. 171.
[266] *Aynı eser*, s. 172.
[267] Yıldırım, *a.g.t.* , s. 61; Yeniay, *a.g.e.*, s.83-84.
[268] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.171.
[269] Özdemir, *a.g.e.*, s.88.
[270] Özdemir, *a.g.e.* ,s.88.

Levent Şahverdi Arşivi

ihraç edildiği için borçlanmanın adı 1904 borçlanması olmuştur.[271] Osmanlı Devleti 1904 yılında Almanya'dan askerî mühimmat alımı için anlaşma yapmıştır. Bir yıl sonra alınan mühimmatın ücretinin ödenmesi gerekmiş ancak Anadolu Şimendiferleri ile Alman Deutche Bank'a yapılması gereken borçların vadesi dolmuştur. Bu iki borcun ödemeleri birleşince mali yapı zor duruma girmiştir. Bunun üzerine Deutche Bank'la 17 Nisan 1905 tarihinde bir borç sözleşmesi yapılmıştır. Buna göre 2.640.00 lira borç para alınacaktır. Bu borca faiz oranı % 4, itfa bedeli yüzde 0,5 ve vade süresi 56 yıl olacaktır. Ordunun ihtiyaçları için sağlanan bu istikraz anlaşmasına askerî teçhizat istikrazı denilmiştir. Alınan borca karşılık, Düyun-u Umumiye İdaresinin tahsil etmekte olduğu askerî teçhizat resmi ile askerî teçhizat sandığına gümrük idarelerince verilen pay gösterilmiştir.[272]

[271] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 65; Açba, *a.g.e.*, s. 133.
[272] Yıldırım, *a.g.t.* , s. 65; Açba, *a.g.e.* ,s. 134.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE YAHUDİLERE FİLİSTİN'DE TOPRAK SATIŞI MESELESİ

Sultan II. Abdülhamid ve Yahudilerin Filistin'den Toprak Talebi

Yahudi halkı, İslam dininin ortaya çıkışından bin yıl önce sürüldükleri ve bir daha egemen olamadıkları İsrail topraklarına bir gün dönme arzusunu daima canlı tutmuştu. Bu vadedilmiş topraklara tekrar kavuşma tutkusuna daha sonraları Kudüs'ün tepelerinden biri olan Sion'a izafeten ***"Siyonizm"*** adı verilmiş ancak bu düşünce 19. yüzyılın sonuna kadar fiili bir girişim hâline dönüşmemişti. 19. yüzyılın ortalarına doğru İngiltere Filistin bölgesindeki Yahudilerin himayesi prensibini dış politikanın unsurlarından biri hâline getirmişti. Filistin'e yerleşmenin yolunu arayan bazı güçlü Yahudiler, İngiltere hükûmetince bir destek bulup hedeflerini gerçekleştirmenin peşindeydiler. Bu arada Osmanlı Devleti, mali açıdan büyük bir çıkmaza girmiş ve 1875 yılında iflas durumuna gelmişti. Yahudiler bunu şans olarak görmüşlerdi. Buna göre Osmanlı Devleti Filistin topraklarını satarak içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilirdi.[273] Kırım Savaşı'nda *London Times* muhabirliği de yapmış olan Laurence Oliphant, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türkleri desteklemişti. Tam bu yıllarda Filistin'de bir Yahudi vatanı kurulması düşüncesiyle ilgilenmeye başlayan[274] İngiliz Laurence Oliphant,

---

[273] Engin, *Pazarlık*, s. 21-22.

[274] Çiğdem Ör, *II. Abdülhamid Dönemi'nde İngiliz Kamuoyunda Filistin'e Göç Meselesi (1876-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

1879 yılında Osmanlı Devleti'ne sunduğu projeyle Filistin yakınlarındaki Belka sancağında büyük bir arazinin para karşılığında Yahudi yerleşimine açılmasını, buraya bir çeşit özerklik verilmesini, buranın güvenlik güçlerinin de Yahudilerden oluşturulmasını ve bütün bunların kurulacak bir şirket aracılığıyla yapılmasını teklif etti. Osmanlı hükûmeti, bu teklifi idari ve siyasi yönden sakıncalar taşıdığı, bölgeye Yahudi göçmen yerleştirip bunların kendilerini idare etmelerine izin vermenin hükûmet içinde hükûmet anlamına geldiği gerekçesiyle reddederken, Sultan II. Abdülhamid de 17 Mayıs 1880 tarihinde bu kararı onayladı. Böylece Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi meselesi geçici olarak kapanmış oldu. Bu sırada Avrupa'da hızlanan milliyetçilik hareketlerinin antisemitizm adı verilen Yahudi düşmanlığını da beraberinde getirmesiyle birlikte eskiden beri Yahudileri sevmeyen Avrupa ülkelerinde Yahudi aleyhtarlığı birden şiddetlenmeye başladı. Bünyesinde yaklaşık üç milyon Yahudi'yi barındıran Rusya'da da Yahudi aleyhtarlığı etkisi gösterdi. Yahudilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaktaydı. Yahudiler bulundukları şehirlerde Ruslardan ayrı olarak "getto" adı verilen yerleşim yerlerinde yaşıyorlardı. 1881'de Çar II. Aleksandr'ın öldürülmesiyle birlikte Yahudilere karşı yapılan saldırılardaki artış, bu insanların kitleler hâlinde Rusya'dan göçmesine neden oldu. Rusya'dan sonra Romanya ve Yunanistan'da da Yahudi düşmanlığı baş gösterdi. Yahudiler, kendileri açısından güvenli ülkeler aramaya başladılar. Göçlerin bir kısmı Osmanlı ülkesine oluyordu. Osmanlı Devleti başlarda Rusya, Romanya ve Yunanistan gibi ülkelerden kaçmak zorunda kalan Yahudileri sahiplenmiş ve çeşitli vilayetlere yerleşmelerine izin vermişti ancak bu ailelerin Filistin'e yerleşmesini istemiyordu.[275]

Aslen bir Macar Yahudisi olan Baron Hirsch, 1890 yılında 50 milyon frank sermayeli Yahudi Kolonizazyon Örgütünü kurmuştu.[276] Ofis kaydı İngiltere'de olan Yahudi Kolonizasyon Örgütünün kuruluş gayeleri şöyle sıralandı:

---

[275] Engin, *Pazarlık*, s. 22-23.
[276] Engin, *Pazarlık*, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

- Avrupa'dan ve Asya'dan göç eden Yahudilerin göçünü yönlendirmek ve onlara yardım etmek. Prensip olarak; herhangi bir özel vergilendirmenin ya da politik veya diğer engellemelerin öznesi durumuna geldikleri ülkelerden, dünyanın diğer ülkelerine doğru göç etmelerini sağlamak ve bu göçmenleri, Kuzey ve Güney Amerika'da tarımsal, ticari ve diğer amaçlara göre biçimlendirmek.
- Bağışla ya da diğer yollarla herhangi bir hükûmetten, devletten, yerel otoriteden, firmadan, birlikten ya da şahıstan, arazi, emlak, toprak elde etmek ya da satın almak veya dünyanın herhangi bir yerinde mal varlığı ya da toprak üzerinde hak elde etmek ya da satın almak.
- Avrupa dışında şirketin ilgilendiği herhangi bir yerinde, ticari, tarımsal ya da diğer türlerde yerleşimler kurmak ve oraları temizleyerek, ekerek, çevirerek, bitkilendirerek geliştirmek.
- Yol, demir yolları, tramvaylar, set yapma, sağlamlaştırma, telgraf, telefon, fabrikalar, dükkânlar, sinagoglar, ibadethanelerin diğer bölümleri, banyolar, eğlence yerleri, halk alanları ya da özel diğer alanların kurulması, sürdürülmesi, geliştirilmesi.
- İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Alman hükûmetleri ya da Amerikan hükûmeti ya da bunlardan birinin halk hisse senetleri ya da güvenliklerinde şirket operasyonu ya da harcamasına, yatırım ya da mal varlığına 4. memorandumda şirket nesnelerinin teşviki olarak başvurulabilir.
- Göçmenlerden para alarak, onlara yardım eden bir göç ajansı gibi çalışmak.[277]

Hirsch, yine 1890'da New York'ta Yahudi göçmenlere yardım amaçlı bir örgüt kurarak 12 milyon frank bağışta bulunmuştu 1891 yılında Osmanlı Devleti'nin çektiği mali sıkıntı sebebiyle paraya ih-

[277] Ör, *a.g.t.*, s. 60.

Levent Şahverdi Arşivi

tiyacı olduğu bir dönemde fırsatı değerlendirmek isteyen Hirsch, Yahudiler için Anadolu'da çok geniş topraklar satın almak ve burada bir Yahudi vatanı kurmak hususlardan ibaret olan çılgın bir proje ortaya attı. Osmanlı Bankası müdürü Sir Edgar Vensan'a dindaşlarının Rusya'da zalimce muameleye maruz kaldıklarını, buradan göçmek zorunda kalanlar için yeni bir vatan aramanın kendisi için bir vazife olduğunu söyleyerek Anadolu'da hazineye ait Osmanlı topraklarını satın alarak Yahudileri oralara yerleştirmek istediğini belirtti. Fakat bu teklif Osmanlı Devletince kabul edilmedi. Baron Hirsch, ertesi yıl tekrar şansını denedi. Bu sefer Frederik isimli Alman bir milletvekilini aracı koydu. Frederik ve Hirsch, Ankara'ya giderek Vali Abidin Paşa ile görüşüp Ankara vilayetinin topraklarının verimli olduğundan bahsettikten sonra, bölgeye Yahudi yerleşimi için valinin tavrını öğrenmeye çalıştılar. Vali Abidin Paşa'nın durumu İstanbul'a haber vermesiyle birlikte İstanbul'dan olumsuz cevap gelmesiyle birlikte Hirsch'in arzusu bu sefer de gerçekleşmemiş oldu.[278]

Sultan II. Abdülhamid ve Theodore Herzl

1895 yılından itibaren ise sahneye İsrail'in manevi kurucusu ve "Modern Siyonizm" kavramını hayata geçiren Dr. Theodore Herzl çıktı.

Theodore Herzl, 1860 yılında Macaristan'da doğdu. Hukuk eğitimi alan Herzl, meslek olarak gazeteciliği seçti. Fransız ve İngiliz gazetelerinde muhabirlik yaptıktan sonra kendisi gazeteler çıkardı. 1896'da yazdığı Yahudi Devleti isimli kitabı en önemli çalışması kabul edildi. Herzl'in gençlik yıllarından beri asıl gayesi dünyanın dört bir tarafına dağılmış olan Yahudilerin birlikte yaşayabilecekleri bir toprak bulunması ve bu topraklarda bir Yahudi devleti kurulmasıydı. Herzl, bu doğrultuda Dünya Siyaonist Organizasyonu ilk kongresini 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde yaptı ve toplantılar sonraki yıllarda da devam etti. Herzl, bu arada dünyanın herhangi bir yerinde Yahudiler için vatan toprağı bulabilmek için Avrupalı liderlerle temaslara başladı ve vaad edilmiş topraklar olan Filistin için çalışma-

[278] Engin, *Pazarlık*, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

lar yaptı. Herzl, o tarihte Osmanlı toprağı olan Filistin'de özerk bir Yahudi Devleti kurulması için toprak sağlayabilmek amacıyla 1896-1902 yılları arasında beş defa İstanbul'a geldi ve 17 Mayıs 1901'de Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edildi. 1904'te Avusturya'da ölen Herzl, Yahudi devletinin kuruluşunu göremedi. 14 Mayıs 1948 günü İsrail'in ilk devlet başkanı David Gurion, devletin kuruluş bildirisini Herzl'in büyük boy bir fotoğrafının altında okudu. Herzl'in kemikleri 1949'da Avusturya'daki mezarından İsrail'e getirildi ve büyük bir askeri törenle Kudüs'te kendi adının verildiği tepeye defnedildi.[279]

Herzl'in Avrupa'nın etkili isimleriyle temas kurmasına yardımcı olan kişiler bir Anglikan rahibi olan William Hechler ve Yahudi kökenli Polonyalı asilzade Philip de Newlinski idi. Osmanlı'nın içinde bulunduğu mali sıkıntı nedeniyle Filistin'den toprak satabileceğini düşünen Herzl, Sultan II. Abdülhamid'le temasa geçmek için Padişah'ın dostu ve güvendiği bir isim olan Newlinski'yi aracı tayin etmeye karar verdi. Abdülhamid'in Kudüs'te Yahudi yerleşimine asla izin vermeyeceğini söyleyen Newlinski; Herzl'in ısrarları sonucunda konuyu Padişah'a açmaya razı oldu. 1896 Haziran ayında Newlinski ve Herzl İstanbul'a geldiler. Sultan II. Abdülhamid, Herzl'i huzuruna kabul etmedi, yalnız Newlisnki ile görüştü.[280] 19 Haziran 1896'da gerçekleşen görüşmede Sultan II. Abdülhamid, dostu Newlinski'ye şunları söylemişti:

"Eğer Bay Herzl senin, benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış bile olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanlarıyla mahsuldar kılmıştır. O bizden ayırıp uzaklaşmadan, tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın askerleri birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muharebe meydanlarında kalmıştır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir. Türk milletinindir. Ben onun hiçbir parçasını ver-

[279] Engin, *Pazarlık*, s. 61-62.
[280] Engin, *Pazarlık*, s. 63-64.

Levent Şahverdi Arşivi

mem. Bırakalım Yahudiler milyarlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman Onlar Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat; yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem."[281]

Prof. Dr. Vahdettin Engin, Newlinski'nin bu görüşmede Sultan II. Abdülhamid'e Osmanlı'nın bütün borçlarını ödemeyi taahhüt etmiş olamayacağını çünkü o dönemki Osmanlı borçlarının değil Yahudi sermayedarların, büyük devletlerin bile bir defada karşılayamayacakları kadar yüksek olduğunu söylemekte ve olsa olsa normal yollardan bir miktar toprak satın alınması karşılığında ödenmesi öngörülen bir paradan söz edilebileceğini, bu nedenle yıllardır inanılan ve söylenegelen ***"Filistin karşılığında Yahudiler Osmanlı'nın borçlarının tamamını ödemeyi teklif ettiler, Sultan II. Abdülhamid ise reddetti"*** şeklindeki efsanevi söylemin gerçek olmadığını ifade etmektedir.[282] Engin, Sultan II. Abdülhamid'in İttihatçıların Filistin'de Yahudi devleti kurulması yönünde kendisine sürekli baskı yaptıklarını söylediği şeklindeki iddiaları da yine **"efsanevi"** bularak oldukça yerinde olan şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Efsanevi söylemde bazen ölçü iyice kaçırılarak, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra güya şu sözleri söylediği iddia edilmektedir. 'bu İttihatçılar, mukaddes Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması için bana sürekli baskı yapıyorlardı. Bütün ısrarlarına rağmen ben onların bu teklifini katiyen kabul etmedim. Sonunda 150 milyon İngiliz lirası vermeyi vaat ettiler bu teklifi de kati şekilde reddettim ve şu kesin cevabı verdim 'siz bu, 150 milyon İngiliz altın lirası üzerine ilave olarak, dünya dolusu altın da verseniz kati surette sizin teklifinizi kabul etmeyeceğim. Ben, İslam milletine ve Muhammed ümmetine 30 seneden fazla hizmet ettim. Osmanlı halifesi ve sultanı olan Müslüman âbâ ve ecdadımın ve tarihinin sayfalarını kirletemem. Sizin bu teklifinizi kati surette reddediyorum.' (Bu ifadelerin geçtiği yer olarak bk. Refik Şakir en-Nedşe, Sultan II. Abdülhamid ve Filistin, tercüme Necmettin Gevri,

---

[281] Yaşar Kutluay, *Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul, 2005, s. 88;.
[282] Engin, *Pazarlık*, s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul 2007, s.201.) Tam anlamıyla hayal gücü kullanılarak oluşturulmuş bu ifadeyi senaryolaştıranlar şu gerçeğin farkında değiller. Abdülhamid'in ifadelerinde para teklifinin yapıldığı dönem olarak II. Meşrutiyet öncesi kastediliyorsa, o dönemde İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid üzerinde böyle bir baskı oluşturma imkânı ve gücü yoktur. Eğer ifadelerde II. Meşrutiyet sonrası kastediliyorsa, bu defa da İttihatçıların Filisintin'i Yahudilere vermek için II. Abdülhamid'den izin almaya ihtiyaçları yoktur. Çünkü iktidarda bizzat kendileri bulunmaktadır. Yani her iki halde de ortada büyük bir palavra vardır. İşin ilginç noktası da 150 milyon İngiliz altın lirasının neye tekabül ettiğinin farkında olunmamasıdır. Bu miktar 165 milyon Osmanlı lirasına denk gelir ki 1903 yılında toplam dış borcun 32 milyon lira olduğu düşünülürse, İttihat ve Terakki ile Yahudiler II. Abdülhamid'e Osmanlı dış borçlarının beş katını vermeyi taahhüt ettiler anlamını taşır. Yani neresinden bakılırsa anlamsız ve uydurma bir takım söylemler. Ne İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid'ten böyle bir talebi olmuştur, ne de Yahudilerde o kadar parayı bir araya getirme imkânı vardır."[283]

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılında İstanbul'u ve Filistin'i ziyaret edecek olması Theodore Herzl için yeni bir fırsat anlamına geliyordu. Herzl, Sultan II. Abdülhamid ile arası çok iyi olan Wilhelm'in Filistin'e Yahudi vatanı kurulması konusunda Sultan II. Abdülhamid'i ikna edebileceğini düşünüyordu. Herzl, ziyaret öncesi Wilhelm'le görüşmeyi başaramamış ancak aracılar vasıtasıyla onu fikirlerinden haberdar etmişti. Herzl, Wilhelm'in peşinden İstanbul'a geldi ve burada onunla görüşmeyi başardı. Görüşmede Herzl'in Filistin'e yerleşme planlarını dinleyen Wilhelm *"Şimdi bana bir kelime ile Sultan II. Abdülhamid'e ne söylememi istediğinizi açıklayınız."* deyince Herzl de *"Almanya himayesinde bir şirkete müsaade etmesi"* cevabını verdi. Herzl, İstanbul'dan sonra Wilhelm ile Kudüs'e gitti ancak Alman İmparatoru'ndan beklediği desteği alamadı.[284]

---

[283] Engin, *Pazarlık*, s.66.
[284] Engin, *Pazarlık*, s. 88-89.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in *"Tevhid-i Düyun"* yani bütün mevcut borçların birleştirilerek tek kalemde toplanması ve bu suretle toplam borç üzerinden indirim yapılması arayışı içine girdiği 1899 Mayıs'ında Herzl, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Paşa'ya bir mektup yazıp bazı Avrupa hükûmetleri ve ahalisi tarafından baskı altında tutulan yüzbinlerce Yahudi'nin başka ülkelere göçüne yardımcı olmak amacıyla Viyana, Londra ve Paris'te büyük şirketler kurulduğundan söz ettikten sonra Osmanlı Devleti için mali bir planı olduğundan bahsetmiş ve Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi hâlinde İstanbul'a gelip ayaklarına yüz sürmeye hazır olduğunu belirtmişti. 1900 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlanma arayışına girmiş olması Herzl'i Sultan II. Abdülhamid'le görüşme konusunda umutlandırmıştı.[285] Herzl, bu görüşme için Sultan II. Abdülhamid'le şahsi dostluğu olan Vambrey'den yardım aldığını şöyle anlatıyordu:

"Yetmiş yaşındaki bu aksak Macar Musevi'nin şahsında hayatımda gördüğüm en ilginç insanı tanıdım. Kitaplarını Alman dilinde yazan, 12 dili aynı mükemmellikle konuşan; daha fazla Türk mü, yoksa İngiliz mi olduğuna bir türlü karar veremeyen bu adam hayatında 5 ayrı dine geçerek bunlardan ikisinde rahip oldu. Bunca dini bu kadar yakından tanıyınca ateist olması normal karşılanmalıdır. Şark ülkelerinden bana Binbir gece masalı gibi olayları anlattı, Sultan'la olan yakın ilişkisi gibi şeylerden bahsetti. Ayrıca bana ant içerek İngiliz ve Türk ajanı olduğunu söyledi. Macaristan'daki profesörlük unvanı sadece göstermelikmiş, Yahudi düşmanı bir toplumda yaşadığı bunca çileden sonra. Bana çok sayıda belgeyi gösterdi, bunlardan bazıları Sultan'ın kendi eliyle yazılmıştı; ancak Türkçe yazıldığı için okuyamıyordum ve içeriği hakkında bir şey diyemem. Oradayken yanımıza gelen William Hechler'i kaba bir şekilde yanımızdan kovdu, benimle yalnız kalmak istiyordu. Sözlerine şöyle başladı: 'Ben paranın peşinde değilim, zengin biriyim. Altından biftek yenmez. Çeyrek milyonum var ve sermayemin faizlerinin yarısını bile harcamıyorum. Size yardım edeceksem, dava uğruna yardım edeceğim.' Benden planlarımızın tüm detaylarını, para vs. hususlarını öğrenmek is-

[285] Engin, *Pazarlık*, s. 104-105.

Levent Şahverdi Arşivi

tedi. Sultan'ın kendisinden Avrupa basınında lehinde bir kamuoyu oluşması için çalışmasını istediğini söyledi. Bu konuda yardım etmemi istedi. Bense yarım ağızla yanıt verdim. Konuşurken arada konuyu değiştirip başına gelen, oldukça ilginç olayları anlattı. Benjamin D'israeli sayesinde İngiliz ajanı olmuş. Türkiye'de önceleri kahvehanelerde şarkıcı olarak başlamış, aradan geçen bir buçuk yıl içinde Sadrazamla ahbap olmayı başarmış. İstese Yıldız Sarayı'nda konaklayabilirmiş. Ancak suikast kurbanı olmaktan korkuyormuş. Sultan'ın sofrasında, hem de samimiyetten elleriyle yemek yiyormuş, ancak zehirlemekten korkuyormuş. Yüzlerce böyle ilginç şeyleri anlattı. Ben ona dedim ki... Sultan'a beni kabul etmesini söyleyin, birincisi, basında ona değerli hizmetler sağlayabildiğim için, ikincisi salt huzuruna çıkışımın bile onun Avrupa'daki itibarını yükselteceği için. Tercüman olarak onu tercih ettiğimi söyledim. Ancak yaz yolculuğunun meşakkatlerinden dolayı çekiniyor. Zamanım bittiğinde, benim için harekete geçip geçmeyeceği meçhul kalmıştı. Ancak bana vedalaşırken bana sarıldı ve beni öptü."[286]

Bu konuşmadan sonra Herzl, bir yandan Sultan II. Abdülhamid'le görüşme konusunda Vambery'yi sıkıştırıyor, *"Sultan ile olan yakınlığınız bir mektup yazıp; 'Al, sana birini gönderiyorum. Bu adam senin sıkıntılarına son verecektir, onu kabul et ve sözlerine kulak ver, ondan sonra istersen defet gitsin.' deme hakkını sana vermektedir."* diyerek aracı rolünü iyi oynamasını istiyor,[287] bir yandan da tahta çıkışının yıl dönümünü kutlayan bir tebrik telgrafını Sultan'a gönderiyordu.[288] 31 Ağustos 1900 tarihli bu tebrikten bir ay sonra Vambery, Herzl'e Sultan'ın onu 1901 Mayıs'ında kabul edeceği müjdesini verdi. Yalnız Sultan II. Abdülhamid Herzl'i bir Siyonist olarak değil, dünyadaki Yahudilerin lideri ve meşhur bir gazeteci olarak kabul edecekti.[289] Buna inanmakta zorlanan Herzl, bir-

[286] Ör, *a.g.t.*, s. 132-133.
[287] Engin, *Pazarlık*, s. 106.
[288] Ör, *a.g.t.*, s. 133.
[289] Ör, *a.g.t.*, s. 133.

Levent Şahverdi Arşivi

çok girişimlerde bulunup, görüşmenin gerçekleşmesi için çaba harcadı. Nihayet 8 Mayıs 1901'de Vambery, Herzl'e Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edileceğini kesin olarak duyurdu.[290]

Theodore Herzl, 17 Mayıs 1901 tarihindeki cuma selamlığından sonra Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edildi. Herzl'in Sultan II. Abdülhamid ile ilgili ilk izlenimleri şöyle olmuştu:

"Sultan önümdeydi. Tam hayal ettiğim gibi, küçük, zayıfça, büyük çengel burunlu, hafif boyanmış sakallı, zayıf, titrek sesli. Üzerinde selamlıkta giydiği büyük üniforması var. Eldivenlerini ve elmaslarla süslü madalyasını takmış. Elini uzattı, oturduk."[291]

Görüşmede Mabeyn Tefrişatçısı İbrahim Bey'in tercümanlığı ile Abdülhamid'e Batı memleketlerinde ırkdaşlarının uğradığı haksızlıkları ve çektikleri zulümleri anlatan Dr. Herzl, Musevi tebaasına gösterdiği iyilik ve adaletten dolayı dünya Yahudiliğinin şükranlarını iletti. Ziyaretinin gayesine gelince; Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri ve de mümbit toprakları ile son derece ileri düzeyde bir iktisadi potansiyelinin olduğunu tekrarladı.[292] Sultan II. Abdülhamid, daima Yahudilerin dostu olduğunu, sadece Müslüman ve Yahudilere dayandığını, diğer tebaasına karşı aynı emniyeti beslemediğini söyledi. Herzl, eski bir hikâyeden örnek vererek Abdülhamid'i ayağına kıymık batmış bir aslana, kendisini de aslanın ayağındaki kıymığı çıkaran Androcles adlı köleye benzetti. Buna göre, Sultan II. Abdülhamid'in, aslanın ayağındaki kıymığa benzeyen borçları vardı. Daha açık bir ifadeyle kıymık, *"Düyun-u Umumiye"* idi. Herzl'de aslanı bu borçlardan kurtarmaya gelmiş olan Androcles olabilirdi.[293] Görüşme yaklaşık iki saat sürmüş ve Sultan II. Abdülhamid, Herzl'den

---

[290] Engin, *Pazarlık*, s. 106.
[291] Theodore Herzl, *Siyonizmin Kurucusu Theodore Herzl'in Hatıraları ve Sultan II. Abdülhamid*, (Çev. Ergun Göze) İstanbul, 1995, s. 281.
[292] Ör, *a.g.t.*, s. 134.
[293] Herzl, *a.g.e.*, s.283-284.

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeye yeni kaynaklar yaratabilecek bir finansör bulmasını istemişti. Theodore Herzl Sultan'ın bu isteği karşısındaki düşüncelerini günlüğüne şu şekilde yazmıştı:

"Hükümdarın hakkımda gösterdiği itimattan dolayı gurur duydum, bununla beraber dedim ki: 'Bu benim için bana büyük bir sorumluluk yükler; çünkü böyle bir vazifeye tavsiye edeceğim kişinin hem liyakati, hem de ahlakı hakkında tam bir emniyet içinde bulunmalıyım. Mamafih; bu meseleyi düşüneceğime ve böyle bir insan bulduğum zaman haşmetli hükümdara bildireceğime söz verebilirim.' Ayrıca şunu da ilave ettim ki; 'Bu zat Türkiye'nin durumunu tam bir sıkı ağızlılıkla incelemeli ve vardığı neticeleri bana vermeliki, ben de ona göre iyileştirme programı hazırlayabileyim.' Ne var ki; hükümdar ayrı bir fikirdeydi. Sözlerini büyük bir dikkatle dinleyip bana hep kutlayıcı bir gülüşle aktaran İbrahim şöyle açıkladı: 'Zat-ı Şahane bu zatın resmi bir vazifeye tayininin daha doğru olacağını ve böyle daha az dikkati çekeceğini buyuruyorlar. Maliye Balkanı yardımcısı olabilir mesela.' Böylece bu adam bana daimi surette haber verecekti ve Sultan da onun vasıtasıyla benimle haberleşebilecekti. İtiraf etmeliyim ki; bu fikir benimkinden çok daha iyiydi. Bu esnada mektuplarımı Zat-ı Şahane'ye hangi tarzda ulaştırabileceğimi sordum. Bunun için özel bir işaret ve mühür kullanmam gerekli miydi? Sultan benim mührümün kafi olduğunu söyledi. Benim mührümü taşıyan mektuplar direkt olarak Tahsin Paşa tarafından kendilerine takdim edilecekti. Bundan sonra Sultan halihazırda münakaşa edilen borçların birleştirilmesi meselesine geldi. Ben 'Mesele nedir?' diye sordum. Daimi bir dikkatle dinleyen İbrahim'e bana nakletmek üzere açıkladı: 'Borçların birleştirilmesi demek, eski borç yerine son senenin açığını kapatmakta kullanılacak bir veya bir buçuk milyon bulup bütün borçları yeni borç haline getirmekmiş' öğrendim. 'Nasıl bu kadar az bir şey için mi? diye omuzlarımı hayal kırıklığımı anlatacak şekilde sarsarak haykırmıştım. Hükümdar görünür şekilde duygularımı paylaşıp omuzlarını silkeledi ve hüzünle gülümsedi. O zaman muhatabımdan bana bu borçları birleştirme projesinin tamamını göndermelerini istedim ki; inceleyip yapacak daha başka ve mühim işler varken bununla uğraşmaya değip değmeyeceğine hük-

Levent Şahverdi Arşivi

medebileyim. Borçları birleştirme fikrine belki iyidir, belki kötüdür diyeceğim. Her şeyden önce; bu projenin tamamını görmeliyim. Haşmetli hükümdar; arzumun yerine getirileceğini, birisinin istediğim bütün gerekli bilgileri vermek üzere vazifelendirileceğini söyledi."

Theodore Herzl, Filistin'de Yahudi yerleşmesinin Sultan'ın onayı olmadan yapılamayacağına inandığından, görüşmede güven verici konuşmalar yaparak Sultan II. Abdülhamid'in itimadını kazanmaya çalışmış, Osmanlı Devleti'ne yatırımlar yaparak ülkenin refah seviyesinin artmasına yardımcı olacaklarını ifade etmişti. Herzl, yapılacak bazı jestlerle Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini sağlayacak kararın çıkabileceğini umuyordu ancak Sultan II. Abdülhamid karşısında bunu direkt olarak dile getirememişti. Sultan II. Abdülhamid ise Avrupalı alacaklılarına karşı Herzl'i kullanarak bir denge unsuru oluşturmaya çalışmıştı.[294]

Sultan II. Abdülhamid, Filistin'den Toprak Satın Almak İsteyen Theodore Herzl'i Huzurundan Kovdu mu?

Prof. Dr. Vahdettin Engin, Theodore Herzl ile Sultan II. Abdülhamid arasında geçen görüşmeyi değerlendirirken, Theodore Herzl'in Filistin'i Yahudi vatanı yapmak için bu bölgeden para karşılığında toprak istediği ve bunun üzerine son derece sinirlenen Sultan II. Abdülhamid'in onu huzurundan kovduğu şeklindeki iddialara da yer vermiş, şunları söylemiştir:

"Şimdi, burada iki nokta çok önemli. Öncelikle, görüşme sırasında Theodore Herzl'in Filistin'den toprak satın alma tarzında hiçbir talebi, hiçbir şekilde gündeme getirmediği görülüyor. Dolayısı ile daha öncede 1896 Newlinski görüşmesi vesilesiyle vurguladığımız efsanevi bir başka söylem daha yıkılmış oluyor. Bu nedir? Öteden beri söylenegelene itibar edecek olursak, 'Theodore Herzl Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkıp Filistin'den Yahudilere toprak

[294] Engin, *Pazarlık*, s. 116.

Levent Şahverdi Arşivi

satmasını talep etmiştir.' Peki, aralarında böyle bir diyalog geçiyor mu? Hayır. Demek ki Herzl, Sultan II. Abdülhamid'in huzurunda kesinlikle böyle bir talepte bulunmamış. Doğal olan da budur. Aksi olsaydı, yani Herzl, bize Filistin'den toprak satın deseydi anormal bir durum meydana gelmiş olurdu. Koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet başkanına karşısına geçip bize toprak satın diyorsunuz. Olmayacak iş. Nitekim de böyle bir şey olmadı. Konuşmanın ne yönde cereyan ettiği üç aşağı beş yukarı Herzl'in anılarından anlaşılıyor.

Şimdi ikinci önemli noktaya gelecek olursak, yine öteden beri söylenegelen ve bir öncekinin devamı mahiyetinde bir başka efsanevi söylem vardır. O da şudur. Güya Herzl'in Filistin'den toprak satılmasını istemesi üzerine Sultan II. Abdülhamid son derece sinirlenmiş ve Theodore Herzl'i huzurundan kovmuştur. İşte gerçek olmayan diğer efsanevi söylem de budur. *Sultan II. Abdülhamid tefrişat kurallarını çok iyi bilen ve uygulayan bir padişahtır. Dolayısı ile kendi davet ettiği bir misafiri huzurundan kovmaz. Üstelik onunla işi henüz bitmemiştir ve Herzl'den faydalanmayı düşünmektedir. Öyleyse olan şudur. Bütün kabullerde olduğu gibi davet edilen kişi ile görüşülür ve padişah görüşmenin yeterli olduğuna karar verdiğinde ayağa kalkarak konuşmayı sona erdirir. Sonra da konuk saygılı bir davranış içinde huzurdan ayrılır. Aynı Theodore Herzl görüşmesinde olduğu gibi."*[295]

Theodore Herzl, Sultan II. Abdülhamid ile görüştükten sonra Yahudilere yurt arama faaliyetlerine devam etmiştir. Düyun-u Umumiye ile borçların birleştirilmesi görüşmelerinin sürdüğü bir dönemde Herzl'in devrede olması, Sultan II. Abdülhamid'in elini güçlendirerek olumlu netice almasını kolaylaştırmıştır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid Tevhid-i Düyun sonucu Osmanlı Devleti mevcut borçlarını 75 milyon liradan 32 milyon liraya düşürmeyi başarmış, bundan sonra Herzl'i muhatap olarak kabul etmemiştir.[296]

---

[295] Engin, *Pazarlık*, s. 114-115.
[296] Engin, *Pazarlık*, s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid ve Rothschildler

Theodore Herzl'in para karşılığında Filistin'den toprak talebi, Sultan II. Abdülhamid nezdinde hiçbir zaman kabul görmemişti. Ancak Yahudilerin Filistin'de yurt edinme çabalarında en az Herzl kadar önemli bir başka unsur daha vardı. Uzun süredir adları para, güç ve gizlilikle birlikte anılan, dünyayı yönettikleri iddia edilen Rothschildler de tıpkı Herzl gibi Filistin'i Yahudi yurdu hâline getirmek istiyorlardı.

Rothschildler, Herzl'in aksine sessiz yerleşimi savundular. Liderliğini Braon Rothschild'in yaptığı örgütler Yahudilerin Filistin'de yurt edinmesi için her türlü yola başvuruyorlardı. Rothschildler tarafından Filistin'de kurulan ilk koloni Mikveh İsrael'deki Tarım Okuluydu. Okulun müdürü ve Baron Rothschild'in vekili olan Samuel Hirsch, ilk etapta Tarım Okuluna 100 kişi yerleştirmişti. Bunlar başta Yafa'daki Türk makamları tarafından tutuklansalar da Samuel Hirsch'in girişimleri sonucunda serbest kaldılar. Rothschild ailesi 1882 yılında itibaren Filistin'in stratejik öneme sahip yerlerinden 80.000 dönüme yakın arazi satın almıştı. Akka sancağı Hayfa Kaymakamlığı dâhilindeki bazı arazilere 400'ü aşkın aile yerleştirilmişti.[297]

Görevlilere rüşvet vermek, Rothschildlerin Filistin'de Yahudilerin iskân edilmesi için başvurdukları en etkili yöntem idi. Filistin'de nüfus memurundan mutasarrıfa kadar birçok devlet görevlisi rüşvet almaya başlamıştı ve rüşvet yerel idare ile olan sorunların çözülmesini sağlıyordu. 15 Ağustos 1893 tarihinde doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e gönderilen bir ihbar mektubuna göre Akka Mutasarrıfı Sadık Paşa, Hayfa Kaymakamı Mustafa Efendi, Akka Müftüsü Ali Efendi, Hayfa Belediye Başkanı Mustafa Efendi ve Sayfa İdare Meclisi Üyesi Necip Efendi iskânı yasak olmasına rağmen Rus ve Romanyalı 140 Yahudi ailesini 1890 yılında Hayfa'ya kabul etmişlerdi. İsmi geçen yöneticiler 18.000 liraya Yahudilere arazi satmışlar,

[297] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.247.

Levent Şahverdi Arşivi

yerleştirilen 140 aileyi 2000 lira rüşvet karşılığında eski tarihli ruhsatnamelerle bölgenin eski halkındanmış gibi göstermişlerdi. İhbar mektubunu gören Sultan II. Abdülhamid, Ahmet Cevat Paşa'ya 140 Yahudi ailenin yasak olmasına rağmen Hayfa'da topluca iskân edildikleri ve Yahudilerden oluşan büyük ölçekli köylerin kurulduğu haberini aldığını söyleyerek bunun doğruluğunu sordu. Sadrazam da Beyrut'taki durum hakkında vilayetiyle görüştü. Beyrut Valisi Halil Halit Bey Sadaret'e Hayfa kazasında Yahudilerin yerleştirildiği arazinin büyük kısmının Rothschildlere ait olduğunu, bu araziye 1882'den itibaren 200 nüfus iskân edildiğini ve toplamda 1400 kişi olan bu nüfusun önemsiz olduğunu ve ihbarı yapan Tevfik Efendi'nin de rüşvet almaktan mahkûm olduğunu söyledi. Sadrazam bu bilgilere dayanarak 5 Eylül 1883'te Padişah'a cevap yazısı gönderdi. Bu cevabı tatmin edici bulmayan Sultan II. Abdülhamid, konunun Meclis-i Vükelada görüşülmesi emrini buyurdu. Bu müzakerelerden sonra Filistin'de birçok şeyin Osmanlı yöneticilerinin kontrolünde olmadığı anlaşıldı. Padişah iradesiyle Yahudi göçü yasaklanıncaya kadar bölgeye gelen muhacir sayısı 40.000'den fazlaydı ve yasaktan sonra gelen aile sayısı da söylendiği gibi 300-400 aileyle sınırlı değildi. Yahudiler ele geçirdikleri arazilere ruhsatsız olarak ev, dükkan, fırın, mağaza ve mabet gibi çeşitli binalar inşa etmişlerdi ve gece gündüz inşaata devam ediyorlardı.[298] Sultan II. Abdülhamid'in Filistin meselesindeki kararlı tutumuna rağmen başta yolsuzluk, rüşvet ve bölgedeki memurların direktiflere uymaması gibi birçok sebepten dolayı verilen mücadelede kayda değer bir mesafe alınamamış, getirilen yasaklamalar daha çok yazışmalarda kalmış ve muhacir Yahudi örgütleri zaman içerisinde çok ciddi kazanımlar elde etmişlerdi.[299]

Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu, *"Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu"* adını verdikleri ve arşiv belgelerine dayalı olarak hazırladıkları çalışmada Yahudilerin Rothschildler aracılığıyla Filistin'e yerleşmelerine dair şu değerlendirmeyi yapmaktadırlar:

---

[298] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 259-269.
[299] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 337, 341.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sultan II. Abdülhamid döneminde yasadışı olarak gelen Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine ve tarım yapmalarına izin vermeyen Osmanlı yönetimi, Filistin'de yaşayan gerek yerli ve gerekse yabancı Musevilerin toprak satın almalarına izin vermiştir. Böylece aksi yönde bütün fermanlara rağmen, Filistin'deki Yahudi yerleşiminin kalıcı olmasının ve geniş alanlara yayılmasının önü açılmıştır. Bu suretle Filistin'e yerleşen Yahudiler, Rothschildlerin kolonilerinde yaşamaya, tarım yapmaya ve yeni bir yurt kurmaya başlamışlardır. Hayfa'dan Yafa'ya uzanan düzlük boyunca arazi satın almış olan Braon Edmons James'de Rothschild Filistin'de kurduğu 40 yerleşim yeriyle 'Yishuv'un Babası' namını almaya hak kazanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Musevi nüfusu, göçler sayesinde Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e ulaşmıştır."[300]

Sultan II. Abdülhamid Rothschildlere Nişan ve Hediye Verdi mi?

Balcı ve Balcıoğlu'nun aktardığına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmeti görülen veya başarı gösteren şahıslar önceleri sorguç, tuğ veya çelenkle ödüllendirilmekte iken II. Mahmud Devri'nde çeşitli dereceleri olan madalya verme işlemi başlamıştı. Abdülmecid zamanında ise ilk Batılı nişan olan Mecidi Nişanı ortaya çıkarılmıştı ve bu nişan birden beşe kadar rütbeden oluşmaktaydı. Sultan Abdülaziz zamanında Nişan-ı Osmanî çıkarılırken, Sultan II. Abdülhamid kendi saltanatı süresince eski nişanları kullanmaya devam etti. Osmanlı padişahları arasında Rothschildlere ilk nişanı 27 Haziran 1854'te Abdülmecid verdi. Filistin'de arazi satın alarak İsrail'in temellerini atan Baron Edmond James de Rothschild'in ağabeyi olan Mayer Alphonse de Rothschild'e verilen bu nişan dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı idi.[301] Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de aileye çok sayıda nişan tevcihi yapılmıştı. Sultan II. Abdülhamid'in

[300] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 508.
[301] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.438.

Levent Şahverdi Arşivi

Rothschild ailesiyle yakın ilişkiler kurmaya özen gösterdiğini ifade eden Balcı ve Balcıoğlu, Padişah'ın Rothschild ailesine ilk nişanı 1887'de verdiğini belirtmektedirler. Bu nişan dördüncü dereceden *"Nişan-ı Osmanî"* idi ve Baron Edmond James de Rothschild'in Filistin kolonileri genel sorumlusu Elie Scheid'e verilmişti. 28 Temmuz 1888'de ailenin Paris grubunun lideri Mayer Alphonse de Rothschild ve kızı Bettine Caroline de Rothschild'e Şefkat Nişanı verildi. Daha sonra Elie Scheid, Baron Edmond James de Rothschild'in eşi Adelheid de Rothschild için Şefkat Nişanı verilmesini istemiş ve Sultan II. Abdülhamid bu isteği kabul etmiştir. 1894 borçlanmasından sonra hükûmet, borç anlaşması yaptığı Rothschıld ailesinin önderi olan Nathaniel Mayer de Rothschild'ı mükafatlandırmak istemiş ancak mevcut nişanların maksada hizmet etmeyeceği düşünüldüğünden, Saray ile görüşüldükten sonra bir mücevher kutusu hediye edilmesine karar vermiştir.[302]

[302] Balcı-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.438.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE BASINDA SANSÜR MESELESİ

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Gazete, Dergi ve Kitaplarda Sansür Uygulandı mı?

Osmanlı Devleti'nde basın[303] üzerindeki baskı ve sansür Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden daha önce başlamıştı. 1858'de Fransa'dan alınmış olan Ceza Kanunu'nun 138 ve 139. maddeleri ile basına yönelik cezai düzenleme gerçekleştirilerek; devletin emri ve ruhsatı ile açılmış matbaalarda, devlet, tebaası ve hükûmet erbabı aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya cüret edenlerin bastırdıkları şeyler ellerinden alınacak; suçun derecesine göre, matbaası geçici olarak veya tamamen kapatılacak ve para cezası verilecekti. Bu cezai düzenlemenin ardından gazete kapatma eylemi de gerçekleşti. Özel sermaye ile Agâh Efendi tarafından 1860'ta çıkarılmaya başlanan ve ülkenin mali sorunlarına yer veren, eğitim sistemini, devletin dış politikasını eleştiren yazılar yazan Tercüman-ı Ahval gazetesi, eğitim konusundaki olumsuzlukları ele alan bir yazı dolayısıyla 1861'de iki hafta süreyle kapatıldı.[304]

Basınla ilgili ilk nizamname ise "Matbuat Nizamnamesi" Sultan Abdülaziz Devri'nde, 1864'te yayınlanmıştı. III. Napolyon Döne-

---

[303] Basın kavramı, geleneksel ifadesini gazete, dergi gibi dönemsel yayınlarda bulmakla birlikte sadece bunları değil, kitap vb. tüm basılmış eserleri de içermektedir.

[304] Nevin Ünal Özkorkut, "Basın özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, C.51, S.3, s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

mi'nde Fransa'da çıkarılan 1852 tarihli yasa örnek alınarak hazırlanan bu nizamname ile -siyasi nitelikli yayınlar açısından- gazete ve dergi çıkarmak, ruhsat alma koşuluna bağlandı ve başlıca devletin iç güvenliğini ve asayişini bozan bir suçun işlenmesini kışkırtan gazetelerin geçici ya da kesin; padişah ve hanedanı hakkında uygunsuz sözler kullanan; vekiller, dost ve müttefik devletlerin hükümdarları, yabancı devletlerin temsilcileri aleyhinde yazılar yazan gazetelerin bir ay süreyle kapatılacağı belirtildi. Bu kapatmalar hükûmet kararıyla gerçekleştirilecekti. Bir gazete aleyhinde iki yıl içinde mahkeme kararıyla verilmiş üç hüküm bulunması durumunda da bu gazete, yine hükûmet tarafından geçici ya da kesin olarak kapatılabilecekti. Nizamname'de ayrıca dışarıda bastırılmış olup, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar içeren gazete ve benzeri yayınların da ülkeye sokulması yasaklandı.[305]

Matbuat Nizamnamesi'nin boşluklarından faydalanan gazetelerin hükûmet icraatlarını eleştiren yazılar yazmaları üzerine 1867'de basını kontrol maksadıyla sansürün sınırlarını daha da genişleten bir kararname çıkartıldı. Sadrazam Ali Paşa tarafından hazırlanan bu kararnameye Âli Kararnamesi denildi. Bu kararnameden sonra basına karşı sert tedbirler uygulandı.[306] Kararname-i Âli, kelime anlamı olarak "yüce kararname" anlamına gelmesine rağmen alay etme amaçlı "Ali Kararnamesi, Ali Paşa Kararmanesi" diye anılmaktaydı.[307]

1870 yılında Teodor Kasap[308] tarafından yayınlanmaya başlayan "Diyojen", hükûmetin ekonomik, sosyal, eğitim, dil, iç ve dış siya-

---

[305] *Aynı makale*, s.73.

[306] Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, S.15, s.162.

[307] Kudret, *a.g.e.*, s.6-7.

[308] 1835 Kayseri doğumlu ve Osmanlı oyun yazarı olan Teodor Kasap, babasının ölümünden sonra İstanbul'a geldi. Kuruçeşme Rum Ortaokulunda okudu, bir Fransız Subayı tarafından Fransa'ya götürüldü. Paris'te öğrenimini ilerletti, İstanbul'a dönünce gazetecilik yaşamına atıldı, gülmece dergileri yayınladı, yazılarından ötürü hapse mahkûm oldu. Avrupa'ya kaçtı, Saray'ın izniyle İstanbul'a döndü, ölümüne kadar mabeyn kütüphanecisi olarak Saray'da görevlendirildi. Osmanlılığa son derece bağlı olan Teodor Kasap, o yıllarda Rum ve Yunanlarla

Levent Şahverdi Arşivi

set, suistimaller ve adam kayırmalara yönelik eleştirel yazı ve karikatürleriyle toplumu aydınlatmaya ve bilgilendirmeye çalışan, ülkenin sosyal ve siyasi hayatını mizahi üslupla ele alan ilk mizah dergisi idi.[309]

Teodor Kasap, ilk sayıdan son sayıya kadarki tüm nüshalarında "Diyojen" logosunun altında, ünlü filozof Diyojen'in İskender'e söylediği *"Gölge etme başka ihsan istemem"* söylemine yer vererek siyasal iktidara, besleme basının rağbet gördüğü bir ortamda hükûmetten hiçbir maddi destek istemediğini ve tek isteğinin yönetimin basın özgürlüğüne müdahale etmemesi olduğu mesajını vermişti. Türkiye'de modern mizahın ilk örneklerinin yayımlandığı, Ali Bey, Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal, Nuri Bey, Reşat Bey'in imzasız yazılarına da yer veren Diyojen, yayım süresi boyunca üç kez geçici olarak kapatıldı[310]

Diyojen'in 4. sayısında dönemin İran şahının Bağdat'a yapmış olduğu seyahatin mizahi bir üslupla ve mübalağalı bir şekilde ele alması *"İran şahını küçük düşürücü ve alaya alıcı ifadeler içerdiği"* gerekçesiyle suç sayıldı ve dergi Âli Kararnamesi gereği 50 gün kapatma cezasıyla cezalandırıldı. Dergi ikinci cezasını 15. sayıda Ermeni Katoliklerini eleştirdiği "Ermeni Katoliklerinin evvelemirde nabzına bakıp ne cins adam olduğunu anlamadıkça 'Bonjör Mösyö' diyerek yanına sokulmayınız. Sonra karışmam günahı boynunuza." yazısı nedeniyle aldı. Bu yazı nedeniyle bir milleti küçük düşürücü ifadeler içerdiği gerekçe gösterilerek dergiye 12 gün yayın durdurma cezası

---

diğer azınlıkların ayrılıkçı hareketleri ve Osmanlı düşmanlıklarına karşı şiddetle mücadele etmiş ve Osmanlı ülkesinin müşterek unsurların el birliği ile yükseleceği fikrini mudafaa etmiştir. Batı taklitçiliğine ve Güllü Agop'un tutumuna karşı çıkarak tiyatronun ancak kendi ülkemiz gerçekleri içinde yoğrulabileceğini ve tiyatronun bir "ahlak okulu" olduğu düşüncesini savunmuş; kendimize has bir tiyatronun kurulmasına çalışarak orta oyunu geleneğine yönelmiş, orta oyununu sahneye uyarlama yoluna gitmiş; halk dili ve söyleyişine önem vermiştir. Kasap'ın üç oyunu, Moliere komedyalarının uyarlamalarıdır: Pinti Hamid (1873), İşkilli Memo (1874), Para Meselesi (1875); dördüncü oyunu ise Lükresya Borciya'dır. Teodor Kasap 1905'te İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz: Çakır, *a.g.m.*, s.172.

[309] Çakır, *a.g.m.*, s. 171.

[310] *Aynı makale*, s. 163.

Levent Şahverdi Arşivi

verildi. Derginin üçüncü defa geçici kapatma cezası almasına neden olan olaylar ise 121. sayıda yer alan ve yönetim tarafından toplumun ahlak anlayışını ve güven duygusunu yitirici ve rencide edici bulunan iki "fıkra" ile devlet kademelerinde iltimas olaylarının olmazları bile olur yaptığı yolunda toplumda oluşan algılamanın ulaştığı boyutlara yönelik eleştirel ve hiciv yüklü iki "fıkra" ve ayrıca 123. sayıda yer alan hükûmete yönelik eleştiri içeren yazı ile bir karikatür olayıydı.[311]

İbret gazetesi de yine 1870 yılında, hükûmetin politikalarına yönelik eleştirel bir üslupla yayın hayatına başladı. Bu durum çok geçmeden kapatma cezaları almasına neden oldu. 23 Haziran'da bir ay süreyle kapatıldı. Yeniden çıkmaya başladıysa da bu isimle yayın hayatını sürdüremeyip 27 Nisan 1871'de *İbretnâme-i Âlem* adıyla haftalık mizah gazetesi olarak yayınlanmaya başlandı. Bu isim değişikliği de gazeteyi kurtaramadı ve 2. sayısında kapatma cezası aldı. Cezasının bitiminden sonra 53 sayı yayınlandıysa da yönetimin baskılarına dayanamayarak yayın hayatına son verdi. Bunun üzerine gazeteyi Ahmet Mithat Efendi kiralayıp gazetenin başına Namık Kemal'i getirdi. Namık Kemal yönetiminde de gazete, hükûmetin idari tarzını ve yönetimdeki usulsüzlüklerini eleştirmeye devam edip hür düşüncenin savunucusu oldu. Gazetenin 19. sayısında çıkan "*Garaz Marazdır*" başlıklı yazısı ile aynı sayıda Reşat imzasıyla çıkan "*İstikraz*" başlıklı yazılarda hükûmet ağır bir şekilde eleştirilince, gazete dört ay süreyle kapatıldı. Ancak Mithat Paşa sadrazam olunca gazete, ceza süresinden 40 gün önce ikinci kez yayımlandı. Bu sefer de Namık Kemal'in yazmış olduğu "*Vatan Yahut Silistre*" adlı tiyatro oyununun sahnelenmesi sonucunda halkın gösterilerde bulunması, oyunla ilgili tebrik metinlerinin gazetede çıkması, en önemlisi halkın sokaklara dökülerek Namık Kemal lehinde sloganlar atmaya başlamasıyla gazete 5 Nisan 1873'te süresiz olarak kapatıldı. Yazarlardan Ebuzziya Tevfik ile Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası'na, Namık Kemal Kıbrıs'ta Magosa Kalesi'ne, Nuri Bey Akka'ya sürgüne gönderildi.[312]

---

[311] *Aynı makale*, s. 164-167.
[312] *Aynı makale*, s. 172.

Levent Şahverdi Arşivi

Basın alanındaki kısıtlamalar ve sansür, Sultan II. Abdülhamid ile birlikte artarak devam etti, hatta bu dönemin önemli bir özelliği hâline geldi. Öyle ki siyasi hiçbir yanı olmayan sözcüklere dahi birçok anlam yüklenerek, bunların ne şekilde olursa olsun kullanılması, özellikle suikast, ihtilal vb. iktidar karşıtı olaylara ilişkin yayınlar yapılması yasaklandı, dizgi yanlışları yüzünden gazeteler kapatıldı.[313]

Cevdet Kudret, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:
"Sultan II. Abdülhamid o konuda epey zengin bir birikime mirasçı olmuş, geçmişteki denemeleri göz önünde bulundurarak, sistem üzerinde her yıl biraz daha oynamış, onu bir kuyumcu gibi işlemiş, 'geliştirmiş'; kanun ve tüzüklerdeki bütün boşlukları doldurmuş, açık kapıları tıkamış; kurduğu düzeni tam 33 yıl hiç aksatmadan uygulamıştı."[314]

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde basın alanındaki ilk önemli yenilik, tahta geçtikten dört ay sonra yayınlanan 1876 Anayasası'nın 12. maddesinde yer alan ve basın özgürlüğünü yasama karşısında savunmasız bırakan *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir."* hükmü idi.[315] Teodor Kasap tarafından çıkarılan "Hayal" adlı mizah dergisi, 20 Şubat 1877'de yayınladığı bir Hacivat Karagöz karikatürüyle bu maddeyi hicvetmişti. Karikatürde, elleri ayakları zincirle bağlı Karagöz'e Hacivat *"Nedir bu bal Karagöz?"* diye sormuş ve *"Kanun dairesinde serbesti Hacivat!"* yanıtını almıştı. Bu karikatür Hayal'in kapatılmasına ve Teodor Kasap'ın üç hapis cezası almasına neden oldu.[316]

---

[313] Özkorkut, *a.g.m.*, s. 75-76.
[314] Kudret, *a.g.e.*, s. 5.
[315] Özkorkut, *a.g.m.*, s. 76.
[316] Alpaslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s.93-95.

Levent Şahverdi Arşivi

Hayal, 20 Şubat 1877 (Oymak, *a.g.t.*, s.93)

Sultan II. Abdülhamid Devri'nde gazeteler ve dergilerle ilgili işemler Matbuat Müdürlüğü'nce yürütülürdü. Bu da "Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü" ve "Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü" olmak üzere iki kola ayrılmıştı.

Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü, Dahiliye Nezaretine bağlı idi. 1864'te çıkan "Basmahane Nizamnamesi'ne göre, gazete çıkaracaklara ruhsat vermek ve basılan gazetelerden verilen imzalı nüshaları teslim almakla görevli idi. 1878'de kurulan sansür kurulu bu müdürlüğe bağlanmıştı. Memleket içinde çıkan her dilden gazete, dergi ile tiyatroların sansür ve denetlenmesi, ayrıca basımevlerinin ve kitapçıların Maarif Nezaretiyle birlikte denetimi bu müdürlüğün başlıca görevleri arasında idi. Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğüne bağlı sansür kurulunun işleyişi Mabeyn Başkatibi Tahsin imzasıyla Matbuat İda-

Levent Şahverdi Arşivi

resine gönderilen ve gazetelerin uyması gereken şeyleri bildiren 9 maddelik gizli yönetmelikle saptanmıştı:[317]

Her şeyden önce, dünya değer Padişah Hazretlerinin sağlığı, ürünün durumu, memlekette ticaret ve sanayinin ilerlemesi üzerine havadis verilecektir.

Ahlak bakımından yayınlanmasında sakınca olmadığı Maarif Nazırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe, hiçbir tefrika yayınlanmaması.

Hepsi bir nüshaya konulamayacak kadar uzun edebiyat ve fen makalelerinin yayınlanmasında, "Mabadı (devamı) Var", ya da "Mabadı Yarına" sözcüklerinin kullanılmasına müsaade edilmemesi.

Bir makalede beyaz yerler ve noktalar geçilen boş yerler bırakılması, birtakım uygunsuz varsayımlara ve zihinleri karıştırmağa sebep olacağı için, bunlara kesinlikle meydan verilmemesi.

Şahsiyata kesinlikle meydan verilmeyip ***bir vali ya da mutasarrıfın hırsızlık, yiyicilik, öldürme ya da çirkin bir iş işlemiş olduğu söylenecek olursa, bunun doğruluğunun ispat olunamadığı bildirilerek saklanması*** ve yayınlanmasına asla müsaade olunmaması.

Vilayetler ahalisinden bir kişinin ya da bir topluluğun, hükümetin yolsuzluğundan şikayetlerinin ve yüce Padişaha duyurulmasını bildiren kağıt ve dilekçelerinin yayınlanmasının kesinlikle yasaklanması.

"Ermenistan" sözcüğü gibi tarih ve coğrafyayla ilgili adların anılması yasaktır.

Yabancı hükümdarlar aleyhinde yapılan suikast girişimlerinin ya da yabancı memleketlerde yapılacak kargaşa çıkarıcı gösterilerin sadık ve kendi halinde ahalimizce bilinmesi uygun olmadığından, bunların herhangi bir biçimde ve yolda olursa olsun, kesinlikle yayınlanmamaları.

Bu yönetmelikten gazete sütunlarında söz edilmesi bazı kötü düşünce sahiplerinin yersiz eleştirme ve görüşlerine yol açacağından bundan şiddetle sakınılması.

---

[317] Kudret, *a.g.e.* , s. 31-34; Osman Nuri, *a.g.e.* , s. C.2, s.581-582, bkz. Belgeler, VIII.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'in Hoşlanmadığı Bazı Kelimelerin Kullanılması Yasaklandı mı?

Osman Nuri'nin aktardığına göre, 1. maddeye dayanılarak Padişah'ın sağlığının iyi olduğu yazılabilse bile hastalığından söz edilemezdi. Avrupa'nın ünlü doktorlarından biri Yıldız'a çağrılacak olursa, gazeteler bunun sırf Boğaziçi havasını teneffüs etmek, Hamidiye Etfal Hastanesi ve Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye'yi ziyaret eylemek üzere geldiğini yazarlardı. 7. ve 8. maddeler, genişletilmeye ve yorma öylesine elverişli idiler ki, sansür memurları bu maddeye dayanarak "Makedonya, Kanun-i Esasi, hukuk-i millet, Girit, Islahat, hürriyet, müsavat, vatan, cumhuriyet, bomba, dinamik..." gibi pek çok deyim, terim ve sözcükleri yasak etmişlerdi.[318] Ali Şükrü Çoruk, kullanılması yasak kelimeler konusunda devlet tarafından tespit edilmiş ve Encümen'e gönderilmiş bir liste olmadığını, Encümen üyeleri ve memurlarının aşırı hassasiyet göstererek devlet büyüklerinin hoşuna gitmeyeceklerini düşündükleri kelimelere ve cümlelere izin vermediklerini ve bu aşırı tavrın bazı komiklikleri beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.[319] Gazeteler sözgelimi, İran'da Kanun-i Esasî ilan olunduğunu, Rusya'da parlamento kurulduğunu yazamamışlar; birer anarşist tarafından öldürülmüş olan devlet başkanlarından Fransa Cumhurbaşkanı Carnot kalp durmasından, Amerika Cumhurbaşkanı Mc Kinley şirpençeden Avusturya İmparatoriçesi de göğüs darlığından ölmüş diye göstermişlerdi. Hüseyin Cahit Yalçın, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde gazetecilik yapmayı şöyle değerlendirmişti:[320]

"Sultan II. Abdülhamid döneminde gazetecilik iyice güç, tehlikeli bir işti... İp üzerinde cambazlık belki bu kadar ustalık gerektirmezdi."

---

[318] Kudret, *a.g.e.*, s.53.
[319] Çoruk, *a.g.e.*, s. 90.
[320] Kudret, *a.g.e.*, s. 54; HüseyinCahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bir yazı ya da makalenin yayınlanmadan önce hangi süzgeçlerden geçtiğini Halit Ziya Uşaklıgil'den dinleyelim:

"Sözcüğün tam anlamında, her makale bütünüyle elenerek bütün ruhu, kapsamı, delaleti, altında gizlenebilecek olan kavramı ile muayene edildikten sonra her satırı, ve satırları oluşturan bütün sözcükleri, hatta noktaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyülten camlarla incelenirdi. Siz, yazı yazanlar, bu sakınılacak konuları ve sözleri bilmeliydiniz; tarihten, dinden, siyasetten söz edemezdiniz; ilk önce 'hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet' gibi elli, yüz sözcük ile başlayan yasak sözcüklerin gün geçtikçe toplamı kabaran yeni kovulmuş eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak, kalemin ucuna geldikçe pis bir böcek gibi fırlatıp atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski basımevlerinde böyle muayeneden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş sözcüklerle kalabilmiş ilk dizgi kağıtlarını gözden geçirse, 'İstibdat yönetiminde yasak sözcükler kitabı' diye ne tuhaf bir eser meydana getirirdi. 'Birader' diyemezdiniz, bir yandan 'Sultan Murad', öbür yandan 'Reşat Efendi' vardı; 'tepe' diyemezdiniz, Yıldız sarayının bir tepede kurulduğuna anıştırma (telmih) yapmış olurdunuz; 'sakal', hele 'boya' hemen Padişahın boyalı sakalına işaret sayılırdı; ve böyle yüzlerce, yüzlerce sözcükler vardı ki bir yanından tutulup çekilince uzayan bir lastik gibi Yıldız'a kadar uzatılabilirdi; hatta öyleleri vardı ki, bizler, yazıcılar, acaba niçin yasaktır diye uzun uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak, uğraşır, sebebini, hikmetini araştırırdık. Bunun sebep ve hikmeti, herhangi korkak bir memurun, lodostan söz edilmesini burnunun büyüklüğüne bir işaret gibi sayarak alınan kuruntulu adam gibi bir hastanın zihninde doğmuş bir gülünç işkil olurdu. Bakınız, şimdi, şurada burundan söz ettim. Coğrafya kitaplarında bile burundan söz edilemezdi galiba. Okullarda ne yaparlardı bilmem; tarih kitaplarından bütün 'ihtilal' 'isyan', 'suikast' fasıllarını kaldıran Maarif, belki dünya haritasından da burunları kaldırmış, ya da bu sözcüğün yerine başka bir uygununu bulmuştu, mesela 'çıkıntı' demişti. Her yazar önceden kestirebildiklerinin çerçevesinde makalesini, şiirini, hikayesini, hatta üç satırlık fıkrasını hazırladıktan, yani kendi kendini eleyip tarayıp eleştir-

Levent Şahverdi Arşivi

dikten sonra, bunlar dizilir, ve gece geç vakit, inceleme memuruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalışmak, her gece yığınlarla gelen bu basımevi müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak zorunda kalan bu bahtsız adam kimi zaman herhangi bir sorumluluk tehlikesinden kaçınmak için bir makaleyi baştan başa çizer, kimi zaman yeniden uykudan yoksunluğa yol açacak bir ikinci muayeneden kaçınmak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz sözcüğü kaldırarak kırmızı kalemiyle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu. Böylece, memur, yazarın bir ortağı olmuş olurdu. Boş kalan yerler herhalde doldurulacaktı; bir makalenin, bir satırın, bir sözcüğün boş bir yer bırakması okuyucuların türlü varsayımlara kalkışmasına yol açardı, ve belki de bu varsayımların kapsamı, kaldırılan metnin sınırından daha ileriye gidebilirdi. Hatta yazar, yazısında gerektikçe iki parça arasına bir dizi nokta bile sıralayamazdı...»[321]

Sultan II. Abdülhamid'in sevmediği, duymak ve görmek istemediği, bu yüzden resmî yazışmalarda ve basında kullanılmayan başka sözcüklerin neler olduğu hususunda tekrar Hüseyin Cahit Yalçın'a kulak verelim:

"Suda erimek anlamına gelen 'halletmek' sözü de yasak olan deyişlerdendi, çünkü tahttan indirmek anlamını veren 'hal' sözüyle bir ses benzerliği gösteriyordu. 'Tahtakurusu' da sarayın lûtfuna uğramış hayvanlardandır; gazetelerde adı geçmezdi, çünkü 'tahtı kurusun' dileğini ses bakımından uzaktan uzağa akla getirir gibiydi»[322]

Sultan II. Abdülhamid, bazı teknik gelişmeleri, kuşku yüzünden yasaklamıştı. Sözgelimi "dinamo" sözcüğü "dinamit" sözcüğüne çağrışım yaptığı için 'memleketi elektrik nimetlerinden yoksun bırakmıştı.[323] Osmanlı'da elektrikle aydınlanma ve telefon tesisatı yasak gibi idi. Bu durumu bilen kurnaz bir zat, Ticaret ve Nafia Nezareti eski mühendislerinden Osep Efendi, Le Grand Illustration der-

[321] Kudret, *a.g.e.*, s.54-57; Uşaklıgil, *a.g.e.*, 433-435.
[322] Kudret, *a.g.e.*, s. 68; Yalçın, *a.g.e.*, s.106.
[323] Kudret, *a.g.e.*, s. 74; Uşaklıgil, *a.g.e.*, s.422.

Levent Şahverdi Arşivi

gisinde elektriğin bulunması üzerine yazılmış bir makaleyi çevirip saraya sunduğu bir jurnala ekleyerek şöyle görüş bildirmişti:

Gerek adı geçen buluşlar hakkında ve gerek telsiz telgraf hakkında okullarda derslerde bilgi verilmemesi,

Bundan böyle adı geçen fenden gazetelerde kesinlikle söz edilmemesi,

Bunların ve benzeri aletlerin memlekete sokulmaması.[324]

Kitap sansürü de gazete ve dergi sansüründe olduğu Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden önce başlayıp bu dönemde artarak devam etti. 1875 tarihli Basmahane Nizamnamesi'ne göre, kitapların Meclis-i Maarif tarafından incelenip memlekete ve devlete zararlı olmadığı saptandıktan sonra verilecek ruhsat ile basılabiliyordu. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bu inceleme işi Meclis-i Maariften alınıp 1881'de *"Encümen-i Teftiş ve Muayene"* adlı bir kurula verildi.

Bu kurulun başlıca görevi Türkiye'de basılacak bütün dinî kitaplar, risaleler, fenni ve edebî her çeşit basılı şeyler, siyasetle ilgili olmayan süreli risaleler; resim, levha, madalya ve armalar; Türkiye'ye girecek yabancı basının içeriğinin sakıncalı olup olmadığının gümrük ve postanelerdeki özel memurlar tarafından kestirilemeyen kitap vesairenin incelenmesi idi. Bu kurulun kadrosunun ilk kurulduğu zaman 7 kişiden ibaret iken, daha sonra 59'a yükseltilmesi kitaplara karşı uygulanan baskının gittikçe nasıl arttığını gösteriyordu. Zamanla bu kurul yeterli görülmeyerek 1897'de "Tedkik-i Müellefât Komisyonu" (Yazılmış Kitapları İnceleme Komisyonu) adlı ikinci bir komisyon daha kuruldu. Bu kurulun görevi ***"Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulunun inceleyip basılmasına ruhsat verdiği Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplarla Türkçe piyesleri yeniden incelemek"*** idi. Bu kuruldan sonra "Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyye Tedkik Heyeti" (Din ve Şeriatla İlgili Kitapları İnceleme Kurulu) adlı üçüncü bir kurul daha oluşturuldu.[325]

---

[324] Demiroğlu, *a.g.e.*, s.78-79.

[325] Kudret, *a.g.e.*, s. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Şükrü Çoruk, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin ilk yıllarında görülmüş bir davadan hareketle kaleme aldığı *Örnek Bir Vaka Işığında Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü* adlı çalışmasında Encümen hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

"Şahitlerin dile getirdiği hususlardan, verdikleri örneklerden hareket ettiğimizde Encümen'in önüne gelen her esere potansiyel bir tehdit nazarıyla yaklaştığını görürüz. Bu durum siyasi içeriğe sahip olmayan eserler için bile söz konusudur. ***Niyet okuma, ima avcılığı yapma, eserlere vehimle yaklaşma, kraldan çok kralcı olma maalesef Encümen'in çalışma prensibi haline gelmiştir.*** *Cümle içindeki bağlamını, yan anlamlarını, sanatsal kullanımını düşünmeden, kelimenin sadece siyasi anlamı etrafında hareket etmektedirler."*[326]

Halit Ziya Uşaklıgil, sanatının ilk döneminde İzmir'de çıkardığı Hizmet gazetesinde tefrika ettiği *"Sefile"* adlı ilk romanını kitap olarak bastırmak için izin almak üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye gönderince, İslam gelenek ve göreneklerine aykırılığı dolayısıyla basılmasının kesinlikle doğru olmadığı yolunda bir cevap almıştı. Abdülhak Hamit Tarhan ise aynı dönemde, yine düşmüş bir kız konusunu işleyen *Kahpe* adlı eserini, kitabın adına takılan sansürün uyarısı üzerine *Bir Sefile'nin Hasbihali* adıyla bastırabilmişti.[327] Uşaklıgil, Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonu hakkında şunları söylüyordu:

"Encümen-i Teftiş ve Muayenenin gözleri keskin birer şiş idi ki, baktığı müsveddeleri delik deşik ederek kalbura çevirirdi; bunlardan, uzun cümleleri çıkarmakla, satırları alt üst etmekle, sözcüklerden çizdiklerinin yerlerine hatır ve hayale gelmez şeyler icat edip tıkmakla yetinmemişlerdi; hoşuna gitmeyen parçaların, vehmine dokunan fıkraların yerine kendine özgü eklemeler, benzetme şeyler yapmış, hatta başlıkları değiştirmişlerdi."

---

[326] Ali Şükrü Çoruk, *Örnek Bir Vaka Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, İstanbul, 2014, s. 90.

[327] Kudret, *a.g.e.*, s.72.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit Yalçın da sansürün yalnız siyasal şeylere değil, en ufak, en sıradan ayrıntılara varıncaya değin her şeye karıştığını, her yazıda, ne olursa olsun yüce dileğe aykırı bir nokta bulup onu ya büsbütün çizdiğini veya başka bir biçime soktuğunu belirtiyordu.[328] Yalçın, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yetişmeyenlerin bu durumu anlamasının zor olduğunu da şöyle ifade etmekteydi:

"Bugünkü gençlik ve Sultan II. Abdülhamid zamanına yetişip de gazetecilik hayatına yaklaşmamış kişilerin bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalalığı, işkilliliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri olanaksızdır. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan inanamaz. Sansürcüye gönderilen en önemsiz bir yazının bile ne gibi yıkıntılara uğradığını gösteren sansürcü provalarından ne yazık ki bende yoktur. Eğer eski gazeteler bunları saklamamışlarsa tarihimizin bu noktası gerçekten karanlıkta kalacaktır. (...) Bizim şimdi bu konuyla ilgili, hatırımızda kalan şeyler pek eksiktir; Sultan II. Abdülhamid sansürünün içyüzü üzerinde yeterli düşünce veremez. (...) Bir gün roman müsveddelerinde öyle bir düzeltme yapmıştı ki, anlam değişmişti; sanki yanlış bir çeviri yapmış gibi oluyordum. İlerde böyle bir kınanmaya uğrarsam, sansürcü yüzünden bu yanlışın doğmuş olduğunu kanıtlamak için, Hıfzı Beyin imzasıyla sansürcü provasını saklamıştım. Kağıtlarım o kadar elden ele geçti ki, bu kağıt yitip gitmiş."[329]

Sultan II. Abdülhamid'in Emriyle Çuvallar Dolusu Kitabın Yakıldığı Doğru mu?

1902 yılında Maarif Nezareti ile Mabeyn Başkatipliği arasında yapılan yazışmalar, Encümence zararlı olduğu tespit edilen yüzlerce çuval dolusu kitabın yakılarak imha edildiğini ortaya koyuyordu. Maarif Nazırlığından Mabeyn Başkatipliğine şöyle bir yazı gitmişti:

"Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce, zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve Kâğıthane

---

[328] Kudret, *a.g.e.*, s.81.
[329] Kudret, *a.g.e.*, s.82; Yalçın, *a.g.e.* , s.105.

Levent Şahverdi Arşivi

civarında yakılıp yok edilmesi için izin istenmiş olan yüz elli çuval kitap ve kağıtların oraya yollanmasından vazgeçilerek Nezaret avlusunda veya o civardaki bir yerde yakılıp yok edilmek için, Allah'ın gölgesi olan padişahın sözlü iradeleri bulunduğundan, Nezaret dairesinin arka tarafındaki bahçede adı geçen kağıtların bir demir kafes içinde yakılıp yok edilmelerinin mümkün olduğu anlaşılmıştır; ancak, ne kadar çaba ve özen gösterilse, yine de yanan kağıtların havalanarak etrafa dağılması ve duman çıkması önlenemeyeceğinden, bunların ise etraftan dikkati çekeceği, geçen yıl hademe tarafından bazı eski ve gereksiz kağıtların avluda yakılması üzerine yangın var zannedilerek tulumbacıların Nezaret dairesine koşup gelmesiyle anlaşılmıştır. Nezaret civarında bulunan Çemberlitaş hamamının külhanında yakılmaları halinde ise, böyle sakıncalara meydan kalmayacağı gibi, sözü edilen külhan, Nezaret bahçesine bitişik ve söz konusu kâğıtların bulunduğu mahzen yakınında bulunduğu için, kâğıtların dışarıya çıkarılmaksızın ve doğrudan doğruya ve gürültüsüzce oraya taşınması ve yakılması kabil olacağından, bu yol her bakımdan uygun görülerek hamam kiracısı çağırılıp zararlı kâğıtlardan söz edilmeksizin bazı gereksiz kâğıtların hamam külhanında yakılacağı bildirilip razı edilmiş ve cumadan başka her gün birer miktar kâğıtların Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanı Abdullah Hasip Efendi hazretlerinin gözetimi altında olarak Meclis-i Maarif üyelerinden İbrahim Efendi ve İlkokullar Müdürü Şükrü Beyin çalışmalarıyla ve son derece dikkat ve özenle, söz konusu külhana taşınma yakılmaları ve böylece az zamanda arkasının alınması mümkün bulunmaktadır. Allah'ın gölgesi Padişahça ne yolda emir ve ferman buyurulursa, yüce hükmünün yerine getirileceği arz olunmakla..."

Maarif Nezareti'nin bu önerisi saray tarafından kabul edilince kitapları yakmakla görevli bir komisyon oluşturulur. Komisyon, 7 Mayıs 1902'de kitapların yakılmaya başlandığını bildiren tutanağı düzenler:

"Encümen mahzeninde toplanıp Çemberlitaş hamamında yakılıp yok edilmesi yüce Halife'nin iradesi gereğince, yüz elli çuval zararlı kâğıtların kimse görmeyerek uygun biçimde adı geçen yere taşınma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı için Nezaret dairesine bitişik hamamın bahçe duvarında bir geçit açılarak bugün saat altı buçukta yakılmasına başlanılmış ve vaktin elverdiği ve külhanın alabildiği derecesinde saat on buçuğa kadar on üç çuval önümüzde yaktırılmış ve hepsi kül haline geldikten sonra su döktürülüp mahvedilmiş ve yarın sabah saat on ikiden itibaren tekrar işe başlamak kararlaştırılmış olduğu bilgi olarak arz olunur. Ol Babda. 7 Mayıs 1318"

Kitapların yakılmasına ertesi gün kaldığı yerden devam edilmiştir:

"Bu gün dahi sabahleyin saat on ikide toplanarak zararlı kağıtların yakılmasına ve yok edilmesine başlanmış külhanın genişliğinin yetersizliğinden dolayı saat on buçuğa kadar yirmi iki çuval yaktırabilmiş ise de, hamam külhanında şunun bunun gözüne çarpmamak için üstüne su döktürülerek çamur haline getirildikten sonra daireye bitişik bahçede özel olarak hazırlanan çukura doldurulup toprakla da örttürülmüş ve yarın dahi bu vakit ve zamanda başlanacağı kararlaştırılmış olmakla, ol babda. 8 Mayıs 1318"

Kitapların yakılması işi, altıncı günün sonunda tamamlanmış ve komisyon, 12 Mayıs 1902'de tuttuğu şu tutanakla Sultan II. Abdülhamid'in yüce iradesi gereğince yok edilmesi gereken kitap ve kâğıtlardan eser bıraktırılmadığını kayıt altına almıştır:

"Bugün dahi sabah on ikiden akşam on ikiye kadar zararlı ve yasak kağıtlardan elli beş çuval yaktırılmış, şimdiye kadar yakılıp yok ettirilen kitap ve risalelerin konduğu çuvallar yüz altmış beşe çıkmış ve eski toplamdan fazla görünen on beş çuval, Encümen mahzeninde dağınık olarak bırakılan kağıtların varlığından doğmuş ve Padişah hazretlerinin yüce iradesi gereğince yok edilmesi gereken kağıtlardan eser bırakılmamış olmakla, ol babda. 12 Mayıs 1318."[330]

1900-1901 yıllarında kitap bastırmak için ruhsat alma işi iyice zorlaştı. Ruhsat alınsa bile incelenmek üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye verilen kitaplar ayrı ayrı dört beş kişinin elinden geçe-

[330] Kudret, *a.g.e.*, s. 31-34; Osman Nuri, *a.g.e.*, s. C.2, s.587-589.

Levent Şahverdi Arşivi

rek ve her birince birtakım yerleri çizilerek öyle delik deşik bir hâle getirildi ki yazarların çoğu artık yazmamayı tercih ettiler. Halit Ziya Uşaklıgil, Kırık Hayatlar adlı romanının en umulmayacak yerleri üzerinde sansür memurunun kırmızı kaleminin delice dolaştığını; yalnız sözcüklere, satırlara değil uzun paragraflara kadar şurasını burasını delip onu kalbura çevirdiğini görünce kalemini kırmızı mürekkeple çizilmiş satırların ortasına sapladı ve 1908'de Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilinceye kadar tek satır yazmadı.[331] Encümen üyelerinin sayısı çoğaldıkça kitap sayısı azalmış, Encümene iş kalmamış, üyeler sigara kâğıdı ve kibrit kutusu kapaklarındaki resimleri incelemeye ve sansür koymaya başlamışlardı. Bu konuda verilen bir jurnalde şöyle yazıyordu:

"İngiltere 'den gelen kibrit kutularının kapakları kan rengini andırdığı ve markası da kılıç şeklinde olduğu gibi, 'ittifak' anlamına gelen Fransızca 'Union' sözcüğü de yazılı bulunduğuna göre, bunun özel bir düşünceye dayandığı..."[332]

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yurt Dışı Basının Yurda Sokulmadığı Doğru mu?

Sultan II. Abdülhamid Devri'nde dış basının da yurda girmesi sıkı denetim altında idi. Saraydan posta müdürlerine "Gizlidir" kaydıyla gönderilen bir yazı da şu emirler bulunuyordu:[333]

Postalar açıldığı zaman şüpheli görünen mektup ve paketlere el konulup hemen saraya gönderilecektir.

Beyoğlu ve Galata postanelerine, mektuplarını almak üzere sık sık gelen kişilerin şekillerini saptamak yararladır.

Post-restant olarak gelen mektuplar ve başka eşya birinci derecede şüphe çekici göründüğünden, bunları alacak olanlar Türkiye uyruklu ise ve gerekirse kendilerine teslim edilmemeli.

---

[331] Kudret, *a.g.e.*, s. 35-36; Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 545-546.
[332] Tugay, *a.g.e.*, s.29.
[333] Kudret, *a.g.e.*, s. 42; Osman Nuri, *a.g.e.*, C. 2., s. 549, bkz: Belgeler, IX.

Levent Şahverdi Arşivi

Üzerlerinde özellikle durulmak üzere adları evvelce bildirilen yüksek memurlar adına gelen mektuplar ayrıcalıksız Mabeyn'e gönderilmelidir.

Yabancı memleketlerden gelen yolcuların İstanbul ahalisinden ve zararlı fikir sahiplerinden bazı kişiler adına mektup, paket, kitap vb. getirmelerine meydan verilmemek üzere iskelelerde sıkı tedbirler alınmalıdır.

Osman Nuri'nin değerlendirmesine göre; Sultan II. Abdülhamid'i övmek için yazılmış olanlar dışında, Türkiye'den söz eden her kitap gümrükte tutulur ve alıkonurdu. Kapitülasyonlar gereğince kurulmuş bulunan yabancı postaneler aracılığıyla getirtilen kitaplar da postane dışında bekleyen hafiyeler tarafından sahibinin elinden alınırdı. Bütün bu sıkı tedbirlere rağmen yine girmiş kaçak kitapları ele geçirmek için zaman zaman kitapçı dükkanları basılıp aranırdı.[334]

İsmail Müştak Mayakon'un değerlendirmesi ise şöyledir:

"Dört duvar arasında yaşayan, senede iki kere bayram alayları için Dolmabahçe Sarayı'na, Ramazan'ın on beşinci günü deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na giden ve bunun haricinde kendi yanında çalışan insanlardan başka hiç kimseye görünmeyen Sultan II. Abdülhamid'e suikast yapmak çok güç olmakla beraber, Hünkar her dakika tedbirli davranırdı. Bilhassa Avrupa'daki kendi aleyhine çalışanların bütün hareketlerini tarassut ettirirdi. Paris, Brüksel ve Cenova'daki siyasi memurların en esaslı, en ehemmiyetli vazifesi erbab-ı fesadı takip etmek, bunları o havalide barındırmamak, gazete ve risale çıkartmalarına veya bu gazete ve risaleleri Türkiye hududuna sokmalarına mahal vermemekti. Yalnız sefirler değil, başkatipler, hatta ufak bazı fiilleri bile dorudan doğruya sarayla muhabere ederlerdi. Yıldız'daki şifre dairesinin işi gücü hemen hemen bu idi."[335]

Saray, bütün tedbirlere rağmen bir şekilde yurda sokulan kitap ve gazetelerin peşini bırakmıyor, verilen jurnaller doğrultusunda ev ve iş yerleri basılarak bu yayınlara el konuluyordu. Bununla ilgili bir resmî yazışma örneğini Faiz Demiroğlu'ndan aktaralım:

---

[334] Kudret, *a.g.e.*, s. 42; Osman Nuri, *a.g.e.* , C. 2., s. 586.
[335] Mayakon, *a.g.e.*, s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Mayıs 1902 tarihinde Selânik'te Ordu Müşiri Hayri Paşa'ya Mabeyn Başkâtip Tahsin Paşa imzasıyla yazılan şifrede şöyle deniliyordu:

"Sarışaban kazası nüfus memuru Nevrekoplu Mehmet Efendi'nin yanında bazı evrakı muzirre bulunduğu ve kendisinin müfsitlerden olduğu arz ve ihbar edildiğinden oraya tarafı devletlerinden bir memuru mahsus gönderilerek evrakı mezkûre kamilen derdest edilmekle beraber firarına meydan verilmemesi sadakat ve dirayeti aliyyei müşiranelerinden beklenildiği bâ iradei seniyye tebliğ olunur."

Hayri Paşa, olayı incelemesi için Yüzbaşı Asım Bey'i görevlendirmiş ve 18 Mayıs 1902'de saraya şu cevabı yazmıştı:

"Sarışaban kazası nüfus memuru Mehmet Efendi'nin nezdinde bulunduğu arz olunan evrakı muzirrenin taharri ve derdestine memur edilerek oraya gönderilen makamı çâkerî yaveri harplerinden Yüzbaşı Asım Beyden şimdi alınan telgrafnamede habersizce Sarışaban'a vararak hemen kaza kaymakamı ve zabıta memurunu alarak Mehmet Efendinin gerek hanesinde. gerek dairesi içindeki oda masaları ve hiç bir taraf bırakılmaksızın dikkatle aranarak bir takım hususî mektuplarla bir çok ***Asır, Sabah gazeteleriyle Cezmi, İntibah gibi kitaplardan çıktığı*** *ve hususî ahvali tahkik edilmekte olup hiç bir tarafa gitmesine meydan verilmemesinin kaza kaymakamlığına söylendiği, evrak ve kitapların buraya geldiğinde takımı ile takdimi tabiî bulunmuş olduğu maruzdur."*[336]

[336] Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE BİRA FABRİKALARI VE BİRAHANELER

Biranın Osmanlı Kültürüne Girişi ve Osmanlı'da Bira Üretimi

Biranın Osmanlı içki kültürüne tam olarak ne zaman girdiğine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kudret Emiroğlu, Osmanlı'da biranın ilk defa 1850 yılında Zonguldak'ta kömür üretiminde çalışan çoğu Sırp ve Hırvat olan Doğu Avrupalı işçilerce içildiğini belirtmektedir. Emiroğlu'na göre işçiler, zor gurbet koşullarına dayanmak için bira içmişler Müslüman yoldaşları da bu kültürü benimsemişlerdir.[337] Héléne Desmet ve François Georgeon Crégoire, Osmanlı İmparatorluğu'na, Kırım Savaşı sırasında gelen biranın kısa sürede çok rağbet gördüğünü belirtmişlerdir.[338] Mert Sandalcı, biranın da diğer içkiler gibi gizli içildiğini ve biraya çeşitli şifreli isimler takıldığını belirtmektedir. Yazara göre Yozgat'ta kullanılan "Fatma Ananın Helvası" bu şifreli isimlerden bir tanesidir ve Sorgun ilçesinde bir malt tatlısının karşılığı olarak kullanılmaktadır.[339]

İhsan Erdinçli'den edindiğimiz bilgilere göre Osmanlı'da birayı ifade etmek için arpa suyu kavramı kullanıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bir arşiv belgesinde İngiltere elçisi, takdim ettiği bir arzıhâlde, İngiltere'den bir Fransız gemisiyle kırk beş sandık Frengistan hamrı ve yirmi yedi varil arak ile arpa suyunun, kendisi ve

---

[337] Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara, 2002, s. 358

[338] Héléne Desmet- François Georgeon Crégoire, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan) İstanbul, 1999, s. 57.

[339] Mert Sandalcı, "Bira", *Tombak*, 1997, S. 14., s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

tüccarları için hediye geldiğini belirtmekte ve bunları hanesine nakletmek için izin istemektedir. Bir başka arşiv belgesinden Şeder isimli bir kişi, Zincirlikuyu'da bulunan fabrikasında arpa suyu ürettiğini ve bunu da gerekli olan vergiyi ödeyerek dükkânında kadeh ile sattığını belirtmektedir. Konuyla ilgili bir diğer arşiv belgesi bir kişinin Galata'da bulunan lokantasında yemek sırasında arpa suyu satmak için ruhsat talebinde bulunmasına ilişkindir. Bir başka belgede Pilas adlı bir tüccar, bazı vilayetlerde fabrikalar ve depolar kurarak Viyana, Bavyera ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden gelen biralar türünden arpa suyu üretmek için imtiyaz talep etmektedir.[340]

Osmanlı İmparatorlu'ğunda Bira Üretimi ve İlk Bira Fabrikaları

Ercan Eren, biraya dair ilk mevzuatın 1847'de "arpa suyu" adıyla konduğunu belirtmekte ve buradaki arpa suyu ifadesini bira olarak yorumlamaktadır. Mevzuatın genellikle uygulamayı izlediği düşüncesinden hareketle de 1847 öncesinde biranın bilindiğini, tüketildiğini ya da üretildiğini söylemenin mümkün olduğunu ifade etmektedir.[341] 1861 ve 1862 yılı düzenlemesinde de geçen arpa suyu ifadesi, araştırmacılar tarafından bira şeklinde yorumlanarak bira üretiminin bu tarihlerden önce başlamış olduğu kabul edilmektedir.[342] İzmir Punta'da birahane sahibi olduğu belirtilen Prokopp'a ait bir bira şişesi ortaya çıkmıştır. Mert Sandalcı, Osmanlı'da bira satışını şişenin üzerindeki amblemde belirtilen 1846 yılına kadar götürmenin mümkün olduğu görüşündedir.[343] Bu konuda önemli belgelerden bir tanesi de 1903 yılına ait *Annuaire Oriental du Commerce* adlı Fransızca yıllıktan tespit edilen bir ilandır. Bu ilanda müessese-

---

[340] İhsan Erdinçli, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'daBirahaneler ve Birahanecilik (İstanbul ve İzmir Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012, s. 107-108.

[341] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 110; Ercan Eren, "Bira Yoksa Boza da mı Yok?", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2002, S. 104, s.16.

[342] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 110; Müfit İlter, "Biranın Öyküsü", *Tekel Haber Bülteni*, S. 4, Temmuz 1982, s. 47; Eren, *a.g.m.*,s. 16; "Zevk ve Keyifle İçilen İçkilerden Biranın Tarihçesi", *İktisadî Yürüyüş*, 1942, C. 6, S. 66-67, , s. 50.

[343] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 110; Sandalcı, a.g.m., .s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

nin bulunduğu yer Punta, kuruluş yılı da 1846'dır. İlanda Türkiye'nin her yerine ihracat yapıldığı da belirtilmektedir.[344] İlhan Pınar'ın Almanca'dan çevirmiş olduğu "Gezginlerin Gözüyle İzmir" serisinin ikinci kitabında gözlemleri yer alan Hans Barth, "Doğu'da Bira Üzerine İncelemeler" başlıklı yazısında Prokopp'lardan şöyle bahsetmektedir:

"Daha önce Doğu'da olmayan ve hiç bilinmeyen bir arpa suyunu yasağı kırarak Muhammed'in oğullarına içirmek için ithal eden insan heykelini dikmek gerekir, bu kişi Württemberg'li Prokopp'tur. İlk defa birayı piyasaya sunan da Prokopp'tu, onun görünmeyen ordusunu oluşturan eşek ve katırların sırtına yükledikleri biraları bağırış çağırış satan kirli paslı sokak çocuklarından başkası değildi ve o bunu başardı. Buradaki başarının arkasındaki de bir Prokopp, bütün İzmir hatta bütün vilayet, ta Aydın'ın iç kesimlerine kadar onun bu başarısını konuşuyor. Tıpkı meslektaşı Fix'in Atina'da başardığı gibi, baba Prokopp'ta İzmir'e bir anıt dikti ve hemen yanına güzel ve devamlı dolup taşan bir bira bahçesi ekledi. Bira kültürünün Homeros'un şehrinde elde ettiği tartışmasız başarı hiç kuşku yok ki Alman, Avusturyalı, Rum ve Türk'ü bir araya getirmesi olmuştur."[345]

Osmanlı'da bira üretiminde fabrikasyon sürecine geçilmesi Osmanlı'daki fabrikalaşma hareketi doğrultusunda gerçekleşmiştir. İhsan Erdinçli, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Annuaire Oriental du Commerce adlı Fransızca yıllık, İstanbul'da bira üreten kişilerin isimlerinden, bunların imalathanelerinin bulunduğu semtlere kadar geniş bir liste sunmaktadır. Bu yıllığa göre, 1881 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren bira yapımcılarından Cosma, G. Grein, Kopens ve J. Wieland ile Schaffer Feriköy'de, Bartholoméo Scherrer ise Zincirlikuyu'dadır. 1883 yılındaki listede, bu imalatçılardan Kopens'in ismi ile Schaffer'in ortağı olması muh-

---

[344] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 110; R. Cesar Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce*, Vol. 2, The Annuaire Oriental ve Printing Company Limited (Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur), İstanbul, 1903, s. 1 538.

[345] Aybala Yentürk, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", *TMMOB Gıda Mühendisliği Dergisi*, 1999, S.6, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

temel olan Wieland'ın ismi yer almamaktadır. 1885 yılındaki listede de, bira imalatçıları olarak aynı isimler yer alırken, 1888 yılında, Tedeski'nin Dolmabahçe'de üretime başladığını görüyoruz.1889-1890 yılları ile 1891 yılında da bira üretiminde aynı kişiler yer almaktadır. 1892-1893 yılındaki listede ise, Bomonti ismi yer almakta ve burası için 'buharlı büyük bir fabrika' ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla bira üretiminde, fabrikasyon sürecinin, bu tarihlerde Bomonti Bira Fabrikasıyla başladığını söyleyebiliriz."[346]

İstanbul'daki bira fabrikalarının ilk ve en önemlilerinden birisi Bomonti Bira Fabrikasıdır. İsviçre Cumhuriyeti tebaasından ve Almanya devleti himayesinden Mösyö Adolf Bomonti tarafından kurulmuş, Şişli'nin arka taraflarında Feriköy Fırın Sokak, 28 numarada faaliyet göstermiştir.[347]

Bomonti Bira Fabrikasının kuruluş tarihi konusunda araştırmacılar farklı yıllar belirtmiş olsalar da İhsan Erdinçli'nin şu değerlendirmesi bu tartışmayı büyük ölçüde noktalamıştır:

"Gökhan Akçura, İsviçreli Bomonti Kardeşlerin, 1885 yılında küçük bir işletme olarak kurdukları tesislerini, 1893 yılında fabrikaya dönüştürdüklerini belirtmektedir. Bu ifadeyi, hangi kaynağa dayandırarak verdiği bilinmemektedir, fakat Annuaire Oriental du Commerce adlı yıllığın 1885 yılındaki bira üreticileri için verdiği listeye baktığımızda, Bomonti Biraderlerin ismine rastlanmamaktadır. Araştırmacıların üzerinde fikir birliğinde bulundukları yıl ise, 1890 yılıdır. Bu araştırmacılara göre, İsviçreli Bomonti Kardeşler, gerekli olan ruhsatı, 1888 yılında aldıktan sonra tesislerinin inşasına başlamışlar ve 1890 yılında da Feriköy'de üst fermantasyon yöntemiyle bira üretimine başlamışlardır. Ayrıca söz konusu fabrikanın, 1892 ve 1893 yılında kurulduğunu ileri sürenlerin yanında, fabrika müdürünün ifadelerine dayanarak 1896 yılında kurulduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Bir arşiv belgesinde belirtilenler ise, farklı bir yıla işaret etmektedir. Buna göre, Mösyö Bomonti, fabrikasını, gerekli olan ruhsatnameyi 15 Ağustos 1891 senesinde alarak inşa etmiştir.

---

[346] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 110 - 111.
[347] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 113.

Levent Şahverdi Arşivi

Ruhsatnamenin 1891 senesinde alınmış olduğunun belirtilmesinden dolayı, söz konusu fabrikanın da bu yılda kurulmuş olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Bomonti Bira Fabrikası ile ilgili farklı bir konuya ilişkin bilgiler içeren bir başka arşiv belgesinde belirtildiğine göre fabrika, 1307 yılında kurulmuştur. Belirtilen bu yılı, Hicrî olarak kabul edersek, fabrikanın 1889-1890 arasında kurulmuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat fabrikanın hangi tarihte inşa edilmiş olduğunun araştırılarak tespit edilmesinin istendiği bir başka arşiv belgesinde, fabrikanın 3 Ağustos 1307 tarihinde, yani yukarıda belirtilen ilk arşiv belgesindeki 15 Ağustos 1891 tarihinde kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla ikinci belgedeki 1307 senesi de, Rumî yıla işaret etmektedir. ***Sonuç olarak belirtilen bu arşiv belgelerine göre, Bomonti Bira Fabrikası, 15 Ağustos 1891 tarihinde kurulmuştur.***[348]

Yukarıdaki değerlendirmede bahsi geçen ve Bomonti Bira Fabrikası 15 Ağustos 1891 tarihinde, dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulduğunu gösteren arşiv belgesi:

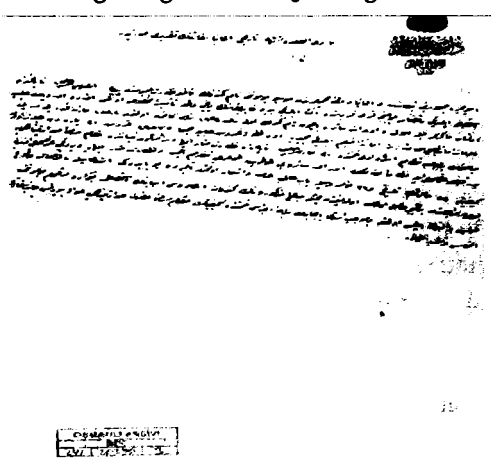

"Bomonti Bira Fabrikası 15 Ağustos 1891 tarihinde Mösyö Adolf Bomonti tarafından kurulduğunu gösteren belge. (BOA, BEO, 271/20290.) (Erdinçli, a.g.t, s.229)"

[348] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 113-114.

Levent Şahverdi Arşivi

Erdinçli, Bomontilerin devlete olan vergi borçlarına ilişkin bir kaç arşiv belgesinden, fabrikanın kuruluşu için harcanan paranın miktarı ve ne kadarlık bir arsa üzerinde bulunduğu hakkında önemli bilgiler edinilebileceğini nakletmektedir. Erdinçli'nin aktardığına göre Adolf Bomonti, Feriköy civarında Şişli'nin arka taraflarında satın almış olduğu arazinin bir bölümüne inşa ettiği fabrikası için daha önce belirlenen verginin çok fazla olduğunu ifade eden bir dilekçe yazmıştı. Ayrıca fabrikanın bulunduğu arazinin dışında kalan bölümü için binde dört oranında vergi alınması gerekirken, bu kısmın da gelir getiren mülk şeklinde değerlendirilerek binde on nispetinde vergi alındığını ifade etmiş, fabrika değerindeki yanlışlığın düzeltilmesini, arsa vergisinin de nizamnamedeki seviyeye çekilmesini talep etmişti. Devlet, fabrika kuranları, yurt dışından getirtilen makine ve edevatın gümrük vergisini ödemekten muaf tutmaktaydı. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu ayrıcalık, fabrikanın ilk tesisi sırasında getirilen malzemelere mahsustu. Bu vergi muafiyetinden, Adolf Bomonti de faydalanmıştı. Arşiv belgelerinden, Bomonti'nin getirtmiş olduğu bu makine ve edevata ilişkin de bilgi edinilebilmektedir. Bunlar arasında, biranın saklanabilmesi amacıyla gerekli olan sabit fıçı ve tekneler için, Sırbistan'dan dört bin beş yüz elli dört adet büyük meşe varil tahtası getirilmişti. Bomonti, bu meşe varil tahtaları için, dört bin iki yüz altmış iki kuruş yirmi beş santimlik bir meblağ depozito etmişti. Bundan başka bira kazanı gibi malzemeler de getirten Bomonti, 1891 senesi Aralık ayından 1892 Mart'ına kadar Rüsûmat Emaneti'ne, yukarıda belirtilen meblağ ile birlikte toplam yirmi dokuz bin beş yüz yetmiş beş kuruş otuz para gümrük vergisi ödemişti. Getirtilen makine ve edevatlar, fabrikanın ilk tesisine mahsus olduğu için de bu miktar kendisine iade edilmişti. Bomonti Kardeşler 1902 yılında, bugünkü İstanbul Tekel Bira Fabrikasının bulunduğu Şişli'nin arkalarındaki boş bir alanın bir kısmını satın alarak işletmelerini buraya nakletmişlerdi. Zamanla da tesislerinin üretim kapasitelerini arttırmışlar ve 1908 yılında bir anonim ortaklık hâline gelmişlerdi. Aynı yıl işletmelerine soğuk hava tesisleri ilave eden Bomonti Biraderler, alt fermantasyon biraları üretmeye başlamışlardı. Bira

Levent Şahverdi Arşivi

imalatına büyük yatırımlar yapan bu anonim ortaklık, belediye sınırları içerisindeki bira üretimini kendi tekellerine almak için de İstanbul belediyesi ile anlaşmıştı.[349]

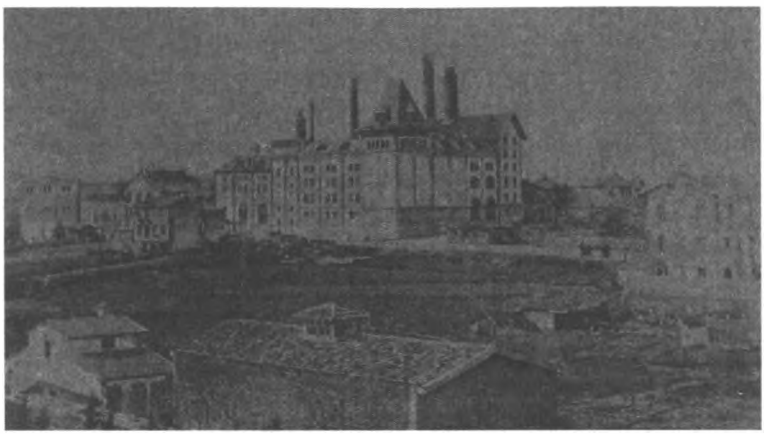

Bomonti Bira Fabrikası (Erdinçli, *a.g.t.*, s. 241)

24 Haziran 1896 tarihli Sabah gazetesinde yer alan bir ilanda Bomonti Birası şu ifadelerle tanıtılmıştır:

"Bomonti Biraderlerin Avrupa'nın en son sistemi üzere Feriköyü'nde tesis ve küşad itdikleri bira fabrikası Pastör usulü vecih üzere asid salisiliği istimal itmeksizin birinci nev'iden gayet nefis ve halis biralar ihraç itmekte ve fıçı ve şişeler derununda olarak fürûht idilmektedir."

[349] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 115-116; *Sabah*, 24 Haziran 1896.

Levent Şahverdi Arşivi

إعلان
بومونتی بیره‌سی
بومونتی برادرلرك اودوپانك
الك صوك سیستمی اوزره فنی
کوینده تأسیس وکشاد ایتدکلری
بیره فابریقه‌سی پاستور اصولی وچه
اوزره آسید سالیسیلیکی استعمال
ایتمکسزین بونجی نوعدن غایت
نفیس وخالص بیره‌لر اخراج ایتمکده
وفوچی وشیشه‌لر درونده اولهرق
فروخت ایدلمکده‌در.

Bomonti Birası'nı Tanıtan İlan. Sabah, 24 Haziran 1896.
(Erdinçli, *a.g.t.*, s. 246.)

22 Haziran 1898 tarihli Sabah gazetesinde yer alan bir başka ilanda ise Bomonti Birası'nın tamamen kurallara uygun olarak üretildiği belirtilmekte ve lezzeti, nefisliği, duruluğu ile bilinen Avrupa biralarının tamamına katbekat üstün olduğu ifade edilmektedir.[350]

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde İzmir'de faaliyet gösteren bira fabrikaları incelediğinde, Prokopp Bira Fabrikası adının 1312, 1313 ve 1316 yılı Aydın Vilayet Salnamesi'nde geçtiği, buna göre fabrikanın Birunabad Caddesi'nde faaliyet gösterdiği ve güç kaynağı olarak ateş kullanıldığı görülecektir.[351] İzmir'de faaliyet gösteren bira fabrikalarından bir diğeri, 1894 yılında Emirza Biraderler tarafından Karataş'ta açılmış olanıdır. Hizmet gazetesi, 26 Eylül 1894 tari-

[350] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 117; *Sabah,* 22 Haziran 1898.
[351] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 120.

Levent Şahverdi Arşivi

hindeki sayısında, Emirza Biraderlerin Karataş'ta inşa ettikleri bira fabrikasının pek çok kişinin katıldığı resmî açılışının, gösterişli bir şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. İmal edilen biranın, erbabının belirttiği üzere beyaz, güzel ve parlaklığı yönüyle Avrupa biralarından üstün denilecek derecede olduğunu yazan gazete, bu girişimin anılmaya değer olduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak da, *"... Arazilerimiz, ovalarımız, dağlarımız, ormanlarımız, her türlü ziraate, ticarete salih ve müsait birer menba-ı servet iken bunlardan bi-hakkın istifade edemiyoruz."* sözleriyle bir değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca fabrikaların azlığından dolayı, toplamı dikkate alındığında, büyük rakamlar teşkil edeceği belirtilen paraların, her sene yabancılara gitmesinden serzenişte bulunulmaktadır.[352]

Osmanlı'da Birahaneler ve Sultan II. Abdülhamid Zamanında Bira İçilebilen Mekânlar

Osmanlı toplumunda bira içilen mekânlar denince ilk olarak birahaneler akla gelmektedir. Mukaddes mekânların 100 arşın kadar yakınına açılamayan[353] birahaneler, ilk olarak Batı tipi yaşam tarzının en çok hissedildiği ve *"Avrupa taklidi küçük kent"* durumundaki Pera'da (Beyoğlu) kendini göstermeye başlamıştır. Otel, pastane, tiyatro ve gece kulüpleri gibi, ilk birahaneler de Beyoğlu'nda açılmıştır.[354] Said Naum Duhanî, İstanbul'da ilk birahanenin, Alman Bruchs tarafından "bugünkü" Londra Bar'ın olduğu yerde açıldığını belirtmiştir. Bruchs, birahanesinin garsonlarını da Yunanistan'dan getirtmiş ve burada çalışan Nikoli, Yani ve Ananiyas da bir süre sonra kendi birahanelerini açmışlardır.[355]

Kafkasya Birahanesi, İstanbul'un en eski birahanelerinden olup, Reşad Ekrem Koçu'nun aktardığına göre Ankara Caddesi'nin alt ta-

---

[352] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 120; *Hizmet*, 26 Eylül 1894.
[353] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 137.
[354] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 120.
[355] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 120; Said Naum Duhanî, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, (Çev. Nihal Önol), İstanbul 1990, s. 84.

Levent Şahverdi Arşivi

rafında Sirkeci'de kurulmuştur. Kafkas olarak da bilinen bu birahane, Rusların, Çerkez, Abaza, Megril, Kafkasya Müslümanlarını toplu olarak Osmanlı topraklarına attıkları 1860-1865 yılları arasında, bir Rum tarafından kurulmuştu. Şehrin en kalabalık iş yeri, liman ağzı, gemilerin muhacirleri karaya çıkarttıkları iskele konumundaki Sirkeci'de böyle bir isim ile faaliyete başlayan birahane, başta Kafkasya Müslümanları olmak üzere pek çok kişiyi kendine çekmişti. Kısa zamanda gelişerek İstanbulluların da bir uğrak yeri olmaya başlayan birahane, Rumeli demir yolunun yapılıp Sirkeci'ye büyük bir gar binası yapılınca, İstanbul'dan Avrupa'ya gidip gelen Frenklerin de uğradığı bir yer hâline gelmişti. Bu gelişmeden sonra birahane sahibi, kapısına, Brasserie de Caucase, yani Kafkasya Birahanesi levhasını asmıştı. Bu Fransızca isim, birahanenin iç kısmındaki zemine bile boydan boya yazdırılmıştı.[356] 1898'de sözü edilen yerde kiracı olarak faaliyet gösteren Neskilof, birahanesinde çalgı çaldırmak için daha önce ruhsat talebinde bulunmuş fakat ret cevabı almıştı. Bunun üzerine 1898 yılında verilen dilekçe ile yinelenen talep, gereğinin yapılmasına ilişkin bir ifade ile cevaplanmıştı. Kafkasya Birahanesi'nin, 1900-1905 arasında hem sahibi hem de ismi değişti. İştayn Bruh Birahanesi şeklinde yeni sahibi Alman Yahudi'sinin adıyla anılan bu birahane, Almanya'dan getirilen ve bir bardağı 70 paraya satılan "taze taze, âlâ ve nefis Salvator Birası" sayesinde, her akşam tıklım tıklım müşterilerle doluyordu. Birahanenin has müşterileri de dönemin basın mensupları ve şairleriydi. İştayn Bruh, devraldığı birahanenin eşyasını değiştirmiş, birahanesine Alman birahaneleri tarzında masalar ve iskemleler koymuş fakat iç kısmındaki zemin üzerine bulunan Kafkasya Birahanesi yazısına dokunmamıştı. Birahanene, sonraki yıllarda da sahibini ve ismini değiştirdi.[357]

Sponeck Birahanesi, Alataris tarafından 1870'li yıllarda Grand Rue de Péra üzerinde, Tütüncü Çıkmazı ile Hamalbaşı Caddesi arasında 246 numarada açılmıştır. Behzat Üsdiken'in ifadeleriyle güzel

---

[356] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 158-159; Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, İstanbul 2003, s. 133-134.
[357] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 159.

Levent Şahverdi Arşivi

ve çok iyi hizmet veren Alataris, 1887 yılında Panuria ile ortak olmuştu. Ardından da bu iki ortak, birahanenin üst katında, hem Grand Rue de Péra'ya hem de Hamalbaşı Caddesi'ne cephesi olan yeni ve çok büyük bir salon meydana getirmişlerdi. Birahane, İstanbul'a ilk defa getirilen hareketleri resimlerin gösterim yeri olması sebebiyle ün yapmıştır. Ercüment Ekrem Talu, Sponeck Birahanesi'nde oynatılan hareketli resimlerle ilgili anısını şöyle anlatmaktadır:

"Çocuktum, sekiz dokuz yaşlarında vardım. Tam senesini söyleyemeyeceğim ama galiba 1896/97 sıralarında idi. Bir cumaertesi günü rahmetli ağabeyim Nejad'la beraber mektepten çıktık...

Nihai arkadaşlarımızdan biri yolumuzu kesti: 'Haberiniz var mı?' dedi. "Şurada, Sponeckin salonunda bugün Sinematograf göstereceklermiş. Pek meraklı bir şey diyorlar. Yeni icad olunmuş, fotoğrafın canlısı gibi birşeymiş.'

Ağabeyimle ben, çocuğu bizimle alay ediyor sandık. Fakat o bizimle gayet samimi konuşuyordu. İlave etti, 'Saat dörtte başlayacakmış, Ben gideceğim.' 'Belki de geliriz' diye, ondan ayrıldık.

Sponeck, tramvayın Galatasaray dönemecinde, şimdi bir barın işgali altında bulunan o vaktin maruf bir birahanesi idi. İçerisi gayet geniş, kuytu ve serindi. O gün esas san'atını terketmiş, bir temaşa salonu haline getirilmişti. Kapıdan onar kuruş duhuliye vererek içeriye girdik."[358]

Dönemin bir diğer önemli Proksch Birahanesi yıllıklardaki kayıtlara göre 1181 yılında Grand Rue de Péra üzerinde 284 numarada faaliyet göstermektedir. Daha sonra bir sebepten dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Proksch Birahanesi, 1885 yılında faaliyet gösteren birahaneler arasında yer almamaktadır. 1888 yılında ise birahanenin, Dimitri Papayorgiyu tarafından devralınmış ve isminin de değişmiş olduğu görülmektedir.[359] Birahanenin kurucusu Proksch, 5 Haziran 1870 tarihindeki büyük Beyoğlu yangınından

[358] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 159 Behzat Üsdiken, "Eski Beyoğlu'nda, Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler –V", *Toplumsal Tarih*, Temmuz, 1994, S.7, s. 36-37.
[359] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 163

Levent Şahverdi Arşivi

önce Kalyoncukulluğu Caddesi üzerinde, ortağı Skotie ile birlikte her türlü şarap, likör ve şampanyaların en kalitelerinin satıldığı çok büyük bir depoyu çalıştırmaktadır. Fakat Kalyoncukulluğu, Beyoğlu yangınında tamamen yanınca, şarap ve likör satıcılığını bırakan Proksch, bir birahane-lokanta açma girişiminde bulunmuştur. Zamanına göre oldukça lüks bir birahane-restoran olan bu birahane, Grand Rue de Pera üzerinde ve Hacopulo Pasajı ile Panaia Geçidi, yani bugünkü Emir Nevruz Sokağı arasında bulunan Jeremie Çıkmazı içinde bulunmaktadır. O dönemki benzerlerinden çok daha büyük olan birahane, çok lüks bir şekilde döşenmiş ve dekore edilmiştir. Kapalı salonunun dışında, çok büyük bir bahçesi de bulunan birahanenin farklı tip markalarla donatılmış içki mahzeninde, bira, şarap ve likörlerin en iyileri bulunmaktadır.[360]

Viyana Birahanesi olarak da bilinen Yanni Birahanesi dönemin önemli birahaneleri arasında yer almaktadır. Bu birahane Yanni Cacavopoulos tarafından 1878'de Gönül Sokak'ta açılmış, 1881 yılında, Beyoğlu'nda Suriye Pasajı yanında bulunan birahane, Timoni Sokak'ta 4 ve 6 numaralarda faaliyet göstermiştir.[361]

Ünlü Salvatore Birası'nın yanında, Spatten, Dreher ve Nektar biralarını da müşterilerinin hizmetine sunmuş olan Yanni, ilk birahanecilik denemesini bu yerde çok iyi yapmıştır. Fakat Timoni Sokak'ta iken bahçesi olmayan birahane, pek büyük bir yer kaplamamaktadır. Bu yüzden bir süre sonra Yanni, belli bir şöhrete kavuşmuş olan birahanesini, Grand Rue de Pera üzerine, Venedik Sokağı adıyla bilinen bugünkü Balyoz Sokağı'nın biraz ilerisine taşımıştır. 1888 yılında da Yanni Birahanesi'nin üzerine Stamatiadis'in üç katlı evinin yerleşmesi ve etrafın yapılanması ile birlikte Yanni, arkaya bakan ve o yıllarda tamamen küçük ağaççıklar ve çiçeklerle örtülmüş bir bahçeye sahip olmuştur. Birahanenin ise iç içe geçilen ve tamamen çiçeklerle donatılmış iki ayrı salonu bulunmaktadır. Üstleri tamamen camlarla örtülmüş salonların arasına görkemli bir kapı yapılmış ve bu kapı da perde ile ayrılmıştır. Her iki salonda da masalar, yan kısımlara serpiştirilmiş ve orta alan tamamen boş bırakılmıştır.

---

[360] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 163; Üsdiken, *a.g.m.*, s. 34.
[361] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 164; Üsdiken, *a.g.m.*, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Yanni Birahanesi, dönemin Pera toplumunun sürekli olarak tercih ettiği yerlerden birisidir.

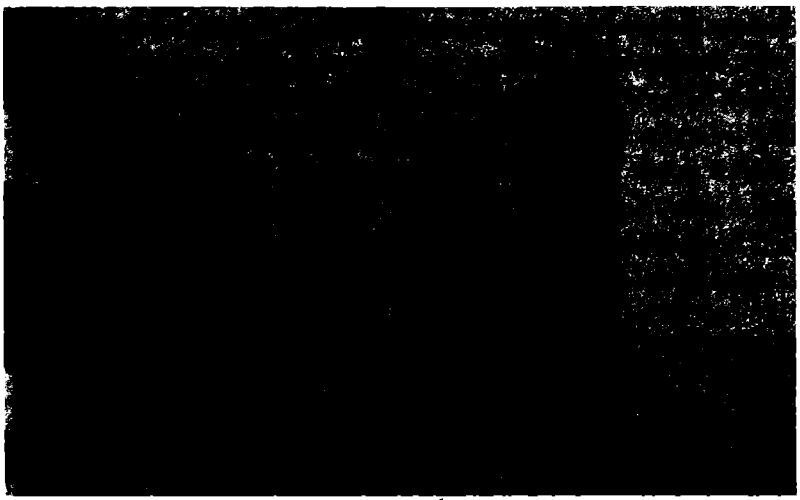

Yanni Birahanesi'nin İçeriden Görünüşü
(Osmanlıdan Cumhuriyete Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar, Yay: M. Sandalcı, İstanbul, 2009, s. 138.)

Comte Birahanesi ise, André Hadjaros tarafından Rus Elçiliği bitişiğinde 1880 yılına gelmeden önce açılmıştı ve 1891 yılında Sirkeci'de Doğu Tren İstasyonu ile karşı karşıya olan bir yerde faaliyet göstermiştir. Farklı tip bira türlerinden likörlere kadar geniş bir içki yelpazesine sahip olan birahane, toptan ve perakende satışlar, yerli ve Avrupa gazeteleri ile kusursuz hizmet sunmuştur.[362]

Cadde-i Kebir'de Hollanda Elçiliği'nin olduğu hizada, eskiden Rus Elçiliği'nin bitişiğindeki Andreas Hacaras'ın birahanesinin garsonlarından Nicoli G. Lalas, Yunanistan'dan gelmiş ve Pera'nın önde gelen lokallerinde garsonluk yaptıktan sonra 1883'te kendi işyerini, İsviçre Birahanesi'ni açmıştır. Lalas, yeni açacağı birahaneye, hemen bitişiğinde bulunan terzi Palomba'dan boşalan yeri de ekle-

[362] Erdinçli, *a.g.t.*, s.167.

Levent Şahverdi Arşivi

yerek büyük bir birahanenin sahibi olmuştu. Gaz lambaları ile gerçekten iyi aydınlanan birahane, masaların dizaynı ve sol tarafta bırakılan sahnesiyle dönemine göre güzel bir dekora sahipti. İki katlı ve oldukça geniş bir balkonu olan birahane, iyi teşkilatlanmış olarak oldukça güzel hizmet vermiştir. Faaliyet gösterdiği dönem arasında hemen hemen her yıl birahanesinin reklamı için ilan veren Lalas, müşterilerinin memnuniyeti için menüsünü sürekli yeni ve farklı tutmaya gayret etmiştir. İlk yıllarda sadece "farklı kalitede bira, şarap ve likör" ifadeleriyle duyurulan içki çeşitliliği, zamanla dönemin ünlü Erste Culmbacher Fabrikası Birası ve en iyi seçim konyakların da eklenmesiyle daha da zenginleşmiştir.[363]

İsviçre Birahanesi'nin Bir İlanı
(Annuaire Oriental du Commerce... , 1913, Vol. 2, s. 2085.)
(Erdinçli, *a.g.t.*, s.249)

[363] Erdinçli, *a.g.t.*, s.167; Üsdiken, *a.g.m.*, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un bir diğer önemli birahanesi olan Merkez Birahanesi, daha önce Procksch Birahanesi'nin bulunduğu Cadde-i Kebir'de Jeremie Çıkmazı, 284 numarada açılmıştı. Procksch, belli olmayan bir sebepten dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca meyhanecilikte ün yapmış Dimitri Pappayorgiou, 1888 yılında burayı devraldı. Açıldığı ilk yılda verdiği ilanda da lokalin eski sahibinin Proksch olduğunu belirtmiştir.

J. Mourat ve C. Busse Birahanesi, yıllıklarda ilk olarak 1883 yılında görülmüştür ve Galata Yüksek Kaldırım'da, 1. Tramvay İstasyonu karşısındaki 114 numarada faaliyet göstermektedir.

Birahaneci Mourat ve Busse, farklı kalitede bira, şarap, likör ve ünlü marka konyaklarla zengin içki çeşitliliği ve çoğu birahane gibi her zaman sıcak ve soğuk seçenekli öğle yemeği makul fiyatlarla sunmaktadırlar. Birahane, cami-i şerife olan mesafesinin gereken uzaklıkta olmadığı gerekçesiyle nizama aykırı olarak faaliyet gösteren içki mekânları arasında görülerek, 1887 yılında kapatılmıştır.

Karl Busse, birahanesinin kapatılmasının yanlışlıkla olduğunu düşünerek, bunun düzeltilmesi için gerekli incelemenin yapılmasını istemiş ve en azından bu inceleme sonuçlanıncaya kadar da birahanecilik yapmaya devam etmesine müsaade edilmesini istemiştir. Bu incelemenin de henüz sonuçlanmadığını fakat vergi ödeme zamanının geldiğini belirten Busse, birahanesinin faaliyetine devam etmesine izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine azadan Fehim Efendi gözetiminde Kamil, Mehmet ve Hacı Efendiler tarafından yapılan inceleme, birahanenin gerçekten de cami-i şerife olan mesafesinin nizama aykırı olmadığını ortaya çıkarmış ve söz konusu birahaneye yeniden ruhsat verilmiştir. Mourat ve Busse, 1896'da birahanelerini, Jean Sideris'e devretmişlerdir. Sideris, devraldığı bu yerde, 1900 yılına kadar birahanecilik faaliyetinde bulunmuştur.[364]

Strazburg Birahanesi, 1883 yılında Cadde-i Kebir'de Rus Büyükelçiliği karşısındaki 426 numarada, A. Bauczek tarafından açılmıştı. Bu birahane, bazı yazarlar tarafından İkinci Yani Birahanesi olarak da anılmıştır. Fakat birahanenin bu adla anılması, çok daha sonra

[364] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştur. Bauczek, yaklaşık 16 yıl kadar birahanecilik yaptığı mekânı, 1898 yılında, Jean ya da Yanni Palicronis'e devretmişti. Küre Birahanesi, Cadde-i Kebir'de Anadolu Pasajı'nda, Arghyri Rakas tarafından 1891 yılında açılmıştı. Küre Birahanesi, açıldığı yıl yayınladığı bir ilanda, başkentin en zarifi ifadesiyle duyurulmuştu. Bütün gece açık olan birahane, müşterilerine, farklı kalitede bira, şarap ve likörün yanı sıra en iyi seçim konyaklar sunmuştu. Yine aynı zamanda bir restoran olan bu birahanede, alakart öğle ve akşam yemekleri verilmekte, kış boyunca en iyi istiridye bulunabilmekteydi. 1892 yılında, Pangaltı Büyükdere Caddesi numara 52'de açılan **Birahane Del Genio**, birahaneci Dimitrios Mihailidis yönetimindeydi. Birahanenin diğer birahanelerden farkı, oldukça güzel olan kafe-terasıydı. Ayrıca Viyana Birası ve diğer en iyi seçim içkileri, gece yarısına kadar müzik eşliğinde sunması da başka birahanelerde pek de rastlanmayan önemli özelliklerindendi. Birahane, soğuk yiyeceklerden oluşan öğle yemeği de sunuyordu. 1903 yılına kadar yaklaşık 10 yıl aynı yerinde birahanecilik yapan Mihailidis, sözü edilen yılda, birahanesini, David Zabrenetzky'e devretmişti. Onun yönetiminde de aynı isimle faaliyet gösteren birahane, bir süre sonra kapanmıştı. Alman-Amerikan Birahanesi, 1893-94 yılında Adolphe Klein tarafından, Beyoğlu Asmalımescit'te numara 6'da açılmıştı. Birahanenin sahibi olan Klein, vermiş olduğu bir ilanda, piyasada taklit Viyana Biraları da var olacak ki, birahanesinde gerçek Viyana Birası'nın bulunduğunu belirtmişti.[365]

Aynı dönemde İzmir günlük yaşamında da birahanelerin yer aldığı görülmektedir. İhsan Erdinçli'nin verdiği bilgilere göre Prokopp Birahanesi'nin haricinde İzmir'deki önemli birahanelerden birisi **Kraemer Otel Birahanesi'dir.** Birahane, İzmir Rıhtımı'nda inşa edilen en görkemli yapılardan biri olmasından dolayı Kordon'un simgelerinden olan Grand Otel Kraemer Palace'ın girişinde yer almıştır. Otel tarafından işletilen bu birahane, üçgen çatılı sera biçiminde olup otelin giriş kısmının sol ve yan tarafında bulunan camekânlı kısımda hizmet vermektedir.

---

[365] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 171-173.

Levent Şahverdi Arşivi

Erdinçli, Zeki Mesud Alsan ve arkadaşlarının Kramer Birahanesi ile ilgili anısını şöyle aktarmışır:

"Kraemer Birahanesini, 1905-1907 yıllarındaki İzmir anılarını nakleden Z.M. Alsan'ın eserinde, 'gazino' ifadesiyle görüyor ve İzmirliler kadar Aydın Efeleri'nin de, bu tür gazinolarda, içki içtiklerini öğreniyoruz. Bu durumu Alsan, arkadaşları arasında geçen bir hasbıhalde Ödemişli Rüştü'nün, '...Efelerin halini hiç sormayın. Mahsul zamanı ellerine birkaç para geçince İzmir'e akın ediyorlar. Ve parayı Kramer'lerde Klanaridis'lerde içkiye, Kemer'de, Frenk Mahallesinde karılara veriyorlar...' şeklindeki sitemini aktararak ifade etmiştir. Alsan ve arkadaşları, İzmir İdadîsi'nden mezun olduktan sonra, bir eğlence programı düzenlemişlerdi. Bu eğlence programının ikinci maddesi de Kraemer Birahanesi idi. Burayı, 'İzmir'in en kozmopolit, en kalabalık bir gazinosu' olarak ifade eden Alsan, buranın kime ait olduğunu, sahibinin hangi millete mensup olduğunu, hatta buranın, gazino mu, lokanta mı yoksa otel mi olduğunu bile bilmediğini ifade etmiştir. Alsan'ın bu sözleri, aslında mekânın hem otel, hem lokanta hem de birahane olarak faaliyet gösterdiğine işarettir. Kramer'in şöhretinin İzmir'i aşarak Ege mıntıkasının en uzak incir bahçelerine, bağlarına kadar uzanmış olduğunu belirten Alsan, Mustafa karakteriyle, ilk sefahat cömertliğini de Kraemer'e ayırdığını ifade etmiştir. Arkadaşı Hilmi'nin, garsona, 'Üç duble getir, mezeleri de beraber' şeklindeki emriyle köpükleri taşa taşa biralar gelmiş ve kadehlerin etrafına, türlü meze tabakçıkları serilmişti. Yine Hilmi'nin 'haydi arkadaşlar, sıhhate ve şerefe' demesiyle kadeh tokuşturduktan sonra, kadehlerini yarıya kadar indirmişler ve birayı, pek iyi ve buz gibi bulduklarını belirtmişlerdi. Bu şekilde üç duble bira içtikten sonra, arkadaşları Hilmi'nin ısrarına rağmen dördüncü dubleye dayanamayacaklarını söylemişlerdi. Ardından da Hilmi'nin tavsiyesiyle, Kraemer'in bira ile ve biradan sonra yenilen meşhur yemeği 'Viner Şinetzel'i sipariş etmişlerdi. Bu sırada ortalık daha da kalabalıklaşmış, gazinolar rıhtımın yarısına kadar dolmuştu. Her tarafın ışık, neşe ve kahkaha içinde olması, biradan almış oldukları neşeyle birleşince, hayat onlar için daha güzelleşmiş, gelecek onlar için daha da sağlam görünmüştü. Bu duygular içinde bütün İzmir'i kavramak, onu istedikleri gibi elleri içinde yoğurup istedikleri şekle sokmak arzusu hissediyorlardı. Üç arkadaş, Viner Şinetzeli, bu ha-

Levent Şahverdi Arşivi

yaller içinde yemişlerdi. Biranın bu hayalleri doğurduğunu, fakat bunları gerçekleştirmek için gerekli kuvvet veremediğini belirten Alsan, Hilmi'nin bu kez de, 'Arkadaşlar, yemekten sonra birer konyak fena olmaz. Neşeyi tazeler...' diye ortaya attığı teklifin kabul edildiğini ve yüzler buruşturularak, ısmarlanan konyakların içildiğini belirtmiştir. Artık onlar için kalabalık, daha çok birbirine karışmış, güzel ile çirkini, ihtiyar ile genci birbirinden ayıramamaya, renkleri iyi seçilmemeye başlamışlardı. Küçük konyak kadehleri, büyük bira bardaklarının uyandırdığı arzuları bile gevşetmiş, artık bırakın İzmir'e hükmetmek, kendi masalarına hakim olup hesap ödemek bile onlar için güçleşmişti."[366]

Kordon'un en mutena yerlerinden birisi de Rodokanaki Birahanesi'dir. Radecanachi ismiyle de bilinen birahane, özel bir çeşit bira satmıştır. Rodokanaki veya Radecanachi'nin, aynı zamanda bira imalatçısı olarak faaliyet gösterdiği ifade edilmiştir. Uzun süre varlık gösteremeyen birahane, 1889 yılında kapanmıştır. 1904 yılında açılmış olan Kristal Kafeşantan ve Birahanesi, *Annuaire Orientaldu Commerce* adlı yıllıkta ilanı yer alan İzmir'in birkaç birahanesinden biridir. İlanda, Fotios Stephanopoulos tarafından açıldığı belirtilen birahane, tam olarak neresi olduğu bilinmemekle birlikte Rue de l'Echelle Anglaise'de faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda restoran olarak da hizmet veren birahane; düğün, balo ve akşam yemekleri için sipariş de almaktadır. İzmir'in bir diğer önemli birahanesi, 1904 ila 1909 arasında faaliyet göstermiş olan Klonaridis Birahanesi'dir. Deniz kıyısında faaliyet gösteren bu birahanenede Rus müzisyenler politakya, gitar ve mandolinden oluşturdukları küçük orkestralarla Rumca napoliten havalar, aşk şarkıları çalmışlardır.

Birahanelerden başka bira tüketilen önemli yerlerden biri, bira üreticilerinin işletmeleri veya fabrikalarının bahçeleridir. Bira, bu

---

[366] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 199-200; Zeki Mesud Alsan, *Memleket Çocuğu*, Ankara, 2002, s.208-210. Erdinçli, Biranın dinen ve ayrıca sonradan padişahın emriyle çıkan irade-i seniyye uyarınca yasaklanan müskirat türünden olduğunu belirtmektedir. Bkz: Erdinçli, *a.g.t*, s. 130. Alsan'ın verdiği bilgiler biranın yasak olmasına rağmen Müslümanlarca da tüketildiğini göstermektedir. Ayrıca, biranın Müslümanlar arasındaki konumuna ilişkin bilgiler için bkz: Erdinçli, *a.g.t.*, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

fabrikaların bahçelerinden başka Taksim ve Tepebaşı gibi belediye bahçelerinde ve ayrı olarak kurulmuş bahçelerde de satılmaktadır.[367] Bira bahçelerinde liderliği, Osmanlı'nın ilk buharlı fabrikasını kuran Bomonti Biraderler üstlenmiştir. Bomonti Bira Bahçesi, kendi döneminde ve sonrasında bira bahçelerine, parklarına öncülük etmiştir. Bu bahçede, "Arjantin" adı verilen kulplu bira bardaklarında içilen 5 ve 10 litrelik fıçı biraları, çapraz ayaklı setler üzerine yerleştirilerek müdavimlerine sunulmuştur.[368]

Hagop Mintzuri, 1898-1900 yıllarına ilişkin hatıralarında bira bahçelerinden şöyle söz etmektedir:

"Bomonti'de alçak duvarlı geniş bir bahçeye girdik. Feriköy görünüyordu oradan. Seyrek seyrek binalar ve birçok açık alan... Masalardaki bira dolu bardaklar, güneşte turuncu renkte parlamaktaydılar. Ben, kendi aklımca bal şerbeti sandım. Peteksiz, cibresiz saf bal o renkte olur. Masada, önümüze dolu bardaklar koydular.

Şerbet içecekmiş gibi, büyük bir iştahla bardağı kaldırdım. Ağzıma götürüp bir yudum aldım. Fakat sarsılıp hemen bardağı indirdim. Öyle acı geldi ki ağzımdakini yutamayıp tükürdüm. İçmem için ısrar ettiler. 'Hayır içmem!' dedim. Tekrar ısrar ettiklerinde kızdım,

- Neye ısrar ediyorsunuz, neyini içeceğim ki?

- Güzel şeydir, alışırsın, kuvvet verir.

- Benim kuvvetim var, kuvveti ne yapacağım ki?

Yandaki masalardakiler de Ermeniydiler. Bana baktılar. Baksınlardı. Gerçi masaların üstünde pek güzel altın gibi parlıyordu bardaklar. Ama içilecek şey değildi, acıydı."[369]

24 Temmuz 1880'de hizmete giren Tepebaşı Bahçesi hakkında bilgi veren Ahmet Semih Mümtaz, bahçenin içindeki havuzun olduğu yerde bulunan köşkte belirli saatlerde müzik çalındığını, bu bölümün etrafının masa ve iskemlelerle çevrili olduğunu, içeri girişin ücretli olduğunu, bahçede içki ve meze bulunduğunu garsonların

---

[367] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 120.

[368] Eren, a.g.m., s. 15.

[369] Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları (1897-1940)*, (Çev. Silva Kuyumcuyan, Haz. Necdet Sakaoğlu), 1994, s. 20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

koltuk altlarında bira şişeleriyle dolaştıklarını ifade etmektedir.[370] Tepebaşı'nda kahve, çay, gazoz, Bomonti Birası'nın dublesi ve lokum 100 para iken, sütlü çay, sütlü kakao, dondurma, çeyrek pasta, Spateu ve Pilsner biraların bardağı ise 5 kuruştu. 100 paranın 2,5 kuruş olduğu dikkate alındığında, Bomonti birasının, ithal biralara nispeten daha ucuz olduğu görülmektedir.[371]

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde içki içilebilen yerlerden birisi de lokantalardı. İhsan Erdinçli'nin arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilere göre lokantalar, sadece yemek sırasında, o da ruhsat almak koşuluyla içki satabilirlerdi. Bu şekilde içki satan lokantalar, birahanelerin tabi oldukları kurallara bağlı olarak faaliyet gösterebilirlerdi. Bu tür lokantalar da birahaneler gibi mukaddes mekânların yüz arşından yakınına açılamazlardı. Bir lokanta, yemek sırasında içki satmak isterse, bunun için ayrıca bir ruhsat alması gerekmekteydi. 1878 tarihli bir arşiv belgesine göre Nitekim Almanya Devleti tebaasından Mösyö Okor Frederik, Galata Voyvoda Caddesi'nde sahibi olduğu lokantada, arpa suyu satmak için ruhsat talep etmişti. Buna verilen cevapta, lokantalarda yemek sırasında müşterilerin istemesi hâlinde, şarap verilmesi nizam dâhilinde olduğu için, arpa suyu da verilebileceği belirtilmişti. Bununla birlikte, sözü edilen lokantanın yemekten sonra içki satmamasına dikkat edilmesi de istenmişti. Yemekten sonra arpa suyu satılacak olursa, diğer içkilerin de satılması muhtemel olarak görülmüş ve sözü edilen lokantanın, cami-i şerife yüz arşından yakın bir yerde bulunduğu belirtilerek yemekten sonra içki satmasının uygun olmadığı ifade edilmişti. Bunun üzerine Mösyö Frederik, kendi dükkânından daha da yakın yerlerde içki satıldığını belirterek, ruhsat talebini yinelemişti. Onun bu isteğine verilen cevap, yasak olmasına rağmen kural ihlalleriyle faaliyet gösteren yerleri, gerçekten de çok doğru bir şekilde ifade etmekteydi. Buna göre, örnek olarak gösterilen yerlerin, nizamsız bir şekilde faaliyet gösterdiği belirtilmiş ve bu tür yerler hakkında gereken işlemin yapılarak buraların içkiden arındırılmasının gerekli olduğu ifade edilmişti. 1888 tarihli bir başka arşiv belgesinden lokanta etrafında

[370] Ahmet Semih Mümtaz, Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, İstanbul, 1948, s. 195.

[371] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 136; Gökhan Akçura, *Ivır Zıvır Tarihi*, İstanbul, 1991, s.61.

Levent Şahverdi Arşivi

mukaddes mekânlar olmasa da yemek sırasında bira satmak için talep edilen ruhsatların başka sakıncalar ileri sürülerek verilmeyebildiği anlaşılıyordu. Bu sakıncalardan bir tanesi, lokantanın ileride, bir birahaneye dönüşme ihtimalinin bulunmasıydı.[372]

Lokantasında bira satan yerlerden birisi de Asmalımescit'te bulunan Paulick Lokantası'ydı. Boğaza, limana ve sahile karşı güzel bir manzarası olan bu lokanta, müşterilerine, dönemin en iyi biralarını sunuyordu. Lokanta bir süre sonra kapanmak zorunda kalınca, Grand Rue de Pera üzerinde ve Tokatlıyan'ın ilerisindeki sağ Sokağa taşınmak zorunda kalmıştı.[373]

İçki satan yerlerin faaliyet göstermeleri bazı kurallara tabi idi. Yukarıda da bahsedildiği üzere içki satan yerler mukaddes mekânlardan yüz arşın uzakta faaliyet gösterebilirlerdi. İhsan Erdinçli'nin arşiv belgelerine dayaranak verdiği bilgilere göre birahanelerin en sık çiğnediği kural da bu idi. Sirkeci'de Polis barakasının arkasına, Bomonti Biraderler tarafından kârgir bir birahane inşa olunacağının haber alınması üzerine yapılan incelemede, söz konusu birahanenin açılması, yakınındaki Eymed Camisi'nden dolayı engellenmişti. Beyoğlu'nda Asmalımescit Sokağı'nda açılmak istenen bir birahanenin müracaatı da yakınında Asmalımescit Cami-i Şerifi ve demir parmaklıkla çevrilmiş Mehmet Dede Kabri bulunduğu için reddedilmişti. Ayrıca bu sırada, o civarda birkaç sene önce açılmış meykede ve birahanelerin varlığı da tespit edilmiş ve bunlar hakkında gerekli işlemin yapılması istenmişti. Bir diğer arşiv belgesinde tüccardan Rafail Kamhi Efendi'nin Asmalımescit Sokağı köşesindeki birahanesinin, Mehmet Dede Kabri'nin bulunduğu yerde faaliyet göstermesinde bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Aslında sözü edilen kişinin ilk müracaatı, birahanesinin karşısında Mehmet Dede mezarı bulunduğu gerekçesiyle reddedilmişti. Ancak Rafail Kamhi, mahkemeye başvurarak bu engellemenin kaldırılması istemişti. Bunun üzerine mahkeme, söz konusu bölgede bulunan Mehmet Dede kabrine ait bir mezar taşının, içki satışına engel oluşturamayacağına, sözü edilen kişiye talep ettiği ruhsatın verilebileceğine ilişkin bir karar vermiş-

---

[372] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 137-138.
[373] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 138; Üsdiken, *a.g.m.*, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

ti.[374] Erdinçli, Mert Sandalcı'nın *"Cumhuriyet'ten önce içkili mekânların ve içki satışlarının cami, okul gibi yerlere belirli mesafelerde olma zorunluluğu yoktu"* ifadesi hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Mert Sandalcı ise, '...Cumhuriyet'ten önce içkili mekânların ve içki satışlarının cami, okul gibi yerlere belirli mesafelerde olma zorunluluğu yoktu...' diyerek birahanelerin dinî yerlerin yakınında faaliyet gösterememesine ilişkin belirtilen kuralın, Cumhuriyetle birlikte ortaya çıktığını savunmuştur. Bu görüşüne kanıt olarak ise, Edirne'de Üç Şerefeli Cami'nin duvarına bitişik bir şekilde faaliyet gösteren bira ve konyak satan mağazaların bulunduğu bir fotoğrafı işaret etmiş ve 'isteyen istediği yerde içki satabiliyordu' demiştir. Sözü edilen yazarın kanıt olarak işaret ettiği fotoğrafı inkâr etmemekle birlikte, bu fotoğraftaki içki mekânının, mevcut olan yasağın delinmesi suretiyle işletiliyor olması daha güçlü bir ihtimaldir. Bu görüşümüzü destekler nitelikte ifadeler, doğrudan bir arşiv belgesinde geçmektedir. Söz konusu arşiv belgesine göre, cami-i şerife yüz arşından yakın olan lokantasında yemek sırasında bira da satmak isteyen biri, ret cevabı alınca, kendi dükkânından daha da yakın mahallerde içki satıldığını belirterek ruhsat talebini yinelemiştir. Fakat arşiv belgesinde, lokanta sahibinin işaret ettiği yerler, nizamsız mağazalar şeklinde ifade edilerek bu yerlerin müskirat satmalarının önüne geçilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Görüldüğü gibi, dinî yerlerin yakınlarındaki lokantalar, yemek arasında içki satmak için bile ruhsat alamazken, birahanelerin bu tür yerlerde devletin izniyle serbestçe faaliyet göstermesi pek mümkün değildir. Bu tür yerler, verilen örneklerde de görüldüğü gibi, elbette var olabilir, fakat arşiv belgesinde de ifade edildiği gibi bunlar, kural ihlalleri doğrultusunda işlemekte ve tespit edildiklerinde gereken tedbirler alınarak kapatılmaktadır."[375]

---

[374] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 143.
[375] Erdinçli, *a.g.t.*, s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE HAMİDİYE ALAYLARI

Sultan II. Abdülhamid Hamidiye Alaylarını Hangi Sebeple Kurdu?

Abdülhamid Dönemi'nde Doğu Anadolu'daki aşiretlerden oluşturulan hafif süvari birlikleri Hamidiye Alayları olarak adlandırılmaktadır. Bayram Kodaman'a göre alayların kuruluşunda rol oynayan etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Merkezi otoriteyi tesis etmek,

Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo ekonomik denge kurmak,

Aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmak,

Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasındaki güç dengesini temin etmek,

Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak,

Panislamizm politikasını yürütmek.[376]

Balkanlar'da başlayan bağımsızlık hareketlerinden sonra, Ermenilerin de bu yöndeki çabaları Osmanlı Devleti için problem hâline gelmişti. Ermeni gençler bağımsızlık fikri doğrultusunda Erivan'a geçerek Rus ordusundan askerî ve siyasi eğitim almışlar, Anadolu'ya

[376] Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", Devr-i Hamid, (Der: Metin Hülagü, Gülbadi Alan, Şakir Batmaz), Kayseri, 2011, C.1, s.349-350.

Levent Şahverdi Arşivi

döndükten sonra Müslüman gruplar için tehdit hâline gelmişlerdi. Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin sebep olduğu olaylarda artış baş göstermişti. Kürt aşiretleri ise sürekli isyan çıkartarak veya kendi aralarında çatışarak asayişsizliğe sebep oluyorlardı. Bu aşiretlerin göçebe veya yarı göçebe yaşam tarzına bölgenin coğrafi koşulları da eklenince kontrol edilmeleri zorlaşıyordu. Sultan II. Abdülhamid bu aşiretlerden askerî güç olarak faydalanıp hem onları devlete bağlı hâle getirmek hem de bu aşiretleri kullanarak Ermeni komitacılarının faaliyetlerinin önünde geçmek istiyordu.

Aşiretler yaşadıkları yerlerde kendilerini, alanlarını ve hayvanlarını korumak için fiilen silahlı durumdaydılar. Bu fiili durumu kontrol altına alacak olan Osmanlı Devleti, bu silahlı güçlerden azami düzeyde faydalanacaktı ve bu politika ile de merkezî güçlerin asayişsizlik sorunlarıyla uğraşmasının doğurduğu enerji kaybı önlenecekti. Aynı zamanda Ruslar ve İngilizlerin Ermeniler ve Kürtler üzerinde emellerinin önüne geçilmesi hedefleniyordu. Kürt aşiretlerinin silahlı birlikler olarak Osmanlı merkezî otoritesi ile barışmasıyla olası Rus saldırılarına karşı da yardımcı bir kuvvet teşkil edilmiş olacaktı. Alayların kurulmasında Panislamist politikanın izleri de görülmekteydi. Süryani ve Alevi aşiretlerin alay kurmasına izin verilmemişti. Alay kuracak aşiretlerin Müslüman, Sünni, hatta Şafii mezhebinden olmalarına özen gösterilmişti.[377]

Alayların Kurulma Fikri Nasıl Ortaya Çıktı?

Hamidiye Alaylarının kurulma fikrinin ortaya çıkışı hakkında iki farklı görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre, Alayların oluşmasının fikri Şakir Ahmet Paşa'dan çıkmıştır. Şakir Paşa, Rusya'da 10 yıl elçilik yapmış ve burada kaldığı zamanlarda Ruslar tarafından oluşturulan Kazak Alaylarını inceleme fırsatı bulmuş ve Hamidiye Alaylarının oluşturulmasında Kazak Alaylarının örnek alınması gerektiğini

[377] Metin Argunhan, *Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan II. Abdülhamid'e izah etmiştir.[378] İkinci görüşe göre; Sultan II. Abdülhamid, fikir ve düşüncelerine önem verdiği Müşir Zeki Paşa'ya, Doğu Anadolu'ya yaptığı bir ziyaretin dönüşünde Anadolu'yu nasıl bulduğunu sormuş, Zeki Paşa da *"Padişah'ım Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflar ise bize örnek teşkil edecek şekilde gayret göstermektedirler. Mesela bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek alınmaya değer. Ruslar, hudutları içindeki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları silahaltına alıyorlar ama yılda bir buçuk ay belirli bir yerde topluyorlar, talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini serbest bırakıp evlerine gönderiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkanı veriyorlar."*[379] diyerek cevap vermiştir. Her iki görüşten de anlaşılacağı üzere Hamidiye Alayları, Rusya'nın Kazak Alayları örnek alınarak kurulmuştur.

Alayların Fiilen Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti?

Hamidiye Alaylarının fiilen kuruluşu Müşir Zeki Paşa'nın 1890 yılında Erzurum'da yaptığı toplantı ve 13 aşiretin alay kurma fikrini benimseyip Osmanlı Devleti'ne biatıyla gerçekleşti.[380] Müşir Zeki Paşa'nın yanı sıra Padişah Yaveri Ahmet Şakir Paşa ve Miralay İbrahim Bey bu projenin fikir ve uygulama aşamasında rol aldılar.[381] Kuruluş çalışmalarında özellikle dikkat edilen hususlardan birisi de kuruluş yerleri idi. Hamidiye alaylarının kurulmasına öncelik verilen bölgelerden Ruslara karşı Van–Erzurum bölgesi, İngilizlere karşı Urfa–Mardin bölgesi seçilmişti.[382]

---

[378] Merve Kübra İnce, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Doğu AnadoluToplumsal ve Siyasi Politikalar*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2017, s.40; Janet Klein, *Hamidiye Alayları, Devletin Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İstanbul, 2011, s. 84-85.

[379] Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul, 1992, s. 54.

[380] Argunhan, *a.g.t.*, s.29.

[381] Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s.462-463.

[382] Argunhan, *a.g.t.*, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

1890 yılının başlarında bir araya getirilen bir düzine Kürt reisi önce Erzurum'dan Erzincan'a oradan da İstanbul'a gönderildiler. Hamidiye Alaylarının oluşturulmasını aşiret reisleri için daha cazip hâle getirilmesi ve alaylara katılımın artması için propaganda yapılarak, aşiret reisleri ikna edilmeye çalışıldı. Bunun için de kıdemli bazı memurlar, nüfuzlu kişilerle görüşmek için Kürt bölgelerine gönderildi. Bu memurlar müzakerelerde onlara Halife adına cömertçe vaatlerde bulunup Sultan'ın, adamlarını yeni birliklere sokacak reislere pek çok hediye ve ihsan bahşetmeye karar verdiğini anlattılar. Sultan'ı görmek için başkente gitmek isteyen aşiret reisleri, IV. Ordu karargâhına doluşup alaya katılma şartlarını kabul ettiklerini belirterek orduya yazılma isteklerini ilettiler.

Üç aşiretten reislerin ve bazı aşiret mensuplarının oluşturduğu ilk kafile 1891'de resmî törenlerde hazır bulunmak ve Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmak için İstanbul'a doğru yola çıktı. Yolculuk hükûmet tarafından en ufak ayrıntısına kadar planlandı. İlk kafile Mart ayının sonunda İstanbul'a vardı.[383] Sultan II. Abdülhamid bunları gözden geçirerek rütbelerini taktı, kılıç ve paralar ihsan edip onlara *"Benim Kürtlerin babası olduğumu unutmayın!"* diye iltifat etti.[384]

30 Mart tarihli Tarik gazetesi haberi şöyle veriyordu: *Göçebe aşiretlerden oluşturulan yeni alayın subayları ve erleri Avusturya gemisi ile Trabzon'dan geldiler. Zat-ı Şahaneleri Sultan Hazretleri onları Saray'ın yakınındaki köşkten karşıladı ve selamlarını iletmesi için Derviş Paşa'yı yanlarına yolladı. Yeni kışla'ya yerleştirilmelerini ve her türlü ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanmasını buyurdu. Payitahtta iyi karşılanan aşiret reisleri kıyafet, nişan ve yeni statülere sahip olup, aşiretleri arasından yüzlerce asker toplayarak alayları oluşturmak için memleketlerine döndüler. Alay toplama süreci en az bir yıldı. 1891 yılında alaylar oluşturuldu.*[385]

---

[383] İnce, *a.g.t.*, s. 43-44; Klein, *a.g.e.*, s.57-64.
[384] M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1961, s.96.
[385] İnce, *a.g.t.*, s. 43-44; Klein, *a.g.e.*, s.57-64.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da iyi karşılanan aşiret reisleri kıyafet, nişan ve yeni statülere sahip olup, aşiretleri arasından asker toplayarak alayları oluşturmak için memleketlerine döndüler. Alay toplama süreci en az bir yıl sürdü. Müşir Zeki Paşa Erzincan'ı merkez olarak seçtikten sonra Mirliva Mahmut Paşa'yı Van, Malazgirt, Hınıs taraflarına gönderip bu bölgedeki aşiretlerden Hamidiye Alaylarının kurulumunu başlattı. Bu faaliyet beş yıl sürdü. 1896'da Erzincan, Dersim, Erzurum, Diyarbakır, Van, Malazgirt, Urfa ve doğuda daha birçok yerde Hamidiye Süvari Alayı meydana getirildi. Bu dönemde sadece Erzurum vilayeti dahilinde 8 alay kuruldu. Alayların sayısı gösterilen büyük katılımdan dolayı 1892'de kırk beş, 1893'te elli altı, 1894'te elli sekiz, 1898'de altmış ve 1901'de altmış beşe ulaştı.[386] Hamidiye Alaylarının devlet tarafından verilmiş sancakları vardı. Kurulan her alaya, bir tarafına Kur'an-ı Kerim'den bir ayet, bir tarafına da padişah arması işlenmiş kırmızı atlastan sancaklarla; beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılmış fermanlar verilmişti.[387] Hamidiye süvari alayları çeşitli kabilelerden kurulduğundan kıyafetleri de değişikti. Birliklerin onbaşı ve çavuşları günümüzde olduğu gibi kendi erleri arasından seçilirdi. Hamidiye Süvari Alaylarının ilk teşkilinde bu alayların başına aşiret reisleri komutan olarak atandı ve kendilerine rütbe, nişan verilip maaş da bağlandı. Aşiretin diğer ağaları da subay olarak görevlendirildiler. Kaymakam, binbaşı, kolağası ve mülazım rütbelerindeki görevlilerin aşiretlerin ileri gelenlerinden tayin edilmesi uygun görüldü. Aşiret çocuklarından Harp Okulunu bitirenler ile üç yıllık süvari okulunu tamamlayanlar teğmen olurlardı. Hamidiye Süvari Alaylarına atanan subaylar, 14 yıl hizmete mecburdular. Meşru bir mazeretleri olmadıkça istifa edemezlerdi. Erler ve subaylar, toplantılara katılmak zorunda idiler. Aşiretlerin veya kabilelerin adetleri cezayı hafifletmezdi.[388] Seferberlik çağrısına mazeretsiz katılmayan-

---

[386] İnce, *a.g.t.*, s. 43-44.

[387] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s.55; Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 45.

[388] İnce, *a.g.t.*, s. 46, Eraslan, *a.g.m.*,s. 462-463.

Levent Şahverdi Arşivi

lara ise hapis cezası, vergi muafiyetinin kaldırılması vb. cezalar verilecekti. Teçhizatı eksik olanların ihtiyaçları aşiret reisi tarafından karşılanacaktı. Kendi yaylakları dışında toplanıp talime veya savaşa katılan aşiret askerleri nizami asker kadar tayinat alacaklardı. Okullu olmayan askerlerden gazilere ve şehit erin ailelerine maaş bağlanacak, Harbiye'den mezun aşiret subaylarına emeklilik hakkı tanınacaktı. Aşiretlerden subay olmak isteyenlerin eğitimi için Erzurum, Van, Diyarbakır ve Bağdat askerî rüşdiyeleri devreye sokulacak, buradan mezun olanlar Harbiye'ye gönderilecekti. Harbiye'den mezun aşiret subayının ailesine devlet sahip çıkacaktı.[389] Aşiret alaylarının kuruluş devresinde bu alaylarda bulunanlara devlet tarafından imtiyazlar verildi. Ayrıca Hamidiye Alayları kurulduktan sonra da birçok aşiret reisi ve bey ayrıcalık kazanmak için alaylara katıldı.[390] Toplam asker sayısı 43.730 kişi olan Hamidiye Alayları şu aşiretlerden oluşuyordu:

1- Zil- Zilan Aşireti
   a- Hayderan Aşireti; (5 Alay) Muradiye, Patnos, Van Bölgesi.
   b- Adaman Aşireti; (1 Alay) Ağrı Bölgesi.
   c- Takeriyan Aşireti; (1 Alay) Ağrı Bölgesi.
   d- Zilan Aşireti; (2 Alay) Ağrı Bölgesi.
   e- Celali Aşireti; (1 Alay) Ağrı Bölgesi.
   f- Sıpkanlı Aşireti; (1 Alay) Eleşkirt Bölgesi.

2- Mil- Milan Aşireti
   a- Cibranlı Aşireti; (4 Alay) Varto, Karlıova, Bulanık Bölgesi.
   b- Hasanan Aşireti; (6 Alay) Malazgirt Bölgesi.
   c- Zirikan / Zıriki Aşireti; (2 Alay) Hınıs, Tekman, Köksu, Hacı Ömer.
   d- Milan Aşireti; (5 Alay) Viranşehir Bölgesi.
   e- Barazan Aşireti; (2 Alay) Suruç Bölgesi.[391]

---

[389] Eraslan, *a.g.m.*, s. 463.

[390] İnce, *a.g.t.*, s. 46; Sakıp Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Erzurum, 1983, s. 16-17.

[391] İnce, *a.g.t.*, s. 47; Cevdet Ergül, *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası ve Hamidiye Alayları*, İstanbul, 1997, s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

Hamidiye Alaylarının teşkili ile Kürt aşiretlerine devlet otoritesi tanıtılmış ve masraf etmeden bunların silahlı gücünden faydalanılmış oldu. Böylelikle hem aşiretlerin kendi aralarında çatışmaları önlenerek bölgede asayiş sağlandı hem de aşiretler Ermeni çeteleri ile mücadele ettiler.

Müslüman halka zulüm yaparak dağa çıkan Ermeni komitacılarını takip edip onların saldırılarını engellemeye çalıştılar. Aşiretler arasındaki mücadeleler azaldı ve bölgede huzur sağlandı. Eğitim ve öğretim kurumları açılarak bölgedeki halkın eğitimine de önem verildi. Askerlik görevi olmayan aşiretler bu görevle devlete bağlı oldular ve bunu devletin bir ihsanı olarak gördüler. Ordu ve aşiretler arasında iş birliği yapıldı.[392] Hamidiye alaylarının yanı sıra aşiret mektepleri açıldı. Bu okullar beş yıllık parasız yatılı devlet okullarıydı. 12-16 yaş arası zihnen ve bedenen sağlam aşiret çocukları okula alınmaktaydı. Aşiretleri saltanat ve hilafete olan bağlılıklarını artırmak amacıyla kurulmuşlardı. Aşiret reislerinin çocukları bu okullarda eğitim görmeye başladılar. Öğrencilere ayda 30 kuruş harçlık verilmekteydi.[393] Mektepten mezun olan çocuklar geldikleri bölgelerde çeşitli görevlere atandılar.[394] Aşiretler arasında devlete güven ve itaat fikri yaygınlaştı. Kürtler Ermenilere karşı Sultan II. Abdülhamid'in yanında oldular. Sultan ile Kürtler arasındaki sadakat ilişkisi yönünden başarılı olundu. [395]

Hamidiye Alayları Hakkındaki Olumlu ve Olumsuz Görüşler Nelerdi?

Robert Olson, Hamidiye Alaylarının kurulmasının Kürtler için ne kadar önemli bir gelişme olduğunu şu sözlerle ifade ediyordu:

---

[392] İnce, *a.g.t.*, s. 48.

[393] Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi", *Devr-i Hamid*, (Der: Metin Hülagü, Gülbadi Alan, Şakir Batmaz), Kayseri, 2011, C.1, s.326.

[394] Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, İstanbul, 2001, s.127; *aynı makale*, s.326.

[395] İnce, *a.g.t.*, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

"Eğer Hamidiye Alayları hiç kurulmamış olsaydı, Kürt milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde daha güçlü olabilir miydi? Kürt milliyetçi tarihçiler ve Marksist tarihçiler daha güçlü olabileceğini iddia etmektedirler. Fakat benim göstermeye çalıştığım, bunun doğru olmadığıdır. Hamidiye dönemi, yükselmekte olan Kürt milliyetçiliğinin evriminde gerekli bir fasıla olarak, bu evrimin üçüncü evresini belirlemiştir. Bu dönem, Sünni Kürtler arasında dayanışma duygularına katkıda bulunmuş ve pek çok Kürt gencine önderlik fırsatları sunmuştur. Dahası, Hamidiye Alayları, pek çok Kürt'e askeri teknoloji ile donanım bilgisi ve bunları kullanabilme kabiliyeti sağlamıştır."[396]

Bir başka Avrupalı yazar da Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesine şu sözlerle destek veriyordu:

"Bu düzensiz atlılar coğrafyaya hakim olmaları bakımından ve hizmet yöntemleri ve taktik düzenleri itibariyle Kazaklarla rahatlıkla kıyaslanabilir; hepsi doğuştan binicidir. Devlete neredeyse hiçbir maliyetleri olmayacaktır; buna karşılık, disiplin mefhumlarının gelişmesiyle kıymetleri artacaktır. Hamidiye alaylarının toplanmasının çok hayırlı bir girişim olduğu kanaatindeyiz ve alınan tedbirlerin, bilhassa ahalinin aşiretli olmaktan ileri gelen hususiyetlerinin tamamen kavranmış olmasından dolayı, pek yakında arzulanan sonucu vereceğini düşünüyoruz."[397]

Hamidiye Alayları, kısa süre içinde Avrupalı devletlerin de gündemine girmeye başladı. Prof. Dr. Vahdettin Engin'in verdiği bilgiye göre İngiliz parlamentosunun 29 Mart 1892 tarihli oturumunda bir milletvekili, 4. Ordu Kumandanlığının Ermenileri Hamidiye Süvari alaylarına bedelini ödemeden beygir tedarik etmeye zorladığı tarzında bir konuşma yapmıştı. Milletvekili beygirlerini vermek istemeyen Ermenilerin ağır baskılar altında bırakıldıklarına da değinmiş-

---

[396] Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, (1880-1925)*, (Çev: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç), Ankara, 1992, s. 36-37.
[397] İnce, *a.g.t.*, s. 48; Klein, *a.g.e.*, s. 92-93.

Levent Şahverdi Arşivi

ti.[398] Bunun üzerine Sadrazam Cevad Paşa IV. Ordu Komutanlığından konunun araştırılmasını istedi. Ermenilerin beygirlerini zorla ellerinden almak gibi bir olayın yaşanmadığı, yapılan tahkikat neticesi anlaşıldı. Şakir Paşa, Hamidiye Alayları ile ilgili hazırladığı bir raporda alayların sağladığı yararların çok fazla olduğundan bahsediyor, bu alayların lağvedilmesinin çok kötü etkiler yapacağını söylüyordu:

"Hamidiye Süvari Alaylarının, Ermeni fesatlarının ve orada fesat çıkarmak isteyen bazı yabancıların melun niyetlerine çelikten bir set olduğu malumdur. Kamil Paşa ve bazı eski devlet adamları söz konusu alayları eleştirmekte iseler de, yabancıların alaylara karşı çıkışı, bu işin ne kadar isabetli olduğunun göstergesidir. Bu teşkilatı, her türlü güçlüğü bertaraf ederek Padişahımız meydana getirdi. Bütün 4. Ordu emrinde bulunan Kürtler ve aşiretler asayişsiz bir ortamda bulunurken, Hamidiye süvari askerliği adı altında onları kendimize bağlamamız sayesinde, şimdi bu alaylar kuvvetli bir zabıta gücü haline geldi. Erzurum civarında Rus konsolosunun eşyasını gasp edenleri bunlar yakaladı. İki aşiret arasında büyük bir çatışmaya dönüşmesi ihtimal dâhilinde olan bir olay, aşiretlerin Hamidiye teşkilatına olan bağlılığı sayesinde, 4. Ordu komutanlığından gönderilen bir telgrafla halledildi. İran sınırında meydana gelen bir İngiliz kızı meselesi de yine Hamidiye alaylarına bağlılık sayesinde kolayca bertaraf edildi.

Nüfus sayımı sayesinde, kayda geçmemiş birçok kişi ortaya çıktı. Daha önce asker olmayı bırakın, devlete itaati bile aklından geçirmeyen Kürtlerden ve bedevi Araplardan bir kesimi padişah kanunnamesi hükümlerini canı gönülden benimseyip itaat ve bağlılıkta birbirleriyle yarışa girdiler. Meydana getirilen teşkilatın menfaatleri, sulh zamanı dışında savaşların yegâne galip gelme sebebi sayılan süvari kuvvetlerini Avrupa devletlerinin ulaşamadığı bir seviyeye çıkardı.

Bu suretle masrafsız ordular oluşturuldu. Sadece kırk altı süvari alayında yirmi beş bin nefer ve hayvan olduğu düşünülürse oluşan

---

[398] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/; Erişim: 23.06.2017; Akt. BOA, *Y.A.HUS.* no. 258/6

Levent Şahverdi Arşivi

güç daha iyi anlaşılır. Anadolu toprağı üzerinde çıkarları olan yabancı güçler bu teşkilatı eleştirmekteyseler de, bu duruma gelen bir teşkilatın ortadan kaldırılması çok kötü tesirler yapar."[399]

1894 yılında Taluri'de geniş çaplı bir Ermeni isyanı çıktı. Osmanlı Devleti isyanı bastırma yoluna gitti. Bunun için de askerî harekât düzenlendi. Yapılan faaliyet doğal bir sürecin işlemesi şeklindeydi. Bir yerde isyan çıkmıştı ve devlet o isyanı bastırmak için güvenlik güçlerini devreye sokuyordu. Fakat öteden beri Hamidiye Alayları aleyhine bir tavır takınmış olan İngiltere, meseleye müdahil olmak istiyordu.[400] İngiliz Büyükelçi Currie, 2 Ekim 1894'te sadrazamla görüşüp Osmanlı hükûmetinin Kürt aşiretlerini kontrol etmek için etkin tedbirler almaksızın Osmanlı ordusuna katmakla büyük bir sorumluluğu üzerine aldığını belirtiyordu. Currie'nin Hamidiye Alaylarından endişesi bu birliklerin ilerde büyük bir güç olması ve Ermenilerin bunlardan dolayı zarar görmesi ihtimaline dayanmaktaydı. Currie biliyordu ki Osmanlı ordusu bu bölgede çok zayıftı ve bu birliklerin ilave olması ile büyük bir tehlike oluşturmaya başlayan Ermeni komite faaliyetlerinin dizginlenmesinde önemli rol oynayabilirlerdi. Sadrazam, Currie'nin endişelerini gidermek için bu alayların başına düzenli orduda görev yapan subayların görevlendirildiğini ve kısa sürede orduya intibak ettirileceğini, böylece Osmanlı ordusuna çok değerli bir katkı sağlanmış olacağını ifade etti.[401] Yine ekim ayında, İngiliz elçiliği Osmanlı hükûmetine, "gayet acil ve mühimdir" ibareli bir mektup yazdı. Mektupta İngiltere, Taluri'de çıkan Ermeni olaylarına değinerek olayların bastırılış şeklini beğenmediğini ifade ediyordu. Özellikle de isyan mıntıkasına sert bir komutan gönderilmesini eleştirip eğer isyanın bastırılması gerekiyorsa, bölge-

---

[399] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/, Erişim: 23.06.2017; Kemal Süphandağ, *Hamidiye Alayları Ağrı Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul, 2012, 92-94.*

[400] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/, Erişim: 23.06.2017.

[401] Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 492.

Levent Şahverdi Arşivi

ye mutedil bir komutanın gönderilmesini talep ediyordu. Bu iddia ve talepleri öğrenen Sultan II. Abdülhamid'in cevabı sert oldu:

"Bir memlekette eşkıyalık yapmaya kalkan kişiler olmuşsa onların tenkil ve terbiye edilmesinden daha tabii ve lüzumlu bir şey yoktur. Hal böyle iken İngiltere'nin 'isyan eden Ermenilerin dağıtılması lazımsa' gibi dil kullanmış olması hayretle karşılanmıştır. Bu konuda 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya verilen emir açıktır. Taluri'de Ermeniler isyan etmişler, Müslüman köylerini basıp yakmışlar, ileri gelen Müslümanları katletmişler, Müslüman bir kızı dağa kaldırıp her türlü rezilliği yapmışlardır. Zeki Paşa'nın görevi, hiçbir kanun ve nizam tanımadan bu cürümleri işleyen canileri yakalayıp cezalandırmaktır. Zeki Paşa da aldığı emir doğrultusunda bölgeye hareket etmiştir. İngiltere şunu bilmelidir. Bir memlekette eşkıyalık zuhur etmişse onların üzerine gönderilecek kuvvetlerin komutasının kimin tarafından yerine getirileceğini belirlemek o devletin işidir. Yabancı bir ülkenin, mutedil bir komutan tayin edin gibi garabet bir istekte bulunmaya hak ve salahiyeti yoktur. Burada aranacak özellik komutanın mutedil olması değil, üzerine aldığı görevi layıkıyla yapıp yapamayacağıdır. Hamidiye Hafif Süvari alayları meselesine gelince; bu alaylar Osmanlı askeri kuvvetleri sınıfından olup, kendilerine sancak verilmiştir. Bu alaylar 4. Ordunun idaresi altındadır. Bir intizam dâhilinde talim yaparlar ve diğer Osmanlı askeri kuvvetlerinden bir farkları yoktur. Bunların subayları arasında muvazzaf Osmanlı subayları vardır. Burada yapılan, asayişin sağlanması için üç Hamidiye alayı ile diğer 4. Ordu mensuplarının bölgeye gönderilmesidir. Askeri harekât sırasında eşkıya üzerine nizamiye askeri sevk edilir, Hamidiye alayları da bölgedeki asayişin sağlanması görevini yerine getirir. İngiltere bunu böyle bilsin."[402]

Hamidiye Alaylarından rahatsız olan bir başka ülke Rusya idi. Bilindiği gibi Rusya, Ermenileri himaye etme konusunda İngiltere ile amansız bir mücadele içindeydi. Prof. Dr. Vahdettin Engin'in

[402] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/, Erişim: 23.06.2017; Akt. BOA,*İ.HR*, no. 436/51.

Levent Şahverdi Arşivi

verdiği bilgilere göre Doğu Anadolu'da Rus konsoloslarının kışkırtmasıyla Ermeni olayları yoğunlaşıyordu. Bununla ilgili olarak Zeki Paşa 18 Haziran 1893 tarihli yazısında Rusya'nın Erzurum konsolosu Beyazıt ve havalisinde dolaşarak Hamidiye Alayları hakkında bilgi toplamaya çalışıyor. Bu çerçevede konsolos, Beyazıt Üçkilise Manastırı'na gitmiş, buradaki papazlarla görüşmüş. Papazlar konsolosa Hamidiye Alaylarının Ermenilere baskı yaptığını, Ermenilerin gasp ve darbedildiğini ifade etmişler. Zeki Paşa raporunda papazların söylediğinin tamamen uydurma olduğunu, bu şekilde hareketin, alay teşkilatının işini güçleştirmeyi ve mümkünse alayları ortadan kaldırtmayı hedeflediğini belirtiyordu. Zeki Paşa bir başka raporunda da benzer hadiselerin yaşandığından söz etmişti. Rus konsolosu ve beraberindeki heyet, bu defa da Kars'a gitmiş, Erzurum'a dönerken havalideki birçok yere uğramıştı. Uğradığı yerlerde Ermenilerle temas ediyor, onların Hamidiye Alayları aleyhindeki şikâyetlerini dinliyordu. Zeki Paşa bu şikâyetlerin uydurma şeyler olduğunu da raporunda belirtmişti.[403] Rusya, Ermenileri kışkırtıp onları isyana sevk etme politikasını sürdürürken, bu süreçte yaşanan olaylarla ilgili olarak dünya kamuoyunu da yanıltma faaliyetlerini sürdürmekteydi. Nitekim 1893 yılı Ağustos ayı itibariyle yabancı ajanslara Rusya elçiliğinden verilen bilgilerde, Hamidiye Alayları mensuplarının Ermenilere saldırdıkları, korkan Ermenilerin sınırdan geçerek Rusya'ya iltica ettikleri ifade ediliyordu. Rus elçisi Nelidov'un beyanları, Dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelikti. Bu suretle Ermenilerin Doğu Anadolu'da katliama uğratıldığı kanaati yerleştirilmiş olacaktı. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa, Rusların iddialarını araştırdı. Esas itibarıyla iddiaların hepsi gerçek dışıydı. Hamzaşeyh ve Yoncalı köylerinde yaşanan gelişmeler ise aksettirildiği gibi değildi. Hamzaşeyh 200 haneden, Yoncalı ise 300 haneden müteşekkil köylerdi. Ermenilerin ikamet ettiği bu köylerden Hamzaşeyh'de 15 hane, Yoncalı'da ise 10 kadar hane halkı Müslüman olmak istemişti. Onların böyle bir karar almalarında herhangi

[403] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvarl-alaylarininkurulusu/, Erişim: 23.06.2017; Akt. BOA, *BEO*, no. 226/16838.

Levent Şahverdi Arşivi

bir baskı uygulanmış değildi. Buna karşılık köyde yaşayan diğer Ermeniler, bunların Müslüman olmalarını engellemeye çalışmışlar, çeşitli şekillerde tahriklerde bulunmuşlardı. Bu gergin ortam üzerine bu köylere bir miktar jandarma kuvveti gönderilmişti. Bu arada bazı serseri Ermeniler, Rusya sınırına gitmişler, buradan geri çevrilmişlerdi. Yaşanan olaylar bu tür gelişmeler olup Rus elçisinin iddiaları geçersizdi.[404] İngiltere ve Rusya, Hamidiye Alaylarının Ermenilere zulmettikleri söylemini geliştirerek Osmanlı idari makamlarına başvuruyor ve alay mensuplarının cezalandırılmasını veya alayların ortadan kaldırılmasını talep ediyorlardı. Bu iki ülkenin Hamidiye Alayları hakkında sık sık rahatsızlıklarını dile getirmeleri, Hamidiye Alaylarının kendilerinden beklenilen işlevi yerine getirdiklerini gösteriyordu.

Yukarıdan beri izaha çalışılan faydaların yanında, Hamidiye Alaylarının pek çok olumsuz yönü de bulunuyordu. Bu olumsuzluklardan en çok düzenli ordu askerleri ve mülki idarecilerle birlikte bölge halkı zarar görmüştü.

Hamidiye Alayları doğrudan IV. Ordu Kumandanlığına yani Müşir Zeki Paşa'ya bağlıydılar. Bunun için kuruluşlarıyla, eğitimleriyle, kontrolleriyle Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden aşiret reisleri ve Zeki Paşa arasında çok sıkı ve samimi ilişkiler meydana geldi. Paşa, zaman geçtikçe aşiretler üzerinde tek otorite durumuna geldi. Bütün aşiret reisleri Erzincan'a gelerek onu ziyaret ediyor ve bağlılıklarını bildiriyorlardı. Zeki Paşa'nın da izni ve haberi olmadan kimse aşiretlere bir şey yapamıyordu. Alaylara mensup aşiretler Zeki Paşadan güç alıyorlardı. Bunun çeşitli yönlerden olumsuz sonuçları oldu. Mülki mahalli otoritelerle askerî otoriteler arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başladı. Hamidiye Alaylarına mensup aşiretler vali, kaymakam ve mahalli devlet memurlarını hiç dinlemiyorlardı. Mahalli otoriteler bir aşiret subayını sorguya bile çekemiyordu. Bu durum vali ve diğer yöneticiler ile Zeki Paşa'nın arasının açılmasına sebep oldu. Zeki Paşa'nın damat oluşu, saraya ve Padişah'a yakın ol-

[404] http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/, Erişim: 23.06.2017; Akt. BOA, *BEO*, no. 270/2024

Levent Şahverdi Arşivi

ması sebebiyle valiler bir şey yapamıyorlardı. Bu durumda aşiretlerin nazarında valilerin bir otoritelerinin olmadığı düşüncesini oluşturdu.[405] Bayram Kodaman'a göre Hamidiye Alayları mahalli idarelere bağlı olsalardı hem alayların kontrol edilmesi hem de icap ettiğinde gerekli tedbirlerin alınması daha kolay olabilirdi. Alaylar her ne kadar IV. ve V. Ordulara bağlanmış olsalar da Erzincan'da bulunan Müşir Zeki Paşa'nın uzaklık ve ulaşım zorluğu yüzünden alayları kontrol etmesi ve alaylarla ilgili doğru bilgi edinmesi mümkün değildi. Hâlbuki valilerin bulundukları bölge ve sahip oldukları yetki itibariyle alayları ve aşiretleri daha kolay ve etkili biçimde kontrol edebilme ve gerektiğinde tedbirleri hızla alabilme imkânları vardı. Bu hususun dikkate alınmaması askerî ve mülki otoriteler arasında fiili ve hukuki sürtüşmelere yol açmıştı.[406] Janet Klein, bir İngiliz diplomatının Hamidiye Alaylarının ortadan kaldırılan derebeylerin yerini dolduracağını ve bunu hükûmetin onlara sağladığı iyi silahlar ve örgütlenme sayesinde yapacağını belirttikten sonra devam etmektedir:

"Kürtler Hamidiye Alaylarına dahil olmanın getirdiği iyi silahlar edinme, pratikte medeni kanundan tamamen muaf olma ve reislerine verilen rütbeler gibi avantajların çabucak farkına vardılar; ama iş mukavelenin öteki tarafına gelince gerçekten hiçbir şeyi umursamıyor ve elde edilen avantajları kendi gayelerini gütmek ve Kürt milli ruhunu geliştirmek için kullanıyorlar. Türkler başka yerde zora düştüklerinde, Kürtler bunu onlara gösterecekler."[407]

Ermeni olaylarının giderek artması üzerine Avrupalı devletler 1885 yılında hükûmete bir muhtıra vererek Doğu Anadolu'da derhal ıslahat yapılmasını istediler. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, ıslahat isteklerini olduğu gibi kabul etmezken, Müşir Zeki Paşa'yı gerekli incelemelerin yerinde yapılması için Doğu Anadolu'ya gönderdi. Olayların yatışmaması üzerine 1886'da Avrupa'dan daha bü-

[405] Kodaman, *a.g.m.*, s. 451.
[406] Kodaman, *a.g.m.*, s. 459.
[407] Klein, *a.g.e.*, s. 16-17.

Levent Şahverdi Arşivi

yük bir tepki geldi. Sultan II. Abdülhamid bu sefer, Saadettin Paşa'yı Van'a göndererek Hamidiye Alaylarının düzene sokulmasını istedi. Aralık 1897'de, Şakir ve Zeki Paşalar Hamidiye Alaylarındaki düzensizliğin sebeplerini ihtiva eden bir rapor hazırlayarak İstanbul'a gönderdiler. Raporda; kanun ve nizamnamelere uygun talimlere başlanılmaması, alaylara ordudan gönderilen kurmay subayların otoritelerini kuvvetlendirecek vasıtalardan yoksun bulunmaları, alay ve bölük kumandalarının yeteneksiz olması, bunların yanında alayların doğrudan doğruya orduya bağlı olmaları ve aşiret reislerinin eskiden beri alışık oldukları huy ve davranışlarını terk etmeyerek alay kumandanlarını atlayıp doğrudan doğruya ordu kumandanlarıyla haberleşiyor olmaları düzensizliğin sebepleri arasında gösterilmekteydi.[408] Nitekim Van valisi, teftişe gelen Saadettin Paşa'ya Kürtlerin hükûmetin sözünü dinlemeyeceklerini ve celp emirlerine uymayacaklarını belirtmişti. Böyle bir durumda *"Biz Hamidiye komutanı ve askeriyiz. Valilerin, mutasarrıfların ya da kaymakamların emri altında değiliz!"* diyorlardı. Saadettin Paşa, teftiş sırasında aşiret reislerinin kendilerine verilen imtiyazlarla ne kadar şımarmış olduklarına ve başına buyruk hareket ettiklerine bizzat şahit olmuştu: Takori aşiretinden bir ağanın Saadettin Paşa'ya *"Dört yıl öncesine gelinceye kadar aşiretimiz içerisine bir çavuş gelecek olsa titrerdik. Şimdi ise devlet bize kaymakamlık, binbaşılık rütbeleri verdi diye hükümete hiç kulak astığımız yoktur. Hatta Tabur Ağası gelecek olsa 'Ben kaymakamım. Sen benden bir rütbe aşağısın, sus! Diyoruz.'* diyerek bununla övünüyordu. Bir başka ağa da şehre inip görevi başındaki kaymakama *"Ayağa kalk Kaymakam! Benim rütbem seninkinden yüksek, hem ben askerim."* diyerek onu zorla koltuğundan kaldırıp yerine kendisi oturmuştu. Bölgedeki durumu iyi bilen Saadettin Paşa anılarında düzenli ordudaki Osmanlı askerlerinin perişan hâlde olduklarını, maaşlarını alamadıklarını, bazen aç ve çıplak dolaştıklarını yazmıştır. Aşiret askerlerinin ise ayrıcalıklara boğulduklarını, bu durum üzerine Osmanlı askerlerinin aşiret askerlerine diş biledikle-

[408] Kodaman, *a.g.m.*, s. 464-465.

Levent Şahverdi Arşivi

rini söylemiştir.[409] Alaya mensup bazı aşiretlerin, kendilerine devlet tarafından verilen silahları Ermeni çetelerinin yerine hükûmet güçlerine doğrulttuklarına bile tesadüf edilmişti. Hamidiye mensubu olan Badikan aşireti 1892'de Muş yakınlarındaki dağları tutmuş olan isyancıları bastırmak üzere göreve çağrıldı. İsyancılar Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştı. Fransız konsolosun bildirdiğine göre Badikanlı Hamidiyeliler isyancıların peşine düşmedikleri gibi Türk birliklerinin çabalarını engellediler. Muş Ovası'nda yaygın talan ve yağmalara giriştiler. Hem Hristiyan hem Müslüman köylerinde kendi halinde yaşayan köylülere hem de takviye olarak gönderilen hükûmet birliklerine saldırdılar ve bütün bunları hükümetin kendilerine verdiği seri ateşli tüfeklerle yaptılar. Ermeni devrimciler başka yerlerde, silah kaçakçılığı operasyonlarında ya da onlardan satın aldıkları silahlarla Kürt reislerinden destek görüyorlardı.[410]

Şırnaklı Mehmet Ağa ile Miran aşireti reisi Mustafa Paşa arasındaki tartışmalar yüzünden Diyarbakır Valisi Halit Bey ile Müşir Zeki Paşa arasında gerginlikler yaşandı. Zeki Paşa, Hamidiye Alaylarına mensup olan Mustafa Paşa'yı kollayarak vali hakkında şikâyetlerde bulundu. Şikâyetinde, valiliğin alayları kaldırmak için uğraştığını ve yapılan şikâyetlerin asılsız olduğunu söyleyerek alayların selameti için de valinin değiştirilmesini bildirdi. Bu duruma bir çözüm bulunamazsa Hamidiye Alaylarının varlığı için sorun olacağını hatta alayların kaldırılabileceğini bile söyledi. Serasker Rıza Paşa ise kendisine gelen şikâyetleri göz önünde bulundurarak yaptığı araştırma neticesinde Mustafa Paşa ve diğer aşiret reislerinin haklarındaki iddiaların doğru olduğunu öğrendi. Divan-ı Harpte yargılanmaları için İrade-i Seniyye (padişah emri) çıkarttı. Padişah'ın iradesine rağmen bir türlü yargılamalar gerçekleştirilemedi. Divan-ı Harpte IV. Ordu Müşirliğine bağlı olduğu için yargılamalar yapılamadı. Bu da Mustafa Paşa'nın daha da ileri gitmesine sebep oldu. Zeki Paşa'nın, Mustafa Paşa'yı savunmasının sebebi onun Hamidiye Alayla-

[409] İnce *a.g.t.* . , s. 55; Sami Önal, *Saadettin Paşanın Anıları, Ermeni- Kürt Olayları*, İstanbul 2003, s. 30, 108-124.
[410] İnce, *a.g.t.* , s. 53, Klein, *a.g.e.* , s. 68-78.

Levent Şahverdi Arşivi

rına bağlı olmasıydı. Gerçekte, Mustafa Paşa'yı savunmaktan çok Hamidiye Alaylarını savunuyordu.[411]

Hamidiye Alaylarının kurulmasının bölge halkı üzerinde de olumsuz etkileri görülmüştü. Aşiret reisleri Zeki Paşa'nın talep ettiği sayıda asker toplamamaları hâlinde Hamidiye üyeliklerinin bir şekilde geri alınacağı ya da daha az menfaat elde edecekleri korkusuyla, sayılarını yükseltmek için çeşitli yollara başvurmaya başladılar. İngiliz ataşesine ulaştırılan özel bir mektupta şöyle yazıyordu: *"Köyde yaşayan Kürtler bu yedek süvari alayı işinden hiç hoşlanmıyorlar. Birbirleriyle rekabet içinde olan ağaların kendilerine baskı uyguladığını, 100 yaşında bile olsa insan suretindeki her şeyi alaylara yazdıklarını, örneğin fakir bir Kürdü ineğini satıp at satın almaya mecbur ettiklerini söylüyorlar."* 1892 yazında sancak merasimleri için yeni birlikler toplanmaya çağrıldığında, bir gözlemci bu birliklerin atlarının çok düşük vasıflı olduklarını ve saflarında çok sayıda ihtiyar, genç ve çocukların bulunduğunu not etmişti.[412] Diyarbakır İngiliz konsolos vekili de halkın alayların kurulmasına tedirginlikle baktığını şöyle ifade ediyordu:

"Haklı olarak, bu çapulcu takımı kendi halindeki yerleşik Müslüman ve Hıristiyan halka hep dehşet saçtığı ve başlarına bela kesildiği için, silahlandırıldıklarında neler yapabileceklerini kimsenin bilmediğini belirtiyorlar."

Diyarbakır halkı Hamidiye Alaylarına mensup Milli aşiretinin komutanı İbrahim Paşa ve askerleri hakkında sürekli hükûmete şikâyet ediyor ancak yapılan tüm şikâyetlere rağmen hükûmet herhangi bir girişimde bulunmuyor veya işi sürünceme de bırakıyordu. Şikâyetleri dikkate alınmayan Diyarbakır halkı 1905 yılında toplu olarak telgrafhaneyi basarak sesini duyurmaya çalıştı. 1907 yılında ikinci kez daha kalabalık bir grupla yine telgrafhaneyi bastılar. Bunun üzerine yaptığı talan ve zorbalıkla tanınan İbrahim Paşa bölge-

---

[411] İnce, *a.g.t.*, s. 57.
[412] İnce, *a.g.t.*, s. 53, Klein, *a.g.e.*, s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

den uzaklaştırıldı.[413] O dönemde Ziya Gökalp, Hamidiye Alaylarının uyguladığı zulme karşı eleştirilerini ve eşrafın tepkisini *Şaki İbrahim Destanı*[414] olarak bilinen şu şiiriyle dile getirmişti:

"Şakir Paşa Rusya'da da kalmıştı. Kazakları görüp ibret almıştı.
Düşmüş idi Kürt alayı fikrine.

Zeki Paşa dört el ile sarıldı. Recep Paşa olmaz dedi darıldı.
Yazmam dedi ben Kürtlerden bir atlı.

Aşiretler Erzincan'a gittiler. Üçer dörder, alay teşkil ettiler.
Haydutların oldu eli beratlı.

Berho Ağa iki alay yazarak, Padişahtan aldı ferman ve bayrak.
Hain Kanço oldu ona sancaktar.

Bu ülkeden emniyeti kaldırdı. Bir nahiye bırakmadı saldırdı.
Diyarbekir'in geri döndü talihi.

O zamanki dubaracı hükümet, Göstererek yalancı bir merhamet.
İğfal için müfettişler gönderdi.

Müfettişler miskin miskin geldiler, Göz yumdular yaramızı deldiler.
Sağalmadı memleketin bu derdi.

---

[413] Argunhan, *a.g.t.*, s. 40; Berivan Tapan, *Terörün Bekçileri (Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk)*, İstanbul, 2007, s. 62.

[414] Çok uzun olduğu için şiirin tamamı verilmemiştir. Şiirdeki Berho Ağa, İbrahim Paşa'nın halk arasındaki ismidir. İbrahim Paşa'nın sancaktarı ise Hüseyin Kanco'dur. Derik'teki Kanco Sarayı'nın sahibi olup, 1905 Diyarbakır Vilayet Salnamesi'ne göre "Alay Katibi Hüseyin Efendi" olarak geçer. Ailesi sonradan Türk soyadını almıştır. Bkz. Argunhan, *a.g.t.*, s. 40. HDP eski milletvekili ve Mardin Belediye Başkanı Ahmet Türk'ün dedesi olan Hacı Sinan, Hüseyin Kanco'nun damadıdır. Hacı Sinan'ın ilk eşi Hüseyin Kanco'nun kızıdır. Ahmet Türk ikinci eşi ile olan evliliğinden dünyaya gelmiştir. Bkz:http://odatv.com/ahmet-turkun-soyasi-neden-turk-2212091200.html

Levent Şahverdi Arşivi

İki sene uslu uslu dinlendi. Geçen sene yine zulme yeltendi.
Hücum etti ovalara, köylere.

Devriyede jandarmaya saldırdı. Zabitlerin silahını aldırdı.
Ateş etti zaptiyeye, askere.

On yıl evvel yoktu elli obası. Bir jandarmaya gitse Milli ağası.
Çölün gizli yerlerine kaçardı.

Beş sancağın şimdi dağı; ovası, Oldu onun atlarının mer'ası,
Köylüleri köylerinden çıkardı.

Köy köy bütün halkı talan ederek, Bir çiftçide bırakmadı bir inek.
Bütün servet geçti evden çadıra.

Her tarafı sardı azgın kurtları. Diyarbekir, Mardin, Urfa yurtları.
Döndü baştanbaşa ıssız çayıra.

Rençperlerin şimdi boynu büküktür, Çiftçilerin ocakları sönüktür.
Her ev canlı bir mezardır kaygudan.

Ekilemez oldu bütün tarlalar. Dikenliğe döndü yeşil ovalar.
Zavallılar yine titrer korkudan.

Bir rütbeli gelse ağır tutarsın. Neden fakir ciğerini yutarsın?
Dökmektesin niçin rençper kanını?

Bu millette daha damar bitmedi. Namus, gayret her fertte var bitmedi.
Korkmaz mısın bu milletin kininden?

Hükümetin cezasından korkmazsın. Bu ümmetin Hüda'sından korkmazsın

Levent Şahverdi Arşivi

Çıkmış mısın İslâmiyet dininden?

Osmanlılar bu vahşete dayanmaz. Kürt kılıcı din kanına boyanmaz.
Bu gün millet alacaktır intikam.

Medeniler silâhlanıp gezemez. Dağlardaki aşaire benzemez.
Eşkıyalık etmez sana bakarak.

Ne göçebe, ne de Mazudağlıyız. Hükümetin kanununa bağlıyız.
Hükümettir öcümüzü alacak."

Hamidiye Alaylarının kurulmasını, oldukça sert şekilde eleştiren M. Şerif Fırat, Yavuz Sultan Selim Devri'nden önce yazılmış tarihlerin gerçekte Kürt olarak tespit ettiği bir millet olmadığını ve doğu illerinin coğrafi durumunda yazılmış bir Kürdistan adı olmadığını söylemekte Sultan II. Abdülhamid'in de bunu bilmesine rağmen Tanzimat Türklerine karşı saltanat ve istibdadını ayakta tutabilmek için istibdada elverişli olan doğu illerinde Kormanço şubesindeki aşiretleri, Hamidiye teşkilatını bunları Türklük ve gençlik cereyanlarına karşı bir kalkan gibi kullanmak istediğini ifade etmektedir. Fırat, sözlerinin devamında Hamidiye Alaylarının zararlarını şöyle açıklamaktadır:

"(...) Sultan Hamit, o gün bu aşiret ağalarına verdiği geniş selahiyet ve rütbeyle Doğu bölgesindeki şehirlileri, esnaf ve tüccarı ve doğu illerindeki çiftçi ve halk tabakasını ve bu illerde, Biz Türk'üz diyenleri, bu Hamidiye alaylarına birer esir gibi teslim ederek onları bu aşiret alaylarına soydurmuş, kıydırmış ve ezdirmişti. Koskoca bir Türk imparatoru olan bu zalim padişah, bilerek Türk ırkının düşmanı kesilmişti.

Hamidiye liva ve alay kumandanları İstanbul'dan döndükten sonra, istibdadın en karanlık zirvesine çıkmış bulunuyorlardı. Bu aşiret ağaları, Hamidiye unvanı altında büyük bir debdebe ve saltanata kavuştuktan sonra kendilerini hiçbir kanuna tabi tutmadan mülkiye adını alan doğudaki diğer aşiretleri, komşuları olan halkı,

Levent Şahverdi Arşivi

şehir ve kasabaları soymaya ve doğu illerini yakıp yıkmaya başladılar. Padişahın ellerine verdiği silah ve salahiyetle çok amansız harekete geçtiler. Doğu illerinde Sultan Hamid'in ve kara kuvvetin birer müstebid ve kanlı kolları gibi uzanan Hamidiye alayları, doğunun bütün dağ ve derbentlerinde yollar kestiler, kervansaraylar soydular. Halkın malına ve canına kıydılar. Binlerce masum köylünün kanlarını döktüler ve bununla da kalmayarak Hamidiye teşkilatına girmeyen kabile ve aşiretlerin köylerine baskın verdiler, can yaktılar, mal talanladılar.

Hamidiye alaylarının İstanbul'dan aldığı kara fikirler artık doğu illerinin rengini tamamen değiştirmiş, müstakil hareket eden 36 kanlı beylik yaratmıştı. Bu beylikler kendini yalnız Sultan Hamit'in Kürtleri ve oğulları, din ve şeraitin arkaları, insanların en kutsalları, Türklüğün düşmanları ve yurdun Jön Türklere karşı müdafileri sayıyor ve kendilerini hiçbir kanuna tabi tutmadan doğunun diğer kabile ve halkını karşılarında köle ve kul biliyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun orta devrinden başlayıp Sultan Hamid çağında tamamlanan bu yıkıcı siyaset ve zehirli duygulardan doğan Hamidiye teşkilatı, az müddet içinde doğudaki Türk nesli arasında müthiş bir kötülük ve nefret uyandırmış, milli birlik ve bütünlüğü çok ağır surette parçalamış, Hamidiye olmayan halkı bu aşiretlere ezdirdikten sonra, menfaat ve saltanat hırsıyla deliren bu alayları ve hatta bir alayda olan öz kardeşleri bile birbirine musallat ederek doğu illerimizin her yanını kanlarla sulamıştır.

(...) Savaşlarda binlerce insan ölmüş, talanlar gitmiş, köyler yıkılmıştı. Hükümet Hamidiye alayları arasındaki savaşları durdurmak için ya bir nasihatçı paşa gönderir veyahut bir telle müdahale ederdi. Mülkiyeli olan aşiretler Hamidiyeliler tutuşunca Hamidiye tarafını tutar, karşıdaki mülkiye aşiretini bastırmak için savaş yerine bazen birer tabur nizamiye askerini gönderirdi. Kendilerini Hamidiye alaylarına karşı müdafaa etmekten aciz olan doğu illerindeki diğer kabileler ve halk, mecburi olarak Hamidiye alay kumandanlarına ağır vergiler verir ve bunların idaresinde köle gibi yaşarlardı.

Her iki aşiret livası ve kaymakamlar, döktükleri kanlardan ötürü hiçbir mahkeme ve adalet divanında hesap vermeye mecbur değiller-

Levent Şahverdi Arşivi

di. Bunlar, bütün aşiret halkının mukadderatlarına birer mutlak hakimdi. Aşiretin idare, ictimai hukuku, aşiret reisinin elindeydi. Reis, başka bir aşiretten öldürdüğü bir çok adamın kanına karşılık, kendi aşiretinden ölümlere sebebiyet verdiği bir sürü insanların kanlarını bir dehalet ve barışma ile bağışlar, evine gelen hasım aşiret ağasının bir merhabasına feda ederdi. Bir aşiretin malı, canı, ırzı o aşiretin reisinin öz malı sayılırdı. Reis, huylandığı ve şüphelendiği bir adamı öldürebilir, bir suçluyu hapis ve affedebilirdi ve sevdiği bir kadınla buluşur, bunlar için hiçbir makam ve mahkeme reisin hakkında tahkikat yapamazdı.

Sultan Hamid'in bu kara siyaseti, Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyeti altında bulunan doğru illerinde 36 derebeylikten ibaret bir Kürdistan yaratmıştı, bu siyaset, Türkleri Kürt diye vasıflandıran onlara bu adla menhus bir iftihar takındıran, Türk'ün malını, canını, adını, ırkını, milli varlığını hiçe satan, iğrenç bir siyasetti. Bu siyaset doğuda çok feci kötülükler yaratmış, saymakla bitmeyen bu kötülükler ve Türk düşmanlığı Meşrutiyet devrine ve Şeyh Sait isyanına kadar babadan evlada ırsi bir hastalık gibi geçmişti.[415]

[415] Fırat, *a.g.e.*, s. 96-98.

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E ERMENİLERİN YILDIZ SUİKASTI

Sultan II. Abdülhamid Ermenilerin Suikastından Nasıl Kurtuldu? Suikastın Sebepleri Nelerdi?

Önceki sayfalarda bahsedildiği üzere, 93 Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yeşilköy Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşmanın 16. maddesine göre savaşın mağlubu Osmanlı Devleti, *"Ermenileri Kürt ve Çerkezlere karşı koruyacağını ve Ermenilerin durumlarının düzeltilmesi için reformlar yapacağını"* Rusya'ya taahhüt etmişti. Böylece Osmanlı Devleti Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi konusunda Rusya'ya karşı sorumlu olurken, Rusya da *"Ermenilerin hamisi"* (himaye eden, gözeten, kollayan)" durumuna gelmişti. Diğer taraftan Rusya'nın Yeşilköy Antlaşması'yla elde ettiği kazanımları kendi menfaatlerine aykırı bulan Avrupalı büyük devletlerin girişimiyle Berlin'de bir kongre toplanmış, imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya'nın kazanımları bu büyük devletler arasında pay edilirken, antlaşmanın 61. maddesine göre Osmanlı Devleti Ermenilere yönelik yapılacak reformlar konusunda bu sefer de Avrupalı devletlere karşı sorumlu hâle gelmişti. Berlin Antlaşması öncesinde, Osmanlı Devleti'nin çaresiz durumundan yararlanan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya karşı yardım sözü karşılığında Kıbrıs'ı istemiş, Kıbrıs Sözleşmesi'ne de Ermenilerin durumunda reformlar yapılması şartını koydurmuştu. Bu sözleşmeyle birlikte Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakmak zorunda kalan Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti, Ermenilerin durumunun iyileştirilmesi konusunda Avrupalı devletlerin yanında İngiltere'ye karşı da ayrıca sorumlu hâle gelmişti. Bundan sonra İngiltere, *"Ermenilerin hamisi"* bayrağını Rusya'nın elinden almak, Ermenilerin Rus menfaati doğrultusunda kullanımına engel olmak ve bunu İngiliz menfaatine hizmet eder hâle getirmek için faaliyete geçti. Anadolu'nun çeşitli yerlerine Ermenilere dair reformların tespit ve tatbik işini denetlemek amacıyla konsoloslar görevlendirdi. Bu konsolosların, Ermenileri cesaretlendirip Müslümanlar ve yerel yetkililere karşı kışkırtmalarının da etkisiyle, 1890'lı yıllardan sonra Ermeni isyanları ortaya çıkmaya başladı.

İlk isyan 20 Haziran 1920'de Erzurum'da çıkarıldı. Ermeni Papazı Kilisesi'nin hükûmet güçlerince basılarak burada silah aranmasını kabul edilemez bulan Ermenilerin 1 askeri şehit edip 3 askeri de yaralaması üzerine gelişen olaylarda 12 Ermeni öldürüldü.[416] Erzurum'da yaşanan bu olay İstanbul Ermenilerini kamçılamıştı. 27 Temmuz 1890 Pazar günü Kumkapı Ermeni Kilisesi'ndeki ayinde vaaz veren Patrik Horen Aşıkyan, Ermeni haklarını savunmak için saray nezdinde yeterli girişim ve baskıda bulunmadığı gerekçesiyle yaklaşık 1500 kadar Ermeni tarafından darbedilerek saçı sakalı yolunup komalık hâlde bırakıldı. Ermeni kalabalığa müdahale eden polislerden ikisi açılan ateş sonucu şehit düşerken bazı polisler de yaralandılar. Bu olaylar yaşanırken Sultan II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'nda bayramlaşma yapmaktaydı. Haber kendisine ulaşır ulaşmaz selamlıkta bulunan piyade askerlerini Müşir Zeki Paşa, Zabıta Müdürü Ahmed Celalettin Paşa ve Zaptiye Nazırı Kemal Bey'le birlikte olay mahaline gönderdi. Kalabalık dağıtılarak 200 kadar Ermeni tutuklanıp hapse atıldı.[417] Yapılan yargılama sonucu, elebaşı olduğu tespit edilen Vanlı Artin Cangiilyan idama mahkûm edildi. Sivaslı Artin Vateryan, Sivaslı Nezaret ve Rum Nikola ise 15'er yıl kalebentliğe mahkûm oldular. Bunların yanı sıra Erzincanlı Karabet, Kumkapılı Hacik, Baltacı Avadis, Kütahyalı Baron ve Kayseri Rumlarından Yuvan 5'er yıl mahkûmiyet aldılar. Cezalar onay için Padi-

[416] Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 443-448.
[417] Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 471-473.

Levent Şahverdi Arşivi

şah'a sunulduğunda Abdülhamid bir iradeyle idam kararını müebbet hapse çevirip diğer cezaları onayladı.[418] Bu iki olay Ermenilerin artık Osmanlı askeriyle çatışmayı göze alacak kadar şımardıklarını gösteriyordu. Bundan sonra Ermeni olayları Anadolu genelinde artarak devam etti. 1892 ve 1893'de Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Sason İsyanı patlak verdi. Aynı yıl Sultan II. Abdülhamid Alman Büyükelçisi Prens de Radolen'e söylediği, *"Yemin ederim ki Ermenilerin yanlış baskılarına kesin olarak boyun eğmeyeceğim. Ermenileri muhtariyete götürecek ıslahatı kabulden ise ölmeyi tercih ederim"* sözleriyle inandığı yolda geri adım atmayacağını dile getirmekteydi.[419] Hız kesmeyen Ermeniler 1895'te *"Amaçlarına ulaşabilmek için bütün araçlara müracaat ederek savaşacaklarını, bu arada bazı suçsuz kimselerin zarar görmesinin de önemli olmadığını"* duyurmak için İstanbul'da Babıali yürüyüşünü gerçekleştirdiler. Ermeniler toplu hâlde hükûmet merkezi olan Babıali'ye yürüyerek taleplerini ortaya koyan bir dilekçeyi hükûmete vereceklerdi. Dilekçede Osmanlı hükûmeti Ermenilere baskı ve zulüm yapmakla suçlanıyor, ayrıca Doğu vilayetlerinde, Kürtlerin ve Türk askerlerinin kendilerine yaptıklarını iddia ettikleri saldırıların durdurulmasını istiyorlardı. Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'ya göre, toplu hâlde Babıali'ye yürümeye hazırlanan Ermeniler, güvenlik güçlerinin alacağı tedbirlere karşı koyarak karşılıklı bir çatışma çıkarmayı planlıyorlardı. Hatta Müslüman halkın da işe karışacağını hesaplayarak, bu durumda çatışmanın çok daha fazla büyüyüp yaygınlaşacağını düşünüyorlardı. Eğer bu planları gerçekleşirse Batı ülkelerine, Osmanlı Devleti'nin başkentinde Ermenilerin katliama uğratıldıkları tarzında bir mesaj verebileceklerdi. Nazım Paşa, böyle bir durumda göstericilerin üzerine polis ve jandarma gönderilmekle beraber kan dökülmemesine çok dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişti. 30 Eylül 1895 tarihinde ise Kumkapı'daki Patrikhane önünde 3-4 bin kadar Ermeni toplandı. Bunlar arasında Bitlis, Muş ve Van

---

[418] Vahdettin Engin, "Osmanlı Başkentinde Ermeni Terörü", *Popüler Tarih*, Mayıs 2001, s. 35.

[419] Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, İstanbul, 1951, s.77–78.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi vilayetlerden getirilmiş kadın ve çocuklar da bulunuyordu. Grup marşlar söyleyip "Yaşasın Ermenistan!" sloganlarıyla Kumkapı'dan Babıali'ye doğru yürüyüşe geçti. Yolda sık sık silahlar atılıyor, bıçak ve tabancalarla etrafa saldırılıyordu. Bir taraftan da gruba katılanlar oluyordu. Babıali önünde yürüyüşçülerin sayısı beş bini bulmuştu. Alınan tedbirlerle bunların Babıali'ye saldırmaları önlendi. Müslümanları kışkırtmak için yaptıkları hareketler de sonuç vermedi.[420]

14 Ağustos 1896'da 25 Ermeni silah ve bombalarla İstanbul Osmanlı Bankasını bastılar.[421] 26 Ağustos 1896 tarihinde, sabah saat 6.30'da terör örgütleri harekete geçtiler. Öncü olarak seçilmiş militanlar İstanbul'un çeşitli semtlerinde silahlı ve bombalı saldırılara girişmişler ve bu arada Galata'da bulunan Osmanlı Bankası binası etrafında da aynı şekilde silahlı ve bombalı saldırılara başlamışlardı. Bu karışık ortamda, bankayı işgalle görevli çok sayıda militan silahlarıyla bankaya girdi. Çalışanlar önce soygun olduğunu zannettiler. Bankaya girerken militanlar üç asker öldürmüşlerdi. İşgale başladıktan sonra da binanın içinden dışarıya bomba atmaya ve silahla ateş etmeye başladılar. Bankada bu gürültü koparken İstanbul'un çeşitli semtleri de bir anda çatışma alanı hâline gelmişti. Örgüt elemanları önlem almaya çalışan askerler üzerine bomba atmakla kalmıyor, olayları daha da genişletmek amacıyla halka da silahlı saldırıda bulunuyorlardı. 26 Ağustos, İstanbul için bir dehşet günü hâline gelmişti. Çatışmalarda Müslüman halktan çok sayıda ölen oldu. Mahallelere dağılan Ermeni militanlar asker, polis ve jandarmanın dışında Müslüman ahaliye de rastgele saldırıyorlardı. Ermeniler ayaklanmayı yaygınlaştırmak için Kasımpaşa ve Hasköy'deki Yahudi evlerine de tecavüz ederek altı Yahudi öldürmüş ve birçok kişiyi de yaralamışlardı. Atılan bomba ve kurşunlara Müslüman halk karşılık verince kargaşa genişlemiş ama sonuçta güvenlik güçleri duruma hâkim olmuştu. Osmanlı Bankasındaki işgal ise devam etmekteydi. İşgalciler

---

[420] Engin, *a.g.m.*, s,36-37.S

[421] *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, Mayewski, (Çev: Azmi Süslü), Ankara, 1986, s. 52.

Levent Şahverdi Arşivi

sürekli olarak dışarıya bomba yağdırmaktaydılar. Bunlar arasında yer alan bir militanın ifadesiyle, atılan bombalar şaşılacak sonuçlar veriyordu. Dokunduğunu derhal öldürmüyor, ellerini parçalıyor, azap ve işkence içinde kıvrandırıyordu. Büyük bombalar top sesi çıkarıyor, etrafa korku ve dehşet saçıyordu. Dışarıdaki askerlerden ölen ve yaralananlar kaldırılıyor yerlerine yeni askerler getiriliyordu. Ermeni militanların Doğu vilayetlerinin Avrupalı bir yüksek komiser tarafından idare edilmesi, güvenlik kuvvetlerinin yerli halktan seçilerek Avrupalı bir subayın komutasına verilmesi, Avrupa sistemine göre adli reform yapılması, tutuklu Ermenilerle en son saldırıya katılmış olanların serbest bırakılması gibi istekleri vardı. Bunlar gerçekleşmediği takdirde bankayı havaya uçurmakla tehdit ediyorlardı. Sonuçta militanlar hakkında cezai işlem yapılmaması ve vapurla İstanbul'u terk etmelerinin sağlanması şeklinde bir çözüm bulundu. 17 militan, yanlarında Edgard Vincent olduğu hâlde, iki sıra dizilmiş süngülü asker arasından geçerek, Fransa'ya ait bir gemiyle Marsilya'ya gittiler. Olaylar sırasında 120 asker öldürülmüştü. Ermenilerden ölenlerin sayısı ise 172 idi. Müslüman halk arasından hayatını kaybedenlerin sayısı da yüksekti.[422]

Sultan II. Abdülhamid Ermeni istekleri karşısında geri adım atmıyordu. Yine 1896'da, Avrupa'da okuyan ve yabancılar tarafından tahrik edilen Ermeniler, İstanbul'da ihtilalci bir gösteri düzenlemişlerdi. Başarısız olan bu girişimin ardından Abdülhamid, isyancılara boyun eğmeyeceğini Arminus Vambery'e söylediği şu sözlere ifade ediyordu: *"Bizden Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Mısır'ı almakla Avrupa ellerimizi ve bacaklarımızı kesmişti. Bütün bunlara karşı Osmanlı milleti sessiz kalmıştır. Fakat bir Ermeni Meselesi yaratmak ile bağrımızı deşmek istiyorsunuz. İşte buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız."*[423] *(...) Lütfen İngiliz dostlarına ve kendisine büyük hürmetim olan Lord Salisbury'ye*

---

[422] Engin, *a.g.m.*, s. 38-39.

[423] Fahri Maden, *II. Abdülhamit Dönemi*, İstanbul, 2014, s. 106; Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi*, İstanbul, 1983, s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

aynen şunu aktarınız: Ermenistan'daki şartları düzeltmeye amadeyim; ama bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşuna müsaade edeceğime, şu kellemi keserim daha iyi! Ermenistan'ın kurulması yalnızca dindaşlarımın açısından çok büyük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zamanda iktidarımın ve Türkiye'nin varlığının sonu demek olur."[424] Ermeni komitacıları Sultan II. Abdülhamid iş başında kaldıkça istediklerini alamayacaklarını anlamışlardı. Bu durumda tek çare "Kızıl Sultan" dedikleri padişahın bedeninin ortadan kaldırılmasıydı.[425]

Suikast Kararı Nasıl Alındı? Suikastçı Ermeniler Kimlerdi? Suikast İçin Hangi Hazırlıklar Yapıldı?

1904 yılı Ocak ayında Sofya'da toplanan Taşnak kongresinde Sultan II. Abdülhamid'e suikast yapılması kararı alındı. Kristafor Mikaelyan'ın teklifiyle benimsenen karara göre, Padişah'a suikast düzenlenecek, sonra da Babıali, Galata Köprüsü, tünel, Osmanlı Bankası, yabancı büyükelçilikler ile diğer bazı özel ve resmî müesseseler havaya uçurulacak, böylece müthiş bir kargaşa ve ihtilal çıkarılarak İstanbul kan ve ateş içinde bırakılacaktı, böylece Avrupa devletlerinin müdahalesi sağlanacaktı. Suikast tertipçileri arasında en önemli rolü Samuel Fain (Kristafor Mikaelyan), kızı Robina Fain ve Lipa Rips (Konstantin Kabulyan) oynamışlardı. Bunlara daha sonra Belçikalı anarşist ruhlu bir şahış olan Edward Jorris katılmıştı. Sultan II. Abdülhamid'in hareketlerini izlemeye başlayan suikastçılar, onun Yıldız Camii'ne geldiği sırada cuma selamlığı esnasında suikastı düzenlemeye karar vermişlerdi.[426] Suikastın ne şekilde gerçekleştirileceği komite üyeleri arasında tartışma konusu oldu. Kristafor Mikaelyan suikastın selamlık töreninde Sultan II. Abdül-hamid'in üzerine el bombası atılması suretiyle yapılmasını teklif etti. El bom-

[424] Öke, *a.g.e.*, s. 63-64.
[425] Máden, *a.g.e.*, s. 107
[426] Vahdettin Engin, "Sultan II. Abdülhamit'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", *Belleten*, Ağustos, 1995, C.LIX, S.225, s. 416-417.

Levent Şahverdi Arşivi

basıyla ilk denemelerin Beykoz'da Polonezköy'deki Abraham Paşa Korusu'nda yapılıp umulanın üzerinde sonuç alınması üzerine Kristafor Mikaelyan Rus elçiliğinden aldığı belgeyle selamlık resmine katılarak olay yeri incelemesi yapmaya başladı. Bu incelemelerde Padişah'ın geçtiği yollara kum döküldüğünü görünce yola serilen kumların el bombalarının patlamasını engelleyeceğini düşünerek kumda patlayabilen bir bomba yaptırılmasına karar verdi. Bu tarz bir bomba yapılması için bu işte usta olan bir Ermeni'ye sipariş verildi. Ancak 50 lira karşılığında tutulan bu Ermeni parayı aldıktan sonra ortadan kayboldu.[427] Bir ara, Edward Jorris'in teklifiyle tabanca ile suikast yapılması planlandı. Buna göre ramazan ayının on beşindeki selamlık töreninde Padişah yoldayken, çifter tabancalı iki suikastçı çapraz ateşle Sultanı kurşun yağmuruna tutacaktı. Yıldız ve Dolmabahçe güzergâhında bir ev kiralanması ve suikastçıların bu evden ateş açmaları kararlaştırıldı. Planlanan günde Padişah Çırağan Sarayı'na Yıldız Bahçesi'nden gidince bu plan da suya düşmüş oldu.[428] Bu arada, el bombasıyla yapılacak bir suikastın denemelerini yapmak isteyen Kristafor Mikaelyan, Sofya'ya gidip Taşnak kongresi İstanbul delegesi Kendiryan ile buluştu. Sofya yakınlarındaki bir köyde dağlarla çevrili bir derede el bombası atma denemeleri yaparken Kendiryan'ın elinde bomba patlaması sonucunda ikisi birden öldüler.[429]

Kendiryan'ın ölümünden sonra suikastçılar hemen yeni bir plan yaptılar. Lipa Rips'in teklif ettiği yeni plana göre suikast özel bir arabaya yerleştirilecek tesir gücü çok yüksek saatli bir bombanın patlatılması şeklinde gerçekleştirilecekti. Bomba yüklü araba Sultan II. Abdülhamid'in cuma namazlarını kıldığı Yıldız Camii'ne getirilecek ve yabancı misafirlerin arabalarının arasında, Sultan'ın arabasına yakın bir noktaya bırakılacaktı. Cami çıkışı Sultan arabasına binip avluya ulaştığı anda bomba patlayacak ve Sultan II. Abdülhamid be-

---

[427] Cemal Anadol, *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982, s. 230-231.

[428] Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, İstanbul, 2003, s. 369-370.

[429] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

raberindekilerle birlikte yok edilecekti. Suikastçılar Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Camii'ne geliş gidiş saatlerini tespit etmek için selamlık törenlerine gitmişler, töreni iki defa yabancılara ayrılan set üzerinden, on iki defa da Talimhane Meydanı'ndan halkın arasına karışmak suretiyle izlemişlerdi.[430] Buna göre Sultan II. Abdülhamid'in namaz sonrası camiden çıkıp arabanın yanına varması ve harekete geçmesi tam bir dakika 42 saniye tutmaktaydı.[431]

Suikastçılardan Lipa Rips ve Maria Zayts, suikast planını gerçekleştirmek üzere 1905 yılı Nisan ayının ikinci haftasında Viyana'da bir araba fabrikasına müracaat ettiler. Ellerinde resmi bulunan Viktorya sistemi tarzındaki arabayı beğendiklerini söyleyerek, arabacının oturacağı bölümün dar olduğunu ve burasının kırk beş santimetre uzunluğunda ve kırk santimetre genişliğinde bir sandık sığacak şekilde yapılmasını istediler. Araba suikastçıların istediği gibi yapılmış, ayrıca arabaya yerleştirilecek bombanın taşınması sırasında ve bekleme anında patlamasından endişe edilerek daha dayanıklı olması için lastik tekerlek kullanılmıştı.[432] Komite tarafından kendisine verilen görev üzerine İstanbul'un yollarını ve araba sürmesini öğrenen Mıgırdıç Garipyan lastik tekerlekli arabaya koşulacak iki de at satın aldı. Daha sonra bu hayvanlar ve araba, Şişli semti Tatavla Caddesi'nde bulunan Hazaros Efendi'nin ahır ve arabalığına nakledildiler. Bu ahırda başlangıçta Arabacı Mıgırdıç Garipyan ve Seyis Hasköylü Yervant Frankulyan çalışırken sonra bu kişilere Jorj adlı bir arabacı daha katıldı. Lastik tekerlekli araba, başlangıçta Mıgırdıç ve Frankulyan tarafından kullanıldı. Daha sonra arabanın Jorj tarafından kullanılması kararlaştırıldı. Bu sebeple Mıgırdıç Garipyan, Arabacı Jorj'a İstanbul yollarını öğretti. Araba cumartesi günleri hariç haftanın her günü kullanılırken, suikasttan bir gün önce dışarı çıkarılmadı. Suikastın hazırlıkları dâhilinide Erward Jorris'in evinde gerçekleşen toplantılara Lipa Rips, Sofi Rips, Rubina Fayn, Torkom

---

[430] Yasin Dönder, *II. Abdülhamit'e Yıldız Suikastı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007, s.50.
[431] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 156.
[432] Dönder, *a.g.t.*, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

Aşod, Madam Aşkova ve Silviyo Ricci gibi üst düzey militanlar katıldılar. Bu toplantıların birinde Jorris'in verdiği bilgiler doğrultusunda, 230 derece sıcaklıkta patlayan aslı pikrit asit olan melinit adlı bir patlayıcının kullanılması ve patlamanın tesirini artırmak için potasyum clorat eklenerek demir bir sandığa yerleştirilmesi yöntem olarak kabul edilerek patlayıcının temin edilmesi için çalışmalar başlatıldı. Melinit adlı patlayıcı Fransa'dan satın alınıp Pire'ye, Pire'den de Varna'ya gönderildi. Buradan da Bulgar vapurlarıyla, birer kiloluk kırmızı kâğıtlara sarılı şekilde, İstanbul'a getirildi. İstanbul'a getirilen toplam 140 kilo melinit Silviyo Ricci tarafından teslim alındıktan sonra Samuel Fayn'ın evinde bir sandığın içerisinde saklandı. Bunun 80 kilosu suikastta kullanıldı. Geriye kalan kısmı ise Silviyo Ricci tarafından İstanbul'un değişik semtlerinde farklı kişiler kullanılarak saklandı. Jorris'in evinde yapılan toplantılarda bombanın demir bir sandığa yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Sandığı yapan Demirci Corci'ye Demirci Milto'nun oğlu Nikoli yardım etti. Nikoli demir sacdan yapılmış sandığın parçalarını birleştirmek için üç gün boyunca delik açıp vidaları takarak sandığı birleştirdi. Ancak Sandık denendikten sonra ölçülerinin uygun olmadığı görüldü. Bunun üzerine Silviyo Ricci tekrar Demirci Milto ile temas kurup sandığın yarım santimetre kadar geniş olduğunu söyleyerek küçültülmesini istemiştir. Sonuçta uzunluğu 55 santimetre, genişliği 42 santimetre ve derinliği 35 santimetre olan, tabanı yuvarlak olan yeni bir sandık yapıldı. Silviyo Ricci dükkâna gelerek sandığın son şeklini gördü ve sandık tekrar parçalara ayrılarak muşambaya sarılmış olarak Arabacı Köstenceli Mehmet tarafından Şişli'deki ahıra nakledildi. Daha sonra Silviyo Ricci bomba düzeneği için gerekli pilleri, Beyoğlu Tünel Pasajı'nda fotoğraf ve elektrikli aletler ticareti yapan Acemyan Efendi'ye sipariş etti. Acemyan Efendi de bu pilleri Kokojen adlı dükkânda Ohannes oğlu Bedros'a yaptırdı. Satın alınan bu malzemelerle saatli bir bomba hazırlandı. Saat artı ve eksi elektrik kutbunu birbirine birleştiren bir elektrik teline bağlandı. Bu tel, bir borudan geçirilmiş ve saatin madeni akrebi iki dakika dolduğunda bu tele temas ettiğinde arabanın içindeki sandıkta bulunan bir kapsüle elektrik akımını iletecek ve patlama gerçekleşecek şekilde bombanın

Levent Şahverdi Arşivi

teknik hazırlığı tamamlandı. Arabanın yaptırılan sandığı taşıyıp taşımayacağı denendi.[433] Suikastın gerçekleştirileceği günün gecesinde 80 kilo melinit ahıra getirilerek arabanın özel bölmesine yerleştirildikten sonra patlamanın tesirini artırabilmek için melinit dolu sandığın içerisine mitray adı verilen demir ve çelik parçalar eklendi. Bu şekilde Sultan II. Abdülhamid namaz ve selamlık töreni için olay yerine gelmeden önce bomba yüklü araba Talimhane Meydanı'nda Saat Kulesi'nin karşısındaki kapıdan girmiş ve planlandığı gibi Sultan II. Abdülhamid'in çıkış yönüne uygun bir şekilde caminin yanına bırakılmıştı.[434]

Suikast Günü Neler Yaşandı?

21 Temmuz 1905 Cuma günü, cuma namazı bittiğinde hazır ol borusu çalındı ve bütün arabalar sıraya dizildi. Camiden çıkan Sultan II. Abdülhamid, arabasına binip saraya gitmek üzere binek taşının buluğundu merdivenlere doğru yürümekteyken Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yi gördü ve ayaküstü sohbet etmeye başladı. Tam bu sırada, harekete geçirilmiş olan bomba müthiş bir gürültüyle infilak etti. Sultan II. Abdülhamid, şeyhülislamla sohbet edince hesaplanan sürede arabaya gitmediği için suikasttan kurtulmuştu. Ancak etrafta çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Bu esnada olay yerinde olan Tahsin Paşa izlenimlerini şöyle anlatıyordu: *"Bombanın infilakı Hünkar'ın yüreğinde korku uyandırdı mı, uyandırmadı mı? Bunu bilmesem de dış görünüşüyle büyük bir cesaret gösterdiğini inkar etmek mümkün değildir."*[435] Yine olay günü cuma selamlığını izlemek üzere Yıldız Camii'ne gelmiş olan Ayşe Sultan da gördüklerini şu şekilde aktarmıştı:

"On yedi yaşındaydım. Bir cuma günü, hava pek güzel olduğundan arabamı hazırlatmış, selâmlık resmini seyirden sonra bir gezinti yapmak maksadıyla çıkmıştım. Valide Sultan'la Hazinedar Usta'nın

[433] Dönder, *a.g.t.*, s. 54-56.
[434] Dönder, *a.g.t.*, s. 59.
[435] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

her cuma, selâmlığa çıkmaları mecburi idi. Tuhaf bir tesadüf olarak o gün benden başka Saray'dan kimse çıkmamıştı. Hariçten de yalnız amcam Kemaleddin Efendi'nin kızı Münire Sultan gelmişti. Atlarımız çıkartılıp arabalarımız sıraya dizilmişti. 'Hazır ol' borusu çalınmıştı. Yâverândan Kenan Paşa binek taşında duruyordu. Tam bu sırada, saat kulesi istikametinden top gibi şiddetli bir sedayla müthiş bir patlama duyuldu. Bu ses topdan daha kuvvetli ve dehşetliydi. Bizim araba şiddetle yerinden sıçradı. Yanımda oturan abamla karşımda oturan Nev'inur Kalfa ve ben korkuyla bağırmaya başladık. 'Allah, Allah!' diyorduk ama ne olduğunu anlayamıyorduk. Caminin avlusu bir anda karmakarışık olmuştu. Toz duman içinde kalmıştı. Ortalığa takır takır bir şeyler yağıyor, saat kulesinin taşları düşüyordu. Gözümün önünde duran Kenan Paşa'nın başından aşağı tahtalar düştüğünü görüyordum. Şaşkına dönmüştüm. Birdenbire aklıma babam geldi. 'Babam! Babam!' diyerek ağlamaya başladım. Yanımdaki ağalarla Gidiş Müdürü Halim Efendi, 'Arslanım! Şahadet getiriniz. Gökten bir şey düştü' diyorlardı. Bu anda merdivenin tahminen üçüncü basamağında duran babamı gördüm. Babam gür sedasıyla ve ellerini açarak: 'Korkmayınız! Korkmayınız!' diye iki defa bağırdı. Herkes yerinde dursun diyerek ağır adımlarla inmeye başladı. Onu bu halde görenler, dağılmış olan maiyet bölüğü, askerler, zabitler hemen yerlerine gelmeye başladılar. Arabasının önüne gelen babam; 'Telâş edilmesin, izdihamdan kimse incinmesin.' diyerek arabasına bindi. Burhaneddin Efendi birader de koşarak arabaya girdi. Babam dizginlerini eline aldı. Arabasını her zamankinden daha ağır kullanarak yokuştan çıkmaya başladı. Avusturya-Macaristan büyükelçisi Baron von Calice, Misafirhane-i Hümâyun'un penceresinden başını sarkıtmış: 'Vive le Sultan, vive!' diye bağırıyordu. O gün birçok Viyanalı, selâmlığı seyre gelmişler, sedde bulunuyorlardı. Onlar da şiddetle el çırparak: 'Vive, vive' (yaşa, yaşa!) diye bağırıyorlardı. Babam böylece çıkıp salimen Mabeyni Hümâyun'a girmişti. Fakat aşağıdaki manzara çok acıklı idi. Karşımdaki parmaklıklar yıkılmıştı. Jandarmalardan birkaçı yerde yatıyordu. Seyisler arabamın atlarını süratle getirip aceleyle arabaya koştular. Yukarıya çıkarken yerde yatan insanları ve atları gördükçe gözlerimizi kapıyorduk. Sinir buhra-

Levent Şahverdi Arşivi

nından ağlıyorduk. Harem kapısına gelince en önde annem olmak üzere büyük Saray halkı beni karşıladılar. Herkesin ilk suali, 'Efendimizi gördün mü?' oluyordu. Annemin kucağına atılmış, hem ağlıyor, hem de, 'Merak etmeyiniz. Efendimizi gözümle gördüm. Mabeyn'e geldi' diyordum. Zavallı annem de hem ağlıyor, hem de şükrediyordu. Çünkü korkunç bir felâket onun hayatını sıyırarak geçmişti. Bir anda beni de, babamı da kaybetmesi mümkün değil miydi? Biz Saray halkı kapının önünde böyle kaynaşırken babam tarafından bir Musahip geldi: 'Merak etmeyiniz. Efendimiz beni gönderdi. Sefirle görüşüyor. Biraz sonra Harem'e teşrif edeceklerdir.' dedi. Herkes müsterih olmuştu. Babam gelinceye kadar hepimiz orada bekledik. Gelince sırayla elini öperek: 'Geçmiş olsun Efendimiz.' dedik. Teşekkür ettikten sonra, 'Hamdolsun, bunu da atlattık. Kurtulduk!' dedi. Sonra bana dönerek ilâve etti: 'Kızım! Sultanlardan sizden başka kimse bugün alaya çıkmamış. Nasıl gördünüz bakalım, anlatınız.' Gördüklerimi anlattım. 'Efendimiz! Sizi görünce aklım başıma geldi. Metanetinize hayran oldum' dedim. Şu cevabı verdi: 'Ben mütevekkilim. Kalbimde yalnız Allah korkusu vardır. Başka bir şeyden korku duymam. Bir hâdise olmadan evvel, onu önlemek için telâş ederim. Ama tehlikenin içinde bulunduğumu hissedersem icabında ateşe atılmaktan bile çekinmem. Allah bizi korudu. Asker evlâtlarımdan, ahaliden zayiat olup olmadığını tahkik ettiriyorum.' Sonra elini paltosunun cebine soktu. Birtakım demir ve taş parçaları çıkarıp bize gösterdi. 'Bakınız. Bunlar ceplerime girdi' dedi. Biz gördükten sonra: 'Bunları yadigâr olarak müzemde saklayacağım' diyerek yine cebine koydu. Biz de dualar ederek evlerimize döndük.[436]

[436] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 59-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Suikastçıların Soruşturması Nasıl Yapıldı? Suikastçılar Nasıl Yargılandılar? Ne Ceza Aldılar?

Olay hakkında Beşiktaş Zabıtası Kumandanlığı ile Daire-i Belediye Müdürlüğü tarafından hazırlanan ilk rapora göre, üçü asker dördü gazeteci olmak üzere 26 kişi hayatını kaybetmiş, 58 kişi yaralanmış, 20 kadar hayvan telef olmuş ve birçok araba da enkaz hâline gelmişti. Yaralılar Yıldız, Etfal ve Gümüşsuyu hastanelerine gönderilmişlerdi.[437] İlk raporun saltanat makamına ulaşmasından sonra soruşturma komisyonu işe başlamıştı. Olayda ölenlerin kimliklerinin tespiti ve yaralıların ifadelerinin alınması, diğer yandan patlamanın çıkış yeri enkaz hâline gelen arabaların kimlere ait olduğunun tespiti, ölen ve yaralananların, ölüm ve yaralanma sebeplerinin tıp uzmanları tarafından teşhis edilmesi başta olmak üzere olayın niteliği en ince ayrıntısına kadar incelenmişti. Hastanelerden gönderilen raporlarda, ölenlerin bazılarının yaralarında demir parçalarına rastlandığı ve hayati organlarında derinliği eninden çok olan yaralar görüldüğü, karın bölgesi, göğüs ve beyinlerinin dağıldığı belirtilmişti. Bazılarının hiçbir yerinde ölüme sebep olacak yara görülmemesine rağmen ağızlarından, burunlarından kan gelmesi suretiyle öldükleri, güçlü bir patlama sonucu meydana gelen hava basıncı ve şiddetli sarsıntı nedeniyle kalp durması ve şuur kaybına uğradıkları ifade edilmişti. Olay yerinde oluşan çukurdaki kalıntıların teknik incelemesini Tophane Teknik heyeti başkanı Hurşit Paşa ile Bahriye ve Tophane teknik memurlarından Albay Abdi Bey ile Yarbay İbrahim Edhem Bey ve diğer uzmanlardan oluşan bir heyet yapmış ve şu bulgulara ulaşmıştı:

1. Patlama sonucu oluşan çukurun derinliği 70 santimetredir. Eğer çukurdaki toprak alınmış olsa daha derin olurdu.

2. Çukurun çevre yüzeyinin dik olması patlamanın zeminin üstünde gerçekleştiğine delildir. Eğer yere gömülmüş olsaydı anılan yüzey meyilli olurdu.

---

[437] Tahsin Paşa, a.g.e., s. 278.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Çukurun ortasında toprağa gömülmüş demirler olması patlamanın zeminin üstünde, hatta bir araba içinde gerçekleştiğini gösterir.

4. Eğilmiş araba dingilinin şekli sağlam bir arabadaki diğer bir dingilin şekliyle karşılaştırıldığında eğrilme niteliğinin dingil üzerine yapılan güçlü bir darbe sonucu oluştuğunu ve zemine gömülmüş düzenekle gerçekleşmediğini göstermektedir.

5. Yıkımın şiddeti ve uzak yerlerden toplanan levha şeklindeki parçaların biçimi bombanın gömülmediğini, madeni bir zarf içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

6. Patlamayı gerçekleştirenler selamlık töreninin seyrini ve zamanlamasını iyi hesaplayarak bombayı her an ateşleyecek şekilde imal etmişlerdir.

Suikast Olayına karışan 40 kişinin isimleri ise şöyleydi:

1- Kristafor Mikaelyan, 2- Lipa Rips, 3- Rubina Fayn, 4- Maria Zayts, 5- Vram Şabuh Kendiryan, 6- Silviyo Ricci, 7- Edward Jorris, 8- Anna Nellens, 9- Karabet Ohannes, 10- Ardaş Haçik Kapudanyan, 11- Mıgırdıç Garipyan, 12- Kirkor Varşam, 13- Yervant Frankulyan, 14- Maria Arşamof (Arşanef), 15- Andon Koç, 16- Yervant Alacacyayan, 17- Takvor Agopyan, 18- Manuk Ümidyan, 19- Nişan Ohannesyan, 20- Serkis Nehabedyan(Arakel), 21- Hacı Nişan Minasyan, 22- Ohannes Garipyan, 23- Oseb Topalyan, 24- Bogos Keçyan, 25- Haçik Peloyan, 26- Manuk Keçyan, 27- Fro Bogodyan, 28- Egiya Kahveciyan, 29- Adele Berciher, 30- Artaki Artakyan, 31- Hayk Melikyan, 32- Yervant Honenyan, 33- Kunduracı Arşak, 34- Ovakim, 35- Karakin, 36- Manume, 37- Mihal, 38- Mateo, 39- Milto, 40- Manol.[438]

Bunların bir kısmı olay sonrasında ülke dışına kaçmayı başarmış, diğerleri ise güvenlik kuvvetleri tarafından yakalanmıştı. Belçikalı Erward Jorris'in ifadesine göre suikast komitesinin elemanları İstanbul'da bulundukları süre içerisinde araba bedeli olan 5 bin Frank

[438] Dönder, *a.g.t.*, s. 63-66.

Levent Şahverdi Arşivi

dâhil olmak üzere; seyahat ve çeşitli masraflar için 300 bin Franklık bir harcama yapmışlardı. Komitacılara maddi kaynak Amerika, Kafkasya ve Bulgaristan'dan gönderilmişti. Firari teröristler dışında İstanbul'da soruşturma sürecinde yakalanan ve ifadesi alınan teröristler, Necip Melhame Paşa'nın savcılığını yaptığı bir mahkemede yargılandılar. Sultan II. Abdülhamid bu yargılamanın tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşmesine özen gösterdi. Mahkeme 10 Ağustos 1905 tarihinde başlayıp ve dünyanın birçok yerinden gelen yabancı gazeteciler tarafından takip edildi. Mahkeme heyeti arasında Babıali Hukuk Müşavirlerinden ve Hukuk Mektebi müderrislerinden Ermeni hukukçu Ohannes Camciyan Efendi ile Rum Mihal Istefanides ve Musevi Naum Mazelyah Efendiler de yer aldılar. Yargılama sonunda olaya karışanlar hükümdara suikast düzenlemek suçundan idama mahkûm edildiler. Sultan II. Abdülhamid, idama cezalarını affetti. Hatta idam mahkûmlarından Edward Jorris'i affetmekle de kalmayıp kendisine 500 altın vererek Sirkeci İstasyonu'ndan trene bindirerek Avrupa'ya gönderdi.[439]

[439] Dönder, *a.g.t.*, s. 78- 89.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, JÖNTÜRK DEVRİMİ VE II. MEŞRUTİYETİN İLANI

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kurulması

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jöntürk hareketi neticesinde kurulmuştur. Jöntürk kavramı birbirinden çok farklı gruplara atıfta bulunmak için kullanılıyorsa da, 1878 yılında Osmanlı Meclis-i Mebûsanının tatilinden sonra II. Abdülhamid rejimine muhalefet için ortaya çıkan kişiler Jöntürk olarak anılmışlardır. 1889'da daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar Jöntürk eylemleri ferdî boyutta olmuş, 1889 yılından itibaren Jöntürklük bilhassa İstanbul'daki okullarda yükseköğrenim gören talebelerin muhalefet hareketi hâline gelmiştir.[440]

İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti 2 Haziran 1889'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kuruldu. Cemiyetin kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşit beylerdi. İbrahim Temo anılarında cemiyeti kurma fikrinin kendisinden çıktığını, bu fikri ilk olarak İshak Sukuti ile paylaştığını belirtmektedir. Buna göre İbrahim Temo Askeri Tıbbiye Mektebi'nde teneffüs saatinde bir ağacın altında otururken yanına gelen İshak Sukuti'ye bu fikri açmış, daha sonra sohbete Mehmet Reşit ve ikindi namazını kılıp yanlarına gelen Abdullah Cevdet dâhil olmuştu. İçlerinden Mehmet Reşit, dört tıbbiyeli öğrencinin Sultan II. Abdülhamid'in

[440] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, s. 586.

Levent Şahverdi Arşivi

koca istibdadıyla boğuşmasının hayal olduğunu söyleyince İbrahim Temo şu yanıtı vermişti:

"Arkadaşlar, Türkiye'mizin başına bela kesilerek Yunanistan'ın istiklalini kazandıran Etnik-i Eterya komitesini teşkil edenler kimlerdi bilir misiniz? Rusya'nın Odesa şehrinde ticaretle meşgul bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni üç Rum çırağı idi. Tekamül etmemiş bu cahil gençler pek az zaman içinde buna, büyük emellerine muvaffak oldukları halde bizim gibi yüksek tahsil görmüş dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin muvaffak olamasınlar? Hem de dahili vatanımızda mukaddes bir fikir ve emelle işe başlarsak ve yeter ki bu ideal ve bu amaçla and ederse ki biz dört hamiyetli namuslu vatanperver gençlerin elleri birbirini sıkmış olur ve kalpleri vatan sevgisiyle çarparsa, tabii muvaffakiyet kapıları açılır."[441]

İbrahim Temo'nun aktardığına göre cemiyetin ilk toplantısı Aluş Ağa'nın bağında bir incir ağacı altına serilmiş hasır ve çuvallar üzerinde yapıldı. Buradaki toplantıya İbrahim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafettin Mağmumi, Çerkez Mehmet Reşit, Asaf Derviş, Hersekli Ali Rüştü, Giritli Muharrem, Ali Şefik ve ismi tespit edilemeyen üç kişi daha katıldı. En yaşlı olan Ali Rüştü reis, Şerafeddin Mağmumi zabıt katibi oldular.[442] Bu toplantıdan sonra İttihat ve Terakki hareketi İstanbul'da kısa zamanda yayılarak Harbiye Mektebi, Baytariye Mektebi, Mülkiye Mektebi, Bahriye Mektebi, Topçu ve Mühendishane gibi önemli mektepler arasında taraftar toplamaya başladı.

İttihat ve Terakki hareketinin çekirdeğini Yeni Osmanlıların fikirleri oluşturuyordu. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları cemiyet üyeleri arasında elden ele dolaşmaktaydı. Devletin kurtuluşunun ancak meşrutiyeti yeniden ilan etmekle sağlanacağı görüşü yaygındı. Zaten cemiyetin kurulmasına Sultan II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk ne-

[441] İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım*, İstanbul 2013, s.27.
[442] *Aynı eser*, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

den olmuştu. Cemiyet üyeleri Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı idaresinin bir an evvel kalkmasını istiyorlardı. Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılması ve baskıcı idaresinin kaldırılarak meşruti bir idarenin kurulması için propaganda yapıldı. Cemiyet özellikle basın yayın yoluyla yönetimi eleştirdi. Yayımladıkları gazetelerde hükûmetin öncelikle işinin meşrutiyeti tekrar yayımlamak olduğunu savunuyorlardı.[443] İshak Sukuti N. Kemal'in fikirlerini büyük bir şevkle yaymıştı ve bu sayede de tanınmıştı.[444]

İttihat ve Terakki hareketinin ortaya çıkması Sultan II. Abdülhamid'in nazarında kendi okullarında eğitim görmüş olan bu yeni neslin ona karşı sadakatsizliğiydi.[445] Sultan II. Abdülhamid'in, cemiyetin varlığını ve faaliyetlerini öğrendiği 1892'den itibaren cemiyet üyeleri hafiyeler tarafından sıkı bir denetim altında tutuldu. Sultan II. Abdülhamid, Askerî Tıbbiye Mektebi üzerinde sıkı bir denetim kurmak istedi. Bu amaçla tıp okulu komutanı Ali Saip Paşa'yı görevinden aldı.

Askerî Tıbbiye Mektebi diğer askerî okullarla tek çatı altında birleştirilerek, Mehmet Zeki Paşa'nın yönetimine verildi. Bu durum cemiyet hakkında ilk kapsamlı soruşturmanın açılmasına sebep oldu. Disiplinli bir komutan olan Zeki Paşa'nın aldığı önlemler sonuç verdi. Mektep-i Tıbbiyenin 9. sınıf öğrencilerinden Muzaffer Hasan, Eşref Ruşen ve Muttefi Hasan tıbbiyede "hürriyet, eşitlik ve adalet" fikrinin yayıldığına bunu da gizli bir cemiyetin organize ettiğine dair bir ihbarda bulundu. Cemiyet üyeleri Zeki Paşa tarafından tutuklanarak mahkemede yargılandı. Yargılama sonucunda cemiyet üyelerinden Şefik Ali, Ahmet Mehdi, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Şerafettin Mağmumi, Mikail Usep ve Tekirdağlı Mehmet Tıbbiye Mektebinden atıldı. Zeki Paşa'nın okulda uyguladığı katı disiplin öğrencilerin huzursuz olmasına neden oldu. Okuldaki sıkı takip do-

---

[443] Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C.13, s. 228.

[444] Ernest E. Ramsaur. *Jöntürkler 1908 İhtilalının Doğuşu,* (Çeviren: Muhsin Önal Menguşoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s.38.

[445] Melik Arvasi, II. Abdükhamit Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

layısıyla cemiyetin ileri gelenlerinden bir kısmı kurtuluşu yurt dışına kaçmakta buldular. Cemiyet, okuldaki sert uygulamalardan dolayı öğrencilerin daha rahat bir ortamda öğrenim görmeleri için onları Avrupa'ya göndermeye karar verdi. Bu yolla birçok yetenekli öğrencinin Avrupa'da okumasını sağladı. Okuldaki sert uygulamalarla karşılaşan birçok öğrenci de Avrupa'ya kaçtı. Cemiyet de bu öğrencilerin kaçmalarına yardım etti. Yaşanan olaylar sonucunda Arap Ahmet, Ali Zühtü Paris'e mülkiye okuluna, tarih hocası Murad Bey ise Mısır'a kaçtı. Cemiyet, Selanikli Nazım'ı Avrupa'da etkin bir faaliyet göstermesi için Paris'e gönderdi. Nazım Bey bir yandan eğitimini Paris'te tamamlamak diğer yandan da Ahmet Rıza Bey'i cemiyete üye yapmak amacıyla Paris'e gitti. Cemiyetin yurt dışına giden üyeleri gittikleri yerlerde teşkilatlanma yoluna gittiler.[446] Cemiyet kısa sürede Avrupa'da da taraftar topladı. 1895 yılında cemiyetin ilk nizamnamesinin Ali Münif ve Leskovikli Mehmet Rauf Bey tarafından[447] hazırlanmasıyla, cemiyetin varlığı resmiyet kazandı. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki hareketi her geçen gün daha da güçlenecek, önce 1908 Jöntürk devrimini yapıp II. Meşrutiyet'i ilan edecek, 31 Mart Vakası'yla birlikte Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirecekti.

Jöntürk Devrimine Zemin Hazırlayan Sebepler

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle sonuçlanan 1908 devrimi konusunda tarihçilerin genel görüşü, meşrutiyetin ilanının hem devletin hassas durumunun hem de modernleşmenin kaçınılmazlığının farkında olan bir sivil ve askerî bürokrasi tarafından bilinçli olarak yürütülmüş bir planın sonucunda, devletin çıkarlarına zarar veren bir yönetimi devirmek için gizlilik içinde çalışan ordu üyesi "ilgili" subaylar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu[448] yönündedir. Bu görüşü

---

[446] Karadana, *a.g.t.*, s. 28-29.

[447] Taner Aslan, "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig*, Güz 2008, S.47, s. 84.

[448] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev. Ayda Erbal), İstanbul, 1995, s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

eleştiren Aykut Kansu; değişimin hiçbir halk desteği olmadan gerçekleştiği sonucunu ortaya çıkaran böylesi bir görüşün, Sultan II. Abdülhamid'in hafiyelerinin aydınlar üzerindeki amansız denetiminin neden olduğu genel huzursuzluğun betimlenmesi dışında gerçek anlamda kapsamlı devrimci etkililiklere yol açmış olabilecek nedenler hakkında, hiçbir belirti sunmadığını, 1908 öncesinde meydana gelen yaygın kitlesel huzursuzluklarla mutlakiyetçi rejimin çöküşü arasındaki bağlantıyı da şaşırtıcı bir biçimde görmezden geldiğini[449] ileri sürmektedir.

1908 devrimini anlamak için Aykut Kansu'nun belirttiği 1908 öncesi yaygın kitlesel huzursuzlukların neler olduğundan bahsetmekte fayda vardır. İttihat ve Terakki'nin neden bu kadar geniş çapta taraftar topladığı sorusunun cevabı da burada gizli olmalıdır.

II. Meşrutiyet Öncesi Başkent İstanbul'da Yaşanan Huzursuzluklar

İstanbul, Hafiye Teşkilatının en etkili olduğu yerdi ve şehir, saray casuslarının sıkı denetimi altındaydı. Bu denetim yüzünden İstanbul'da tutunamayan veya sürgün edilen Jöntürkler, yurt dışına çıkarak Avrupa, Balkanlar ve Mısır'da teşkilatlanmışlardı. Ancak İstanbul'daki devrimcilerin, Paris veya diğer dış merkezdeki devrimcilerle irtibatta kalmaları oldukça zordu. Buna rağmen İstanbul, 1907 yılı boyunca mutlakiyetçi yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluklardan doğan olaylarla çalkalandı.

1907 yılı Ocak ayının ilk haftası boyunca kimi kamu kuruluşlarının ve Beyoğlu'ndaki binaların duvarlarında devrimci afişler görüldü. Bu afişler mutlakiyetçi yönetim biçimini şiddetle eleştiriyor ve anayasal düzende temelden değişim istiyordu. Afişler, polisin bölgede yaptığı sürekli denetime rağmen, Beyoğlu ve Pangaltı'da görülmeye devam ediyordu. Hükümet, İstanbul'daki yabancı postanelere gelen mektupları denetleyip önleyemediği için, devrimci propaganda malzemesi Cenevre, Paris ve Londra'dan bu yolla başkente

[449] *Aynı eser*, s. 36-37.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderiliyordu. Siyasi polis, artan devrimci hareketle baş edebilmek için güçlendirilmişti. Ocak ayı sonlarına doğru polis, Beyoğlu ve Pangaltı'daki binaların duvarlarına rejim aleyhtarı afişler asmakla suçladığı otuz iki İttihatçıyı tutukladı.[450] Daha sonra saray hafiyelerinin başı olan Fehim Paşa'nın görevden alınmasına neden olan bazı gelişmeler yaşandı. 24 Ocak'ta İngiltere ve Almanya büyükelçileri Saray'a bağlı hafiyelerin başı olan Fehim Paşa'nın davranışlarını resmî olarak protesto ettiler. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'ya ilettikleri muhtırada, Hamburg'a gidecek mallara keyfî olarak el koyduğu için Fehim Paşa'nın cezalandırılmasını istediler. Fehim Paşa, Padişah'a olan yakınlığından istifade ederek Türkiye ile ticaret yapan Alman tacirlerden rüşvet de istemişti. Rüşveti ödemeyi reddeden bir tacir durumu İstanbul'daki Almanya büyükelçisine bildirmiş ve Baron Marschall von Bieberstein bu konuda Berlin'le yazışıp gerekli onayı aldıktan sonra hükûmet nezdinde şikâyette bulunmuştu. Alman basını da Fehim Paşa'nın dillere düşmüş ahlaksızlıklarını ve "Ser Hafiye" olarak devrimcilere yaptıklarını yazıyorlardı. Açılan soruşturma neticesinde azledilen Fehim Paşa Bursa'ya sürüldü. Buna rağmen başkentteki huzursuzluk devam etti. 20 Şubat'ta Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimini ağır bir dille eleştiren Prens Sabahattin tarafından kaleme alınan bildiri camilerde dağıtıldı. 30 Mart akşamında İstiklal Caddesi'nde iki kişinin ölümüne yol açan bir bomba patladı. Bomba aslında casusluktan zengin olmuş ünlü Saray hafiyesi Anton Bey Keutchesglou'nu hedef almıştı. Mayıs ayı ortasında, Halil Zeki Bey İttihat ve Terakki Cemiyetinin devrimci propaganda malzemesini taşıdığı gerekçesiyle İstanbul'da tutuklandı. Devrimci risaleler İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin buradaki yeraltı örgütü tarafından basılır ve buradan hem İstanbul'a hem de Türkiye'nin diğer yerlerine dağıtılır olmuştu. Bu risalelerden bir tanesinde yakın bir zamanda İstanbul'da Kanun-i Esasi'nin ilan edileceğinden bahsolunuyordu. Bu risalenin birçok kopyası İstanbul sokaklarına atılmıştı. Bu dağıtımı yapanlar, İttihat ve Terakki Cemi-

[450] Kansu *a.g.e.*, s. 100; "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137," *Milliyet*, 8 Eylül 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

yetinin, sayıları gittikçe büyüyen, İstanbul'daki yeni üyeleriydi. İttihatçıların ileri gelenlerinden Baha Bey, gizlice İstanbul'a girmiş, burada arkadaşlarıyla görüşmüş ve yeni kararlar aldıktan sonra şehirden ayrılmış, ilerleyen günlerde İstanbul'daki devrimci faaliyet oldukça artmıştı. Sokaklarda dağıtılan bildiri ve duvarlara yapıştırılan afişlerin ardı arkası gelmiyordu. İstiklal Caddesi üzerindeki ve caddeye çıkan sokaklardaki duvarlardaki afişler, zabıta tarafından kaldırılmış ancak kaldırılana kadar on binlerce kişi bu afişleri okumuştu. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Zaptiye Nazırı'nı azletti. Temmuz ayı sonlarında ise bu sefer Mithat Paşa'nın sürgündeki oğlu Ali Haydar Mithat Bey, anayasal yönetim biçimini başarıyla kuran Rusya, Iran ve Japonya gibi örneklerin dikkatle izlenmesi ve bu olaylardan gereken dersin çıkarılması gibi konuları işleyen bir bildiri yayınladı. Bu bildiri İstanbul'da da yasa dışı yollarla dağıtılarak adalet ve özgürlük için çağrılar yinelendi. Bu arada halk iyiden iyiye bunalmıştı. Devrimci faaliyetlerden ötürü denetimi artıran hafiyeler halkı fazlaca sıkıştırıyorlardı. "Politika" ve yahut "vatan" gibi sözcükler sayıları şehirde gün geçtikçe artan hafiyelere yakalanma korkusuyla ağza alınamaz olmuştu.[451]15 Temmuz'da Yeniköy'deki ABD büyükelçisinin yazlık ikametgâhı yakınında, Padişah'ın yakın çevresinden Necib Melhame'yi hedef alan bir bomba daha patladı. Saldırı başarılı olmadı ama halk bu olayı fırsat bilerek Saray'daki ilişkileri sayesinde haksız zenginlik edinen Melhame aleyhinde gösteri yapmaktan geri kalmadı. Yüksek un ve ekmek fiyatlarına karşı tepki gösteren halk eylül ayında ayaklandı. Un ve ekmek fiyatlarının yüksekliği Şehremanet'in vergileri arttırmasından kaynaklanıyordu. Fırıncılar da grev ilanına girişerek ayaklanmayı desteklediler. Protestolar gitgide hükûmet karşıtı bir hâl alınca, bunalımı az da olsa hafifletmek için ekmeğin fiyatı düşürüldü ancak bu gelişme ne fırıncıları ne de halkı tam anlamıyla memnun etmedi. Ekim ayında Aziz ve Hayrettin Paşalar İttihatçılarla bağlatıları olduğu gerekçesiyle İstan-

[451] Kansu, *a.g.e.*, s. "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137", *Milliyet*, 8 Eylül 1934, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

bul'dan sürüldü. Başkent bu olaylarla çalkalanırken, acaba Anadolu'da neler olup bitmekteydi?

Anadolu'da Patlak Veren 1906 – 1907 Vergi Ayaklanmaları

1904 yılının baharında vergi yükü; kırsal kesimde köylüler, kasabalarda zanaatkârlar ve esnaf, şehirlerde ise tüccarlar için dayanılmaz bir hâl almış bulunuyordu.[452] Vergi tahsilinde iltizam usulünün uygulandığı bu dönemde,[453] vergi toplamakla yükümlü mültezimlerin keyfî açgözlülükleri eklenince durum vergi mükellefleri açısından durum iyiden iyiye zorlaşıyordu. Hem toprak ağalarına hem de mültezimlere ağır bir biçimde borçlanmış olan köylü tam anlamıyla dar boğazdaydı. Doğu vilayetlerindeki durum öylesi bir yoksulluk ve sefilliğe neden olmuştu ki çok sayıda köylü şehir ve kasabalıların yardımıyla geçinebilmek ümidiyle köylerini terk etmeye başlamıştı.[454] 4 Ağustos 1904'ten itibaren daha önce konulmuş ve yürürlükte olan "Ağnam Vergisi" kaldırılmış, yerine aynı tarihten başlamak üzere tüm ehil hayvanları içerisine alan evcil hayvan vergisi diyebileceğimiz *"Hayvanât-ı Ehliye Rüsûmu"* ve şehir ve köy halkı ayırt edilmeksizin herkesin gelir düzeyine göre alınmak üzere *"Şahsi Vergi"* konulmuştu.[455] 1905 yılından itibaren çeşitli tarihlerde ve imparatorluğun farklı yerlerinde vergilerin kaldırılması konusunun işlendiği dilekçeler verilmiştir. Örneğin Hayvanât-ı Ehliye Rüsûmu'nun kaldırılması isteğiyle 25 Mart 1905'te İşkodra'dan, 13 Nisan 1905'te Basra kazası ve etraf nahiyelerinden, 28 Haziran 1905'te Trablusgarp kazasından Babıali'ye telgraflar çekilmişti.[456]

---

[452] *Aynı eser*, s. 37.

[453] Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 8, S.1, s. 6.

[454] Kansu, *a.g.e.*, s. 38.

[455] Muammer Demirel, *İkinci Meşrûtiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Ankara 1990, s.39-40.

[456] *Aynı eser*, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Aykut Kansu'nun aktardığına göre, gelecek hasatta evinde kalıp kalmayacağı bile belli olmayan köylü, toprağını ekip ekmeme konusunda karara varamıyor; bu belirsizliğin yarattığı huzursuzluktan tarlasını bırakıp gitme düşüncesi doğuyordu. Gelecek yılın borçları için ipotek altına girmiş olan insanlar yarınlarından kuşku duyuyorlardı. Hasat zamanı geldiğinde, ürün köylüyü beslemek yerine toprak ağası ve mültezimlere gidiyordu. Sürekli artan vergiler, durumu iyice çekilmez bir hâle getirmişti. Görgü tanıklarının anlatımıyla, şehirler kıtlık ve parasızlıktan çöküyordu. Ticaret durmuş, açlık baş göstermişti. 1906'da başlayan büyük çaplı ayaklanmaların arifesinde şehir aç, köy aç, ordu aç ve çıplaktı.[457] Böylesi bir bunalımının yaşandığı ortamda, İttihat ve Terakki akımı etkisini sivil ve asker kesimin üzerinde göstermeye başlamış, özellikle Sultan II. Abdülhamid rejimi tarafından dört bir yana sürgüne gönderilen aydınlar halkın hoşnutsuzluğundan yararlanmayı bilmişler, hükûmeti halkın gözünden düşürmekte önemli rol oynamışlardı. Hükûmetin yeni vergi toplama girişimiyle birlikte *ülkenin her yerinde sivil itaatsizlik eylemleri düzenlenmeye başlandı. İsyan hareketi ilk olarak* devrim öncesinde aydınların sürgüne gönderildiği bir vilayet olarak nam salan Kastamonu'da gerçekleşti.

Kastamonu Vergi Ayaklanması (1906)

1906 Ocak ayı sonlarında Kastamonu'da yapılan belediye seçimleri, düzene karşı duyulan hoşnutsuzluğun dışa vurumu için önemli bir fırsat oluşturdu. Hükûmet her zaman olduğu gibi halka açık yerlere, belediye meclisi üyelerinin seçimi için ilanlar astı.

Ama şehir halkı, vergilendirme ve harcamalar üzerinde hiçbir denetimleri olmadığı, bu nedenle de seçimin anlamını yitirdiği gerekçesiyle ilanları dikkâte almayarak seçimi boykot etti. Seçimleri protesto etmelerinin nedenlerini açıklamak üzere yerel askerî komutana delege yollayan Kastamonulular, askeriyeden belediyenin harcamalarını kontrol etmesini istediler. Ayrıca paranın nasıl ve nereye har-

[457] Kansu, *a.g.e.*, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

candığını bilmeleri için kendilerinin seçeceği güvenilir kişilerin belediye meclisine seçilmesini talep ettiler.[458] Ayrıca hükümetin şahsi vergi adı altında bir vergi çıkardığını, bunun adaletli olmadığını, zenginden ne alınıyorsa fakirden de aynı meblağın alındığını, hâlbuki vergi yönetmeliğine göre servet sahipleri ile serveti olmayanların ayrı tutulması gerektiği konusunda görüş bildiriyorlardı. Hükûmetin vergi konusunda titiz olamadığı, şikâyetleri dikkate almadığı, bir işyerinde ustaya da otuz beş kuruş, çırağa da otuz beş kuruş tahakkuk ettirildiğini, memleketin eşrafının bir şekilde kendilerini bu vergiden istisna ettirdiklerini iddia ediyorlardı.[459] Her şeyden öte oldukça varlıklı olan Kastamonu Valisi Enis Paşa'nın tek kuruş bile vergi ödemiyor olması şehirde rahatsızlık yaratıyordu. Kastamonu halkının temsilcileri, en varlıklı kişi olarak şehrin tüm şahsi vergilerinin toplamını Enis Paşa'nın ödemesini istiyorlardı.[460] Bunun adaletsizlik olduğunu, Kastamonu'nun en büyük tacirinin bizzat valinin kendisi olduğunu ve vergi hususunda en büyük oranın ondan alınması gerektiğini, durum böyle iken valinin kendisinin hiç para vermediğini ve kendilerinin de artık vermeyeceklerini ifade ediyorlardı. Komutan bunun kendi görev alanına girmediğini, sivil bürokrasi ile ilgili olduğunu belirterek meseleye karışmak istemediğini beyan etmişti. Ayrıca durumun yetkili mercilere iletileceği sözü ile topluluk teskin edilerek geçici bir sükûnet sağlamıştı.[461]

Kastamonu'daki tüm ticari faaliyetleri temsil eden otuz iki esnaf ve zanaatkârın imzasını taşıyan bir dilekçe bir hafta önce İstanbul'a gönderilmiş fakat her zaman olduğu gibi Saray, dilekçeyi dikkate

---

[458] Kansu, *a.g.e.*, s. 40.

[459] Mehmet Serhat Yılmaz, "II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2011, S.30, s.128; Kastamonu'da Hareket-i İhtilâlkârane", *Türk*, (Kahire), 8 Mart 1906.

[460] Kansu, *a.g.e.*, s. 40; Döneme tanıklık etmiş olan Ziyaedddin Demircioğlu, Kastamonu'daki isyan hareketini iki sebebe bağlamaktadır. İlki Abdülhamid hükûmeti tarafından bitmek bilmeyen, çeşitli isimler altında konulan vergiler ve bu vergilerin halka ağır gelmesidir. İkincisi ise Kastamonu valisi bulunan Enis Paşa'nın müteahhitlerle ve tüccarlarla birlikte hareket etmesidir. Bkz: Ziyaeddin Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir1872-1972*, s.66-67.

[461] Yılmaz, *a.g.m.*, s 128.

Levent Şahverdi Arşivi

almamıştı.[462] Bunun üzerine 21 Ocak 1906'da valilik önünde toplanan beş yüz kişi telgrafhaneye doğru yürüdü.

Telgrafhane işgal edilerek buradaki memurlar dışarı çıkarıldı ve göstericiler arasında telgraf işinden anlayan bir kişi telgraf başına oturtularak İstanbul ile haberleşme başlatıldı. Bu arada halk başmüdürün odasına kadar doluşmuştu. Telgrafhaneden Saray'a vergilerin kaldırılması taleplerini tekrarlayan sekiz telgraf çekildi. İkindi vakti saraydan ne kadar kişinin toplanmakta olduğu soruldu, Komutan Paşa kalabalığın dört beş bin kişiyi bulduğunu bildirdi. Mabeyn'den gece saat beşe kadar beklenmesi cevabı geldi.[463]

Halk geceyi sokakta yer yer ateşler yakarak telgrafhane binasında geçirdi. 22 Ocak 1906 günü polis komiseri Rif'at Efendi ve diğer komiser Rıza Efendi ellerinde bir kâğıtla telgrafhaneye gelmişlerdi. Halk iki komiseri yakalayıp, ellerindeki kâğıdı yırtarak müdahale etti. Bu sırada Rif'at Efendi kaçtıysa da Rıza Efendi epeyce hırpalanmış bir hâlde posta dağıtım odasına hapsedildi. Bu arada gece geç saatte Sinop postası gelmişti. İsyancılar postayı indirip içeri almış fakat dağıtılmasını engellemişlerdi. Bu arada telgrafhanedeki halk da bir haber bekliyordu. Derken gece beş gibi Mabeyn'den beklenen telgraf geldi. Halkın telgrafhaneden dağılmaları isteniyor, böyle bir eylemin uygun olmadığı belirtiliyor, şahsi verginin askerî teçhizat için tertip edilmiş bir maslahat olduğu, konunun daha tezekkür edilmekte bulunduğu ve neticesinin Kastamonu'ya tebliğ olunacağı bildiriliyordu. Gelen telgrafın etkisiyle sonuçta halk kısmen dağıldı. Ertesi gün İstanbul ile vilayetin muhaberesi hızlanmıştı. Evvelce de telgraf hiç boş kalmıyordu fakat o gün telgraflar birbiri ardına geliyordu. Lütfü, Fikri ve muhasebe mümeyyizi İbrahim Efendiler şifre çözümüyle uğraşıyorlardı. Sonuçta konu hakkında 23 Ocak 1906 tarihinde Yıldız Sarayı'ndan Kastamonu'ya yapılan tebliğle, şahsi verginin tesisinin Padişah iradesi ve devletçe bir karara dayandırılmış olduğu ve bunun Kastamonu'da terk ve tecilinin uygun olamayacağı meydanda olduğu için bu konuda takip edilecek yolun devlet tara-

[462] Kansu, *a.g.e.*, s.40.
[463] Yılmaz, a.g.m., s. 128.

Levent Şahverdi Arşivi

fından verilmiş bulunan kararın korunması ve uygulanması şeklinde olacağı bildirilmişti. Hükûmet vergi konusunda geri adım atmamış, ayrıca Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine de konu hakkında bir tezkere yazılmıştı.[464] Şehrin ileri gelenlerinin de desteğiyle, halkın telgrafhaneyi işgali tam on gün sürdü. Bu on gün boyunca, isteklerinin kabul edilmesi için merkezî hükûmetle sürekli bağlantı kurmaya çalıştılar. 31 Ocak günü, Müslüman, Ermeni ve Rumlardan oluşan büyük bir kalabalık, tekrar telgrafhane önünde toplanarak, konan ek vergilerin kaldırılması ve vali ile defterdarın görevden alınması için yeniden gösterilere başladı. Kalabalığa destek vermek amacıyla dükkân ve iş yerleri de gün boyu kapalı kaldı.[465]

Vali Enis Paşa, olayı haber alır almaz derhal Jandarma Komutanı ve Emniyet Müdürü Başkomiser Hasan Beyi ikametgâhına davet ederek halkın emniyet güçleri tarafından derhal dağıtılmasını ve bu toplantının sebebinin de öğrenilmesini istemiştir. Gerek Fırka Komutanı Ali Rıza Paşa gerekse Emniyet Müdürü halkın bu toplantının şahsi verginin affı için Padişah'a istirhamda bulunmaya yönelik olduğunu, bir isyan mahiyetinde olmadığını, zorla halkın dağıtılmaya çalışılması durumunda polis ve jandarma kuvvetlerinin yetersiz olacağını, bu sorumluluğu alamayacaklarını bildirdiler. Ayrıca toplantının dağıtılması için şehirde tanınmış ve hatırı sayılır kişilerden oluşturulan bir heyetin gönderilmesinin daha uygun olacağı yönünde görüş bildirmişlerdi. Enis Paşa bu fikri yerinde görerek derhal eşraftan ve idare meclisi üyelerinden Salim Efendizâde Namık Bey, Bayramî Tekkesi Şeyhi Ziyaeddin, Vilayet Müftüsü Mehmet Emin, Şa'ban-ı Velî Tekkesi Şeyhi Ataullah ve Mevlevî Tekkesi Şeyhi Said Hemdem Dede'yi Vilayet makamına çağırtmış ve onlardan halkın dağıtılması yolunda gayret göstermelerini rica etmiştir. Enis Paşa tarafından gönderilen Nasihat Heyeti doğruca telgrafhane binasına gelmiştir. Telgrafhane binası önünde bulunan halk, heyeti görünce sevinç ve hürmetle karşılamış ve heyet doğruca telgrafhanenin üst katında bir odaya alınmıştır. Nasihat Heyeti şahsi verginin affedil-

[464] Yılmaz, a.g.m., s. 128; Kastamonu'da Hareket-i İhtilâlkârane, s. 66-67.
[465] Kansu, *a.g.e.*, s.41.

Levent Şahverdi Arşivi

mesi için böyle bir toplantının yapılmasının doğru olmadığı, meselenin bir mazbata ile İstanbul'a bildirilmesinin daha yerinde olacağı yönünde görüş bildirerek kalabalığın dağılması isteğinde bulunmuştur. Göstericiler ise Vali Enis Paşanın gör evinden azledilmesi gerektiği konusunda ısrarcı bir tutum içerisinde bulunuyorlardı.[466] Bu sırada göstericileri yönlendiren kişi konumunda bulunan Hakim Esad Efendi memleket adına ve Enis Paşa aleyhine Padişah'a Nasihat Heyeti tarafından da bir telgraf çektirilmesini istemiş ve çekilecek telgrafın müsveddesini de bizzat kendisi yazmıştır. Daha önce şehrin ileri gelenlerinden Mabeyn'e çekilen telgrafı imza etmemek için evlerine kapananlar olduğu dikkate alınınca, böyle bir heyetin telgrafhaneye kendi ayakları ile gelmeleri iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Enis Paşa'nın azlini isteyen müsvedde not, temiz kâğıda çekilmiş ve heyetin de bunu imza etmeleri söylenmiştir. Geceye kadar telgrafhanede tutulan heyete imza atmazlar ise salınmayacakları söylenmiştir. Heyet üyeleri her ne kadar karşı çıktılarsa da bu durum karşısında şaşırıp kalmışlar ve telgrafı imza ettikten sonra ancak serbest bırakılmışlardır. Telgrafhanenin işgali halkın sabahtan akşama kadar Enis Paşa'nın görevden alındığına ilişkin emrin gelmesini beklediği bir gün daha sürdü. Beklenen karar 1 Şubat 1906 akşamında geldi. Sultan II. Abdülhamid, Vali Enis Paşa'nın azline karar verdi. Hükûmet Ali Rıza Paşa'yı vekâleten valiliğe atadı. Halk, haberin yayılmasını alkışlarla karşıladı ve gecenin geç saatlerine kadar elde ettiği başarıyı kutladı.

Kastamonu'da yaşanan bu olaylar diğer illere örnek teşkil etmişti. Sinop'ta birkaç bin kişilik bir grup, kaymakamlık binasına yürümüş, telgrafhaneyi işgal etmiş ve Sinop kaymakamını İstanbul'a gitmekte olan bir gemiye zorla bindirmişti. Musul'da da vergi toplama sebepli bir isyan baş gösterdi. Kastamonu olaylarından sonra en önemli ayaklanma Mart 1906'da Erzurum'da patlak verdi.

---

[466] Yılmaz, *a.g.m.*, s. 132; Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri 1881-1908*, Kastamonu, 1973, s. 87-88.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum Vergi Ayaklanması (Mart 1906)

O dönemde köylüler üzerinden mahsulün yüzde 12,5'i kadar alınan aşar vergisi haricinde, toprak parçasının değerinin binde 4'ü kadar toprak vergisi alınmaktaydı. Küçükbaş hayvan başına 5 kuruş, domuzlardan ise değerinin yüzde 5'i ila 15'i arası vergi alınıyordu. 15 yaşından itibaren herkes vergi olarak yol yapım veya onarımında dört gün çalışmak veya 16 kuruş ödemek zorundaydı. Otlak vergisi, tütün vergisi, tuz vergisi gibi dolaylı vergiler de vardı. Mültezimler de çok büyük yolsuzluk yapıyorlardı, yüzde 12,5 oranın dışına çıkılarak köylüden yüzde 30-40 arası vergi alınıyordu.[467]

Dönemin Erzurum Yusufeli Kaymakamı Nedim Ulusalkul'un şu sözleri mültezimlerin halktan nasıl adaletsiz vergi topladığı konusunda aydınlatıcı olacaktır:

"Kaymakamı bulunduğum Erzurum Vilayeti'nin Yusufeli kazasında Hacı E... adını taşıyan zorba bir şahıs, her sene devlet aşarını hiç bahsine iltizam etmekte, fakat ahaliden birkaç mislini almak ve karşı gelenleri türlü iftiralarla cezalara mahkum ettirmek suretiyle kazayı sürekli ve dayanılmaz bir zulüm ateşi içinde baştan başa yakıp kavurmakta idi. Bu kudreti de merkezi vilayetteki akrabası bulunan iki zorba şahıstan almakta ve büyük kazancından o şahıslara da hisseler ayırmakta idi."[468]

Hükûmetin bu vergilerin üzerine bir de *"Hayvanât-ı Ehliye Rüsûmu"* ve *"Şahsi Vergi"* toplama kararı, Erzurum isyanın temelini teşkil etmişti. *"Hayvanât-ı Ehliye Rüsûmu"* evcil hayvanlar üzerinden alınan bir vergi iken, *"Şahsi Vergi"* serveti dikkate alınmaksızın kişilerden alınan bir vergi idi. Buna göre 25-75 yaş arası kişiler üç sınıfa ayrılarak üç derece üzerinden vergilendirilmekteydiler.[469] Zaten

---

[467] Aktan, Dileyici, Saraç, *a.g.m.*, s. 6.

[468] Nedim Ulusalkul, *İstibdad Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi "Erzurum İhtilali"*, Ankara, 1937, s. 9.

[469] *Aynı makale*, s. 6; Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999, s. 462.

Levent Şahverdi Arşivi

mevcut vergiler altında ezilen halkın sırtına bu iki verginin yüklenmesi bardağı taşıran son damla oldu.

Kaldığımız yerden Nedim Ulusalkul'a kulak verelim:

"Bir taraftan Yusufeli bu zulümlerle boğuşurken, diğer taraftan bir kanunla hayvanatı ehliye vergisinin tahsili vazifesi ile karşılaşmış idim. Geçimlerini yarı yarıya bu hayvanat ile temin eden Erzurum halkına ise bu vergi şüphesiz kaldırılması mümkünsüz ağır bir yük teşkil ettiği için zahiren affını talep namı altında Erzurum ileri gelenleri, ciheti askeriye ile de aldıkları yardım etme vaadine istinad ile birleşmişlerdi. Neticesi olarak yüzlerce halk hemen her gün telgrafhane önüne toplanarak Saray ve Bab-ı Ali'ye hayvanatı ehliye vergisinden şikayet telgrafları yağdırmaya başlamışlardı."[470]

Bilhassa Erzurum'un varlıklı kesimi sayılan tüccarlardan da iki yeni vergiye tepki gelmişti. Bunlar, *"Büyükbaş hayvanlar için de, insanlar için de koyun gibi vergi verelim, ama bu paralar nereye gidiyor? İşte; askerin ayağında don yok, kışı görünüyor. İşte; memur aç, sefil ve parasızlık yüzünden hırsızlık yapıyor. İşte; asayiş yok. Ticaret durdu. Rahat yok. İşte; bıçak kemiğe dayandı. Evet; verelim, verelim ama, bunun nereye; gittiğini hiç sormayalım mı?"* diyorlardı.[471] Erzurumlular, eskiden kalma *"Mazhar-ı Umumi"* denilen bir yönteme başvurdular. Mahalle mahalle şehrin 18 yaşından büyük erkekleri, hazırlanan defterleri ayrı ayrı imzaladılar ve iki satırlık arzuhallerinin yazılı olduğu bu defteri valiye sundular. Buna göre Erzurum'dan her ne suretle olursa olsun bundan sonra İstanbul'a para gönderilmeyecek, bütün mahalli ihtiyaçlara ve ordunun ihtiyaçlarına sarf olunacaktı. Vali Nâzım Paşa halkın isteklerini dikkate alacağını söylediyse de bunun tam tersini yaptı. 2 Mart'ta İstanbul'a bir telgraf göndererek, birkaç kışkırtıcının yeni vergiler aleyhine halkı ayaklandırdığını fakat gereken bütün önlemin alındığını bildirdi.[472]

---

[470] Ulusalkul, *a.g.e.*, s.9.
[471] Kansu, *a.g.e.*, s.44.
[472] Kansu, *a.g.e.*, s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

Alınan önlemleri bütünüyle desteklediğini vurgulayan Hükûmet, Nâzım Paşa'ya 12 Mart 1906'da gönderdiği telgrafla her iki verginin de toplanması için gerekenin yapılmasını emretti. İstanbul'dan istekleri doğrultusunda cevap alamayan Erzurumlular İttihat ve Terakki Cemiyetinin yerel üyeleri, "Can Veren" adı altında örgütlenip, merkezî hükûmetin yerel temsilcilerine karşı radikal bir hareket başlatma kararı aldılar.

Erzurum'daki vergi ayaklanması başından beri diğer şehirlerdeki ayaklanmalara göre hem daha iyi örgütlenmiş hem de daha geniş bir kitleye yayılmıştı. Halk, valinin görevden alınmasını istemekteydi. Esnaf, halka destek olmak için dükkân kapatma eylemi başlattı. Şehir halkı Saray ile doğrudan iletişim kurabilmek için 13 Mart 1906'da telgrafhaneyi işgal etti. Vali, Erzurum Müftüsü'nden halkı yatıştırmasını istediyse de Müftü buna yanaşmayarak, vergilerin zaten İslam'a da aykırı olduğunu ve ayaklanmanın meşru olduğunu belirterek, siyasal otoriteyi çiğnedi ve halka katıldı. Olaylar süresince, Erzurum'daki askerî birlikler, üstlerinin ve Vali'nin emirlerine uymadılar ve dolayısıyla, isyanı bastırmak için hiçbir girişimde bulunmadılar. 18 Mart dolaylarında yine protesto gösterileri yapıldı ve vergilerin kaldırılması için Saray'a çok sayıda telgraf çekildi. Nüfusun genelinde en çok rahatsızlık yaratan vergi "Şahsi Vergi" idi. Bu verginin herkes tarafından reddedilmesinin başlıca nedeni, verginin toplanmasında eşitlik ve hakkaniyet prensibinin gözetilmemesiydi. Yukarıda belirtildiği gibi vergi mükellefleri üç gruba ayrılıp, ödeyecekleri vergi miktarı da dört yüz, iki yüz ve otuz beş kuruş olarak belirlenmişti. Buna göre, vergi yükünün çoğunun yoksullara düşeceği ve zenginlerin kendi olanaklarıyla kıyaslandığında çok düşük oranda vergi ödeyecekleri ortadaydı. Bu durum şehrin Müslüman nüfusu ile Ermenileri bir araya getirdi. İstanbul'dan hâlâ olumlu bir cevap alınmadığından, Valilik önünde büyük bir gösteriyi birlikte örgütlediler. Halk Vilâyet Konağı'na giderken, hükûmetin duvarlara astırdığı yeni vergiler hakkındaki afişleri de yırtıyordu. 25 Mart'ta Erzurum'da vergilerin kaldırılması ile yakından ilgilenen on beş kadar tüccar ve celep (hayvan tüccarı), Kapalıçarşı kuyumcularından Hacı Akif Ağa başkanlığında Tebriz kapısı yakınlarındaki Tophaneli

Levent Şahverdi Arşivi

Hanı'nda bir toplantı yaptı. Toplantıda, halkın yoksul durumunun göz önüne alınarak Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu'ndan affedilmesini hükûmet'ten isteyen bir telgrafın çekilmesi kabul edildi. Saray'ı hayli endişelendiren bu telgraf sonucu Vali'ye olayın bastırılması için emir verildi. 28 Mart'ta Vali'nin görevden alınması isteği yinelendi ve Erzurum'un tüm dükkânları kepenk indirdi. Ne esnaf ne tüccar ne de iş sahipleri dükkânlarını, tezgâhlarını açmadı. Okulların da kapıları kilitli kaldı. Memurlar bile görevleri başına gitmediler. Protesto gösterilerinin sürdüğü on gün boyunca şehrin kontrolü bütünüyle halkın eline geçti ve devlet otoritesi fiilen ortadan kalktı.[473]

Bu sırada, Telgraf ve Posta Başmüdürü ve aynı zamanda yasa dışı "Can Veren" örgütünün üyesi olan Subhi Bey, Vali'nin hükûmetle haberleşmeyi sürdürürken gerçekleri saptırdığını, olayları olduğundan küçük gösterdiğini ve Erzurum halkının kendisinin görevden alınmasına ilişkin isteklerinin yerine getirilmemesini istediğini çünkü bunun yönetime karşı yeni hareketlere neden olacağı yolunda hükûmete baskıda bulunduğunu tesbit edince, Nâzım Paşa'nın özel telgraf hattını keserek, Vali'nin İstanbul ile görüşmesini engelledi. Vali'nin bu tutumu kamuoyuna yansıyınca Nâzım Paşa göz hapsine alındı ve bulunduğu yerden ayrılmasına izin verilmedi. İstanbul'da durumun vahameti üzerine yapılan Heyet-i Vükela özel toplantısında ayaklanmalara karşı sert önlemler alınması kararına varıldı. Hükûmet Erzincan'daki Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Çerkeş Mehmed Zeki Paşa'ya becerikli ve güvenilir bir komutanın emri altında Erzurum'a birlik göndermesini, gerekirse kuvvet kullanarak ayaklanmayı bastırmasını ve elebaşlarını tutuklamasını emretti. Ancak mutlakiyetçi hükûmetin göz önünde bulundurmadığı, askerî birliklerde kısmen subayların fakat büyük çoğunlukla erlerin, rejimden duyduğu hoşnutsuzluktu. Mehmed Zeki Paşa durumu değerlendirerek Erzurum'a gitmeyi reddetti. Çaresiz kalan hükûmet, halkı yatıştırmak için Nâzım Paşa'yı görevden alarak Diyarbakır Valili-

[473] Kansu, *a.g.e.*, s.46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

ğine, Diyarbakır Valisi Mehmed Ata Bey'i de Erzurum Valiliğine atadı.

Rahatsızlığın derecesi, halkın hükûmet politikalarını eleştirmeyi sürdürmesi ile gittikçe artıyordu. Şikâyetler, bazı memurların yüksek maaşlarından, halkın parasının çarçur edilmesine ve genelde yerleşik düzenin temelden eleştirisine kadar varan bir çeşitlilik gösteriyordu. 1905'te Rusya'da meydana gelen olaylara göndermeler yapılırken, Makedonya'da Batılı devletlerce kurulan ekonomik denetimin Erzurum'da da kurulması yönünde istekler de ifade zemini buluyordu. Daha özel olarak, Erzurumluların bugünlerde imzaladığı bir dilekçede, halkın çeşitli vergilerden muaf tutulması isteğinin yanısıra Ermenilerden alınan Bedel-i Askeriye Vergisi'nin azaltılması, Hamidiye Alaylarının lağvedilmesi, hükûmet tarafından müteahhitlere ve askerlere maaş yerine verilen senet ve kuponların ödenmesi ve son olarak, yerel memurların hareketlerinin ve Vilâyet Bütçesi'nin sıkı denetim altına alınması isteniyordu. Mehmed Ata Bey gelinceye kadar valilik görevini Nâzım Paşa'dan devralan Dördüncü Ordu Topçu Müfettişi Ferik Şevket Paşa'nın vergilerin "şimdilik" kaldırıldığını ilan etmesine rağmen olaylar devam etti.[474]

Daha önce Diyarbakır valisi olan Mehmed Ata Bey 3 Mayıs'ta Erzurum'a geldi. Vali görevine, vilayet memurlarının ve askerlerin maaşlarını ödeyerek ve rüşvet yiyen memurları görevden alarak başladı. Daha sonra, halkın ödemeyi reddettiği vergileri toplama emrini verdi. Tüm bunlara ek olarak, devrimci ayaklanmayı bastırmak için elebaşları hakkında kovuşturma başlattı. İstanbul'dan verilen kovuşturma emrinde ayaklanmanın tek bir merkezden İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris'teki merkezinden yönetilmekte olduğuna dikkat çekilerek, soruşturmanın bu yönüne özellikle önem verilmesi isteniyordu.[475]

---

[474] Kansu, *a.g.e.*, s.47-49.
[475] Kansu, *a.g.e.*, s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

Vergi Ayaklanmaları Yurt Geneline Yayılıyor

Nisan ayı başında ayaklanma Erzurum'a yakın Bayburt, Narman ve Hasankale'ye de yayıldıysa da Erzurum'daki dükkân kapama eylemleri yalnızca Hasankale'de görüldü. Daha sonra vergi ayaklanmaları Trabzon, Sivas, Giresun, Kayseri ve Anadolu'nun diğer ticaret merkezlerine de yayıldı. Trabzon'da da yeni vergiler nedeniyle ancak askerî destekle bastırılabilen ciddi bir halk ayaklanması patlak verdi. Birlikler ayaklanmayı bastırabildilerse de vergilerin toplanmasını sağlayamadılar. Halk tarafından yapılan gösteriler sonucu Vali Reşad Bey şehri terk etmek zorunda bırakıldı. Hükûmet, 1903'ten beri Trabzon valiliği yapmakta olan Reşad Bey'i yetersizlik nedeniyle görevden almak ve yerine vekâleten Hacı Arif Paşa'yı atamak zorunda kaldı. Haziran sonunda Bitlis'te patlak veren ayaklanmadaysa bir polis komiseri ölmüş ve vali de yaralanmıştı. Daha önceki olaylarda olduğu gibi halk Postahane'yi ele geçirmiş ve valinin görevden alınması için İstanbul'a telgraflar çekmişti. Halk, hükûmetin şiddet kullanma tehdidine şiddetle karşılık verince çaresiz kalan hükûmet valiyi görevden aldı. Temmuz ortalarında yeni vergiyi protesto eden halk, Samsun'da da ayaklandı. Samsun'da halktan kimselerin, ölümünü de kapsayan ciddi olayların meydana gelmediği tek bir gün yoktu. Yerel yönetim olayları gizli tutmak için, halkı Telgrafhane'den uzak tutuyordu. Vergi ayaklanmalarının boyutu mutlakiyetçi rejimi halkı memnun edecek birtakım önlemler almaya zorladı. Hükûmet mayıs ayında Van, Bitlis ve Trabzon valilerine birer talimatname yollayarak valilerin teftiş gezilerine çıkarak halktaki hoşnutsuzluğun nedenlerini tespit etmelerini istedi. Hükûmet valilerden ayrıca halka adilane davranmayan ve görevini suistimal eden tüm memurları da görevden almaları konusunda uyardı. Bu direktiflerin bir sonucu olarak Hınıs kaymakamı yetersizlik nedeniyle görevinden alındı, Bitlis Valisi Ferid Bey ise eylül ayı başında bir teftiş turuna çıkarak sorunları yerinde tespit etmeye çalıştı. Yeni vergilerin halkta yarattığı huzursuzluk ve hoşnutsuzluk Ankara'da da sivil itaatsizlik ve ayaklanma hareketlerine neden oldu. Burada da Telgrafhane ele geçirilerek, vergilerin kaldırılması ve valinin görevden

Levent Şahverdi Arşivi

alınması için Saray'a telgraflar çekildi. Hükûmet, diğer vilayetlerde olduğu gibi, burada da Ankara valisini görevden aldı. Yeni vergiler yüzünden ekim başlarında Trabzon'da ciddi olaylar patlak verdi. Yeni konulan vergileri ödemeyi reddeden halkın ayaklanması ancak askerî birliklerin müdahalesiyle kontrol altına alınabildi. Vali, ayaklanmanın daha ileri boyutlara ulaşabileceği endişesiyle bu vergilerin toplanmasını ertelemek zorunda kaldı.[476]

İkinci Erzurum Vergi Ayaklanması (Ekim 1906)

Erzurum'daki ikinci büyük isyan 1906 sonbaharında patlak verdi. Mehmed Ata Bey, martta meydana gelen olayların sorumlularının bulunması için İstinaf Mahkemesi Reisi Tahir Efendi ile Serkomiser Sabri Efendi'den oluşan bir araştırma komisyonu kurmuştu. Komisyon, topladığı bilgileri eylül ayında valiye sundu. Vali de kendisine sunulan listeyi İstanbul'a göndererek emir beklemeye başladı. Hareketin önde gelen liderleri olarak yirmi iki kişinin ismi verilmişti. Bu yirmi iki kişilik listede Erzurum Müftüsü Hacı Lütfullah Efendi, önde gelen tüccar ve avukatlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı bulunan, yasa dışı "Can Veren" devrimci örgütünün lideri Durak Bey'in de isimleri bulunuyordu. 21 Ekim'de şehrin Müslüman ve Hristiyan halkı, artık daha fazla vergi ödemeye hâlleri kalmadığını söyleyerek, yeni vergilerin kaldırılması isteğiyle, birlikte hareket ettiler. Müftü halkın huzursuzluğunu Erzurum Valisi Mehmed Ata Bey'e ilettiyse de Vali, halkın isteklerine kulak asmadı ve vergilerin kaldırılmasının mümkün olmadığını, kendisinin de vergileri toplamaya kararlı olduğunu söyledi. İsteklerinin reddedilişi üzerine halk, kurulu düzeni hedefleyen şiddetli bir gösteri düzenledi. Yerel polis örgütü ve jandarma, halkın üzerine ateş açarak birçok kişinin ölümüne neden oldu. Bu şiddet hareketiyle iyiden iyiye dehşete kapılan halk, şiddete şiddetle karşılık vererek pek çok jandarma ve polisin yanı sıra jandarma kumandanını da öldürdü.[477]

---

[476] Kansu, *a.g.e.*, s.52-55.
[477] Kansu, *a.g.e.*, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Ekim'de Vali Mehmed Ata Bey'e İstanbul'dan gelen cevapta hükûmet, Müftü ve Mart olaylarında rolü olan çok sayıda Müslümanın hemen tutuklanarak sürgüne gönderilmesi emrini verdi. Kısa zamanda altmış kişi tutuklandı. Müftü ve diğerleri Tahsin Bey, Kirlizade Yusuf Efendi ve Hoca Şevket Efendi tutuklanmalarından hemen sonra Dördüncü Ordu merkezi olan Erzincan'a doğru yola çıkarıldı. İsyanın önderlerinden Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen jandarmalara karşı ciddi bir direniş gösterince olaylar şehre yayıldı ve halk tutukluların salıverilmeleri için hemen örgütlendi. Tutuklanmaların yapıldığı gecenin sabahı, öfkeli Müslümanlardan oluşan büyük bir kalabalık Pastırmacı Hanı'nın önünde topladıktan sonra Vilayet Konağı'nı kuşatarak sürgüne gönderilenlerin Erzurum'a geri getirilmelerini istedi. Vali, Hükûmet Konağı'ndan kaçarak başka bir eve sığınmak zorunda kaldı fakat yakalanarak İbrahim Paşa Camii'ne hapsedildi. Daha sonra çığırından çıkmış topluluk Serkomiser Tevfik Bey, oğlu İkinci Komiser Tahir Efendi ve Polis Abdülgani'yi Karakol'dan çıkarıp, çarşı ortasında önce döve döve öldürdükten sonra cesetlerin ayaklarına ip takarak sokaklarda sürüdü. Her iki olayda da jandarma, galeyana gelmiş halka müdahale etmedi. Daha sonra, jandarma komutanını aramaya giden topluluk, komutanın ve polis komiserinin evine zarar verdi ve bir başka polis memurunu öldürdü. Tüm bunlar olurken sivillere ve sivillerin mallarına zarar verilmemesine özellikle dikkat edildi.[478] Elli kişiden oluşan silahlı bir grup Erzurumlu, sürgüne gönderilen önderlerini bulmak için şehirden ayrıldı. Hapisteki vali ölüm tehdidiyle sürgündekilerin geri dönmeleri için yeni bir emir vermeye zorlandı. Erzurum Müftüsü ile onunla birlikte tutuklananlar o gün Erzurum'a geri getirildi ve gece yarısı şehre girişlerinde büyük bir merasimle karşılandı. Ertesi gün Müftü'nün emriyle dükkânlar açıldı ve valinin, konağına dönmesine izin verildi. Sivil otorite tam anlamıyla çökmüş, hükûmet binaları, halka sempati duydukları gözlenen askerler tarafından gün boyunca koruma altına alınmıştı. Bu arada, 29 Ekim 1906 tarihli bir irade ile Mehmed Ata Bey görevden alındı ve yerine Har-

[478] Kansu, *a.g.e.*, s.58, Münip Yıldırgan, *Erzurum İsyanı Hatıraları*, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

put Valisi Mustafa Nuri Bey atandı. Mustafa Nuri Bey, Mayıs 1906'ya kadar Musul valiliği görevinde bulunmuş, sonrasında da Diyarbakır ve Harput valiliklerine atanmıştı. Erzurum'a geldiği ilk günden itibaren uzlaşmacı bir tavır takınan Mustafa Nuri Bey söylentilere göre "hürriyet taraftarı" idi. Kötümserlerin, devlet şiddetinin daha da artacağına ilişkin endişeleri gerçekleşmedi. Devlet baskısının azaldığı bu ortamda, İttihat ve Terakki Cemiyetinin propaganda ve örgütlenmesi hızla sürmeye devam etti.[479]

1907 yılında Erzurum'da ayaklanma ve tutuklamalar devam etti. Yakalananların toplam sayısı yapılan yeni tutuklamalarla yüz yetmişe vardı. Polisin tutuklulara işkence yaptığı ve gözaltında bulunan iki kişinin bu yüzden öldüğü haberlerinin yayılması üzerine, yüz kadar Erzurumlu kadın ellerinde sopa, balta ve satırla sokağa döküldü ve bir protesto gösterisi yaparak yabancı devletlerin Erzurum'daki konsoloslarıyla görüştü. Erzurumlu kadınların bu girişimi sonucunda seksen tutuklu salıverildi ve polisin gözaltındakilere yaptığı işkence durduruldu.

Tutuklamaların ardından hükûmet, devrimciler aleyhine düzeni yıkmaya teşebbüsten dava açtı. Erzurum'da, Hâkim Salim Bey'in başkanlık ettiği olağanüstü mahkeme Erzurum vilayetinde devlete karşı işlenen suçlar davasına 28 Ocak1908'de başladı. Açılan davada sanıklar, polisleri öldürmek, Vali Mehmed Ata Bey'i yaralamak, Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu'nu kaldırmaya çalışmak, devlet düzenini yıkmaya yönelik hareketlerde bulunarak parlamenter rejim lehinde propaganda yapmak, bu amaçla halk arasında yasa dışı yayın, devrimci gazete ve bildiri dağıtmakla suçlanıyorlardı. Sanıklardan Mezararkalı Mevlüd Ağa'nın savunması isyancıların neler düşündüğünü anlamak adına önemliydi:

"Mademki adaletin huzurundayım, o halde günahı, vebali bana ait olmak üzere olanı-biteni söyleyeyim. Fakat, neresinden başlayayım? Şimdi de onu kestiremiyorum. İki sene, belki de yirmi sene çekilen dertleri, acıları bir araya getirip de bir saat, nihayet iki saat içerisinde onları nasıl anlatayım? Bu memlekette konuşacak şey mi

[479] Kansu, *a.g.e.*, s.59.

Levent Şahverdi Arşivi

yok? İşte bunları konuşuyorduk hakim efendi, Bu rezaletlere son verilmesi çarelerini konuşurduk... Fakat rica ederim hakim efendi, bu bahsi burada kapayayım, çünkü çok ayıp. Eveti bu memlekette konuşulacak şey mi yok ki? Meselâ, Bunların hakim efendi, bunların hangisi bu memleketin namusunu satarak casusluk yapmıştır? Bunların hangisi milletin hazinesini soymuştur? Bunların hangisi milletin çömleğine, tenceresine, çuluna, yorganına, sırtındaki yırtık gömleğine göz koyup sattırmıştır? ***Orduyu aç, memuru muhtaç, hasta askeri alakasız, ölen askeri kefensiz bırakıp, cariyelerle saraylarda vur patlasın, çal oynasın diye cümbüş yapanlar bunlar mıdır?*** *Şunlar ki, daha düne kadar hudutların en kahraman bekçileriydiler. O mübarek Erzurum'un ki, her ailesinin mutlaka birkaç şehidi vardır. O mübarek Erzurum'un ki, icap ettiği zaman gene her ailesi birkaç kurban vermekten çekinmeyecektir. Bunlara böyle zulümler, böyle hakaretler yapmak yakışık alır mı? Bunlar birdenbire dinlerini mi değiştirdiler, bunlar birdenbire deli mi oldular? Bunlar ne yaptı? Hangi haksızlığı yaptılar ki, böyle zincirlere vurulup, zindanlara atıldılar? Bu şehitler ocağı niçin söndürülüyor? Bu zincirler, bu laleler, bu mahkemeler, bu hakimler, bunlar niçin? Bunlar ayıp değil mi, hakim efendi? Nihayet hakimlere şeref, mahkemelere adalet, orduya kuvvet, memlekete selamet, hulâsa, huzur ve istirahat lazım olduğunu, bunlarsız hiçbir memleketin ve hiçbir milletin yaşayamayacağını ve farz-ı muhal yaşasalar da, bu kelepçeli, bu zincirli, neslin, bunları bir gün kırıp batıracağını konuşuyorduk. Ayıp be! Günahsızlığımızı, masumluğumuzu bir tarafa atın; insan hayvan olsa, köpek olsa bile böyle yapılmaz."*[480]

10 Şubat 1908'de sona eren davalarda, sanıklardan doksan kişi mahkeme önüne çıkarıldı; sekiz kişiye idam, on sekiz kişiye müebbet hapis cezası verildi. Diğer sanıklar daha küçük cezalara çarptırıldılar. İdamla cezalandırılanlar serkomiser ve oğlu ile diğer polis memurlarını linç ederek öldüren zanaatkârlardı. Hüseyin Tosun Bey hükûmetin emriyle cezasını çekmek üzere İstanbul'daki Umumi

[480] Kansu, *a.g.e.*, s. 88; Yıldırgan, *a.g.e.*, s. 37-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Hapishane'ye gönderildi. Müebbet kalebentlikle Sinop'a sürgün cezasına çarptırılan yirmi üç kişi arasında ise şehrin tanınmış simaları Seyfullah Efendi, Faruk Bey, Hacı Akif Ağa, Hacı Şevket Efendi, Durak Bey ve Tahsin Efendi ile Mezararkalı Mevlüd Ağa da vardı.

İttihat ve Terakkinin Vergi İsyanları Karşısındaki Tavrı ve Meşrutiyet Fikrinin Güç Kazanması

Erzurum'daki Ekim Ayaklanması, yalnızca adaletsiz vergilendirmeye karşı bir isyan olmaktan çıkmış, kurulu düzenin şiddetle reddedildiği tam anlamıyla devrimci bir harekete dönüşmüştü. Özellikle vali ve polis komiserlerinin huzursuzluğun ve şiddetin boy hedefi hâline gelmeleri de Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimine duyulan öfkeden kaynaklanıyordu. Yeni konan vergilerin halk tarafından ödenmemesi ve protesto karşısında valilerin görevden alınmak zorunda kalınması Türkiye tarihinde eşsiz bir olay olarak yorumlanarak İstanbul'daki merkezî hükûmette büyük endişe yaratmıştı. Kurulu düzene karşı gerçekleştirilen Erzurum'daki başarılı direnişin haberleri hemen etrafa yayıldı. Direniş, Van'daki Müslümanların günlük konuşmalarının bir parçası olmuştu artık. Meydana gelen isyanlardan, tepkisiz davranışlarıyla olayların büyümesine neden olan mutlakiyetçi rejim sorumlu tutuluyordu. Ayaklanma süresince askerler olaylara karışmamışlardı. Daha önce Mart Ayaklanması'nı bastırmayı reddeden Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmed Zeki Paşa, bu sefer de valinin emirlerini yerine getirmeyi reddetmiş ve tepkisiz kalmayı seçmişti. Kurulu düzene karşı çıkmada olağanüstü bir başarı gösteren Erzurumluları destekleyen İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris'teki liderlik kadrosu, Çerkez Mehmed Zeki Paşa'ya olaylar sırasında göstermiş olduğu tarafsız tutumuyla haklı ve zayıfları korumuş olmasından dolayı kendisini kutlayan bir mektup göndermekte gecikmedi.[481]

Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi, Bitlis'te meydana gelen olayları yakından izlemekteydi. Paris'ten Şam şubesine yazılan

[481] Kansu, *a.g.e.*, s.60.

Levent Şahverdi Arşivi

bir mektupta, Şam halkının Erzincan ve Bitlis'teki vergi ayaklanmaları hakkında bilgilendirilmesi ve Şam'da da benzer ayaklanmalar çıkartmak için devrimci propagandanın arttırılması istenmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ümidi, Suriye de dâhil olmak üzere, Türkiye'de güçlü bir örgüt kurulabilirse İran ve Rusya örneklerine benzer bir meşruti devrimin Türkiye'de de gerçekleştirilebileceği yönündeydi.[482]

1907 yılı başlarına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti yurt içinde ve dışında toplam 17 şube açmayı başarmıştı. Cemiyet, ayaklanmaların yarattığı ortamdan faydalanmasını bilerek meşruti yönetim için propaganda faaliyetlerini artırmaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin yurt dışında bastığı gazeteler ülkeye kaçak olarak sokulmakta, şehir ve kasabalarda yaygın olarak dağıtılmaktaydı. Bu tür yayınlar, yaptığı devrimci propaganda ile kurulu düzenin itibarını halkın gözünde düşürmekteydi. Yurt dışından gizli olarak yurda sokulan gazete ve broşürler şehirden şehre taşınmakta ve dağıtılmaktaydı. Bunlar yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris'te bastığı yayınlar değildi; ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal çıkmaza sütunlarında geniş yer ayıran ve Rusya'da özellikle, Kafkasya ve Azerbaycan'da çıkan bazı Müslüman ve Ermeni gazete ve dergileri de tüm Doğu Anadolu'da bulunabiliyordu.[483]

Türk devrimciler, Erzurum'daki devrimci dergi Sabah-ül-Hayr tarafından yayınlanan ve kaçak olarak Van'a getirilmiş olan siyasal programları Van'da dağıttılar. Ülkedeki genel durumu eleştiren ve isteklerini tekrarlayan devrimcilerin temel dayanak noktası Şahsi Vergi'nin kaldırılması isteğiydi. Ancak dağıtılan bu çok önemli siyasal programda, adaletsiz vergilendirmeden daha geniş çaplı meselelere de değinilmekteydi. Kanun-i Esasi'nin ilanı, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin kurulacak bir meclisin bulunacağı meşruti bir rejimin ve adil bir biçimde halkın çıkarları doğrultusunda çalışacak temsili bir hükûmetin kurulması istenmekteydi. Sabah-ül-Hayr gazetesi bir an

---

[482] Kansu, *a.g.e.*, s.52-55.
[483] Kansu, *a.g.e.*, s.67.

Levent Şahverdi Arşivi

önce meşruti rejiminin kurulmasını savunuyordu. Binlerce devrimci broşür ve el ilanı sokaklarda dağıtılıyordu. Dağıtılan bildirilerde Abdülhamid yönetiminin despotizminden, yüksek rütbeli memurların satılmışlığından söz edilerek şöyle deniliyordu: "Onlar ülkenin zenginliklerini yabancılara demir yolu inşaası hakkı, kömür ve maden yataklarını işletme hakkı gibi isimler altında açıkça satıyorlar." Saray'da söz sahibi Arab İzzet Paşa, Tahsin Paşa gibi yüksek rütbeli paşaların yağmacılığı ve rüşvetçiliğinden dem vuruluyor; fakir halktan, zorla -amansız jandarmaların kamçısıyla- alınan paralardan bahsediliyordu. Bildiride, "rejimi yıkalım... ülkeyi alçak zalimlerden kurtaralım" deniliyor ve bu despot rejimden ancak Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki dostluk ve kardeşliğin güçlenmesiyle kurtulunabileceği savunuluyordu. Rusya'daki olaylardan ve İran halkının başarısından söz edilerek, devletin güçlü ve halkın mutlu olabilmesi için Kanun-i Esasi ve Millet Meclisinin gerekli olduğu belirtiliyordu. Devrimcilerin amacı yeni bir anayasa, özgürlük, adalet ve bir temsili meclis idi. Benzeri bildiriler Anadolu'nun diğer kasaba ve şehirlerinde de dağıtılmıştı. Dağıtılan bildirinin bir diğer önemli özelliği de halkın ırk ve din ayrımı gözetmeden kurulu düzene karşı birlik içinde hareket etmesinin yeni bir kanıtını oluşturmasıydı. Aslında bu bildiriler, Anadolu'nun diğer yerlerinde de görülmeye başlanmış olan örgütlü bir başkaldırının gözle görülen önemli belirtilerinden biriydi.

İmparatorluğun hemen her şehrinde kurulu düzene karşı yapılan yaygın ayaklanma hareketleriyle kuvvet kazanan ve cesaretlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimini yıkma çabalarını hızlandırdı. 1908 yılının ilk aylarına gelindiğinde kurulu düzene karşı duyulan memnuniyetsizlik o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki yalnızca Anadolu ve Makedonya'da değil, imparatorluğun en ücra köşelerinde bile her şehir ve kasabada çeşitli sivil itaatsizlik olayları meydana gelmekteydi. Devlet otoritesinin temsilcilerine karşı girişilen sürekli devrimci kışkırtma ve gösteriler sonucu idari otorite ciddi bir şekilde sarsılmıştı. Gösteriler görünürde mahalli olarak örgütlenmiş olmakla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyetinin iyi örgütlenmiş haberleşme ağı sayesinde diğer bölge-

Levent Şahverdi Arşivi

lerle yaygın bir koordinasyon ve iş birliği yapılmakta olduğu su götürmezdi.[484] İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid rejimini yıkma yolunda verdiği ilk sınavı başarıyla geçmiş, halkı rejimden soğutmayı fazlasıyla başarmıştı. İttihatçıların şimdiki hedefi, ordu alt kademelerini de ele geçirerek Sultan II. Abdülhamid rejimine esas ve öldürücü darbeyi vurmaktı.[485]

Askerî Birliklerdeki Huzursuzluk ve Erlerin Devrime Katılması İçin Yapılan Faaliyetler

Devrim öncesi huzursuzluk askerî birliklere de fazlasıyla yansımış durumdaydı. Yemen'den İskenderun'a getirilip burada terhis edilen yaklaşık 24.000 asker 12 Şubat 1907'de kaymakama çıkarak yiyecek ve iki yıllık birikmiş maaşlarını istediler. Askerker, isteklerinin kısa bir süre içinde yerine getirilmemesi hâlinde şehri yağmalayacakları tehdidinde bulunup yüksek rütbeli devlet memurlarından ikisini telgrafhanede rehin alıp, İstanbul'dan Halep valisine askerlerin maaşlarının ödenmesi konusunda talimat verildiğine ilişkin bir telgraf gelince bu iki kişiyi serbest bıraktılar. Mayıs sonunda 900 Arnavut asker Üsküp'ün en büyük camiinde toplanarak maaşlarının ödenmemesini protesto etti. Yetkililer, isyancı askerlere aylıklarının kısa sürede ödeneceği konusunda söz verdi. Bu ayaklanmayı duyan hükûmet, İstanbul'da olaylar yaşanmaması için önemli noktalara asker yerleştirdi. Askerlerin gecikmiş maaşı ödenince 2 Haziran'da Üsküp'teki ayaklanma sona erdi. Aynı günlerde İzmir'deki askerler gecikmiş maaşlarının ödenmesi isteği ile şehrin postanesini işgal ettiler. Durumun ciddiyetinin farkına varan hükûmet, İzmir'e hemen 10.000 lira gönderince olaylar yatıştı. Haziran ayında Trablus'taki görevden dönen askerler yine İzmir'de ayaklandılar. Aydın valisi Osmanlı Bankası ile görüşerek askerlerin gecikmiş maaşlarını ödedi. Hudeyde şehrindeki Türk birlikleri ise garnizondaki kötü şartlardan yakınarak ayaklandılar. Beyrut'ta da askerler arasında huzursuzluk

---

[484] Kansu, *a.g.e.*, s.81.
[485] Kansu, *a.g.e.*, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

çıktı. Eylül ayında Bitlis, Erzurum, Trabzon, Elazığ ve Diyarbakır'daki birlikler açıkça ayaklandılar. Bu ayaklanmaların temel nedeni yine aylıkların ödenmemesiydi. Hükûmet bu defa isyanı şiddetle bastırma yoluna giderek Erzincan'daki 4. Orduya bağlı birlikleri isyancıların üzerine sevk etti. Çok sayıda isyancı asker hayatını kaybetti. Eylül sonunda Manastır'daki Florina şehrinde de aynı nedenden dolayı askerî bir ayaklanma patlak verdi. Askerler Telgrafhane'yi ele geçirerek Selanik'teki Üçüncü Ordu komutanına ve İstanbul'daki yetkililere telgraf çektiler. Kasım ayında askerî huzursuzluk İstanbul'a da sıçradı. Harbiye Nezaretinde görevli askerler ayaklandılar ve istekleri karşılanana kadar barakalarına dönmeyeceklerini bildirdiler. Birkaç gün sonra ayaklanma Harbiye Mektebine de sıçradı. 1908 yılı Ocak ayında askerî tersanelerdeki 15.000 denizci gecikmiş maaşlarının hemen ödenmesi isteğiyle ayaklandılar. Mart ayında Edirne'de iki süvari alayı ayaklandı. Hükûmet, Edirne'de ayaklanan süvarilere ödenmek üzere acilen 10.000 liralık kredi açması için 26 Mart'ta Osmanlı Bankasına başvurdu.[486]

Selanik'te 3. Ordu içindeki hoşnutsuzluk kimi yerlerde açık ayaklanmalar biçiminde kendini göstermiş ve yalnızca Saray'ın kayırmacılığı sayesinde yer edinmiş olan kimi yüksek rütbeli subayların beceriksizlikleri genç subaylar ve erler arasında gitgide artan bir huzursuzluk yaratmıştı. Genç subaylar İttihat ve Terakki saflarına geçiyor ve Cemiyetin talimatları doğrultusunda hem erler hem de kendileri arasında propaganda faaliyetleri yapıyorlardı. Askerlerin kırsal bölgelerde küçük gruplar hâlinde iz sürmesi İttihatçı genç subayların propaganda işini kolaylaştırmıştı. Böylece üstlerinin sürekli denetiminden çıkmış genç subaylar bir yandan görevlerini yaparlarken, diğer yandan casusların dikkatini çekmeden kendi aralarında toplantılar düzenleyebiliyorlardı.[487]

İttihat ve Terakki Cemiyeti erler arasında, geciken maaş ödemelerinden kaynaklanan huzursuzluğu da kullanarak yaygın ve sürekli bir propaganda etkinliğinde bulunuyordu. Erler tüm ülkeye küçük

[486] Kansu, *a.g.e.*, s. 111-114.
[487] Kansu, *a.g.e.*, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikler hâlinde dağılmış bulunuyordu. Bu durum ise askerler arasına yavaş ve dikkatli bir biçimde huzursuzluk ve ümit tohumlan ekilmesi yönünde devrimcilere büyük fırsatlar sağlıyordu. Halka ve askerlere kolaylıkla ulaşabilmek için devrimciler kılıktan kılığa giriyor, kimi zaman ucuz mücevher ve kurdele satıcısı, kimi zaman da şerbetçi ya da işportacıymış gibi ülkeyi baştan başa geziyorlardı. Çantalarında hep propaganda yapmak amacıyla devrimci bildiriler ve kitaplar saklıyorlardı. İttihada bir subay uzun bir süre Bağdat'ta bir berber dükkânı çalıştırmış ve müşterilerine devrimciliği aşılamıştı. Ünlü İttihatçı Doktor Nazım Bey ise 1907 yılında bir hoca kılığında Anadolu'ya geçmiş ve erleri devrime kazandırmak için faaliyette bulunmuştu. Olanca tehlikeyi göze alarak, ülkenin her yanına dağılmış büyük bir propagandacı ordusu bir yandan sivil halkı genel ayaklanma için hazırlarken, bir yandan da erleri devrim hareketinin haklılığına inandırıyorlar ve direnişi bastırmak için emir verildiğinde halklarına karşı müdahalede bulunmayacakları konusunda kendilerinden söz alıyorlardı.[488]

II. Jöntürk Kongresi ve Alınan Kararlar

Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini yıkmaya çalışan en önemli gruplar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksütyun Ermeni Devrimci Federasyonu idi. Ama 1907 yılına kadar bu gruplar eylemlerini büyük ölçüde birbirlerinden bağımsız olarak sürdürüyorlardı.[489] Esasen 1902 yılında *"Osmanlı Hürriyetperveranı"* adı ile I. Jöntürk Kongresi toplanmış ve padişah karşısında yürütülecek faaliyetlerin kararlaştırılması hedeflenmiş ancak Ermeni delegeleri tarafından ortaya atılan *"yabancı devlet müdahalesi"* meselesi tartışmalara neden olmuştu. Prens Sabahattin'in düzenlenecek bir ihtilal ile çıkarları uyuşan devletlerle anlaşılabileceği tezini savunması, yabancı müdahaleye karşı olan Ahmet Rıza Bey grubunun da buna karşı

[488] Kansu, *a.g.e.*, s. 118.
[489] Kansu, *a.g.e.*, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkması nedeniyle bir karara varılamadan dağıldığı gibi,[490] Prens Sabahattin *"Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"*ni kurmuştu.

1907 yılının sonlarına doğru Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimine karşı tek başına savaşmanın yararsız olduğunu görmeye başlayan Ermeni Devrimci Federasyonunun genel kurulunda, Ermeni ve Türk devrimcilerin ortak hedefler için çalıştıkları göz önünde tutularak yönetime karşı birlikte mücadele verebilecekleri kararı alındı. Bu karara bağlı olarak, Türklerle ortak bir hareket programı üzerinde anlaşabilmek için ortak bir genel kurul yapılması kararlaştırıldı. Akabinde hem Ahmed Rıza Bey başkanlığındaki İttihat ve Terakki Cemiyetine hem de Prens Sabahattin başkanlığındaki Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetine bir çağrıda bulunuldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti Ermeni devrimcilerle beraber hareket etme konusunu kendi cephesinde tartıştı ve birleştirme kararı aldı. 30 Kasım'da, Cemiyetin Paris'teki merkezi, Selanik'teki şubeye bir rapor göndererek Ermenilerle böylesi bir birleşmenin doğası ve amacı hakkında bilgi verdi.[491] İttihat ve Terakki Cemiyetinden Bahaeddin Şakir ve Hüsrev Sami Bey'in, Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetinden ise Nihad Reşad Belger ve Ahmed Fazlı Tung'un katıldığı[492] ön toplantılar Paris'te yapıldı. Uzun görüşmelerden sonra, ortak hareket programının ayrıntılarını tartışmak üzere ortak bir genel kurul yapılmasına karar verildi. Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti üyelerinden bir kısmının geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyetinin eylem planlarını Abdülhamid'in siyasi polisine vererek İttihatçılara ihanet etmiş olduklarından dolayı, İttihat ve Terakki içinde Prens Sabahattin'in örgütüyle beraber hareket etme konusunda ciddi itirazlar görüldü. Fakat 1907 yılı sonuna doğru siyasal durum devrimci gruplar açısından öylesine bir hâl almıştı ki farklı-

---

[490] Yunus Emre Tiryaki, *Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Vak'ası*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 38; M. Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları*, Ankara, 2013, s. 34-35.

[491] Kansu, *a.g.e.*, s. 106, Bayur, a.g.e., s.128-129.

[492] Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.234

Levent Şahverdi Arşivi

lıklar bir yana bırakıldı, birleşik bir cephe kurarak mutlakiyetçi rejimle mücadele etmek daha önemli görülmeye başlandı[493] ve izlenecek yolların kararlaştırılması için bir kongre toplanması uygun görüldü.

27 – 29 Aralık 1907'de Paris'te[494] gerçekleştirilen II. Jöntürk Kongresi'ne İttihat ve Terakki Cemiyeti Ahmet Rıza Bey'in, Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti Prens Sabahattin'in, Ermeni Devrimci Federasyonu ise Malumyan'ın başkanlığında katıldılar. Kongre üç günlük bir çalışmadan sonra *"Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresi Beyannamesi"* adı altında kararlarını yayınladı. II. Jöntürk Kongresi'nde, I. Jöntürk Kongresi'nden farklı olarak, ilk kongrenin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olan "dış müdahalenin davet edilip edilmemesi" konusu ortaya atılmadı. Böylece, II. Abdülhamid muhalifi Jöntürkler ilk kez birleşerek ortak bir amaç etrafında toplanmış oldular.[495]

Kongre kararlarının yayınlandığı beyannamede, Abdülhamid'in otuz yıllık yönetiminin yalnızca Hristiyanlara değil, aynı zamanda Müslüman halka da büyük zarar verdiğini söylediler. Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimi, uyguladığı zorbalık ve baskı politikası, siyasal özgürlükleri kısıtlaması ve bu kısıtlamaların ticarete, eğitime ve verimli çalışması gereken kamu yönetimine verdiği zararlar dolayısıyla da sert bir dille eleştiriliyordu. Kurulu düzen, özellikle rüşvet eleştiriliyor,[496] vergilerin yalnızca Saray'ın çıkarları doğrultusunda toplanıp harcandığı konusundan ise şöyle bahsediliyordu:

"Birtakım haris ve namussuz memurlar tarafından toplanan haksız vergiler yol ve kanal inşasına hasredilmiyor; Sarayın kasalarını doldurmaya, Yıldız haşeratını beslemeye, zenginlendirmeye, hafiyeleri ve hariçte Türkiye ahvaline dair Avrupa'yı aldatan ve memleke-

---

[493] Kansu, *a.g.e.*, s. 107.
[494] Kuran, *a.g.e.*, s. 236.
[495] Cenk Reyhan, "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", *Akademik Bakış*, Yaz 2008, C.1, S.2, s. 126.
[496] Kansu, *a.g.e.*, s. 108; Kuran, *a.g.e.*, s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

tin en büyük düşmanı olan Abdülhamid'in medih ve sitayişinde bulunan gazeteleri doyurmaya sarf olunuyor."[497]

Basının tamamen esaret altında olduğu, sadece sansür memurları tarafından izin verilen veya bizzat bu memurlar tarafından yapılan haberlerden başka bir şeyin neşredilmediği vurgulanıyordu. Tüccarlara pasaport verilmemesi de eleştiriliyordu; yönetimin bu davranışı yalnızca kişilerin seyahat etme özgürlüğünü kısıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda, ticaret ve sanayinin gelişmesi için de bir engel oluşturuyordu. Zirai gelişmelere hükûmetin gösterdiği ilgisizlik gitgide azalan zirai üretimin en önemli nedeniydi. Üstelik köylünün içinde bulunduğu durum içler açışıydı. Ormancılık ve madencilik alanındaki yatırımlarda ise sermaye sahibi özel girişimciler yerine Saray'da görevli ya da Saray'a yakınlığı olan kişilere ayrıcalık tanınması şiddetle eleştiriliyordu. Liberal muhalefetin ileri sürdüğüne göre, mutlakiyetçi yönetim altında ekonomik koşullar o kadar kötüleşmişti ki çok sayıda insan son derece basit tüketim mallarından bile mahrum oldukları için son seçenek olarak Avrupa'ya ya da Amerika'ya göç etmeye mecbur kalmışlardı. Beyannamede böyle giderse Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan'ın da devletten ayrılacağı belirtiliyordu.[498]

Beyannamede *"Türkiye'de yeni bir devrin zuhuruna muvaffak olmadan terki silâh etmeyeceğimizi hünkâra ilân ederiz."*[499] diyen devrimciler daha fazla vakit kaybetmeden, mutlakiyetçi rejimi, her ne şekilde olursa olsun, bir an önce sona erdirme konusunda anlaştık-larını bildiriyor ve Sultan II. Abdülhamid'i istifaya zorlayacaklarını, var olan yönetim şeklini kökten değiştireceklerini ve meclis üstünlüğüne dayanan liberal demokratik bir yönetim kuracaklarını söylüyorlardı.[500]

---

[497] Kuran, *a.g.e.*, s.239.
[498] Kansu, *a.g.e.*, s. 109; Kuran, *a.g.e.*, s. 238-240.
[499] Kuran, *a.g.e.*, s. 240.
[500] Kansu, *a.g.e.*, s. 109; Kuran, *a.g.e.*, s. 238-240.

Levent Şahverdi Arşivi

Serbestçe araştırmaktan menedilen ulemaya, vergi memurları tarafından soyulan, işkence çeken, haksız vergiler altında ezilen, bir kuru ekmekten, bir avuç topraktan bile mahrum kalan köylülere ve çiftçilere, emniyet ve hürriyetin yokluğundan işine gücüne devam edemeyen tacirlere; aç, çıplak, sefalet içinde olan ve sonra da padişahın emriyle vatandaşları üzerine yürümeye mecbur tutulan askerlere, hasılı devletin dehşetli bir baskısı altında ezilen bütün milletlere kendilerine destek olmaları için çağrıda bulunuyorlardı. Bildiride 30 yıllık uzun ve acı tecrübelerin, artık barışçıl bir çözüm getirilemeyeceğini gösterdiği vurgulanıyordu. [501]

Kendilerini ihtilale sevk eden sebebin hükümetin cinayetleri olduğu vurgulanıyor, mücadeleye hazır oldukları ilan ediliyor[502] ve Mutlakiyetçi yönetimi devirmek için silahlı direniş, grevler biçiminde silahsız direniş, vergileri ödemeyi reddetmek gibi sivil itaatsizlik hareketleri, halkla savaşmalarını engellemek için askerlere devrimci propaganda yapılması gibi pek çok yollar öneriliyordu.[503]

Makedonya'da Yaşanan Huzursuzluklar

Berlin Antlaşması hükümlerine göre Makedonya, daha önce verildiği Bulgaristan'dan alınıp ıslahat yapılmak şartıyla tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmişti. Berlin Anlaşması'yla birlikte, Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na göre kendine verilenlerden daha azına razı olmak zorunda kalan Bulgaristan, Makedonya'yı Bulgarlaştırma yoluna başvurdu. Zaman içerisinde Rumlar, Sırplar, Ulahlar gibi diğer Balkan ırkları da Makedonya üzerinde hak iddia etmeye başlayınca bölgede çete faaliyetleri baş gösterdi. Bizzat kendi hükümetleri ile Avrupalı güçler tarafından desteklenen ve çoğunlukla subaylardan oluşan çeteler, Balkanlar'da adeta terör havası estiriyorlardı. Bulgar çeteleri Rum çeteleri ile çarpışıyor, Sırp çeteleri Bulgar köylerini basıyor, karşılığında Bulgarlar misilleme yapıyor, kısacası

[501] Kuran, *a.g.e.*, s. 240-241.
[502] Kuran, *a.g.e.*, s.241.
[503] Kuran, *a.g.e.*, s.241; Kansu, *a.g.e.*, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

Makedonya'da siyasi çıkar grupları kendi aralarında çatışırken halka da yeterince zarar veriyorlardı.[504]

Balkan milletleri arasındaki ayrılıkları körüklemek üzerine kurulu bir politika yürüten Sultan II. Abdülhamid bu milletlerin ortak bir zeminde buluşurlarsa Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tehlikeli hareketlerde bulunabileceklerini düşünüyordu. Bu nedenle Padişah, olası bir asker'i müdahaleye karşı Avrupa devletlerini ıslahat yapma siyaseti ile hoş tutmak ve Makedonya'da Balkan milletleri arasındaki sürtüşmeleri önlemeye yönelik kesin tedbirlere başvurmamak siyasetini izledi. Böylece bu milletlerin çekişmesi devam edecek ve Osmanlı'ya karşı kurulacak bir Balkan ittifakının önü alınmış olacaktı. Nitekim, Makedonya Genel Müfettişliği oluşturulduktan sonra H. Hilmi Paşa'nın 19 Ocak 1903 tarihli Babıâli'ye gönderdiği telgrafta eşkıya takibine verilen jandarma sayısının arttırılması ile bu jandarmaların silahlarının yenilenmesi istekleri Saray tarafından reddedildi.[505] Diğer taraftan Avrupa'nın zengin silah tüccarları ile bankerlerinin desteğini alan çeteler, Osmanlı jandarmasından daha üstün şekilde donanıyorlardı. Nizamettin Bey'in de deyimiyle, *"halis Türk kanı "*Yemen'de, Arabistan'da olduğu gibi Makedonya'da da *"beyhude yere"*harcanıyordu.[506] Böyle olunca çetelere karşı savaşan subayların Sultan II. Abdülhamid'e karşı olumsuz duyguları da artıyordu. İngiliz hükûmeti 3 Mart 1908'de Kosova, Manastır ve Selânik vilayetlerinin Avrupa devletleri onaylarsa görevden alınabilecek bir genel vali tarafından yönetilmesini teklif etmiş, Bu teklif Abdülhamid rejimince koşulsuz kabul görmüştü.[507] Makedonya buhranının giderilmesinde Padişah'ın, Batılı devletlerin buna benzer isteklerini tartışmasız kabul etmesi ve bu bölge üzerindeki yabancı etkisinin artması, subaylar arasında hoş karşılanmayan diğer bir etkendi.[508] Bu durum eşkıya takibine çıkan subayların hatıratlarına da yansımıştı.

---

[504] Tiryaki, *a.g.t.*, s.45.
[505] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 46.
[506] Nizamettin Delilbaşı, Hatıralarım, *Canlı Tarihler*, İstanbul, 1946, C.4, s. 59.
[507] Kansu, *a.g.e.*, s.119-120.
[508] Tiryaki, *a.g.t.*, s.48.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Kut Paşa, *"Mürzsteg Programı"* ile yabancı subayların Balkanlar'da serbest faaliyet yürütmelerinin Saray tarafından kabulünün kendileri için büyük bir hayal kırıklığı olduğunu söylüyordu.[509] Kazım Karabekir, bölgedeki subaylar arasında Makedonya'nın çok geçmeden büyük bir felakete uğrayacağı korkusunun yaygın olduğunu belirtiyordu.[510] İsmet İnönü ise Makedonya'nın elden çıkması korkusunun yalnızca Balkanlar'da görev yapan subayları tedirgin etmediği aksine, vatanseverlik duygusuna sahip çoğu subay ve asker arasında endişelerin arttığını söylüyor ve Saray'ın ve devlet yönetiminin Rumeli'nin aldığı tehlikeli vaziyeti umursamadığından bahisle, vatansever subayların sanki bu vaziyetin sorumlusuymuş gibi durumu düzeltmeye yönelik çareler aradığını ayrıca belirtiyordu.[511] Subayların düşüncesine göre imparatorluk günden güne daha da kötüye gidiyordu. Bu gidiş karşısında Harbiyede vatan ve millet hisleri ile yetişen subaylar, Padişah ve devlet yöneticilerine ateş püskürüyorlardı. Mısır gibi, Mora gibi Makedonya da elden çıkmak üzereydi ve onlara göre bu kötü durum karşısında ne Padişah ne de Babıâli gerekli tedbirleri alabiliyordu. Devlet mekanizması adam kayırma ve iltimas yolu ile yürüyordu. Üstüne üstlük mektepli subaylar, Padişah gözünde adeta üvey evlat muamelesi görüyorlardı. Yılda altı ay maaş alan kendini şanslı hissediyordu. Buna karşılık Saray'a mensup kişiler bolluk ve bereket içerisinde yaşıyorlardı. Mithat Şükrü Bey'in ifadesiyle İmparatorluk *"gövdesine kurt düşmüş koca bir çınar gibi temelinden sallanıyordu."*[512] Osmanlı Devleti'nin almakta geciktiği yetersiz tedbirler karşısında çetecilik faaliyetleri gün geçtikçe artıyordu. Balkanlar, çıkar gruplarının çatışma sahası olmuş ve bölgede

---

[509] Tiryaki, *a.g.t.*, s.48; Halil Kut, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş - Küt'ülamare Kahramanı Halil Kut'un Anıları*, (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul, 1972, s.29.

[510] Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu?*, (Haz. Faruk Özerengil,- Emel Özerengil), İstanbul, 1982, s.65.

[511] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 48; *İsmet İnönü, Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Ankara 1985, s. 30, 40.

[512] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 49; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 2010, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşam oldukça zorlaşmıştı. Sürekli farklı çeteler tarafından basılan köyler boşalmaya başlamış, şehirlerde güvenlik yok denecek kadar azalmıştı. Ahmet Reşit Rey'in aktardığı bilgilere göre bölge halkı akşamları, şehirlerde baskına uğrama korkusundan dolayı evden dışarı çıkamıyor, çiftlikler düzenli işleyemiyor, buralardan elde edilen gelirler azalıyor ve zaten rahat içerisinde yaşayamayan Müslüman halk topraklarını satarak bölgeden göç etmek zorunda kalıyordu.[513] Kazım Karabekir, Makedonya'nın o dönemdeki hâlini şöyle özetlemişti:

"İdaremizin her şubesi berbad bir halde, çok geriyiz. Padişah cahil, zamanın icaplarını yapmak şöyle dursun anlayacak bir halde dahi değildir. Avrupa devletleri içimizdeki Hıristiyan unsurları yetiştiriyor, ihtilâl yaptırıyor ve yavaş yavaş bizi paylaşmaya gidiyorlar."[514]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris'teki merkezi, genel vali uygulamasının yaygın bir şekilde protesto edilmesi için kasaba ve şehirlerde telgrafhanelerin işgal edilerek İstanbul'daki merkezî hükümete telgraf çekilmesinin sağlanmasını ve Avrupa devletlerinin Selanik'teki konsolosluklarına heyetler hâlinde gidilerek yabancı müdahalesine karşı cemiyetin, imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaktaki ısrarlı tavrının gösterilmesini istedi. Cemiyet 1908 Mayıs'ında İngiltere ve Rusya'nın ortaklaşa olarak Makedonya'daki tüm çetelerin ortadan kaldırılması amacıyla Avrupalılardan oluşan jandarma birlikleri kurulmasına yönelik katı bir plan hazırladıklarını öğrenmişti. İngiltere ve Rusya'nın birlikte hareket edecek olmaları olasılığının ciddi bir biçimde ortaya çıkması İttihat ve Terakki Cemiyetini alarma geçirdi. İttihatçıların görüşüne göre, Makedonya'nın dış güçlerce yönetimi anlamına gelen bir müdahale, hem imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye atacak hem de Makedonya'yı kontrol altına alması dolayısıyla devrimci hareketin bu bölgede sürmesine önemli derecede engel olacaktı. Cemiyet, yine mayıs ayında

---

[513] Tiryaki, *a.g.t.*, s.45; Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, (Haz. Nur Özmel Akın), İstanbul, 2014, 113-114.
[514] Karabekir, *a.g.e.*, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

Selanik'te bir dizi gizli toplantı yaptı. Toplantılarda Cemiyetin Avrupa devletlerine varlığını ve gücünü göstermesi zamanının geldiğine, dolayısıyla Makedonya'ya barış ve huzuru yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyetinin getirebileceğinin Selanik'teki Avrupa devletlerinin konsolosluk yetkililerine anlatılmasına karar verildi. Avrupa devletlerinin çeşitli nedenlerden dolayı sonuçsuz kalmaya mahkûm bu reform planından vazgeçip, kurtuluşu için Makedonya'yı kendi hâline bırakmaları daha iyi olacaktı. Bu amaçla bir bildirge hazırlanarak tüm Avrupa hükûmetlerinin temsilcilerine gönderildi. Bardağı taşıran son damla ise 9 Haziran 1908 tarihli Reval Görüşmesi oldu. İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola arasında yapılan görüşmeler oldu. Görüşmeden birkaç gün sonra da Makedonya'nın barışa kavuşması ve daha iyi yönetilmesi için hazırlanan İngiliz ve Rus ortak önerisi diğer Avrupa devletlerine bildirildi. Osmanlı'nın son dönemlerindeki en büyük düşmanı olan Rusya ile Osmanlı'yı görünürde himaye eden İngiltere'nin bir araya gelmiş olması Osmanlı kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. Reval Görüşmesi'nden çıkan sonuca göre Osmanlı toprakları tekrar paylaşılacak, Rumeli parçalanacak, Padişah ise ordularını göndermeyerek bu durumu kabul edecekti.[515] İttihatçılar, vatanın kurtarılması konusunda kendilerini vazifeli görüyorlar ve bütün olumsuz durumdan Sultan II. Abdülhamid rejimini sorumlu tutuyorlardı. Onlara göre Reval Görüşmeleri'nin Osmanlı'ya olumsuz yansımasını önlemek için tek yol Sultan II. Abdülhamid rejimini devirerek meşrutiyet yönetimine geçmekten ibaretti.

Devrimin Fiilen Başlayışı

3 Temmuz 1908'de Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de ayaklanmasıyla meşrutiyetin ilanıyla sonuçlanacak olaylar fiilen başlamış oldu. Niyazi Bey, kendisini isyana götüren sebebin Reval Görüşmeleri'ne

[515] Karadana, *a.g.t.*, s. 50; Tunaya, a.g.e., C.1, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı mevcut idarenin sessiz kalması hatta alçakça bir siyaset izlemesi olduğunu belirtmişti.[516]

Aslen Arnavut olan Niyazi Bey, Resne'de toprak sahibi Müslüman bir aileden geliyordu. Niyazi Bey orduya çok küçük yaşta katılmış ve 1897'deki Yunan Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermişti. Savaş sonrasında ülkesine gönderilmiş ve meşrutiyetin ilanına kadarki beş yılda, emrindeki avcı kıtasıyla dağlardaki eşkiya çetelerini kovalamıştı. Niyazi Bey, arkadaşı Enver Bey tarafından İttihat ve Terakki saflarına kazandırılmıştı. Cemiyet, Niyazi Bey'e Kolağası ünvanı verilmesini ve onun devrimci harekete en yararlı olabileceği yer olan Resne'ye atanmasını sağlamıştı.[517]

Bölgede yaşayan Müslümanlar Niyazi Bey'in girişimi üzerine İttihat ve Terakki yönetimi altında bir çete oluşturmuşlardı. Resne'deki birliklerin başında bulunan Niyazi Bey, 3 Temmuz'da eşkıya takibi bahanesiyle yüz kadar askeri ve bir grup yerel yöneticiyi beraberlerinde orduya ait altı yüz lira, yetmiş tüfek ve elli kutu cephaneyle birlikte daha önce örgütlenmiş olan bu sekiz yüz kişilik silahlı sivil halkla buluşmaları için dağlara gönderdi. Kısa bir süre sonra Presba bölgesinden iki subayla bazı memurlar ve halk da bu gruba katıldı.

Sultan II. Abdülhamid, başlangıçta isyan hareketinin geçici olduğunu düşünmüş ve sert tedbirler almaya yönelmişti. Padişah, ilk önce isyanın mahiyetini ve kimlerden oluştuğunu öğrendikten sonra askerî tedbirlere başvurdu ve Niyazi Bey başta olmak üzere dağa çıkan tüm subayların imhasını emretti. 4 Temmuz'da Harbiye Nezaretinden Manastır Kumandanlığına gönderilen telgrafta, Niyazi Bey'in mahiyeti sorgulanmakta ve bu isyancıya karşı alınan tedbirler sorulmaktaydı. Bundan sonraki telgraflarda genellikle, Niyazi Bey'in

---

[516] Necmettin Alkan, *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, İstanbul, 2009, s.179.

[517] Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul, 1975, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

görüldüğü yerler Manastır Kumandanlığına bildirilmekteydi ve isyanı bastıracak kuvvetlerin bu bölgelere sevk edilmesi isteniyordu.[518]

Sultan II. Abdülhamid, Şemsi Paşa'ya çektiği telgrafta, Niyazi Bey ile Resne Belediye Reisi Cemal, Vergi Kâtibi Tahsin, Polis Komiseri Tahir, Mülazım Yusuf Efendi ve halk ve askerlerden oluşan isyancıların kendisine *"nankörce"* davranmalarının hesabının sorulması işini kendisine havale ettiğini söylemişti.[519]

Niyazi Bey'in üzerine iki tabur askerle yürüyen Kosova Vilayeti Komutanı General Şemsi Paşa, henüz Manastır'dan ayrılmadan İttihatçı Subay Atıf Bey tarafından öldürüldü.

Niyazi Bey emrinde çeteyle beraber hemen Arnavutluk "sınırına" gitti. Manastır vilayetine bağlı birer sancak merkezi olan Debre, İlbasan, Görice ve Ohri'ye girdi. Amacı mutlakiyetçi yönetime bağlı subayları bölgeden uzaklaştırmak ve kurtarılmış bölgelerde düzenin sağlanması için bir Arnavutluk milis gücü oluşturmaktı. Görice'deki Arnavut komitesi en baştan itibaren bu girişime destek verdi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin isteği üzerine Arnavut komitesi Görice çevresindeki dağlarda bulunan gerillalara ayaklanmış Türk birliklerine katılmaları için çağrıda bulundu. Arnavutların çoğunluğu İttihatçıları desteklemişti ancak Kosova'nın kuzeydoğusunda yaşayan Müslüman halk padişah yanlısı idi. Halkı meşrutiyet saflarına çekmek için temmuz ayı başlarında İttihatçıların dağıttığı bir bildiride, dayanılmaz vergilerden ve adilane çalışmayan mahkemelerden şikâyetçi olan bölge halkının anayasal rejimin kurulması ve parlamentonun açılması konusunda İttihat ve Terakki Cemiyetini desteklemesi isteniyordu. Bildiriye göre yerleşik düzenin yıkılmasıyla tüm bu adaletsizlikler ortadan kalkacaktı. Halkı mutlakiyetçi yönetime karşı kışkırtmayı amaçlayan bildiri, valileri, hilebaz ve çürümüş diye nitelendirirken, nazırları ve paşaları da ihanetle suçluyordu. Bildiri ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'yı da hedefliyordu. Bildiride Arnavutluk'a gizlice sızan güçlerin yerel halkı Hristiyanlaştırmak için kiliseler açtığından söz ediliyordu. Oysa bu

---

[518] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 67; Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 357.
[519] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 68; Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 269.

Levent Şahverdi Arşivi

güçlerin tek isteği Arnavutluk'u parçalamaktı. Halkı daha da kışkırtmak için bildiride Makedonya'da Avrupa devletlerinin egemenliği sağlamayı amaçladığı ve bu durumdan da tepkisizliğiyle Abdülhamid ve mutlakiyetçi yönetiminin sorumlu olduğu söyleniyordu. Temmuzun ilk günlerinde, Prizren, Gjakore, Priştine ve Volçetrin bölgelerinden, silahlı binlerce köylü Firzovik'de toplandı ve protesto gösterileri düzenledi. Birkaç gün içinde Firzovik'te toplanan silahlı Arnavut sayısı otuz bine ulaştı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Üsküp şubesinin bir Arnavut üyesi olan Mehmed Necib Draga da Firzovik'e gelerek, mutlakiyetçi yönetimi kötülemek ve Arnavutları da İttihada, davaya kazandırmak için faaliyetlere başladı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin temsilcileri de Firzovik'teki toplantıya katıldılar ve Reval Planı'nın uygulanmaması ve Avrupalıların Türkiye ile ilgili sorunlara karıştırılmaması için tek çözümün yerli bir anayasal düzen olduğunu bildirdiler. Temsilciler daha sonra Sultan II. Abdülhamid'e 1876 Kanun-i Esasi'sini yeniden yürürlüğe koyması ve meclisi açması yönünde bir telgraf yolladılar.[520]

Subayların gittikleri köylerdeki halka yaptıkları hitaplarda onlara sanki kardeşleriymiş gibi seslenmeleri, yıllardır çöküntüde olan halka özgürlük ve adaleti temin için isyan ettiklerini bildirmesi halk üzerinde derin bir etki yaratmıştı. Yüksek rütbeli subayların dahi her şeylerini bir kenara bırakarak hak ve hukuk için isyan ettikleri beyanatı karşısında halk adeta galeyana geliyordu. Enver Bey'in böyle bir konuşma esnasında, *"İşte beni görüyorsunuz. Binbaşı idim. Anam, babam, kardaşlarım var. Hepsini bırakdım. Ben bu iş içün çalışacağım. Siz de benimle berâber ölünceye kadar canınızla, malınızla çalışacağınıza söz veriyor musunuz?"* sorusu karşısında köylülerin *"Veririz!"* çığlıklarının meydanı inletmişti.[521] Hristiyanları da devrim saflarına çekmek isteyen Niyazi Bey, 5 Temmuz 1908 günü Manastır'daki Hristiyan köylerine gönderilmek üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi'ne hitaben yazdığı bir mektupta, on-

---

[520] Kansu, *a.g.e.*, s. 126-128.

[521] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 65; Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), İstanbul, 1991, s.107.

Levent Şahverdi Arşivi

lara Makedonya üzerindeki yabancı güçlerin emellerinden şöyle söz ederek meşrutiyet çağrısı yaptı:

"Ey Hristiyan vatandaşlarımız, biz de bugünkü zulüm idaresinden memnun değiliz. Memnun olmayan görüyorsunuz ki yalnız siz değilsiniz. Biz, Avrupalıların vatanıma göz dikmesinden, işlerimize müdahalesinden çekinmediğimiz için şimdiye kadar milletin tahammülü müşkül bu hâllere katlanmasına ses çıkarmamıştık. İstibdat idaresinin günden güne kuvvetini arttırarak Türk, Bulgar, Ulah, Rum, Arnavut vatandaşlarımızın imha olduklarını gördüğümüz için biz, vatana hürriyet güneşini getirecek, hürriyetin aydınlığını neşredecek bir idarenin tesisine çalışıyoruz. İşte bugünkü istibdat idaresiyle memleketin sönen geleceğini gören Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve bunun içinde yaşayan azınlıkları bir çatı altında toplamaya çalışıyor. Bu gaye ile de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini tesis ettiler. Bu mukaddes gaye için tesis edilen bu Cemiyetin azalan umumiyetle büyük ve küçük rütbeli zabitlerle devlet memuru, yerli, şehirli, köylü münevver ve dürüst insanlardan müteşekkildir. Bunlar bu mukaddes vatan uğrunda can ve malıyla çalışmayı gaye edinmişlerdir. Cemiyetin asıl gayesi malûm sınıflar içinde bütün azınlıkları din ve milliyet farkı gözetmeksizin ırz, can ve mallarını muhafaza, insanlığa yakışır kardeşçe bir hayat temin etmektir ki, bu da hürriyetin sağlanması, müsavatın, kardeşliğin, adaletin tatbik edilmesiyle mümkündür. (...)Bizim ayrımız, gayrımız yoktur. Hepimiz Osmanlıyız. Din insanların Allah ile olan rabıtasıdır. Vatanla alâkası yoktur. Şehir ve köylerde bulunanlar bizim çetelerin millet için çalıştıklarını hürriyet, müsavat, hak ve adaleti temin etmek istikametinde olduklarını bilerek kendi çetelerini dağıtsınlar. Vatanımızın istibdat idaresinden kurtulması için çalışan çetemizle birleşsinler. Bu gayeleri ihtiva eden söylediklerimi lâzım gelen yerlere ulaştırarak beraberliğin teminine sizi vatandaş olarak davet ediyoruz."[522]

[522] Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 241-244.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Temmuz'da Manastır'daki İngiltere Konsolosu W. J. Heathcote, yeraltı örgütüne bağlı bir vatandaş tarafından, hareketin hiçbir şekilde Hristiyanlara karşı olmadığı yönünde ikna edildi. Cemiyetin gücünün ve arkasındaki halk desteğinin Avrupa kamuoyunda yeterince anlaşılmamış olabileceği korkusunu da dile getirildi. Konsolosa İttihat ve Terakki Cemiyeti damgası bulunan bir bildiri vererek amaçlarının 1876 Kanun-i Esasi'sinin yeniden yürürlüğe girmesini sağlamak olduğunu söyledi. Bildiri, Sultan II. Abdülhamid rejimini despotluk, kayırmacılık ve çürümüşlükle suçluyor ve kökten bir değişimin ancak anayasal bir rejim kurmakla mümkün olabileceğini ekliyordu. 14 Temmuz'da İstanbul'dan gelen ve Saray yaverlerinden olan Birinci Ferik Şükrü Paşa, Üsküp garnizonundaki subaylarla görüşerek bu subayların hükûmete bağlı olup olmadıklarını anlamaya çalıştı. Padişah'ın halkı için gösterdiği sürekli çabanın altını çizerek, kendisini dinleyenlere Padişah'a sadık kalmaları yönünde telkinde bulundu. Subay arkadaşları adına konuşan bir kolağası, kendi amaçlarının da ülkenin refahı olduğunu söyleyerek ülkenin çıkarlarını gerçekten gözetmeye çalışanlara hiçbir zaman karşı olmadıklarını bildirdi. Üsküp ileri gelenlerinden de aynı tepkiyi alan Şükrü Paşa aynı gün İstanbul'a dönmek üzere şehirden ayrıldı. 17 Temmuz'da bu sefer de Hüseyin Remzi Paşa Üsküp'e geldi. Garnizonun İttihada subayları Hüseyin Remzi Paşa'ya İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasını teklif ettiler. Reddetmesi üzerine de Paşa'yı makamından attıkları gibi Üsküp'ü terk etmesini, yoksa burada göz hapsinde tutulacağını söylediler. Paşa, gitmeyi tercih etti. 19 Temmuz'da Makedonya'da üç suikast yapıldı. Manastır'da bir binbaşı ile bir yüzbaşı öldürülmüş ve subay oldukları söylenen dört kişi de Siroz'da bir albayı kurşunlamışlardı.

Bütün bunlar yaşanırken Saray ve hükûmet olayların yatışması için çareler arıyordu. Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra, hükûmet yumuşak hareket etme kararı alarak ayaklanan genç subayları terfi, paye ve hediye verme sözleriyle etkisiz duruma getirmeye çalıştı.[523]

---

[523] Kansu, *a.g.e.*, s. 129.

Levent Şahverdi Arşivi

Padişah, halkın isyancı subaylara verdiği desteği önlemek ve subaylara katılımın önüne geçmek maksadı ile *"nasihat heyetleri"* oluşturmuş ve bu heyetler, halka dinî telkin vazifesi ile görevlendirilerek Ohri dolaylarına gönderilmişti. Sadrazam Ferit Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'e hitaben yazdığı evrakta belirttiği üzere bu heyetlerden biri, Halveti Dergâhı Şeyhi İsmail Efendi'nin başkanlığı altında Müderris Hacı Mustafa Efendi, Debreli Hacı İlyas Paşazade Rıza Bey, Struga eşrafından Belediye Reisi Abdülhak Ağa ve Rıfat Efendi'den oluşuyordu.[524] Bu durum karşısında Manastır Merkezi Heyeti Niyazi Bey'e gönderdiği 6 Temmuz 1908 tarihli mektupta, *"Malûmat aldığımıza göre Manastır'dan köylere nasihat vermek için heyetler çıkarılarak, bunlarla Kanun-i Esasinin kötülüğü anlatılacak, bunu kabul etmenin kadınları Hristiyanlar gibi açık gezdirmek demek olduğu neşir edilecektir."* diyerek Niyazi Bey'i uyardı.[525]

Ayaklanma temmuz ortasında merkezi Selanik'teki Üçüncü Orduyu bütünüyle etkisi altına almış ve Edirne'de bulunan İkinci Orduya ve İzmir'de bulunan birliklere sıçramıştı. 10 Temmuz'da Üçüncü Orduya bağlı otuz sekiz subay itaatsizlikle suçlanarak tutuklanmış, İstanbul'a götürülmüş ve hapse atılmıştı. Fakat tutuklamaların bir sonuç vermediğini gören hükûmet 16 Temmuz'da Makedonya'daki tüm İttihatçı subaylar için bir genel af çıkarmak zorunda kaldı. Bu arada, İzmir'den Selânik'e nakledilen iki tümen asker karaya ayak basar basmaz Makedonya'daki ayaklanmayı bastırmak için Manastır'a gitmek üzere trene bindirildi. Ancak daha önceden askerî birliklerin içine sızmış ve bu tümenlerle birlikte karaya çıkmış olan İttihatçı casuslarının aylar boyunca süren propaganda hareketi tümenler Manastır'a giderken meyvesini verdi. Erler ateş etmeyi reddettiler ve komutanlarına, devrimcilere karşı savaşmayacaklarını ancak despotlara karşı savaşacaklarını bildirdiler.[526] Aradan yirmi gün geçmesine rağmen Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyan

---

[524] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 68.
[525] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 68; Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 252.
[526] Kansu, *a.g.e.*, s.129-130.

Levent Şahverdi Arşivi

bastırılmak bir yana, yayılmış ve şiddetlenmişti. Enver Bey, Tikveş'ten Padişah'a gönderdiği bir telgrafta, anayasanın yeniden yürürlüğe konulmaması durumunda isyancıların yüz bin askerle İstanbul üzerine taarruza geçecekleri ve Padişah'ı tahttan indirecekleri bildirdi.[527] Şüphesiz ki bu sayı abartılıdır fakat Padişah'ın korkutulması bakımından işe yaradığı kuşkusuzdur. Niyazi Bey ise Makedonya Umumi Müfettişliği ile Manastır Valiliğine o günlerde çektiği telgraflarda o güne kadar Manastır'da faaliyet yürüten Hristiyan çeteleri de dâhil olmak üzere birçok çetenin kendisine katıldığını, bölgedeki bütün Müslüman köylerinden de destek bulduğunu, üzerlerine gönderilecek herhangi bir birliğe karşı acımasızca müdafaada bulunacaklarını beyan etmiş, Meşrutiyet rejiminin yeniden getirilmesine kadar çarpışacaklarını vurgulamıştı.[528] Sultan II. Abdülhamid, özellikle ordu içindeki hareketi kontrol altına alabilmek amacıyla, hem sadrazamı hem de seraskeri görevden aldı[529] ancak bu girişim de olayları yatıştırmaya yetmedi.

Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

23 Temmuz 1908 sabahı Manastır'daki İngiltere Konsolosluğuna İttihat ve Terakki Cemiyetinin birkaç saat içinde meşrutiyeti ilan edeceği ve İttihatçıların nedensiz kan dökülmesini önlemek amacıyla kamu düzenini sağlamaya kararlı oldukları bildirildi. Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Paşa esir alınarak şiddet kullanılmaksızın şehirden uzaklaştırıldı ve öğle saatlerine doğru meşrutiyet ilan edildi. Niyazi Bey, Vali ve diğer mülki erkâna, devlet memurlarına, garnizondaki tüm askerlerle birlikte ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den Manastır'a sevk edilen taburlara ve on binlerce Hristiyan ve Müslümandan oluşan kalabalığa yeni bir anayasal düzen içinde özgürlük ve kardeşliğin hayata geçirildiğini ilan etti. Mollalar dua etti, İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileri ile şehrin Rum

---

[527] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 66; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.1, s. 134-135.
[528] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 66; Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 257-258.
[529] Kansu, *a.g.e.*, s.

Levent Şahverdi Arşivi

Metropoliti konuşmalar yaptı ve tören top atışlarıyla sona erdi.[530] Atılan bu 101 pare top mermisi, rejimin değiştiğini ilan ediyordu. Olaylar karşısında başka şansının kalmadığını anlayan Abdülhamid, 24 Temmuz günü Kanun-i Esasi uyarınca Meclis-i Mebusanın açılmasını ve hemen seçime gidilmesini emreden bir duyuru yayımlamak zorunda kaldı.[531] Böylelikle yaklaşık 30 yıldır devam eden Sultan II. Abdülhamid'in mutlak monarşi yönetimi, yerini meşrutiyete bırakmış oluyordu.

Aydınların Meşrutiyetin İlanına Şüpheyle Yaklaşımı

24 Temmuz 1908 sabahında gazete okuyanlar Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyet sistemine geçilmesine karar verdiğini müjdeleyen şu haberle karşılaşmışlardı:

"Tesisi celili Hilâfetpenahi olarak Kanunu Esaside sureti teşekkülübeyan olunan Meclisi Meb'usan'ın içtimaa davet olunması şerefmüteallik buyurulaniradei seniyei hilâfetpenahi icabı âlisinden bulunmuş ve hükmü celili bilcümle vilâyatışahane ve veliliklerle, elviyeigayrı mülhaka mutasarrıflıklarına tebliğkılınmış olmakla oraca da Kanunu mezkûrda sıfatı haizâzanın intihabının icrası tensip kılındı."[532]

---

[530] Kansu, *a.g.e.*, s. 132.
[531] Kansu, *a.g.e.*, s. 136.
[532] İkdam, 24 Temmuz 1908.

Levent Şahverdi Arşivi

طنين

Meşrutiyetten bahseden 24 Temmuz 1908 tarihli Tanin gazetesi

O sabah iskelede bir gazete alıp yukarıdaki resmî tebligatı okuduktan sonra hayretler içerisinde kalan Galip Kemali Bey yüz ifadesindeki şaşkınlığı ve tedirginliği gizleyememiş, etrafına şaşkın gözlerle bakmaya başlamıştı. Galip Kemali Bey'in söylemine göre gazeteyi okuyan insanlar yalnızca bir noktaya odaklanmış, bir süre kımıldayamamış, hayret dolu bakışlarını gazeteden kaldıramamışlardı. Hiç kimse, bu haber hakkında tek bir kelime bile söyleme cesaretini edemiyordu. Galip Kemal Bey, tebligatı okuyanların nefeslerinin kesildiğini söylemenin abartı olmayacağını vurgulamış, kimsenin yanındakine yan gözle bakmaya bile cesaret edemediğini ifade etmişti.[533] Cemil Topuzlu da meşrutiyetin ilanına pek sevinen arkadaşı Ahmed Bey'e *"Acele etmeyiniz, sevinmeyiniz! Sultan Hamid, 1877 senesinde Meşrutiyet ilan etmişti. Halkımız o esnada uyanık olmadığından Padişah bir kolayını bulup Kanun-i Esasi'yi yok etti. Bana*

[533] Tiryaki, *a.g.t.*, s.91; Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene: Mutlakıyet-Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Gördüklerim ve Başıma Gelenler 1892-1922*, c. 1, İstanbul, 1950, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

kalırsa Sultan Hamid yine bir oyun oynuyor."[534] diyerek dikkatli olması konusunda uyarmıştı.

Yunus Emre Tiryaki, gazetede meşrutiyet ilanı haberini okuyanların neden tereddüt, şaşkınlık ve korku içinde kaldıkları sorusuna şu sevabı vermektedir:

"*Peki bu duruma neden ne idi? Gazetelerde bizzat Padişah tarafından irade edilen ve Meclis-i Mebusan'ın açılması kararını bildiren tebligata rağmen İstanbul, yıllardır beklediği bugünü niçin sessizlik ve tedirginlik içerisinde geçiriyordu? Bu sorunun yanıtı aslında 1878'de bizzat II. Abdülhamid tarafından verilmişti. Padişah, geçmişte de Meşruti idareyi ilan etmiş fakat bir süre sonra Saray'ın egemenliği altındaki merkezi yönetime yönelmişti. Yine aynı politikayı uyguluyor olabilir, gösterme bir ilan ile kendisine karşı olanları tespit etme siyaseti güdüyor olabilirdi. Yani II. Abdülhamid, halka karşı bir oyun oynuyor olabilirdi çünkü Abdülhamid ismi o günlerde, istibdat ve sürgün kelimeleri ile o kadar bütünleşmişti ki ufak bir heyecana kapılıp Padişah ve onun idaresi hakkında söylenecek bir söz, yıllarca süren mahkûmiyete, sürgüne ve kısacası hayatların mahvına sebep olabilirdi.*"[535]

Gerçekten Sultan II. Abdülhamid, şaşkınlık verecek bir atama yapmış ve istibdat döneminin damgalı adamlarından, hafiyeliği sebebiyle nefret duyulan Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'i Zaptiye Nazırlığına getirmişti. Bu atama haberini öğrenen Cemil Topuzlu, beraberinde Ahmet İhsan ve Hüseyin Cahid beylerle birlikte Padişah yaverlerinden Ferik İzzet Paşa'yı bulup Sultan II. Abdülhamid'in oyun oynamakta olduğunu söyledi. Topuzlu ayrıca Servet gazetesinde bu atamayı eleştiren bir de makale kaleme aldı. Bunun üzerine halk büyük gösteriler yapmaya başladı. Gazetedeki makaleyi Zaptiye Dairesindeki odasında okuyan Hamdi Bey, halkın hücumu-

---

[534] Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, (Haz. Hüsrev Hatemi, Aytaç Kazancıgil), İstanbul, 2017, s. 107.
[535] Tiryaki, *a.g.t..*, s.91.

Levent Şahverdi Arşivi

na maruz kalmamak için sadrazama bu vazifeyi yapamayacağına dair bir yazı bıraktıktan sonra Bakırköy'deki evine kaçtı. [536]

Anadolu'da Yapılan Meşrutiyet Gösterileri

İstanbul'da şaşkınlık kısa süre içinde yerini sevince bırakmış, 30 yıllık istibdadı sona erdiren Meşrutiyet yönetimi kutlanmaya başlanmıştı. Öğrencilerin başını çekmiş olduğu halk şenlikler ve yürüyüşler düzenliyor ve sarayın önüne kadar yürüyorlar, burada meşrutiyeti ilan etmiş olduğu için halkın nazarında yücelmiş olan Sultan II. Abdülhamid'i görmek istiyorlar, Sultan II. Abdülhamid ise halkın bu teveccühüne karşılık veriyor, pencereden halkı selamlıyordu.[537] Bu günlerde halk Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyeti bahşettiğini düşünüyordu. Padişah ise bu kontrolsüz kitleden endişe duymaya başlamıştı. Daha önce hiçbir yerde görmediği kadar kalabalık bir kitlenin Saray önüne gelerek gösteride bulunması dolayısıyla Abdülhamid endişeli bir tavır ile Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Bey'e kalabalığın toplanma amacını sormuştu.[538] 6 Temmuz 1908 Pazar günü Harbiye önünde toplanan kalabalığın hareketinden kuşkulanan Padişah, Müşir Abdullah Paşa aracılığı ile kalabalığın dağılması ve herkesin işi ve gücü ile ilgilenmesi gerektiğini belirten bir irade göndermiş fakat kalabalık Padişah'ı görmeden dağılmayacağını ifade etmişti.[539] Sultan II. Abdülhamid gösterilerin kendiliğinden oluşan coşku sonucunda düzenlendiğine inanmaktaydı. O, bu gösterilerin de arkasında kardeşi Reşad Efendi olduğuna inanıyordu. Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin aksi yöndeki telkinlerine rağmen Sultan II. Abdülhamid'in düşüncesi değişmediği "*Sizin karşınızda nutuk söyleyenler, birâderin parası ile söz söyleyenlerdir. Bunlar*

---

[536] Topuzlu, *a.g.t.*, s. 108.

[537] Tursun, *a.g.t.*., s.17.

[538] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 107; Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve 31 Mart Hadisesi-II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara, 1991, s. 7.

[539] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 107; Selim Sırrı Tarcan, "Hatıralarım",*Canlı Tarihler*, İstanbul, 1946, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

hep tahrik eseridir."[540] cümlesinden anlaşılıyordu. Bir müddet sonra halkın nazarı padişahtan İttihat ve Terakki Cemiyetine kaymaya, gösterilerde "Padişahım çok yaşa!" sözlerinin yerini "Yaşasın hürriyet!" sloganları almaya başladı. Yeni yönetimi kutlayan, aralarında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk iki bando eşliğinde, Babıali'ye yürüdü. Harbiye Nezareti önündeki Beyazıt Meydanı'nda toplandı. Burada yapılan konuşmalarda yeni anayasal yönetime bağlılık yemini eden topluluk daha sonra Yıldız Sarayı'na kadar coşkuyla yürüdü. Tüm gün boyunca boğazın her iki yakasında da heyecanlı gösteriler yapıldı. Yeni anayasal yönetimi kutlayanlarla dolu, bayrak ve pankartlarla süslenmiş vapur, sandal ve kayıklar kıyılardan bir yukarı, bir aşağı geçerken boğazın her yanından neşeli kutlama sesleri yükseliyordu. Tüm bunlara ek olarak, vapurlar düdükleriyle hem birbirlerini hem de kıyıdaki halkı selamlıyorlardı. Gece Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nde toplanan halk büyük bir coşkuyla yeni anayasal düzen lehinde gösteriler yaptı. Tepebaşı'nda ise adım atacak yer yoktu. Bando, gecenin geç saatlerine kadar parkta kutlamalara katılan halkı eğlendirdi. Halktan gelen yoğun baskı sonucunda bir grup yüksek rütbeli yönetici görevden alınarak Şam'a sürüldü. Halktan gelen yoğun baskı sonucu ilan edilen genel af hemen uygulamaya konularak İstanbul'daki tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı. Genel af, İstanbul'daki evlerine artık serbestçe geri dönebilecek tüm siyasal mülteci ve sürgünleri de kapsıyordu. İstatistiklere göre sürgündeki Müslümanların sayısı altmış bini buluyordu. İlerleyen günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve kimi subaylar şehrin değişik yerlerinde toplanan kalabalıklara hitap ederek meşrutiyeti canları pahasına korumaya ant içtiler.[541]

Konya'da ise Selânik ve İzmir'e devrimden önceki ayaklanmaları bastırmaları için gönderilen fakat emre uymayarak kendileri de ayaklanan askerleri kahramanlar gibi karşıladılar. Atılan sloganlar

---

[540] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 107; Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hâtıralar (1908-1913)*, (Haz. Ziyâeddin Engin) İstanbul, 1978., s. 33.
[541] Kansu, *a.g.e.*, s, 136-139.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında, "Hürriyet!" sözcüğünü içerenler çoğunluktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te bu askerlere üzerinde "Hürriyet ve Terakki" ve "Millet ve Hürriyet" yazılı bayraklar dağıtmıştı. Bu bayraklar, şimdi tüfeklerin namlularını süslüyordu.[542]

Adana'da, devrimcilerin düzenlediği ve yeni anayasal düzeni destekleyen heyecanlı gösterilerden sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin Adana temsilcileri Vali Bahri Paşa'yı görevden uzaklaştırdılar. Mersin'de meşrutiyet büyük bir coşkuyla karşılanırken burada da mutasarrıf görevden alındı. Meşrutiyetin ilanına ilişkin haberler İskenderun ve çevresinde de coşkuyla karşılandı. Samsun'da da diğer şehirlerde olduğu gibi gösteriler yapıldı. Merkezî hükûmetin tüm temsilcileri Kanun-i Esasi'ye bağlılık yemini etmeye zorlandılar. Yemin töreninden yalnızca tarafsızlığı, hakkaniyetli davranışı ve lekesiz sicili nedeniyle bir hâkim hariç tutuldu. Diğer yandan, kötü bir 141 şöhreti olan belediye reisi tam üç kez yemin ettirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri Samsun'a gelerek, ilan edilen Kanun-i Esasi'nin Padişah'ın bir lütfu olmadığını ve Padişah'a zorla kabul ettirildiğini açıklayan konuşmalar yaptı. Trabzon'da, 24 Temmuz'u takip eden birkaç günlük kısa bir belirsizlik döneminden sonra şehirde halk büyük sevinç gösterileri yapmasa da genel bir memnuniyet ortamı doğdu. Monarşist hükûmetin memurları ise yeni durumdan hiç dememnun değillerdi. 1907'de Bitlis halkı tarafından kovulduktan sonra Trabzon'a atanan ve kötülüğüyle ünlü Vali Ferid Paşa İttihat ve Terakki Cemiyetinin Trabzon'daki temsilcileri tarafından istifaya zorlandı. Harput'ta meşrutiyet haberleri ilk anda şüpheyle karşılandı halk duyduğu söylentilere inanamıyordu. Ama meşrutiyet haberinin postayla şehre ulaşmasının ardından, 7 Ağustos'ta yarı resmî bir kutlama yapıldı. Şehrin Müslüman ve Hristiyan halkı, her tarafı süsleyip aydınlatılmış sokaklarda sevinç gösterileri yaptı. Harput'ta bulunan tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı. Mutlakiyetçi monarşinin yıkıldığına ilişkin haberler şehirde tam bir sevinç sarhoşluğu havası yarattı. İzmir'de de haberlerin doğruluğu anlaşıldıktan sonra şehre büyük bir heyecan dalgası yayıldı.

---

[542] Kansu, *a.g.e.*, s. 142.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm cemaatler aralarındaki inanç ayrılıklarını bir an için unutup beraberce gösteriler yaptılar. Şehrin en büyük camiinde halkla beraber vali ve tüm devlet memurlarının da katıldığı büyük bir toplantı yapıldı. 26 Temmuz günü İzmir sokakları, yeni anayasal düzenin heyecanlı destekçileri tarafından öylesine doldurulmuştu ki adım atacak yer yoktu. Şehrin her yanındaki bandolar, Hamidiye Marşı ile birlikte değişmeli olarak Fransız, İngiliz ve Yunan millî marşlarını da çalmaktaydı. Dört bir yanı süslenmiş İzmir'de bir bayram havası esmekteydi. Erzurum'da hapishanedeki siyasal tutuklular meşrutiyet haberi üzerine hemen serbest bırakıldılar. Serbest bırakılan 92 tutuklunun 60'ı Ermeni, 32'si Türk'tü. Türklerden 18'i 1906 ve 1907 Vergi Ayaklanmalarına katıldıkları için ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdi. 6 Ağustos'ta halk, bayrak ve pankartlarla bezenmiş görkemli bir kutlama töreni düzenledi. Törene katılanlar, Ermeni Metropolithanesi önünde durdular. Burada Metropolit Saadetyan ve İttihada bir subay kardeşlik, adalet, eşitlik, özgürlük ve Kanun-i Esasi'yi yücelten konuşmalar yaptılar. Konuşmalar alkışlarla karşılandı. Kalabalık, konuşmaların ardından, Katolik ve Rum kiliselerine doğru yöneldi. Hükûmet Konağı önüne gelindiğinde kalabalık yirmi bin kişiyi bulmuştu. Ancak Erzurum'da esas büyük kutlama vergi ayaklanmaları esnasında tutuklanan 71 kişinin de serbest bırakılmaları ile 10 Ağustos'ta yapıldı. Ayaklanmalardaki rolleri sebebiyle Sinop'a sürülmüş olan Seyfullah Efendi, Hacı Şevket Hoca ve Hacı Âkif Efendi 20 Ağustos'ta şehre döndüklerinde kahramanlar gibi karşılandılar.

Balkanlar'da Yapılan Meşrutiyet Gösterileri

Balkanlar'da meşrutiyetin ilanı ile birlikte Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve diğer dinî gruplar birbiriyle sarmaş dolaş olmuşlardı.[543] Manastır Hükûmet Konağı'nda toplanan halk ile memurlar, askerler, dinî liderler, Harbiye Mektebi öğretmen ve öğrencileri ve daha birçok başka grup hep bir ağızdan, *"Yaşasın Millet! Meşrutiyet!*

[543] Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 375.

Levent Şahverdi Arşivi

Hürriyet!" diye bağırarak sevinç çığlıkları atıyorlardı. Bulgar rahiplerinden Pop Goşo Efendi Bulgarca bir nutuk söylemişti.[544] Aylar öncesine kadar birbirlerini öldürmekte, köy ve mezra basmakta yarışan gayrimüslim çeteler dağlardan şehir ve kasaba merkezlerine inmişler ve birbirleriyle kucaklaşmışlardı.[545] Çeteler halkın huzurunda, artık "hürriyet" devri olduğu için silahlı faaliyetlere ihtiyaç kalmadığını bu yüzden artık faaliyetlerine son verdiklerini ilan ediyorlar ve birbirlerinin şerefine ziyafetler veriyorlardı.[546]

Resne'de, *"Yaşasın ordu, yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaşasın millet, yaşasın vatan, yaşasın hürriyet, müsavat, adalet, kardeşlik!"* diye bağıran halk, meşrutiyetin ilanında emeği olduğu düşünülen kimseleri omuzlarda taşıyordu.[547] Avlonya'da Kanun-i Esasi'nin ilanı büyük sevinçle karşılanmıştı. Yeni anayasal düzeni kutlayan gösteri ve toplantılar yapılıyor, Müslüman ve Hristiyanlar sokaklarda birbirlerini kucaklıyorlardı.[548]

Drama'da da civar köylerden gelen yaklaşık on beş bin kişilik kalabalık bir Yunan topluluğu, Hükûmet Konağı önünde İttihat ve Terakki Cemiyetini destekleyen, büyük ve coşkulu bir gösteri yaptı.[549] Selânik'te özgürlük ve anayasal yönetim yanlısı pankartlar asılıyor, cadde ve dükkânlarda bildiriler dağıtılıyor, tüm bunlar olurken polis ciddi bir müdahalede bulunmuyordu. Aralarında Türk, Musevi, Rum ve hatta bir Bulgar'ın da bulunduğu bir grup subay ve sivil, otellerin balkonlarında, Hükûmet Konağı'nın belediye binasının ve jandarma karakollarının merdivenlerinde ve Osmanlı Bankasının önünde meşrutiyet yanlısı konuşmalar yaptılar. Konuşmalar her milletten cemaatin oluşturduğu büyük kalabalıkların heyecanlı alkışlarıyla desteklenmekteydi. Konuşmacılar arasında, belediye reisi, Tica-

---

[544] Enver Paşa, *a.g.e.*, s.123.
[545] Kut, *a.g.e.*, s.53.
[546] Tursun, *a.g.t.*, s. 18; Kenan Olgun; *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,* Ankara, 2008, s.45.
[547] Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 376-378.
[548] Kansu, *a.g.e.*, s. 150.
[549] Kansu, *a.g.e.*, s. 141.

Levent Şahverdi Arşivi

ret Mahkemesi reisi, Sanayi Mektebi müdürü ve iki yerel gazetenin başyazarları da bulunuyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde ve hatta günün ilk ışıklarına kadar, subaylar ve siviller bazen yürüyerek, bazen de atlı arabalarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin bayraklarını ve afişlerini sallayarak gezdiler. Bu gezintiler de kitlelerin alkışlarıyla kutlanıyordu.[550] Hasan Vasfi Bey, Osmanlı'nın hareketli şehirlerinden biri olan Selanik'in meşrutiyetin ilanı sonrasında adeta *"kaynadığı"*nı söylemekte, Selanik halkının, hürriyetin ilanını takip eden günlerde uyumadığını söylemenin abartma olmayacağını vurgulamakta ve Selanik sokaklarının, caddelerinin, gazinolarının gecenin her saatinde dolup taşan ve sevinçten el ele tutuşup *"hora tepen"* insanlarla kaynadığını ifade etmektedir.[551] Manastır'dan Selanik'e gelen Enver Bey'i istasyonda halk, alkışlarla karşılamış ve bu karşılama karşısında kendini borçlu hisseden Enver Bey bir konuşma yapmıştı. *"Vatandaşlar!"* diye başlayan ve *"Yaşasın Millet! Yaşasın Vatan!"* nidaları ile biten konuşmasında Enver Bey, meşrutiyete kavuşulmasından duyduğu şükranı dile getirmekle kalmamış, adeta bir uyarı mahiyetinde esas görevin şimdi başladığını, meşrutiyeti ilerletip yüceltmenin din ayrımı yapmadan tüm Osmanlı vatandaşlarının en önemli görevi olduğunu belirtmişti.[552]

Saray Dalkavukları Bir Anda Nasıl Meşrutiyetçi Oldular?

Rejimin değişmesiyle birlikte bir anda herkes hürriyetçi, meşrutiyetçi olup çıkıvermişti. İstibdat Dönemi'nde saraya yaranmak için her yolu deneyen saray dalkavukları şimdi hürriyet mitinglerinde boy gösteriyor, herkesten çok bağırıyor, herkesten önde yürüyorlardı. Bursa Valisi Tevfik Biren, 26 Temmuz 1908'de Bursa'da yapılan bir gösteriyi anlatırken bu konudan şöyle bahsetmektedir:

---

[550] Kansu, *a.g.e.*, s. 134-135.
[551] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 96; Hasan Vasfi Kıztaşı, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, İstanbul, Ekim 1958, s.40-41.
[552] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 96; Enver Paşa, *a.g.e.*, s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

"Akşam evime döndükten sonra büyük bir gürültü ile sokaktan geçen nümayişçi kafilesini pencereden seyrederken bir şey dikkatimi celbetti: Bu kalabalığın içinde, Mutlakiyet devrinin en azılı ve ahlaksızlarından bazılarının ön safları işgal ettiklerini ve 'yaşasın Hürriyet! Kahrolsun İstibdad!' diye bağıranların içinde, en yüksek sesle haykıranların bu adamlar olduğunu ve seslerinin de diğerlerininkini bile bastırdığını müşahede ettim. Bunların ekserisi herkesçe bilinen malum kimselerdi. 'İşte gırtlağını paralarcasına haykıran bu herif, hırsızlığı ve dolandırıcılığı ile tanınmış filan kişi; şu irtikab ve ihtilastan dolayı muhakeme altına alınan falan memur; öteki de, Saray ve Babıâli'nin müteneffizlerinden mürtekibbirine dayanarak entrikalar çevirmekle iştihar etmiş filan herif.' diyerek kendime bir sürü isim saymıştım. O vakit bu hal beni epey düşündürmüştü."[553]

Hafiye Teşkilatının Lağvedilmesi

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihatçılar, ilk iş olarak Hafiyeliğin kaldırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Kazım Karabekir bu konuda şunları şöylemiştir:

"İlk iş hafiyelik belasının kaldırılması lazımdı. Birçok vatandaş bu pis, yalancı ve zalim teşkilata girerek tereddi ediyor ve değerli vatandaşlar da bunların ateşine yanıyordu. Bu fakir milletin dişinden tırnağından ayırdığı nice altınlar da bu murdarların kesesine dökülüyordu. (...)Biz bu gece merkez arkadaşlarıyla birlikte Beyoğlu'na çıktık ve halkın arasına karıştık. İkişer üçer bir düziye 'Hafiyelik kalkmalıdır, yoksa Meşrutiyete kimse inanmaz. Eğer hükümet bunları kaldırmazsa öldürmeli, linç etmeli' diye her yerde konuştuk. Fakat rastgele kimselerin namuslu bir kimseye de hafiye diye çatabileceğini ve haksız yere namuslu vatandaşlarımızın da tahkir ve daha ağır muamelelere maruz kalabileceğini arkadaşlarıma anlatarak, daha ileri gitmeyerek hükümetin bir iki gün içinde bu işi halletmezse programlı olarak harekete geçmekliğimizi teklif ettim. Kabul ettiler.

---

[553] Tevfik Biren, *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, (Haz.Fatma Rezan Hürmen), İstanbul, 2006, C. I, s. 488.

Levent Şahverdi Arşivi

Hafiyelik kaldırılmazsa milletin Padişah'ın meşrutiyetine sadık kalacağına asla inanmayacağını, hafiyeleri öldürmeye başlayacaklarını bugün Harbiye Mektebi teşkilatımızla Mabeyn'e kadar da aksettirmiştik."[554]

Halkın hafiyelere tepkisi ve İttihatçıların isteği üzerine 29 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla hafiye teşkilatı lağvedildi.

Öfkeli Halkın Hafiyelere Tepkisi

Halk, İstibdat Dönemi'nde kendilerine çok çektiren hafiyelere karşı öfke doluydu. Yukarıda ünlü hafiyelerden Hamdi Bey'in halkın hücumuna maruz kalmamak için Zaptiye Nazırlığı görevini bırakıp evine kaçtığından bahsetmiştik. Hafiye teşkilatı lağvedilince teşkilatın başında bulunan ve *"Padişah, Mehmet babanı kes deyü kati bir emir verse besmeleyi çeker arkasından tereddüt etmeden babamı keserim."*[555] diyecek kadar Sultan II. Abdülhamid'e sadık olan Kabasakal Mehmet Paşa 30 Temmuz 1908'de İstanbul'dan kaçıp deniz yoluyla Mudanya'ya oradan da kiraladığı bir arabayla Bursa'ya geçmişti. Bursa'da kaldığı otelin önünde toplanan halk, Paşa'yı dışarıya çıkmaya zorlayınca Paşa kendisini valinin yanına zor attı. Bursa Valisi Tevfik Bey, Kabasakal Mehmet Paşa'nın tutuklanması emrini verip onu Orhaneli'ne nakledince Paşa o an için emniyete alınmış oldu.[556] Fehim Paşa ise bu kadar şanslı değildi. Fehim Paşa esasen Sultan II. Abdülhamid'in sevdiği, tuttuğu bir isimdi. Askerî bir takıma kumanda bile etmediği hâlde 25 yaşında general 30 yaşına varmadan korgeneral olmuştu. Fehim Paşa'nın taşkınlığına dayanamayan Alman elçisi onu doğrudan doğruya Sultan II. Abdülhamid'e şikâyet etmiş, Padişah sevdiği sadık Fehim Paşa'yı Bursa'ya göndermek zorunda kalmıştı.[557] Mudanya'dan Tirilye'ye geçen Fehim Paşa

---

[554] Karabekir, *a.g.e.*, s. 335-337.
[555] Haydaroğlu, *a.g.m.*, s. 159.
[556] Tursun, *a.g.t.*, s.20; Biren, *a.g.e.*, s. 490-491.
[557] Haydaroğlu, *a.g.m.*, s. 64; Bayar, *a.g.e.*, s.348-351.

Levent Şahverdi Arşivi

halkın tepkisi üzerine tekrar Mudanya'ya dönmüş, oradan da Yenişehir'e geçmişti. Fehim Paşa, 23 Ağustos 1908'de Yenişehir'de arabadan iner inmez öfkeli kalabalık tarafından linç edildi.[558] Selanik'te de bir yüzbaşı ve bir sivil ölü olarak bulunmuştu. Halkın, yerde kanlar içerisinde yatan cesetleri görmek için akın akın gelmesi ve insanların kendi kendilerine *"Bunlar mı idi, evler yıkan, ortalığı kana bulayan jurnalciler, bunlar haa... Oh hele şükür geberip gitmişler..."* gibi cümleler eşliğinde cesetlere tükürmüş olmaları[559] hafiyeliğe olan nefreti göstermekteydi.

[558] Tursun, *a.g.t.*, s.20; Biren, *a.g.e.*, s. 489; Haydaroğlu, *a.g.m.*, s. 136.
[559] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 98; Bleda, *a.g.e.*, s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

31 MART VAKASI VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile 31 Mart Vakası arasında sekiz aylık bir zaman dilimi vardır. Bu sürede yaşanan ve aşağıda detaylıca açıklanan gelişmeler, isyana zemin hazırlamış ve adım adım askerlerin ayaklanmasını sağlamıştır.

İttihat ve Terakkinin Siyasete Perde-Arkasından Müdahale Etme Çabaları

Günlerce devam eden sevinç gösterileri ve kutlamalardan sonra ülkede yeni bir dönem başlıyordu. Asım Us'un belirttiği gibi 1908 devrimi Abdülhamid'in saltanat ve hilafetine karşı değil, onun keyfî idaresine karşı girişilmiş bir hareketti[560] ve başarıya ulaştığı andan itibaren Padişah'ın istibdat idaresini sarsmış, yıllardır süren çetin mücadelelerin ürünü olan Meşrutiyet ilan edilmişti. İttihatçılar, Abdülhamid istibdadını bitirmekle her şeyin düzeleceğine o kadar inanmışlardı ki[561] yalnızca istibdat yönetimini devirmeye odaklan-

[560] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 117; Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve CumhuriyetDevirlerine Ait Hâtıralar ve Tetkikler*, İstanbul, 1964, s.173.
[561] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 117; M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

mışlar, meşrutiyetten sonra ne yapacaklarını düşünmemişlerdi.[562] İsmet İnönü de kendisi ile birlikte cemiyet mensuplarının çoğunda bulunan meşrutiyetin gelmesi ile her şeyin düzeleceği umudunun, meşrutiyet sonrasına dair bir planın yapılmasını önlediğinden bahsetmektedir.[563]

İbrahim Temo anılarında bu durumdan şu sözlerle bahsetmektedir:

"Yahu biz toplanıp hasbihâl ediyoruz ve dertleniyoruz, Osmanlı idaresini tenkit edip duruyoruz. Ya bir gün Abdülhamit insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzır mikropları temizleyerek 'Buyurun efendiler bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim. Geliniz ıslahata başlayınız, vatanı kurtarınız' derse, bizim yalnız kuru bir tenkitle vaktimizi geçirdiğimiz için hazırladığımız ciddî bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş basına geçersek ne yapabiliriz."[564]

Mustafa Kemal Paşa da Meşrutiyet sonrası sıkıntılı durumu önceden tahmin etmiştir. Ali Fuat Cebesoy'a kulak verelim:

"Cemiyetin o zamanki siyasetini bir cümle içerisine alarak şöyle ifade edebiliriz; '1876 Mithat Paşa Kanûn-ı Esâsîsi'nin tatbikini istemek, sonra her şeyi oluruna bırakmak.' Mustafa Kemal ile ben asıl müşkülâtı hürriyetin ilânından sonra görüyorduk. Müşkülât, hem içeride hem dışarıda çıkacaktı. İçeride birçok millet ve mezhepten teşekkül eden ve zayıflamış olan, büyük ve üç kıta üzerinde bulunan koskoca bir ülkede meşrûtiyet nasıl tatbik edilecekti? Bununla hiç kimse meşgul değildi. Dışarıda 'Hasta adam' durumuna getirilmiş olan Osmanlı padişahlığının mirasını taksim edebilmek için büyük devletler fırsat kolluyordu. Sultan Hamit, birçok yalan ve vaîdlerle bu devletleri oyalıyordu. Meşrûtiyetten sonra bu tehlikeden kur-

---

[562] Aykut Kansu, genel olarak kabul gören bu görüşe karşı çıkmakta ve bu görüşün 1908 devrimini kötü göstermek için ortaya atıldığını iddia etmektedir. Kansu, *a.g.e.*, s.363.

[563] Tlryaki, *a.g.t.*, s. 117; İnönü, *a.g.e.*, s. 144.

[564] Temo, *a.g.e.*, s.156.

Levent Şahverdi Arşivi

tulmak için ne yapılacaktı? Cemiyet bunları düşünmek bile istemiyordu. Düşünenler yüksek kademelerden kurnazlıkla indiriliyordu. Bir de hürriyetten sonra iş başına kimler gelecekti?"[565]

Falih Rıfkı Atay da benzer şeyler söylemektedir:

"*Meşrûtiyet ilân olunduktan sonra, Mustafa Kemal'in bütün korktukları çıktı. İttihat ve Terakki orduya dayanan bir gizli komite niteliğinde kalıp devlet idaresini Said ve Kâmil Paşalar gibi eski Osmanlı ihtiyarlarına bıraktı. Sanki seçimler olup Millet Meclisi toplanınca her şey hemen yoluna girecekti.*"[566]

Gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet sonrasında ne yapılacağına dair belirli bir siyasi programı bulunmadığı için siyasete girip yönetimi ele almayı tercih etmedi. İttihatçılar o günlerde iktidara fiilen el koyabilecek güce ve cesarete sahiptiler ancak iktidar tecrübe ve olgunluk gerektiriyordu. Durumun farkında olan İttihatçılar, doğrudan iktidarı ele almayarak, asker olarak kalıp hükümeti denetlemeyi ve baskı yaparak otorite kurmayı, bir başka ifadeyle devleti perde arkasından yönetmeyi tercih ettiler.

Bir ihtilal sonrasında eski yönetimin yerli yerinde bırakılması hiç görülmemiş bir durumdu ve yabancı temsilcilerin de dikkatini çekmişti. Almanya Büyükelçiliğinde verilen bir yemekte Büyükelçi Baron Marshall, davetlilerden Ahmet Rıza Bey'in yanına gelerek bu konuyu açmış, Cemiyetin iktidarı neden ele almadığını sorduktan sonra, konuyu hükümet ile de görüştüğünü fakat ondan, "*ben ne yapayım Cemiyet öyle istiyor*" cevabını aldığını söylemiş ve ardından da Cemiyetin sorumluluk almaktan korktuğu söylemişti.[567]

Yönetimdeki Said Paşa Hükûmeti Meşrutiyet'ten bir gün önce kurulmuştu ancak yalnızca iki bakan değiştirilmiş, bir önceki kabine

---

[565] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Ankara, 1987, C. I, s. 133-134.

[566] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 2009, s. 63-64.

[567] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 214; Ahmet Rıza Bey, *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul, 1988, s.35.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük ölçüde muhafaza edilmişti. Halkta ise istibdat yönetiminden kalan ne varsa değiştirilmesi yönünde beklenti oluşmuştu. Diğer taraftan Said Paşa, İttihatçıların kin beslediği bir şahsiyetti. Sultan II. Abdülhamid'e yakın isimlerden Tahsin Paşa'ya göre, Said Paşa'nın şahsi ve siyasi hayatını Sultan Hamid'in istibdat idaresinden ayırt etmek mümkün değildi. Saray'a kâtip olarak giren ve zamanla paşalığa ve oradan da sadrazamlığa kadar yükselen Paşa, görevden uzaklaştırıldığı dönemlerde bile II. Abdülhamid ile kurduğu yakın ilişkisini sürdürmüştü. Tahsin Paşa'ya göre Padişah'ı istibdada yönelten ve Yıldız Sarayı'nı adeta korunaklı bir kale hâline getiren kişi de Said Paşa'ydı. Bu nedenle Paşa, idareden memnun olmayanlar tarafından sevilmezdi.[568]

Meşrutiyet Sonrasında İstanbul'un Durumu

Meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra yeni rejimden memnun olmayanlar ortaya çıkmaya başladı. Bazı gençlerin, hürriyetin gereği kabul ederek yaptıkları aşırı taşkınlıklar iyi niyetli olan muhafazakâr kesimleri gücendiriyordu. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde hapis veya sürgün cezası almış olup meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul'a dönmüş olan ve geçim derdine düşen insan sayısı hiç de az değildi. Bunların dönmesiyle İstanbul'un nüfusu epeyce artmıştı ve bu sürgün mağdurlarından İttihatçı olmayanlar bir makam elde edemediklerinden geçim derdine düşmüşlerdi.[569] Meşrutiyetin ilanıyla birlikte hafiyelik bitirilince jurnalcilikten geçinenler ortada kalmıştı. Gözden düşmüş, maaşları kesilmiş olan bu kişiler meşrutiyetin en büyük düşmanı konumundaydılar ve düştükleri durumdan kurtulmalarının tek çaresi istibdat yönetiminin geri gelmesiydi. Bazı hafiyeler Sultan II. Abdülhamid'i istibdat yönetimini geri getirmesi için kışkırtıp korkutan işler hazırlamaktan yargılanıp idam cezası aldılar.

---

[568] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 130; Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.27, 77.

[569] Deniz, *a.g.t.*, s. 23; Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, İstanbul, 2003, s.75.

Levent Şahverdi Arşivi

Nadiri Fevzi Bey, Tayyar Bey ve Tevfik Bey, bu iş için saraydan para almışlardı.

Ekim 1908'de Halıcılar Camii'nin müezzini olan ve meşrutiyet aleyhtarı konuşmalar yapan Kör Ali, camiden çıktıktan sonra musalla taşının üstüne çıkıp *"Eyvah ümmet-i Muhammed uyanın! Toplanın ey müminler! Vakit, saat geldi. Tecelliyât var! Düşün peşime! Bu sürüye bir çoban lazım. Çobanımızı bulalım."*[570] diyerek cemaati Yıldız Sarayı'na yürümeye ikna etti. 50-60 kişilik grup saraya yürürken bir yandan da Kör Ali ve yanındakiler *"Ey ümmeti Muhammet! Din ve şeriat elden gidiyor. Sokaklarda alenen oruç yiyorlar. Kadınlar yüzleri açıkgeziyor."* diye bağırarak halkı yanlarına katmaya çalıştılar. Kalabalık saraya kadar geldiğinde Sultan II. Abdülhamid pencereden onlara gözükünce Kör Ali *"Çoban isteriz. Sürü çobansız olmaz. Şeriat emrediyor."* diyerek isteklerini padişaha da sıraladı. Sultan II. Abdülhamid gerekenin yapılacağını söyleyerek dağılmaları istedi. Olay sona erdikten sonra Kör Ali ve yanındaki İsmail Hakkı Hoca tutuklanarak yargılandıktan sonra idam edildiler.[571] Birkaç gün sonra Beşiktaş'ta Bedriye adlı bir Müslüman kadının Todori isimli bir Rum bahçevana kaçmasıyla birlikte olaylar çıktı. Bedriye'nin babasının ihbarı üzerine polisler Todori'yle beraber Bedriye'yi karakola götürdüler. Müslüman bir kızın bir Hristiyanla aşk yaşamasına kızıp karakolu basan halk *"Şeriat mahvoluyor. Irzımız namusumuz gavurların ayakları altında çiğnendi. Lanet olsun böyle hürriyete"* diyerek polisin gözleri önünde Rum genci öldürüp Bedriye'yi ağır şekilde yaraladı.[572] Olayların başlaması ve saldırı arasında dört saatlik bir zaman olmasına rağmen asker ve polisin müdahale etmemesi büyük tartışmalara neden oldu. Olaylar başladığında Binbaşı Osman komutasında Yıldız'dan gelen 40 kişilik birlik de hiçbir şeye karışmamıştı. Zaten meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'daki polis ve

---

[570] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908–1914)*, C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976. s. 114

[571] Çaycı, *a.g.t.*, s. 23; Yıldız, *a.g.t.*, s. 14; Mustafa Baydar, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul, 1955, s. 8.

[572] Baydar, *a.g.e.*, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

diğer emniyet kuvvetleri suçlu durumuna düşürülmüştü. Güvenlik güçleri amirleriyle birlikte hafiyelikle suçlanmıştı hepsine jurnalci ve istibdadın adamları gözüyle bakılıyordu. Resmî makamların emniyet kuvvetlerine reva gördüğü bu muamele halka da intikal etmiş ve halk da emniyet kuvvetlerini önemsememeye başlamıştı. Bunun sonucunda şehirde disiplin bozulmuş, emniyet kuvvetleri gevşemiş, böylece İstanbul'da asayiş kalmamıştı. Sabah namazına giden cemaat, işine erken giden esnaf, sokaklarda soyulmaya ve dövülmeye başlanmıştı. İstanbul yaşanmaz duruma gelmiş, serseri ve soyguncular tarafından işgal edilmiş vaziyette idi. Zabtiye Nazırı Sami Paşa bu serserilerin sayısının 15.000 kadar olduğunu ifade etmişti. İstibdatçı olduğu düşünülen bütün memurlar İstanbul'da ve taşrada bazen hükûmet tarafından, bazen de halk tarafından görevlerinden alınıyor veya kovuluyordu. Pek çok vali, kaymakam, defterdar ve memur görevden atılmıştı. Bu işin aceleye getirilmesi bazı devlet dairelerini iş yapamaz hâle getirmişti.[573]

Kamil Paşa Hükûmeti ve İttihatçılarla İlişkileri

Meşrutiyet'ten iki hafta sonra yapılan sadrazam ve kabine değişikliği cemiyetin gücünü göstermesi açısından ilk kayda değer gelişmeydi. Cemal, Necip, Talat, Rahmi ve Cavit Bey'den oluşan İttihatçı heyet 4 Ağustos'ta Said Paşa'yı ziyaret ettiler, Said Paşa bir gün sonra istifa etti, ertesi gün yerine Kamil Paşa yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi.[574] *"Pîr-i Siyaset"* olarak adlandırılan tecrübeli devlet adamı Kamil Paşa getirildiği sadrazamlık makamını İttihatçılara borçluydu.[575] Tecrübesi itibariyle İttihatçıların her isteğine boyun eğecek birisi değildi. Yine de Harbiye ve Bahriye Nazırlarının tayini konusunda İttihatçıların görüşünü aldı[576] ve bürokratik kad-

[573] Deniz, *a.g.t.*, s. 22, Bayram Kodaman, *31 Mart Hadisesi*, Ankara, 1994, s. 1332.
[574] Tursun, *a.g.t.*, s.12.
[575] Tunaya, *a.g.e.*, s. 9.
[576] İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 219.

Levent Şahverdi Arşivi

roları baştan aşağıya yenileyip görevden alınan kişilerin yerine İttihatçıları getirdi.[577] İttihatçılarsa halk nezdinde elde edilen itibar ve kendilerine duydukları aşırı güven dolayısıyla devlet işlerine doğrudan ve açıktan müdahale etmekten geri duracak gibi değillerdi ve Kamil Paşa'yla aralarının açılacağı kesindi.[578] Dahiliye Nazırı Reşit Akif Paşa'nın görevinden istifa etmesiyle Kamil Paşa ve İttihatçılar arasında ilk anlaşmazlık ortaya çıktı. Sadrazam Kamil Paşa boş kalan bu makama 25 Ağustos tarihinde İttihat ve Terakkinin önerdiği Ferit Paşa'yı değil İsmail Hakkı Bey'i atadı. Aradan iki ay geçtikten sonra 25 Ekim 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti İsmail Hakkı Bey'in görevinden alınmasını istedi ancak Kamil Paşa bu isteği yerine getirmedi ve bu durum İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın arasının daha da açılmasına yol açtı.[579]

Kamil Paşa ile İttihatçılar arasındaki bir başka anlaşmazlık Selanik'teki Avcı taburlarının İstanbul'a getirilmesi konusunda yaşandı. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin genel merkezi hâlen Selanik'teydi ve İttihatçıların en büyük amacı Meşrutiyet yönetiminin devamını sağlamaktı. Bunun için Selanik'ten Avcı Taburlarını getirip İstanbul'da askerî bakımdan güçlü olmak zorundaydılar. Kamil Paşa ise eğer avcı taburları İstanbul'a gelirse hükûmetin nüfuzunun büyük ölçüde sarsılacağını ve İstanbul'daki askerî dengenin İttihat ve Terakki lehinde değişeceğini düşündüğünden taburların gelmesini istemiyordu. Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki'nin avcı taburlarını hükûmete karşı bir ihtilal aracı olarak kullanılabileceğini ileri sürerek taburların getirilmesine şiddetle karşı çıksa da İstanbul'da bulunan askerlere güvenmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'i korumak maksadıyla 3. Ordudan üç Avcı taburunu eylül ayı sonlarında Mecidiyeköy'deki Taşkışla'ya yerleştirdi. İsmet İnönü, İstanbul'da duruma hâkim olabilmek amacıyla, 3. Ordudan seçilen özel kıtalar gönderildiğini belirtmiş ve *"Umumi kanaat o idi ki, İstanbul'da inkılâp aleyhine herhangi bir taşkınlık artık olamaz-*

---

[577] Olgun, *a.g.e.*, s. 54.
[578] Tursun, *a.g.t.*, s.14;
[579] Tursun, *a.g.t.*, s.14; Kenan Olgun, *a.g.e*, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

dı" demişti.[580] Ancak İstanbul'a yeni rejimin teminatı olarak getirilen bu askerler, başıboş bırakılacaklar ve 31 Mart Vakası'nda İttihatçı yönetime karşı "şeriat isteriz" diyerek ayaklanacaklardı.

Seçimlerin Yapılması

Yeni rejimle birlikte seçimlerin yapılması için çalışmalar hız kazandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerle ilgili bir bildiri yayınlayarak Müslüman veya Hristiyan bütün insanların Osmanlı evladı olduğunu ve kanun önünde eşit olduğunu belirterek, İstibdat Devri'nde para ve mevki karşılığında hafiyelik yapmış, rüşvet alıp vermiş kişilerin seçilmesinin caiz olmadığını ifade etti.[581] Seçimler için Sultan II. Abdülhamid'e karşı olup İttihatçı olmayanlar da bir araya gelmeye başladı. İstibdat Devri'nde sürgün ve hapis cezası alarak canı yanmış olup, sürgünden döndüğünde İttihatçı olmadığı için istediği mevkiye gelemeyenler Fedakaran-ı Millet Cemiyetini kurdular ve "Hukuk-i Milliye" gazetesini çıkarmaya başladılar.[582] Başkanlığına Avnullah el Kazımi'nin getirildiği cemiyetin tüzüğünde meşrutiyeti korumak, memleket uğruna maddi manevi fedakarlıkta bulunmak, hükûmetin işlerine karışmadan tarafsızca eleştirmek gibi maddeler buluyordu.[583] Dönemin bir diğer önemli siyasi oluşumu Prens Sabahattin'in temsil ettiği siyasi düşünce doğrultusunda 14 Eylül 1908'de kurulan Ahrar Fırkası idi. Fırkanın kurucu üyeleri arasında Mahir Said, Celalettin Arif, Ahmet Fazlı ve Kıbrıslı Tevfik gibi isimler olmasına rağmen altı kişilik yönetim kurulu içerisinde başkanın adı yazılı değildi. Dolayısıyla Fırkanın bir başkanı bulunmuyordu. Ancak Prens Sabahattin cemiyete maddi manevi desteğini esirgemedi. Cemiyetin gazetesi olup Ahmet Fazlı yönetiminde yayınlanan

---

[580] Yıldız, *a.g.t.*, s. 17.

[581] Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara, 1985, s.116.

[582] Bayram Kodaman, "1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1999, s.55.

[583] Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1974, C. 29, Sayı: 1, s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı gazetesinin masraflarını da Prens Sabahattin karşılamaktaydı.[584] 1908 yılı Kasım ve Aralık aylarında seçimler sonucunda 17 Aralık 1908'de yapılan görkemli törenle birlikte Sultan II. Abdülhamid'in de katılımıyla Meclis-i Mebusan tekrar açıldı.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmetinin Göreve Başlaması

1909 yılının Şubat ayında Sadrazam Kamil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasi nüfuzunu kırmak için harekete geçerek Bahriye ve Harbiye Nazırlarını değiştirdi. Kamil Paşa, Harbiye Nazırı'nı değiştirerek hükümeti için tehlikeli gördüğü Avcı taburlarını geri göndermek niyetindeydi. Hükûmetin diğer üyelerinin haberi bile olmadan bu oldubitti karşısında tepkiler giderek arttı, Dahiliye, Adliye ve Maliye nazırları istifa ettiler. Bu sırada görevden alınan nazırların Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirme planları yaptıkları dedikodusu yayılsa da inandırıcı olmadı ve Kamil Paşa dedikoduların aslı olmadığını açıklamak zorunda kaldı. 11 Şubat 1909'da Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi nazırların değiştirilesi konusunda bir gensoru verdi. Kamil Paşa 13 Şubat'ta vermesi beklenen cevabı 17 Şubat'a ertelemek isteyince, 13 Şubat'ta güvenoyuna gidildi. Oylama sonucunda Kamil Paşa'ya 8 milletvekili destek verirken 198 aleyhte oy verildi. Böylelikle Kamil Paşa Hükûmeti düşürüldü.[585] 14 Şubat 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Hükûmeti bütün elçiliklere dış siyasetin değişmediğini bildirdi. Mehmet Arslan Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına İngiliz elçiliğine giderek İngiltere ile dostluğun devam edeceğini ifade etti.[586] Hilmi Paşa'nın sadaretini bir türlü kabullenmek istemeyen muhalefet bu uğurda birçok çareyi zorlamaya başladı. Kamil Paşa'nın konağı ve İngiliz elçiliği önünde gösteriler

---

[584] Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1972, C. 27, S. 1, s. 550-552.

[585] Muhammet Emin Çaycı, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*,Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.14.

[586] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihad ve Terakki, İstanbul, 1987*, s. 116.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılması tasarlandı. Bir başka çare ise din adamlarının ve dinci çevrelerin Hilmi Paşa ve İttihatçılara karşı harekete geçirilmesiydi. Bunun için uygun görülen medrese talebeleri, İstanbullular ile bu talebeler arasında eşitsizlik yaratıldığı öne sürülerek ayaklandırıldı. Bu öğrenciler teşkilatlanıp muhalefet safına katıldılar. İttihat ve Terakkinin laiklik ve masonluk yönündeki bazı fikirlerinden ötürü cemiyete şüphe ile bakılmaya başlandı.[587]

Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

Meşrutiyet'le birlikte İstanbul'da gazete sayı ve tirajlarında büyük artışlar olmuştur. İstibdat yönetiminde İstanbul'da belli başlı üç gazete vardı. Hürriyetle birlikte bunların sayısı çoğalmıştır. Bu muhalif gazetelerin tutumunun kolayca benimsenmesinin diğer bir nedeni birçok kimsenin ve özellikle, istibdat yönetiminin baskısına uğramış olan, bu yüzden kendisini kahraman olarak göstermek isteyen sürgün ve kaçkınların İttihat ve Terakkiye girememeleri ya da umduklarını bulamamalarıydı. Bunlardan birçoğu da gazetecilik yapıyordu.[588] 31 Mart Vakası'nın sorumlusu olduğu için idam edilen Derviş Vahdeti de bunlardan birisiydi.

Derviş Vahdeti, istibdat yönetimine karşı telgrafhane işgali olayına katılmış ve yakalanmıştı. Meşrutiyetin ilanıyla Kıbrıs'a dönmüş, burada fazla durmayıp İstanbul'a gelmişti. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne girmiş, kendine göre onların fesatlık yaptığını görünce bu cemiyetten çıkmış, İttihat ve Terakkiye girmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştı.[589] 11 Aralık 1908'de "Volkan" gazetesini çıkarmaya başlayan Vahdeti, kendi hayatını şöyle anlatıyordu:

"Padişahım biliyor musun, ben nasıl doğdum, büyüdüm. Pederim pabuççu esnafından Kıbrıslı Mahmût Ağa'ydı. Va-

---

[587] Deniz, *a.g.t.*, s.24.

[588] Deniz, *a.g.t.*, s.20; Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara, 1970, s. 3-4.

[589] Deniz, *a.g.t.*, s.28.

Levent Şahverdi Arşivi

lidem, bir fakire kadın. Babam, bütün gün çalışır, bir lokma ekmek parası kazanır. Ufak bir evcikte hepimiz bir yorgan altında kışın soğuktan tir tir titrerdik. Bir sıcak çorba bile bulup içemezdik. Gördün mü hayat nedir? Dört yaşında mektebe girdim. Beş yaşında hatmettim. On dört yaşında iken hafız-ı Kuran oldum. Bir miktar, Arapça olarak sarf ve nahiv biraz da fıkıh gördüm. Tarikat-ı nakşibendiyeye süluk ettim. Yaşım yirmiyi buldu. Ama dört sene evvel validem kuyuya atlamak suretiyle müntehiren, bir sene sonra da babam ecel-i mev'udu ile lakin şehiden vefat etti."[590]

Volkan gazetesi; İslamiyetçi, aynı zamanda Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi yanlısıdır. Gazete ayrıca İttihatçılara sıkı bir muhalefet yapmakta, Prens Sabahattin ve Kamil Paşa'yı tutmakta, İngiliz yanlısı siyaset izlemektedir.[591]

Sina Akşin'den öğrendiğimize göre İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti adındaki bir kuruluşu temsilen bazı kimseler Vahdeti'ye başvurarak İstanbul'da kurulacak olan mason loncasına karşı Cemiyetin geliştirilmesini Volkan gazetesinin de Cemiyet organı olmasını teklif ettiler. Cemiyetin başında Emirizade Ömer Lütfü ve Kayserili Ahmet Paşa'nın damadı Hacı İsmail Hakkı Bey vardı. Derviş'e göre, İsmail Hakkı hafiyelik yapmış, hatta bu yüzden İttihat ve Terakki tarafından idama hükmedilmiş birisiydi. Emirizade'nin ise eski Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yle teması vardı, üstelik yalancıydı. Bu nedenlerle, yani bu adamların mutlakiyet yanlısı olmalarından şüphelendiği için, belki de ayrıca işin başına kendisi geçmek isteği için, Vahdeti kısa bir süre sonra kendi adına bir İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurdu. Derviş'in kurduğu, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kısa zamanda gelişti. 3 Nisan 1909 günü, İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin açılışı dolayısıyla Ayasofya Camii'nde, büyük bir kalabalı-

---

[590] Bayar, *a.g.e.*, s. C.I, s. 184; Baydar, *a.g.e.*, s. 11-12.
[591] Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

ğın toplandığı mevlit okutuldu. Bu İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin taşrada da hızlı bir şekilde yayıldığının göstergesidir.[592]

Derviş Vahdeti Volkan gazetesini çıkarırken maddi zorluklar yaşamış, iki defa gazeteyi tatil etmek durumunda kalmıştı. Para istemek için saraya başvurmuş fakat ne Başkatip Cevat Bey ne de Mabeyinci Emin Bey vasıtasıyla bir şey elde edememişti. Daha sonra sürekli desteklediği Kamil Paşa'nın oğlu, Said Paşa'dan, hemşehriliğine güvenerek 30 lira istemiş fakat o da reddetmekle birlikte işi savsaklayınca, Paşa'ya da oğluna da gücenmişti. Bu arada Sultan II. Abdülhamid, Volkan'ın yazılarından memnuniyet duyup Vahdeti'nin çağrılmasını buyurmuştu. Gelmesi için kendisine haber gönderilince Volkan'da çalışan Enderunlu Lütfü kendisinin Derviş Vahdeti olduğunu söyleyerek huzura gelmiş, Sultan II. Abdülhamid memnuniyetlerini bildirip para verdirmiş, o da karşılığında makbuz kesmiş ve her ay yardım edilmesini istemişti. Bu olay iki defa tekrarlanmış ve Lütfü'ye toplam 450 lira verilmişti. Mahkemede Vahdeti, Sultan II. Abdülhamid'den para aldığını inkâr edip sadece Enderunlu'dan bir defalık 15 lira borç aldığını söylemişti.[593]

Sina Akşin Sultan II. Abdülhamid ile Volkan gazetesi arasında münasebeti şöyle değerlendirmektedir:

> *"Para için Sultan II. Abdülhamid'e başvurmak, mutlakıyet devrinden hatta daha öncelerden kalmış sayılan, adet ölçüleri çerçevesinde bir dereceye kadar normaldi. Nitekim Fedekaran-ı Millet Cemiyeti de, Sultan II. Abdülhamid'e düşman olması gerektiği halde, Sultan II. Abdülhamid'ten para sızdırmaya çalışmaktan kaçınmamıştır. Vahdeti, saraya başvurmasını normal göstermek için mahkemede Ali Kemal Bey'in, Yeni Gazete'nin Yıldız'dan para aldıkları 'herkesin müracaat ettiği' söylentilerini dile getirmişti. Sultan II. Abdülhamid Volkan'ın yayınlarından neden hoşlanmıştı? Şunu diyebiliriz: Volkan'ın İslamiyetçi yazılarını, halife olduğundan dolayı kendi tahtını sağlamlaştırıyor diye görmüş*

---

[592] Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*, s. 34.
[593] Akşin, *a.g.e.*, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

olmalıydı. Masonluk aleyhindeki tutumu da hem İslami yönden uygun geldiğinden, hem de masonluğun Kleanti Skalyeri olayında ve İttihat ve Terakki'nin Rumeli'deki gelişmesinde oynadığı rolden ötürü, Sultan II. Abdülhamid'e cazip gelmiş olsa gerektir. Fakat Volkan'ın en hoşa giden yönü herhalde kendisine sataşmamış olmasıydı. Nitekim, Ahrar Fırkası'nın yani muhalefetin ileri gelen organlarının en önemli özelliği, Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlığı idi. Hatta muhalif gazeteler içinde Sultan II. Abdülhamid'le çok fazla uğraşan 'Serbesti' adlı bir gazete vardı. Vahdeti için verilen paraların Volkan'ın kışkırtıcı yayınlarını devam ettirmesi hatta artırması yönünde bir etki yapmış olma ihtimalini kabul eder miyiz? Bu sorunun cevabı hayır olsa gerekir. Zira ortalığın karışmasında, hele de muhalefetin güçlenmesinde Sultan II. Abdülhamid'in hiçbir menfaati yoktu. Diğer bir hususta, Volkan'da kışkırtıcı yayınların artışı 31 Mart'tan hemen önceki döneme denk gelir ve bu artış, tüm muhalefet gazetelerinde gözlenmiştir. Aslında Derviş için Volkan gazetesine verilen paraların üç amacı vardı. 1) Padişaha sataşmamak, 2) İslamiyetçilik, 3) Masonluk karşıtı olması. Bu üç özelliği devam ettirdikçe, Vahdeti Yıldız'dan para almayı hak edecekti'[594]

Gazeteci Hasan Fehmi Bey'nin Öldürülmesi ve Sonrasında Yaşananlar

Gazeteci Hasan Fehmi Bey, Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı verdiği mücadele nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kalmış, Paris ve Mısır'da Jön Türklerle beraber çalışmıştır. Mülkiye'de okumuştur ve gazeteciliğe merak sarmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra diğerleri gibi o da İstanbul'a dönmüş, Mevlanazade Rıfat'ın çıkardığı Serbesti gazetesinde başyazar olarak çalışmaya başlamıştır.[595]

---

[594] Akşin, *a.g.e.*, s. 35-36.
[595] Çaycı, *a.g.t.*, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat Terakkiyi hedef alan yazıları ile dikkat çeken Hasan Fehmi Bey, 6 Nisan 1909 akşamı arkadaşı Şakir Bey ile Karaköy'den Eminönü'ne geçerken Galata Köprüsü üzerinde saldırıya uğradı. Saldırıda Şakir Bey yaralanırken, Hasan Fehmi Bey hayatını kaybetti. Saldırgan "Al Mevlan!" diye bağırarak ateş etmişti. Bu durum Şakir Bey'in gazetenin sahibi Mevlanazade Rıfat'a benzetildiğini ve saldırganın Hasan Fehmi Bey'i hem de Mevlan zade Rıfat'ı hedef aldığını düşündürmektedir.[596]

Ertesi gün, Hasan Fehmi Bey'in ölümü duyulmaya başlandı. İstibdat Dönemi'nde Paris'te bulunan ve daha sonra İstanbul'a gelerek İkdam gazetesinde yazılar yazmaya başlayan ve Mülkiyede siyasi tarih dersleri veren Ali Kemal, o günkü derste şu konuşmayı yaptı:

"Bugün ders vermeyeceğim; çünkü çok müteessir, son derece mustarip haldeyim. Serbesti başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin beni düşürdüğü derin teessür, bugün vazife yapmama imkan bırakmadı.O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit ve en başta gelen hukuk-ı beşere atılmış bir kurşundur"[597]

Ali Kemal, konuşmasının ardından sınıfı terk etti. Konuşmanın üzerine okul bahçesinde toplanan öğrenciler katiller ve hükûmet aleyhine sloganlar atarak okuldan çıkıp Meclis-i Mebusan ve Babıali'ye doğru yürümeye başladılar. Sadarete yaklaştıklarında onlara katılan kişilerle beraber sayıları binlerce kişiyi bulmuştu.[598] Sadaret binasına geldiklerinde Hilmi Paşa, kalabalığın önüne çıkarak ne istediklerini sordu. Oraya gelen kişiler adına Sadrazam'la konuşan Burhan Felek, bu konuşmayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa uzun boyu ve güzel kır sakalı ve –hiç unutmuyorum- gri renkli güzel ve kusursuz redingotuyla avlu-

---

[596] Çaycı, *a.g.t.*, s.30.

[597] Çaycı, *a.g.t.*, s.31; Alpay Kabacalı, *Bir İhtilalcinin Serüvenleri (Doğmayan Hürriyet)*, İstanbul, 2007, s.119.

[598] Çaycı, a.g.t., s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

ya çıktı: Ne istiyorsunuz evladım, diye mülayim bir sual oldu. Bizim taraftan: Kim konuşacak, diye bir ses işitildi. Arkasından Hukuk Mektebi'nde sınıf arkadaşım olan Midillili Sabahattin ismindeki çocuk: Burhan konuşsun dedi. Bu işaret üzerine ben başladım: Paşa hazretleri malumualiniz dün gece Serbesti gazetesi baş muharriri Hasan Fehmi Bey'i köprü üstünde vurdular ve katil kaçtı. Köprü gibi iki tarafı deniz ve iki ucunda polis karakolu olan bir yerden katilin kaçması mümkün değildir. Katilin bulunmasını istiyoruz, dedim"[599]

Hilmi Paşa katillerin bulunacağını söyledikten sonra Sadaret binasının önünden ayrılan kalabalık İttihat Terakki muhalifi bazı gazete matbaalarına uğrayarak Meclis-i Mebusan önüne kadar geldi. Burada Meclis Başkanı Ahmet Rıza ile yine Burhan Felek aracılığı ile görüştükten sonra grup dağılmaya başladı. Hasan Fehmi'nin cenazesi Ayasofya Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından büyük bir kalabalık eşliğinde Sultan Mahmut Türbesi'ne götürülerek burada defnedildi.[600]

Katilin bulunamayışıyla birlikte muhalif basın sesini yükseltmeye başladı. Ahrar Fırkasının yayın organı olarak kabul edilen Osmanlı gazetesi, ilk sayfasını tümüyle "*Serbesti-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha*" yazısına ayırdığı 8 Nisan 1909 tarihli sayısında, öldürülen gazetecinin geniş hayat hikayesine yer verdi.[601] Serbesti gazetesi de aynı tarihli sayısında boş sayfaya iki satır olarak Osmanlı ile aynı yazıyı yazmıştı. Hasan Fehmi'nin bir fotoğrafının da basıldığı gazete sert şekilde katillere ateş püskürdü. Hasan Fehmi'ye hitaben, İttihat ve Terakki'yi hedef alan bir metin yayımlandı: "*Ey mücahid-i Zişan-ı hürriyet... biz senin tabutunda bir ölü değil gayretin, hamiyetin, milliyetin, insaniyetin misal-i mişahhasını naklediyoruz. Seni öldüren o kanlı el senin münezzeh fikrini, o mukaddes*

---

[599] Çaycı, *a.g.t.*, s.32; Burhan Felek, "İkinci Meşrutiyet ve İttihat-Terakki Cemiyeti", *Milliyet*, 7 Mart 1982.
[600] Çaycı, *a.g.t.*, s.32.
[601] Çaycı, *a.g.t.*, s.33; *Osmanlı*, 8 Nisan 1909.

Levent Şahverdi Arşivi

ruhunu tercim ediyordu" denilirken İbn-ül Mahmud Asım imzalı yazıda *"Vatan, bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdad bir merkezden kalktı. Merakiz-i müteaddideye geçti. Bu, vatan için müthiş bir felakettir. Ey tercüman-ı ifade-i millet olan matbuat çalışınız, vatanı pençe-i istibdadın kuvve-i muhribesinden kurtarınız"*[602]

9 Nisan 1909 tarihli sayısında katilin bulunmaması dolayısıyla hükûmeti eleştirmekte olan Mizan gazetesi, 10 Nisan 1909 tarihli sayısında Galata Köprüsü'nün bir krokisini vererek katilin kaçmasına imkân bulunmadığını iddia etmekte, başka bir sayısında da *"Henüz Birşey Yok"* başlığı altında, *"Katil henüz tutulamadı. Acaba bulunamadı da mı tutulamadı? Yoksa bulundu da mı tutulamadı?"* diyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yüklenmekteydi.[603] 10 Nisan 1909 tarihli Volkan gazetesinde Derviş Vahdeti, Mersiye adlı bir makale yayınlayarak Hasan Fehmi için şu sözleri kullandı: *"Hasan! Ey Fatma'nın oğlunun isminde olan Hasan! Onunla senin aranda büyük bir münasebet buluyorum. O anadan ve babadan yoksun olarak şehit edildi. Sen de onun gibi öksüz, sen de garip olarak şehit edildin. O Yezidilere muhalif idi. Sen de onun gibisin. Yezidiler İslam hükümetini zapt etmişlerdi. Bunlar da Osmanlı Hükümeti'ni zapt etmek istiyorlar. Nedir aranızdaki ilişki Hasan! Sen o musun, yoksa o sende mi? Ona İslam alemi kan ağladı. Sana da bütün insanlık ağlıyor. Git Hasan, Ebu Talib'in oğluna benden selam söyle! Vahdeti de geliyor de ve kabulünü rica et!"*[604]

Derviş Vahdeti daha sonraki yazılarında açıkça isyan çağrısı yapmaktaydı:

"... O istibdada ki, boyun eğersek kansız bir millet olduğumuza dünya kani olacak, milli hislerimiz hakarete uğrayacak. Bu cinayetle-

---

[602] Çaycı, *a.g.t.*, s.34; *Serbesti*, 8 Nisan 1909.
[603] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 247; Karabekir, *a.g.e.*, s. 428-429.
[604] Volkan, 10 Nisan 1909.

Levent Şahverdi Arşivi

re kesinlikle boyun eğmeyelim. Bunun çaresi ümmetin toplanmasıdır."

"Ya hürriyet şehidi Hasan Fehmi Bey'in katili bulunmalı yahut malum olan beş kişiyi, İttihatçıları vatan haricine çıkarmalı. Bu ikisinden başkası milletin galeyanını durduramaz."[605]

İsyanın Hemen Öncesinde Askerin Durumu

Bu gelişmeler halkı yeteri kadar galeyana getirdiği gibi, askerler arasında yapılan propagandalar da meyve verecek kadar olgunlaşmıştı. Alaylı ve mektepli subaylar arasındaki sürtüşme artmış ve çavuşlardan erlere kadar tüm birimleri etkilemişti. Askerler Jöntürklerin moda hâline getirdiği sonu gelmez yürüyüşlerin, tatbikatların, atış talimlerinin eskiden olmadığını söylüyorlar genç mektepli subayların düzenli olarak yaptırdıkları ağır talimlerden rahatsızlık duyuyorlardı. Ayrıca bu genç subaylar tutucu kitlelerin din adına askere yaptıkları telkinleri kırmak için şeyhülislama ya da açık görüşlü hocalara müracaat etmek yerine bu telkinleri bizzat kendileri kırmayı tercih etmişlerdi. Oysa askerler başlarındaki bu genç mektepli subayları dine karşı lakayt gördükleri ve kendileri de en azından şeklen ve fikren dindar oldukları için mektepli subayların değil onları kışkırtan hocaların sözlerine itibar etmeye devam ettiler ve bazı hocaların yazdıkları kocaman basılı kağıtları okuyup başlarındaki subayların kötü Müslüman olduklarını düşünmeye başladılar.[606] İsyana etki eden bir diğer mesele de *serpuş* veya *şapka* meselesiydi. O günlerde askerin üniformasında değişiklik yapılması gündemdeydi. Değişiklik unsurlarından birisi de askerin başlıklarıydı. Gerici ve muhalif çevreler bunu da bir propaganda aracı olarak kullandılar ve askere *gavur serpuşu* giydirilmeye çalışıldığını söyleyerek kışkırtma faaliyetlerine devam ettiler.[607] Diğer taraftan Derviş Vahdeti'nin İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti örgütlenmesini bitirmek üzereydi. Bu cemiyete

---

[605] Deniz, *a.g.t.*, s. 32; M. Ertuğrul Düzdağ, *Volkan Gazetesi*, İstanbul, 1992, s. 485.
[606] Francis McCullagh, *age.*, s. 75.
[607] Akşin, *a.g.e.*, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

elbette yurdun her yerinden bütün softalar katılmış, olayları tam olarak kavrayamayan cahil halk da cemiyeti desteklemişti. Ayrıca muhalif basın Volkan gazetesinin izinden gidiyor, Ahrar Fırkası da İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin yanında yer alıyordu. Ahrar, Muhammedicilerin yapacağı şahlanışla kendisine iktidarın kapılarının açılacağını düşünmekteydi.[608] Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa askerin arasında devam etmekte olan İttihadi Muhammedi propagandasından haberdar ve rahatsızdı. Özellikle Volkan gazetesine askerler adına imzalanarak gönderilen ve Volkan gazetesi ile İttihad-ı Muhammedî Cemiyetini öven mektuplar Mahmut Muhtar Paşa'nın sabrını taşıran son damla oldu. 10 Nisan tarihinde emrindeki askerlere bir emir yayınlayarak askerlerin zaten Müslüman ve Ümmet-i Muhammed olduğunu, 5 vakit namazlarını kılmakla ve vatana sadakatle hizmet ederek komutanlarına itaat etmelerinin farz olduğunu, neşriyatın ve ilmiye kıyafetli kişilerin sözlerine kulak asmamaları gerektiğini ifade etmişti.[609] Ne yazık ki Paşa'nın bu çabası gelişecek olayları önlemeye yetmeyecekti.

31 Mart Vakası Fiilen Başlıyor

13 Nisan 1909[610] sabahında Avcı taburları; Arnavut Hamdi Çavuş, Bölük Emini Mehmet, Kamacı Arif gibi isimlerin önderliğinde havaya silahlar sıkarak isyan başlattılar. İsyancılar silahlarını ellerinden aldıkları subayları bağlayarak şehre yayıldılar. Galata Köprüsü'nü aşıp Meclisin karşısındaki Sultan Ahmet Meydanı'nda toplandılar. 13 Nisan günü boyunca, başka birliklerden olanlar, din adamları ve medrese öğrencileri de topluluğa katıldılar.[611] Oluşan kargaşa ortamında isyancılar, Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı Ahmet Rıza Bey

---

[608] Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, İstanbul, 1998, s. 45-47.

[609] Tursun, *a.g.t.*, s.45; Karal, *a.g.e.*, s. 85.

[610] İsyan, Rumi Takvime göre 31 Mart'a denk geldiği için 31 Mart Vakası olarak anılmaya başlanmıştır.

[611] Deniz, *a.g.t.*, s.34; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, İstanbul, 2002, s. 224.

Levent Şahverdi Arşivi

zannederek, Lazkiye Mebusu Arslan Bey'i ise Hüseyin Cahit Bey zannederek şehit ettiler.[612]

O sabah yaşananlara şahit olan Francis McCullagh şunları söylemektedir:

"Durmadan yinelenen cümleler aşağı yukarı şunlardı: Bir askeri ayaklanma olmuş. Askerler kendi aralarında vuruşuyorlarmış. Sonra da kopuk kopuk kulağımıza çalındığına göre, yasama meclisi, kabine, İttihat ve Terakki Cemiyeti, hepsi silinip süpürülmüş. Meclis binasını ve Bab-ı Ali'yi askeri birlikler kuşatmış. Kimsenin İstanbul'a girmesine izin verilmiyormuş. Askerler Pera'ya saldırıyormuş, yabancıların mahallesine. Başlarında subayları bulunmuyormuş. Kimsenin canı güvenlikte değilmiş. Bunun üzerin ben Fransızca olarak 'Şu halde Sultan II. Abdülhamid yeniden mutlak hükümdar olmuş demektir. Bu önceden tasarlanıp düzenlenmiş bir iş.' deyiverdim."

İsyancılar "Şeriat isteriz!" naraları ile Meclise yaklaştığı sırada Sadrazam, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'yi göndererek ne istediklerini sordurdu, kendisi de mebuslarla beraber kaldı. Askerler Şeyhülislam'a Hüseyin Hilmi Paşa ile Bahriye Nazırı Rıza Paşa'nın görevden çekilmelerini, mebuslardan Meclis reisi Ahmet Rıza'nın, müfritlerden Hüseyin Cahit Bey ile Talat Bey'in ve Bahaeddin Şakir Bey'in mebusluktan çıkarılmalarını, başlarında bulunan mektepli zabitlerin alınmasını ve kendilerinin affedilmelerini istediler. İsyanın ikinci günü asi askerlerin mektepli zabitleri öldürmekte olduklarına dair gelen haberler üzerine kışlalara nasihat heyetleri gönderilmesi düşünüldü. Şeyhülislam tarafından bir nasihatname kaleme alınmış olmasına rağmen buna imkân bulunamadı ve nasihat heyetleri gönderilemedi.[613] Aynı gün isyancılar "Volkan" gazetesi tarafından *"Kim derdi ki bize Köprü ortasında silindir şapka giydirecekler, kim derdi ki, bize çarşaf giymek zamanı değildir, diyecekler. Ve bunları büyük vatansever Ahmet Rıza müdafaa edecek."* gibi sözlerle tahrik edil-

---

[612] Tursun, *a.g.t.*, s.45.

[613] Tursun, *a.g.t.*, s. 47; Faruk Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Ankara, 1991, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

mekteydi.[614] Sultan II. Abdülhamid isyanın sonlandırılması için askerlere taleplerinin kabul edildiğini, şeriat hükümlerinin uygulanmasına bir kat daha dikkat edileceğini ve asi askerlerin yaptıkları hareketten dolayı mesul tutulmayacaklarına dair güvence verdi.[615] Bunun üzerine askerler kutlama yapmak için havaya ateş açınca halk korku içinde kaldı.

Hareket Ordusu İstanbul'a Sevk Ediliyor

İstanbul'daki olaylar İttihat ve Terakkiye bağlı jandarma subaylarından İsmail Canbulat'ın "Meşrutiyet mahvoldu" diye çektiği telgrafla Selanik'te duyuldu. Selanik'teki III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Binbaşı Enver ve Kolağası Mustafa Kemal beylerin çabalarıyla bir tümen kadar kuvvetin hemen İstanbul'a sevk edilmesine karar verildi. "Hareket Ordusu" ismini alan bu kuvvetin kumandanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa, Kolağası Mustafa Kemal Bey de bu kuvvetin kurmay başkanlığına getirilmiştir. Bu orduya Edirne'den de bir tümen katıldı. Ayrıca Makedonya'da çete savaşlarına katılmış bir de gönüllü grubu vardı. Bunlar Arnavut, Sırp ve Bulgarlardan oluşuyordu.[616] Hareket Ordusu Selanik'ten ayrıldıktan sonra Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında yapılan müzakerede; Hareket Ordusuna gerek kalmadığına, aslında isyanın Meşrutiyet aleyhine olmadığına, Ordu İstanbul'a gelirse yeniden karışıklık olacağına, ordunun geri dönmesini sağlamak için bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Fakat Harekat Ordusu Kumandanı emir aldığını ve geriye dönemeyeceğini söyleyerek yoluna devam etti.[617] 21 Nisan 1908'de Çatalca'daki isyancı askerlerden heyetler Çatalca'da Hareket Ordusunun karargâhını ziyaret ettiler. Önce isyanı başlatan Selanik Avcı Taburlarının temsilcileri ve ardından hafif süvariler, ağır süvariler,

---

[614] Deniz, *a.g.t.*, s.35; Düzdağ, *a.g.e.*, s. 553.
[615] Tursun, *a.g.t.*, s. 51; Mavlanzade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, İstanbul, 1996, s. 83.
[616] Deniz, *a.g.t.*, s. 36; Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, Ankara, 1977, s.367.
[617] Deniz, *a.g.t.*, s. 36; Kuran, *a.g.e.*, s. 282.

Levent Şahverdi Arşivi

topçular ve diğer birliklerin temsilcileri gelerek çeşitli açıklamalarda bulundular ve Hareket Ordusu şehre girdikten sonra cezalandırılmayacakları yönünde güvence almaya çalıştılar. Ancak istediklerini alamadılar. Gelenlere haklarındaki kararın Divan-ı Harp tarafından verileceği söylendi ve geri gönderildiler.[618] 23 Nisan 1909 Cuma günü Sultan II. Abdülhamid son cuma selamlığını yaptı.[619] Ertesi gün Hareket Ordusu İstanbul'a girdi ve şehirdeki ilerleyişi sırasında halktan da destek gördü. On gün önce "Yaşasın Sultan II. Abdülhamid" sloganları atan kalabalık şimdi "Sultan II. Abdülhamid'e ölüm" diye bağırıyordu.[620] Özellikle Harbiye ve Taşkışla civarlarında yapılan çatışmalardan sonra Hareket Ordusu şehre hâkim oldu. Taşkışla'da ve Yıldız Sarayı'nın üstündeki kışlalarda bulunan isyana karışmış askerlerin hepsi teslim oldu. Anadolu'ya kaçmak isteyenler, Üsküdar ve Kadıköy taraflarında, özellikle gönüllü olarak orduya katılmış olan Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteleri tarafından karşı gelmedikleri hâlde öldürüldüler.[621] Böylelikle 31 Mart İsyanı tamamen bastırılmış oldu.

31 Mart Olayı'nda Sultan II. Abdülhamid'in Parmağı Var mıdır?

31 Mart Vakası'nı araştıran müellifler arasındaki yaygın görüş Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığı yönündedir. Bu kanaatin oluşmasındaki sebepler şunlardır:

31 Mart Vakası'ndan beş gün sonra İstanbul'a gelmiş olan Marcelle Tinayre'in "Notes d'une voyageuse en Turquie" ismindeki eserinde Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'in bu irtica hareketinde Sultan Hamid'in, isyanla ilgisi olmadığını gösteren beyanatından bahsedilmektedir.[622] Ahmet Bedevi Kuran ve Sebahattin Bey gi-

[618] Tursun, *a.g.t.*, s.70; Francis McCullagh, *a.g.e.*, s. 192.
[619] Francis McCullagh, *a.g.e.*, s. 197.
[620] Francis McCullagh, *a.g.e.*, s. 210.
[621] Deniz, *a.g.t.*, s. 37; Ünal, *a.g.e.* , s.368.
[622] İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul, 1986, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

bi Sultan II. Abdülhamid'e düşmanca tutumları olan kişiler de eserlerinde isyanı Sultan II. Abdülhamid'in çıkarttığını iddia etmemişlerdir. Mevlan zade Rıfat da isyanın Sultan II. Abdülhamid tarafından düzenlenmiş olmadığını söylemiştir. Yine Talat Paşa birçok defa Sultan II. Abdülhamid'in suçsuz olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, Sadrazam Tevfik Paşa'ya *"Madem ki beni istemiyorlar, saltanatı biraderime bırakırım; devleti o yönetsin. Fakat bir komisyon veya meclis kurulup benim bu olayda sorumluluğum olup olmadığı açığa çıkarılmalıdır!"* diyerek suçluların ortaya çıkartılması şartıyla saltanattan çekileceğini belirtmiştir.[623]

Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

27 Nisan 1909 günü Ayan ve Mebusan Meclisleri "Meclis-i Umumi Millet" yani "Genel Ulusal Meclis" adıyla toplandılar. Meclise Abdülhamid'in yıllarca sadaret makamını verdiği ve Abdülhamid'in yetiştirmesi olarak bilinen Ayan Reisi Küçük Said Paşa başkanlık etti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, milletin ve memleketin selameti için Padişah'ın tahttan indirilerek Veliaht'a biat edilmesini teklif etti. Daha sonra kürsüde söz alan Ahmet Muhtar Paşa bu işin kan dökülmeden bir fetva ile hâlledilmesini istedi. Fetvanın hazırlanmasına kadar Meclisin sürekli toplantı hâlinde bulunması, içeriye hiç kimsenin girip çıkmasına izin verilmemesi ve tahttan indirme fetvasını alabilmek için şeyhülislam ve fetva emininin meclise çağırılması kararlaştırıldı. Akabinde Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi Meclise geldiler. Bunlar gelmeden önce Hal' fetvasının ilk müsveddesi Elmalılı Hamdi Efendi tarafından hazırlanmıştı.

"İmamü'l Müslimîn olan zeyd bazı Mesâil-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-işer'iyeden tay ve ihrac ve kütüb-i mezkûreyi men ve hark ve ihrak ve beytülmaldetebzir ve isrâfla mesuğ-ı şer'i hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'î katl ü habs vetagrib-i raiye ve sair gûne mezâlimi itiyad eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahd u kasem etmiş-

[623] Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*, s. 272.

Levent Şahverdi Arşivi

ken yemininde hânis olarak emval ve umur-ı müslimini bil külliye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle menea-imüslimîn zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevanibi kesîresinden mezburu mahlû tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edipmezburun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağin zeyd-imezbura imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü akd ve evliyay-ı umur tarafından ercah görülürse icrasıvacip olur mu?

El-cevap: olur

Ketebehu el-fakirEs-SeyidMehmet ZiyaettinUfiye anhu[624]

Yukarıdaki metinde kısaca halife olan zatın yani Abdülhamid'in şer'i kitapları yakıp yırttırdığı, devlet hazinesini israf ettirdiği, şer'i sebepler olmadan şahısları hapsettirip öldürdüğü, memleketin pek çok yerinden onu tahttan indirilmiş olarak tanındığına dair haberler geldiği, tahtta kalmasının zarara sebep olacağı gibi hususlar gerekçe gösterilerek sultanlık ve halifelikten vazgeçmesi ya da tahttan indirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[625]

Fetvanın müsveddesi Şeyhülislam'a ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'ye gösterildi. Şeyhülislam fetva metnini uygun gördü ancak Hacı Nuri Efendi'nin fetvayı imzalamak istememesi üzerine tartışmalar yaşandı. Ahmet Rıza Bey, "*Milet artık bu zatı, saltanat ve hilafet makamında görmek istemiyor. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi Hazretleriyle aynı görüşteyiz. Tahttan indirme fetvasının metnini temize çekmekle meşguldürler. Şimdi faziletli şahsınızdan rica ediyoruz. Lüften din yasalarına göre müsveddeyi imza buyurur musu-*

[624] Ziya Şakir, *Sultan II. Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul, 2011, s.38.
[625] Yıldız, *a.g.t.*, s. 240-241.

Levent Şahverdi Arşivi

nuz?" diyerek elinde tuttuğu müsveddeye yazılmış fetva metnini Hacı Nuri Efendi'ye uzattı.[626]

İstanbul Mebusu Mustafa Asım Bey'in iknaları ile Hacı Nuri Efendi de fetvayı onaylamayı kabul etti. Enver Ziya Karal'a göre Osmanlı tarihinde verilmiş olduğu bilinen birçok fetva gibi din ile devletin birleşmiş olmasının bir sonucu olarak dinin siyasete alet edildiğini göstermesi açısından parlak bir örnek olan bu fetva,[627] Said Paşa'nın şu konuşmasıyla birlikte oylamaya sunuldu ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verildi:

Sait Paşa: Efendiler, okunan fetva ve milletin istekleri çerçevesinde, Sultan II. Abdülhamid'in hilafet ve saltanat makamından indirilmesine karar veriyor musunuz?

Milletvekilleri: Karar veriyoruz!

Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildi.[628]

Tahttan İndirilme Kararının Sultan II. Abdülhamid'e Bildirilmesi

Mecliste bu gelişmeler yaşanırken Yıldız Sarayı'nda büyük bir sessizlik hâkimdi. Yıldız'ın dış dünyayla ilişkisi kesilmiş, o gün gazeteler çıkmıyor denilerek Sultan II. Abdülhamid'e gazete bile verilmemişti. Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevat Bey saat 16.30'da duyulan top sesleriyle Sultan'ın tahttan indirilmesine karar verildiğini anladı.[629]

Sıra tahttan indirme kararının Sultan II. Abdülhamid'e tebliğ edilmesine gelmişti. Arif Hikmet Paşa, Esat Paşa, Emanuel Karasu ve Aram Efendi'den oluşan bir heyet, kararı Padişah'a bildirmekle görevlendirildi.

---

[26] Yıldız, *a.g.t.*, s. 241; Cemal Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, İstanbul, 977. s. 162–163.

[27] Yıldız, *a.g.t.*, s. 241; Karal, *a.g.e.*, C. IX, s. 105.

[28] Sadi Borak, *31 Mart Vak'ası'nın Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi*, Ankara, 1992, s. 359.

[29] Tiryaki, *a.g.t.*, s. 243.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu heyetin Sultan'la yaptığı görüşme farklı kaynaklarda değişik anlatımlarla yer almakla beraber, ilgili en detaylı bilgiyi Emanuel Karasu vermektedir. Karasu'nun aktardığına göre heyet, Meclis tarafından görevlendirildikten sonra Yıldız Sarayı'na gitmek üzere Said Paşa'nın arabasını almak istemişti. Fakat Said Paşa, Sultan'ın en iyi arkadaşlarından biri olduğunu ve Yıldız Sarayı'na sürekli olarak bu arabayla gidip geldiğini iddia ederek bu isteğe önce karşı geldi ancak Karasu'nun ısrarına dayanamayıp arabasını heyetin hizmetine verdi. Saraya doğru hareket eden ve yolda oluşturulan pek çok askerî karakolda durdurulan heyet, ancak Meclisin kendilerine tevdi ettiği görevi söyleyince geçiş izni alabildi. Sarayda heyeti karşılayan üç subay, üyeleri askerî selamla selamladıktan ve kucakladıktan sonra içeriye bıraktılar. Nöbetçi subaylardan Selanikli Salih Bey, heyeti sarayın bahçesinde bulunan ufak bir nöbetçi kulübesine götürerek heyettekilerin şapkalarını ve paltolarını bırakmalarını istedi. Burası Karasu'nun aylar önce tutuklu olarak getirilip sorgulandığı yerdi. Heyetle birlikte subayları, Sultan'ın kaldığı köşkte Mabeyn Başkâtibi Cevad Bey karşıladı. Heyetten Esad Paşa, *"bir ilanı bildirmek için Sultan'ı görmek"* istediklerini belirttikten sonra, Cevad Bey içeri girdi. Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen içeriden bir haber gelmemişti. Karasu, bu bekleyiş sırasında Mebus Esad Paşa'nın ruh hâlini şöyle anlatıyordu: *"Kardeşini Galata Köprüsü'nde bir kiralık katile öldürtmesi nedeniyle, Abdülhamid'den öldüresiye nefret ettiğini biliyorum. Bundan dolayı Sultan'ın karşısında heyecanını kontrol edemeyip, patlamasından korkuyordum. Fakat sakin görünüyordu. Abdülhamid sürekli olarak silah taşımakta ve bir suikasttan korktuğu anda bunu kullanmaktan çekinmez. Ani bir kol hareketiyle pek çok masum insanı öldürttüğünü biliyoruz. İyi bir nişancı olarak tanındığı ve kendimizi korumak için tabancamızın kınını açtık, böylelikle tabancamızı kolaylıkla çıkarabilirdik. Bu bize güven verdi. Sultan eğer bize bir silah çekerse, kendisini birkaç saniye içinde öldürecektik."* Bir süre sonra Abdülhamid'in ufak oğlu Abdür-rahim ve hemen ardından da Sultan II. Abdülhamid gelmişti. Karasu sonrasında yaşananları şöyle tasvir ediyordu: *"İki adım attı ve korkulu gözle ve çaresizlik içinde bizlere baktı. Konuşmamızın sonuna kadar*

Levent Şahverdi Arşivi

karşımızda ayakta durmuştu. Halkın hükmünü şerefle kabul etmek için, bizleri büyük bir üniforma ile karşılayacağını düşünmüştüm. Fakat sivil kıyafetleri giymiş, hatta acelesini ve heyecanını belli eden bir kıyafeti vardı. Siyah kravatını bir düğme ile bağlamamış, aksine inciyle kaplanmış bir iğne ile olabildiğince tutturmuş. Kolları gevşek olarak aşağı doğru sarkmış ve elleri yavaşça titriyordu. Alışılmışın dışında daha da bir eğri duruyordu. Bu şekilde çok âciz bir görüntü arz ediyordu." Bu ilk karşılaşmanın hemen ardından heyet adına Esad Paşa salonun sessizliğinde tekrar eden kararlı, yüksek bir ses tonuyla söze başladı: *"Milletimizin Şeyhülislâm'ın verdiği fetvayla seni tahttan indirdiğini, sana bildirmek için geldik."* Karasu'nun ifadesine göre, bu kelimeleri duyan Abdülhamid ürkmüş, yüzünde ve bütün vücudunda bir ürperme görülmüştü. Görüşmenin seyri bundan sonra şöyle cereyan etmişti: *Sıkıntılı bir sessizlik başlamıştı, Abdülhamid'in konuşmasını bekliyorduk. Kelimelerinde karşı gelme veya bir savunma havası hissedilmeyip, aksine korkaktı. Kısık bir sesle, "ve benim hayatım?"* diye sordu. Esad Paşa bu soruyu şu şekilde cevapladı: *"Millet asil ve âlîcenaptır. Senin hayatın hakkında hiçbir karar almamıştır."* Sultan II. Abdülhamid birkaç dakika düşünlükten sonra sanki kendi kendine konuşurcasına yavaşça tekrar konuştu: *"Bu hep böyledir."* Bana baktı. Ben ise ona şunu söyledim: *"Milletin âlîcenaplığını ümit etmekten başka bir hakkın yok."* Bunun üzerine Sultan şöyle konuştu: *"Benim ailem? Şu askerler? Benim hayatımı koruyacağınıza yemin ediyor musunuz?"* Esad Paşa'nın cevabı, *"Milletin bu güne kadar senin hayatına karşı hiçbir kötü niyet taşımadığını, sana garanti ediyorum."* şeklinde olmuştu. Daha sonra tekrar sordu: *"Hayatımı nasıl idâme ettireceğim? İki günden beri çok az uşağım var. Beslenmem henüz daha garanti edilmedi. Kadınlarla birlikte yaşamak zorundayım. Çırağan Sarayı'nda oturmama müsaade edilmesini, milleten rica ediyorum. Orada doğdum ve kardeşim Murad orada benim bakımım altında 30 yıl boyunca hayatını sürdürdü."* Yarı açık pencereden Çırağan Sarayı'nın kubbesini göstererek, şöyle devam etti: *"Kimseye görünmeden bahçelerden geçerek Çırağan'a gidebilirim. Arif Paşa yolu biliyorsunuz."* Arif Paşa herhangi bir cevap vermemişti. Sultan daha sonra Çırağan'da Sultan

Levent Şahverdi Arşivi

Murad'ın oğlunun oturduğunu hatırladı ve şunları ekledi: *"Fakat, iki haremin iç içe olmaması için, yeğenim sarayı terk etmeli."* Buna kimse cevap vermedi. Bundan cesaret alan Sultan uygun kelimeler bularak mazisini haklı çıkarmaya çalışmıştı. *"Millete iki güzel hizmette bulundum, fakat halk bunu tanımadı. Millet Türk-Yunan Harbi'ni unuttu mu? Kanûn-ı Esâsî'nin ilanından sonra yeminimi bozacak hiçbir şey yapmadım. Yıldız'dan bir kurşun attırmamak suretiyle, kan akıtmayı sevmediğimi ispat etmedim mi? Sayısız idam cezalarını tasdik etmekten kaçınmadı mı? Ara sıra tasdik ettiklerim ise, mutlaka ihtiyaçtan dolayı olmuştur."* Hiç kimse buna bir cevap vermemişti. Abdülhamid bu sessizliğin korkunç anlamını çok iyi biliyordu. İçini çektikten sonra son olarak şunları söyledi: *"Ne yapabilirim ki. Allah'ın dileği böyleymiş."* Bizim bu ısrarlı sessizliğimiz karşısında Abdülhamid'i tekrar bir korku saldı. Titrek sesle tekrar sordu: *"Benim hayatımın garanti altında olduğundan emin misiniz? Millet bunu garanti ediyor mu?"* Küçük Abdurrahim'in bu sırada ağlamaya başlaması üzerine, Sultan ona bakmıştı. Kederli gözlerinde parlayan kocaman iki damla yaşı, belki de hayatındaki ilk damlalardı, gördük. Ağlayan genç bizi rahatsız etmişti. Ben Sultan'a, *"senin ve oğlunun hayatı için korkma"* dedim. Bunun üzerine kendisi, *"Bunu bana yemin ediyor musunuz? Askerleriniz, Allah adına ve askerlik şerefi adına ediyorlar mı?"* Subaylar, bu konuda bir şey söyleme hakları olmadığını söylemek istercesine, bize bakmışlardı. Bu sıkıcı konuşmayı bitirmek zorundaydık. Zaten görevimizi yerine getirmiştik. Kararlı bir ses tonuyla Esad Paşa şunları söylemişti: *"Senin de aldığın ilanı resmî olarak sadece iletmek zorundaydık. Fakat senin bu arzunu millete bildireceğiz."* Sultan şunları söyledi: *"Bu musibetin müsebbiplerini Allah kahretsin."* Bunun üzerine Sultan'a baktım ve şunları söyledim: *"Eğer Allah âdil ise, suçluları kahredeceğinden emin olabiliriz."* Karasu'ya göre Sultan'ı ikinci kez bir titreme almıştı. Ellerini anlına götürmek suretiyle selam verdi, heyet geri çekildi. Bütün bu görüşme 18 dakika sürmüştü.[630]

---

[630] Alkan, *a.g.m.*, s.188; Bazı hatıratlara göre Abdülhamid, görüşme esnasında vakar ve metanetini korumuştur. Karasu'nun hal kararının tebliği ile ilgili

Levent Şahverdi Arşivi

Görgü Şahidi Cevad Bey'in Anlatımıyla Son Halife Abdülmecid Efendi Tarafından Çizilen Tahttan İndirme Kararının Tebliği Tablosu

Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e Sürgün Edilmesi

Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilerek Alatini Köşkü'ne yerleşmesine ve kendisine maaş bağlanmasına karar verildi. Hüseyin Hüsnü Paşa ile Ali Gâlib ve Ali Fethi Bey, Divan-ı Harb tarafından kararlaştırılan Selanik'e sürgün kararını Abdülhamid'e bildirmekle görevlendirildiler. Ali Galip Bey'in İkdam gazetesine verdiği mülakata göre Abdülhamid, o esnada haremdeydi. Haremden birçok feryatlar, ağlayışlar işitilmekteydi. Başkâtip tarafından haber verilir verilmez Abdülhamid dışarı çıkmıştı. İkdam'a göre Abdülhamid'in benzi sararmıştı, ayrıca heyecan içinde titreye titreye yürümekteydi. Sonrasında Abdülhamid oturmuş, Divan-ı Harb tarafından verilen karar dolayısıyla kendisinin Selanik'te yaşayacağı Miralay Galib Bey tarafından kendisine bildirilmişti. Bu olay

---

anlattıklarıyla diğer hatıratlar arasındaki bazı farklılıklar için bkz. *Aynı makale*, 188-192.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid'i büyük bir korku ve dehşete düşürmüştü. Kendisinin Çırağan Sarayı'nda bırakılması için rica etmiş ancak olumsuz cevap almıştı. Bunun üzerine bir süre sustuktan sonra *"Bari hayatım muhafaza edilecek mi?"* diye sormuştu. Miralay Galib Bey, *"Hayatınızın mahfûz kalacağına emin olabilirsiniz"* diyerek Abdülhamid'e can güvenliğinin sağlanacağını teminatını vermişti. Bu cevaba güvenmeyen Abdülhamid, *"Evet, hep böyle söylüyorlar ya sonra..."* demiş ve ne zaman yola çıkılacağını sormuştu. Miralay Galib Bey ise: *"Şimdi... Her şey hazırdır"* cevabını vermişti. Bunun üzerine Abdülhamid güçsüz düşmüş, sonrasında ayıltılmıştı.[631]

Abdülhamid'i Yıldız'dan uğurlayanlar arasında Başkâtibi Ali Cevat Bey ve Süleyman Şefik Bey de bulunmuşlardır. Bir ara Mahmut Şevket Paşa'nın yaveri İbrahim Bey gelerek, kafileyi koruyacak olan askerin listesini Ali Fethi Bey'e verdi. 27 Nisan'ı 28 Nisan'a bağlayan gece Sultan Sultan II. Abdülhamid beraberinde ailesi ve hizmetçilerinden toplam 28 kişi olduğu hâlde yanına aldığı birkaç şahsi eşyasıyla birlikte trenle Selanik'e gönderilmek üzere Yıldız'dan ayrıldı.[632]Abdülhamid ve beraberindekileri taşıyan birkaç araba saat yediye yakın tren istasyonuna ulaştı. Abdülhamid'in sevkine tahsis edilmiş olan tren, Şark Demir Yolları Genel Müdürü Mösyö Gross'un şahsına mahsus yapılmış gayet donanımlı bir vagon ile diğer bir vagondan ibaretti.[633] Abdülhamid'in yanında üç büyük çanta vardı. Sultan, Sirkeci Garı'ndaki garsondan su istemiş, suyu hararetle içtikten sonra 35 kuruş bahşiş vermiş, ertesi günkü gazeteler bahşişin azlığı dolayısıyla eleştri yazısı yazmışlardı.[634]

Selanik'in aristokrat Yahudi ailelerinden Dr. Moiz Allatini'ye ait olan Alatini Köşkü, hükûmetçe satın alınarak Abdülhamid'in ikametine tahsis edilmişti. Buraya yerleştirilen Abdülhamid ve beraberindekiler ilk günlerde köşkte temiz içme suyu, çatal, kaşık, bardak, yatak, yorgun, kilim bulunmaması nedeniyle zor günler geçirdiler.

---

[631] Kamil Akyüz, *İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vakası*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2011, s. 90; *İkdam*, 30 Nisan 1909 – 1 Mayıs 1909.

[632] Francis McCullagh, *a.g.e.*, s.261 -262.

[633] Akyüz, *a.g.t.*, s. 90; *İkdam*, 29 Nisan 1909.

[634] *Aynı tez*, s. 90-91.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlar zamanla tedarik edildi. Köşkün ihtiyaçları Belediye Reisi İsmail Bey tarafından karşılandı. Abdülhamid'e maliye hazinesinden aylık bin lira ödenek ayrıldı. Bu konuda Selanik vilayetine de emir verilmiş olunduğundan Belediye Reisi tarafından tavsiye olunan rakam maliye hazinesinden karşılandı. Ayrıca Sultan'ın beraberindeki hizmetlilerden kimsenin çarşılarda gezmesine ve halk ile temasta ve münasebette bulunmasına izin verilmedi.[635]

Selanik'e Gittikten Sonra İstanbul Basınında Sultan II. Abdülhamid Hakkında Çıkan Haberler

Abdülhamid'in ayrılışından sonra İstanbul basınında eski sultan hakkında çıkan olumsuz yazı ve haberler dikkat çekmekteydi.

29 Nisan 1909 tarihli İkdam gazetesinde, Abdülhamid idaresinin ülkeyi felakete doğru sürüklediği üzerinde durulmakta, Sultan Reşad'ın tahta geçmesi nedeniyle millette sevinç ve şükran oluştuğuna da değinilmekteydi. Aynı tarihli Ceride gazetesinde Abdülhamid'in avuca sığmadığı, yıldırım gibi her tarafı yaktığı fakat şimdi Hakk'a yalvaracak yüzü kalmadığı yazıyordu. 20 Mayıs 1909 Tanin gazetesinde yer alan bir habere göre Yıldız Sarayı'nda görevli olan ve ismi belirtilmeyen bir zatla 31 Mart Hadisesi hakkında mülakat yapılmıştı. Bu kişiye Abdülhamid'in olayda oynadığı rol sorulmuştu. Meçhul kişi de isyanın Abdülhamid'in bilgisi dâhilinde olduğunu iddia etmişti. Abdülhamid'in hiç telaş etmemesi, İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nden daha sonra İttihat ve Terakkinin diğer şubelerinden ve bazı vilayetlerden gelen telgraflara da aldırmaması meçhul kişiye göre Abdülhamid'in isyanı çıkardığına dayanak teşkil ediyordu.[636] En ağır eleştri ise 1 Mayıs 1909 tarihli Musavver Muhit gazetesinden gelmişti. Abdülhamid sonrasının Osmanlı ve İslam dünyası açısından güzel geçeceğini belirten gazete eski sultanı şu şözlerle yerden yere vurmaktaydı:

---

[635] *Aynı tez*, s. 91-92.

[636] *Aynı tez*, s.94-95; Abdülhamit'in 31 Mart Vakası'nda rolü olmadığı görüşünün ağır bastığı önceki sayfalarda belirtilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Artık kurtulduk... Artık şimdi kurtulduk. Namusumuz, hayatımız, milletimiz, haysiyetimiz, şimdi kurtuldu. Şimdi milletimizle tamamen iftihâr edeceğiz, şimdi Osmanlılığımızla bütün bütün alınlarımızı yukarı kaldıracağız.

Sevin! Sevin! Ey otuz beş milyon Osmanlılar. Sevin! Sevin! Ey kâinâtın en safvicdân, en pâk nihâd-ı kavm-i masûmu sevin! Ey yüzlerce milyonluk İslâmiyet! Şan ve ikbâlinin bugünden, bu dakikadan itibaren iki kat yüksek olacağını düşün...

Otuz üç senelik bir devrin, bin iki yüz doksan iki senesi ağustosunun ondokuzundan şu bin üç yüz yirmi beş senesi nisanının on dördüncü salı günü saât yedi buçuğa kadar olan tarih-i vukû'ât hükümetinin millet-i Osmaniye üzerindeki tesirini anlamak için o müddet zarfında halkın hatta bütün cihân halkının gizli gizli lisanından dökülen şu kalb-i feryadları şimdi olsun işit!

Abdülhamit kahr olmalı! Abdülhamit kahr olacak! Abdülhamit nihâyet... Kahroldu"[637]

[637] *Aynı tez*, s.93-94; *Musavver Muhit*, 1 Mayıs 1909.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAKKINDA SÖYLENEN BAZI SÖZLER

Damat Şerif Paşa:

"Cesûr, oturaklı ve vakur idi. Huyca vehimli ve vesveseli olmakla berâber, tehlike karşısında olağanüstü metânet gösterirdi. Olmadan evvel tehlikeli işlerden, olaylardan endîşe ederdi. Görüşü ve fikri sağlamdı. Dışarıyla ilgili meselelerde görüşleri çok isabetliydi. İç işlerinde kötülük isteyenlerin ve nifakçıların telkinleri ile zihni bulandırılmadığı takdirde, en mâkul tedbirleri derhal bulurdu... Her ne kadar düzgün şekilde tahsîl görmemişse de olağanüstü zekâsı ve kavrayışında sür'at olup, yaradılış olarak vehimli ve vesveseci idi... Siyasi işlerde doğuştan ustalığa sahip ve Avrupa devletlerinin ilişkilerinden ve yazışmalarından muntazaman haberdar olarak, aradaki rekabet ve karşılıklı çekişmelerden faydalanma çârelerini pek âlâ kavramış bulunduğundan, devletin dış işleriyle ilgili yazışmalarını bizzat yönetip memleket ve millet aleyhine saldırıya geçilmesini önlemeye çalıştı."[638]

Memduh Paşa:

"İşten üşenmez, didinmekten bıkmaz, istirahat zamanları muayyen, yemek, uyku ve hamam vakitleri programlı idi... Bedenî sıhhatınadâimaitinâ ederdi. Vekillerden birini huzûrunakabûlünde ayakta bulunur, karşısına yakın oturtur; tevâzu' ve iltifat gösterirdi."[639]

---

[638] Aksun, a.g.e., s. 20.
[639] Aksun, a.g.e., s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Nazırı Ahmed Bey:

"Dış işlerinde bakanlarının hepsinden üstün olduğu şüphesizdir... Balkanlar'da dengenin korunması işindeki sürekli faaliyetleri de belirtilmeğe değerdir... Ona hiçbir zaman dost olmayan Times gazetesinin baş makalesinde 'Sultan Hamîd, Türkiye'nin başında olsaydı, Harb-i Umûmî'ye mahal kalmazdı.' meâlinde hakça bir söz bulunduğunu İsviçreli bir zâttan işitmiştim... Tahttan indirilmesinden sonraki kayıplarımızı, o zamanki hükûmetlerin birbirini ardınca ortaya çıkan idaresizliklerinden, cahillik ve gafletlerinden başka sebeplere bağlamak mümkün değildir... 1908 inkılâbı, koca bir imparatorluğu on sene içinde ufak bir hükûmet hâline getirdi."[640]

Fransız Elçisi Bompard:

"Sultan Abdülhamîd Han, kendisiyle oynanılır bir pâdişah değildir. Zamanında Avrupa'da onun kadar dış siyâseteâşina bir diplomat yoktu. Büyük ferâset sâhibi bir diplomat olduğundan, politika işlerini tehlikeli yerlerden geçmeyerek idâre ederdi."[641]

Abdurrahman Şeref:

"Kendisi zekî ve hassas, programlı, her zamanki davranışları nâzik, ses tonunda özel bir yumuşaklığa sahip, efendilik ve saltanat ve hilâfetin onur ve izzetini tam bir kudretle yerine getirir, hizmetkârlarını hoşnud eder ve kendisiyle görüşen yabancıları tatlı dili ve nezâketindeki çekicilikle büyülemenin yolunu bilir, tehdidini hakkıyla yapmaya güç yetirir ve ihtiyaç duyduğunda şiddet göstermeğe veya öfkesini yatıştırmağa gücü yeterdi."[642]

---

[640] Aksun, a.g.e., s. 21.
[641] Aksun, a.g.e., s. 21.
[642] Aksun, a.g.e., s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz Elçisi Layard:

"Çok sevimli, iyi niyetli, doğru sözlü, nâzik ve insanî duygularla mücehhez, tebaasının hayrı için elinden gelen her şeyi zevkle yapmaya hazır bir kimse olarak görünüyordu."[643]

Enver Paşa:

"Bu hâin herif, istese bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder, etrafındaki alçakları dağıtır, hem memleket ve millet bahtiyar olur, hem kendisi' diyordum. Fakat bu adamın senelerden beri kan içmeğe alışmış olduğunu ve insanın alışkanlıklarından vazgeçemeyeceğini hatırladıkça, şahsına karşı fevkalâde bir düşmanlık hissediyor ve vücûdunun ortadan kalkmasının en doğru çâre olacağını düşünüyordum."[644]

Enver Paşa'nın Abdülhamid'in tahttan indirilmesine vesile olduğu için pişmanlık duyarak, İstanbul'u terk etmeden bir gün önce Mersinli Cemal Paşa'ya şu sözleri söylediği iddia edilmektedir:

"Paşam, bütün ef'alimin (fiilerimin) hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mes'uliyetimiz, Sultan Hamid'i anlamamak ve Siyonizme alet olmaklığımızdır. Acıdır, fakat hakikat bu!"[645]

Bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir arşiv belgesi ortaya konulmamış olmakla birlikte, Mustafa Armağan, Enver Paşa tarafından söylendiği iddia edilen bu sözlere "Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı" isimli kitabında yer vermiş, Vehbi Vakkasoğlu'nun "Köprü" dergisinde yayınlanan "31 Mart Oyunu" isimli yazısını da bu sözlere kaynak olarak göstermiştir. Ancak yazı incelendiğinde Vakkasoğ-

---

[643] Aksun, a.g.e. , s. 17.

[644] Şükrü M.Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul 1989, s. 258; Aslan Turlybek, *Enver Paşa 1918–1922*,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2013, s.10; http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/762269-ataturk-ve-abdulhamid

[645] Mustafa Armağan, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı, İstanbul 2006, s. 288; Vehbi Vakkasoğlu, "31 Mart Oyunu", Köprü, Sayı: 61, Nisan 1982, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

lu'nun bu sözlere herhangi bir kaynak göstermediği görülmektedir. Enver Paşa'nın II. Abdülhamid pişmanlığı iddiasının esas kaynağı ise, Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri Cevat Rifat Atilhan'ın Kasım 1948 tarihli "Sebilürreşad" dergisinde çıkan "Abdülhamit ve Siyonizm" başlıklı yazısıdır. Yazıda Atilhan, Mersinli Cemal Paşa ve Enver Paşa'nın bu konuşmayı yaptıkları sırada yanlarında olduğunu belirtmektedir.[646] Ancak dönemin kaynaklarında Atilhan'ın bu iddiasını destekleyen, iki paşa arasında böyle bir konuşma geçtiğini gösteren başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Kazım Karabekir Paşa:

Kazım Karabekir Paşa, İzmir Suikastı soruşturmasında tutuklu bulunduğu günlerde yazdığı bir şiirde Sultan Abdülhamit'ten şöyle bahsetmiştir:

"Bir Rüya

1926 Haziranı'nın 27'inci gecesi, Yerim İzmir polis dairesi.

Her odada bir mevkuf, her kapıda çift polis.

Etrafa da süngüler dizilmiş.

Odam pek loş, ve bomboş

Bir hasta yatağı ve demir bir sedye. Bilmem hangi hastaneden hediye.

Bu ikrama pek şaşmıştım, çünkü Ankara polisinde yerde yatmıştım.

Benim gibi birçok paşalar ve beyler, ki bu millete çok hizmet etmiştiler,

Suikastla mazun imişiz birden. Fakat bilmiyorum kimdir ölen ve öldürülen?

İhtiyarca bir adam, elinde bir baston. Yanıma yaklaştı, yüzüme baktı bön bön.

Sultan Hamid dedi ve güldü. Hürmetle büküldü.

Sonra doğruldu ve bağırdı.

"Ey Kazim Karabekir Paşa, kısa bir sualim var.

---

[646] Cevat Rifat Atilhan, "Abdülhamid ve Siyonizm", *Sebilürreşad*, Kasım 1948, s.333.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat vaktim pek dar. Senin cevabın çok kısa olsun
Beni ve nihayet saltanatı devirenler önünde sen de vardın,
hele sonuncusunda hem mebus hem kumandandın.
İstiklal Harbi'ni sen kurdun. Beğeniyor musun şu halini?
Mahvedecekler istikbalini...
Soruyorum şimdi: Cumhuriyeti beğendin mi?
Sözle cevap vermek istemedim buna. Tükürmek kafi dedim suratına.
O suret ki otuz üç yıl milleti, zulmüyle, istibdatı ile inletti.
Her millet dev adımlarla yürürken,
Biz her hükme boyun eğen bir sürü gibi kaldık
Zulüm ve cehaletle bunaldık. (...)"

Mehmed Akif Ersoy:

Mehmet Akif Ersoy, safahatta Abdülhamit'i çok ağır şekilde eleştirmiştir. Hatta bu ağır eleştriden dolayı Cemil Meriç, *"Akif keşke bu Abdülhamid aleyhine yazdığı hicviyeyi Safahat'ına almasaydı."* demiştir.[647]

"Çoktan beridir vardı benim bir derdim:
Gideyim, zâlimiikâz edeyim, isterdim.
O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mani' ne?
Giderim ben, diyerek, vardım onun cami'ine.
Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,
Koca Şevketli! Hakîkat bunu etmezdim ümid.!
Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız;
O silahşörler, o al fesli herifler sayısız.
Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı:
Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı!
Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma,
Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu gizlenmek?
Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek.
Adam mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören; ne eden;

---

[647] Sinan Meydan, *Öteki Mehmet Akif*, İstanbul 2015, s.119; Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İstanbul 1986, s.225.

Levent Şahverdi Arşivi

Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden.
Değil mi saklanıyorsun, demek ki korkudasın;
Ya çünkü korkan adamlar, gerek ki saklansın.
Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak!»[648]

[648] Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2009, s.400.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Açba, Sait,*Osmanlı Devletinin Borçlanması*, Ankara, 2004.

AhmedSaib, *Abdülhamit'in Eval-i Saltanatı.*

Ahmet Rıza Bey, *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988.

Akçura, Gökhan,*Ivır Zıvır Tarihi*, İstanbul 1991.

Akpınar, Alişan, - RoganEugene L.,*Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, İstanbul, 2001.

Aksun, Ziya Nur,*II. Abdülhamid Han,* (Haz: Erol Kılınç), İstanbul 2010.

Akşin, Sina,*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul 1987.

————*Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1970.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1985.

Ali Said Bey, *Saray Hatıraları-Sultan II. Abdülhamid'in Hayatı*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin) İstanbul 1994.

Alkan, Necmettin,*Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler,* İstanbul, 2009.

Alsan, Zeki Mesud,*Memleket Çocuğu*, Ankara, 2002.

Altay, Fahrettin,*10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul, 1970.

Anadol, Cemal,*Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982.

Armağan, Mustafa, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı, İstanbul, 2006.

Atay, Falih Rıfkı,*Çankaya*, İstanbul, 2009.

Avcuoğlu, Doğan,*Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya,*Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908–1914)*, C. II, İstanbul, 1976.

————————*Tek Adam Mustafa Kemal*, Ankara, 1987.

Aydoğan, Metin,*Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 2017.

Aytar, Osman,*Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna,* İstanbul, 1992.

Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, *Kıbrıs Meselesi*, İstanbul, 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

BalcıSezai, -Balcıoğlu, Mustafa,Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu, Ankara, 2017.
Bayar, Celal,*Ben de Yazdım*, C.1. , İstanbul, 1967.
Baydar, Mustafa,*31 Mart Vak'ası*, İstanbul, 1955.
Bayur, Hikmet,*Türk İnkılâbı Tarihi*, İstanbul, 1951.
Berkes, Nizayi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1974.
Biren, Tevfik,*Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, (Haz.FatmaRezanHürmen), İstanbul, 2006.
Birinci, Ali,*Tarihin Gölgesinde Birkaç Zat*, İstanbul, 2001.
Bleda, Mithat Şükrü,*İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 2010.
Borak, Sadi,*31 Mart Vak'ası'nın Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar veAtatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın BirMakalesi*, Ankara, 1992.
Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hâtıralar (1908-1913)*, (Haz. Ziyâeddin Engin) İstanbul, 1978.
Çoruk, Ali Şükrü,*Örnek Bir Vaka Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, İstanbul, 2014.
Dabağyan, LevonPanos,*Osmanlı İmparatorluğu'nda Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, İstanbul, 2003.
Danişmend, İsmail Hami,*31 Mart Vakası*, İstanbul, 1986.
----------*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.*
Demircioğlu, Ziya,*Kastamonu Valileri 1881-1908*, Kastamonu, 1973.
Demirel, Muammer,*İkinci Meşrûtiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Ankara, 1990.
Demiroğlu, Faiz,*Abdülhamit'e Verilen Jurnaller*, İstanbul, 1955.
Desmet, Héléne, - GeorgeonCrégoire, François,*Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan) İstanbul 1999.
Duhanî, Said Naum,*Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, (Çev. Nihal Önol), İstanbul 1990.
Dumont, Paul,*Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (Çev. Ali Berktay), İstanbul 2000.
Düzdağ, M. Ertuğrul,*Volkan Gazetesi*, İstanbul 1992.
Emiroğlu, Kudret,*Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Engin, Vahdettin,*Pazarlık*, İstanbul 2010.
Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, İstanbul 1991.
Ergül, Cevdet,*Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası ve HamidiyeAlayları*, İstanbul 1997.
Ersoy, Mehmed Akif,*Safahat*, İstanbul 2009.
Ertürk, Hüsamettin,*İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996.
Fırat, M. Şerif,*Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961.
Gör, Emre,*II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı*, İstanbul 2015.
Grece, Michel de,*II. Abdülhamid Yıldız Sürgünü*,(Çev. D. Bayladı), İstanbul 1995.
Günay, Sakıp Selçuk,*Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Erzurum 1983.
Güresin, Ecvet,*31 Mart İsyanı*, İstanbul 1998.
Hanioğlu, Şükrü M.,*Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul 1989.
Herzl,Theodore,*Siyonizmin Kurucusu Theodore Herzl'in Hatıraları ve Sultan II. Abdülhamid*, (Çev. Ergun Göze) İstanbul 1995.
Hülagü, Metin, Sultan II. Abdülhamid*'in Sürgün Günleri-Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Beyin Hatıratı*, İstanbul 2003.
İnal, Mahmut Kemal,*Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940.
İnönü, İsmet,*Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Ankara 1985
İrtem, Süleyman Kani,*31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, İstanbul 2003.
———————*Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999.
———————*Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*,(Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 2003.
Kabacalı, Alpay,*Bir İhtilalcinin Serüvenleri (Doğmayan Hürriyet)*, İstanbul 2007.
Kansu, Aykut,*1908 Devrimi*, (Çev. Ayda Erbal), İstanbul 1995.
Karabekir, Kazım,*İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl KurulduNasıl İdare Olundu?*, (Haz. Faruk Özerengil,- Emel Özerengil), İstanbul 1982.
Karal, Enver Ziya,*Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962.
Kıztaşı, Hasan Vasfi,*Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, İstanbul Ekim 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

Klein, Janet,*Hamidiye Alayları, Devletin Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İstanbul 2011.
Koçu, Reşad Ekrem,*Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, İstanbul 2003.
Kodaman, Bayram,*31 Mart Hadisesi*, Ankara 1994.
----------*Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983.
Koloğlu, Orhan,*Abdülhamit ve Masonlar*, İstanbul 2004.
Kömürcan, Kirkor,*Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*, İstanbul 1948.
Kubalı, H. Nail,*Türk Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul 1960.
Kudret, Cevdet,*Abdülhamit Döneminde Sansür I*, İstanbul 2000.
Kuran, Ahmet Bedevi,*İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 2000.
----------*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, İstanbul 1956.
Kurat, Yuluğ Tekin,*Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara 1968.
Kut, Halil,*İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş - Kût'ülamare Kahramanı Halil Kut'un Anıları*, (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul 1972.
Kutay, Cemal,*31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, İstanbul 1977.
Kutluay, Yaşar,*Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul 2005.
Lewis, Bernard,*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2015.
LordKınross, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2008.
Maden, Fahri,*II. Abdülhamit Dönemi*, İstanbul 2014.
Mantran, Robert,*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,C. II, İstanbul 2002.
Mayakon, İsmail Müştak,*Yıldız'da Neler Gördüm*, İstanbul 2010.
Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, (Çev. Azmi Süslü), Ankara 1986.
McCullagh, Francis,*Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri*, (Çev. Nihal Önol), İstanbul 2005.
MehmedRüşdi, *Mithat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şehadeti.*

Levent Şahverdi Arşivi

Meriç, Cemil,*Kültürden İrfana*, İstanbul 1986.
Mevlanzade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, İstanbul 1996.
Meydan, Sinan,*Öteki Mehmet Akif*, İstanbul 2015.
Mintzuri, Hagop,*İstanbul Anıları (1897-1940), (*Çev. SilvaKuyumcuyan, Haz. Necdet Sakaoğlu), 1994.
Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret, Mithat Paşa, Hayat ı, Siyaseti, Hidematı,* (Haz., Ali Haydar Mithat), İstanbul 1909.
Mümtaz, Ahmet Semih,*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948.
Okandan,R. Galip,*I. Meşrutiyetin Karakteristik Vasıfları*, İstanbul 1941.
Olgun, Kenan,*1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın faaliyetleri veDemokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008.
Olson, Robert,*Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, (1880-1925), (*Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kıraç) Ankara 1992.
Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi.*
Osmanlıdan Cumhuriyete Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar, Yay: M. Sandalcı, İstanbul, 2009.
Osmanoğlu, Ayşe,*Babam Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul 1960.
Öke, Mim Kemal,*İngiliz Casusu Prof. ArminiusVambery'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi*, İstanbul 1983.
Önal, Sami,*Saadettin Paşanın Anıları, Ermeni- Kürt Olayları*, İstanbul 2003.
Önsoy, Rıfat, , *Osmanlı Borçları*, Ankara 1999.
Özdemir, Biltekin,*Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara 2009.
Pekdemir, M.Kemal,*Tarihin En Tartışmalı Padişahı Abdülhamit*, İstanbul 2008.
Pekmen, Said,*31 Mart Hatıraları*, Ankara 2013.
Ramsaur,Ernest E. , *Jöntürkler 1908 İhtilalının Doğuşu,* (Çeviren: Muhsin Önal Menguşoğlu), İstanbul 2004.
Régla, Paul de,*Hafiyeler Ülkesi Türkiye*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005.
Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

Rey, Ahmet Reşit,*İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, (Haz. Nur Özmel Akın), İstanbul 2014.
S. , Semih Mümtaz,*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948.
Sayın, Abdurrahman Vefik,*Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara 1999.
Sertel, M. Zekeriya,*Hatırladıklarım*, İstanbul 1968.
Short, Martin,*Masonların İçinden*, (Çev. EvsalVedihi), İstanbul 2000.
Söylemezoğlu, Galip Kemalî, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene:Mutlakıyet-Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Gördüklerim ve Başıma Gelenler 1892-1922*, c. 1, İstanbul 1950.
Süphandağ, Kemal,*Hamidiye Alayları Ağrı Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul 2012.*
Şakir, Ziya,*Sultan II. Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul 2011.
Şaşmaz,Musa,*İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliam İddiaları (1878-1914)*, Ankara 2013.
Şehsuvaroğlu, Haluk Y. , *Sultan Aziz Hususi, Siyasi Hayatı, İstanbul, Devri ve Ölümü*, İstanbul 1949.
Tahsin Paşa, *Sultan II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1999.
Talay, Aydın,*Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit*, İstanbul 2007.
Tapan, Berivan,*Terörün Bekçileri (Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk)*, İstanbul 2007
Temo, İbrahim,*İttihat ve Terakki Anılarım*, İstanbul 2013.
Topuzlu, Cemil,*80 Yıllık Hatıralarım*, (Haz. Hüsrev Hatemi, Aytaç Kazancıgil), İstanbul 2017.
Tugay, Asaf,*İbret*, İstanbul 1961.
Tuğcu, Tuncar,*Masonların Saklı Tarihi*, Ankara 2005.
Tunaya, Tarık Zafer,*Türkiye'de Siyasi Partiler (1856 – 1952)*, İstanbul 1995.
Türkgeldi, Ali Fuat,*Mesail-i Mühimme-i Siyasîyye*, Ankara 1957
Ulusalkul, Nedim,*İstibdad Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi "Erzurum İhtilali"*, Ankara 1937.
Unat, Faruk Reşit,*İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Ankara 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hâtıralar ve Tetkikler*, İstanbul 1964.
Uşaklıgil, Halit Ziya,*Kırk Yıl*, 1969.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,*Mithat Paşa ve TaifMahkumları*, Ankara 1992.
Ünal, Tahsin,*Türk Siyasi Tarihi*, Ankara 1977.
Yalçın, Hüseyin Cahit,*Edebiyat Anıları*, İstanbul 1975.
Yalçınkaya, Alaeddin,*Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, İstanbul 1996.
Yıldırgan, Münip,*Erzurum İsyanı Hatıraları*.

MAKALELER – TEZLER

Açık, Tuncay,*Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamit Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2011.
Ahmet,Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C.13.
Akşin, Sina, "31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1972, C. 27, S. 1.
---------- "Abdülhamit Merakı", *Teori*, Mayıs 2017.
---------- "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1974, C. 29, Sayı: 1.
Aktan, Coşkun Can,- Dileyici, Dilek, - Saraç, Özgür, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 8 , S.1.
Akyüz, Kamil,*İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vakası*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2011.
Alkan, Necmettin, "Emmanuel Karasu ve II. Abdülhamid", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, C.11, S.1.
Argunhan, Metin,*Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
Arvasi, Melik,*II. Abdülhamit Yönetimine Muhalafet: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslan, Taner, "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig*, Güz 2008, S.47

Atilhan, Cevat Rifat, "Abdülhamid ve Siyonizm", *Sebilürreşad*, Kasım 1948.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Mithat Paşa Hakkında Yeni Yayınlar ve Görüşler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.6.

Beyhan, Mehmet Ali, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Jurnaller", *Türkler*, C. 12, Ankara

Birinci, Ali, "Sultan II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan*, 2005/2, S.19.

Bozkurt, Bekir,*İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı İlhak Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, Ankara 2005.

Çakır, Hamza, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, S.15.

Çaycı, Muhammet Emin, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*,Dokuzeylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.

Delilbaşı, Nizamettin, "Hatıralarım", *Canlı Tarihler*, İstanbul 1946, C.4.

Dönder, Yasin,*II. Abdülhamit'e Yıldız Suikastı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.

Engin, Vahdettin, "Osmanlı Başkentinde Ermeni Terörü", *Popüler Tarih*, Mayıs 2001.

———— "Sultan II. Abdülhamit'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika İle Yaşanan Diplomatik Kriz", *Belleten*, Ağustos 1995, C.LIX, S.225.

Eraslan, Cezmi, "Hamidiye Alayları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 15.

Erdinçli, İhsan,*Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'da Birahaneler ve Birahanecilik (İstanbul ve İzmir Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012.

Eren, Ercan, "Bira Yoksa Boza da mı Yok?", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2002, S. 104.

Levent Şahverdi Arşivi

Gürsoy, Bedri, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1984, C. 40, S.1-4.

Halıcı, Şaduman, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Jön Türkler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23.

Haydaroğlu, İlknur, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya kültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C.17, S.28, s. 109.

İlter, Müfit, "Biranın Öyküsü", *Tekel Haber Bülteni*, S. 4, Temmuz 1982.

İnce, Merve Kübra, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Doğu AnadoluToplumsal ve Siyasi Politikalar*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2017.

İskender, Pelin, *Mehmed Esad Safvet Paşa*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 1999.

Karadana, Şenol, *II. Abdülhamit Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Faaliyetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017.

Keskinkılıç, Erdoğan, "Duyun-u Umumiye İdaresi", *Türkler*, C.14.

Kırlı, Cengiz, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, Ocak 2000, S.83.

Kısa, Ahmet, *CleanthiScalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Kızıltan, Yılmaz, "I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1.

——————— *I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1994.

Kodaman, Bayram, "1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslamTarihi*, İstanbul 1999.

——————— "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", **Devr-i Hamid**, (Der: Metin Hülagü, Gülbadi Alan, Şakir Batmaz), Kayseri 2011, C.1.

Levent Şahverdi Arşivi

———————— "II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi", *Devr-i Hamid*, (Der: Metin Hülagü, Gülbadi Alan, Şakir Batmaz), Kayseri 2011, C.1.

Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I.

————————"V. Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31.

1999.

Oymak, Alpaslan,*Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Ör, Çiğdem,*II. Abdülhamid Dönemi'nde İngiliz Kamuoyunda Filistin'e Göç Meselesi (1876-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Özkorkut, Nevin Ünal, "Basın özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, C.51, S.3.

R. Sonyel, Salahi, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", Belleten, *Ekim 1978*, C.42, S.168.

Reyhan, Cenk, "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", *Akademik Bakış*, Yaz 2008, C.1, S.2.

Şen, İsmail,*Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995.

Şener, Nurdan İpek, "Namlunun Ucundaki Padişah: II Abdülhamit'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, Bahar 2012, C.22

Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1.

Tarcan, Selim Sırrı,"Hatıralarım", *Canlı Tarihler*, İstanbul 1946.

Tiryaki, Yunus Emre, *Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlanıve31 Mart Vak'ası*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

Turlybek, Aslan,*Enver Paşa 1918–1922*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2013

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Beşinci Murad' ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü" *Belleten*, 1946, C.10, S.37-40.

Levent Şahverdi Arşivi

——————————— "V. Murad ile oğlu Selahaddin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Saraya Girmek İsteyen Şahıslar," *Belleten*, 1944, Cilt.8, S. 29, 30, 31, 32.

——————————— "V. Murad'ı tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, Nisan1944, C.8, S.30.

———————————"Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", *Belleten*, Ocak 1944, C.8, S.29.

——————————— "Çerkes Hasan Vak'ası" *Belleten*, Ocak 1945, C.9, S.33.

——————————— "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vakanüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", *Belleten*, Ekim 1943, C. 7, S.28.

Üsdiken, Behzat, "Eski Beyoğlu'nda, Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler –V",

Toplumsal Tarih, Temmuz 1994, S.7.

Vakkasoğlu, Vehbi, "31 Mart Oyunu", *Köprü*, Sayı: 61, Nisan 1982, s. 25.

Valandova, Meltem,*Hüseyin Avni Paşa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Yalçın, H. Cahit,"Edebi Hatıralar", *Fikir Hareketleri Dergisi*, 14 Haziran 1934, C. 2, S. 34.

Yanardağ, M. Özgür, 19. "Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2015, C.8, S.36.

Yentürk, Aybala, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", *TMMOB Gıda Mühendisliği Dergisi*, 1999, S.6.

Yıldırım, Orhan,*Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın 2015.

Yılmaz, Mehmet Serhat, "II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2011, S.30.

"Zevk ve Keyifle İçilen İçkilerden Biranın Tarihçesi", *İktisadî Yürüyüş*, 1942, C. 6, S. 66-67.

Levent Şahverdi Arşivi

SÜRELİ YAYINLAR

Hayal.
Hizmet.
İkdam.
Musavver Muhit.
Sabah.
Tanin.
Türk.
Volkan.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://odatv.com
http://turksandarmenians.marmara.edu.tr
http://www.dunyabulteni.net
http://www.haberturk.com
http://www.metinhulagu.com
http://www.yeniakit.com.tr
http://yakintarihimiz.org

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DERİN SULTAN ABDÜLHAMİD

ÜMİT DOĞAN

Sultan II. Abdülhamid Han 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı tahtına geçmiş, 33 yıl gibi uzunca bir süre Padişahlık yapmış ve bu döneme damgasını vurmuştur.

II. Abdülhamid dönemiyle ilgili yazılan tarihi kaynaklarda tam bir mutabakat sağlanamamış ve bu dönem tarihçiler açısından büyük tartışmalara neden olmuştur. II. Abdülhamid dönemi değerlendirmelerinin müelliflerin dünya görüşüne göre farklılaşarak aşırı övgü veya yergi içerebileceğini unutmamak gerekir. Nitekim II. Abdülhamid dönemini çalışan araştırmacılar içinde Sultan'ı şiddetle eleştiren ve baskıcı bir yönetim kurmakla suçlayanlar olduğu gibi, hemen her kararını başarılı bir siyasi hamle olarak yorumlayıp kayıtsız şartsız alkışlayanlar olduğu da görülmektedir. II. Abdülhamid, tahttan indirildiği tarihten 1940'lı yılların sonuna kadar olumsuz bir şahsiyet olarak değerlendirilirken, bu tarihten sonra durum tersine dönmüş ve Sultan bir devlet adamının ötesinde fevkalade bir şahsiyet olarak sunulmuştur. Abdülhamid döneminde yaşamış şahsiyetlerin hatıratlarında da Sultan'dan farklı farklı şekillerde bahsettikleri görülmektedir. Hakkında onlarca araştırma yapılmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid dönemi üzerindeki tartışmalar devam etmekte, bu gizemli Sultan tarihin derinliklerindeki yerini korumaktadır.

Bu kitap, II. Abdülhamid ve dönemi üzerindeki tartışmalara farklı bir boyut kazandırma amacı gütmemekle beraber, dönemin kaynakları detaylıca incelenerek büyük bir titizlikle hazırlanmıştır. Kitapta; Abdülhamid döneminde gelişen önemli ve tartışmalı olaylara yer verilerek bu olaylar objektif bir şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır.

ISBN: 978-605-4991-63-1

facebook.com/kriptokitaplar
twitter.com/kriptokitaplar

40 TL

kripto Kültür Mah. Atac 2 Sk. No: 71/B Çankaya - Ankara - Tel: 0312 432 1823 - Faks: 0312 432 1833
www.kriptokitaplar.com - e-posta: kripto@kriptokitaplar.com

Levent Şahverdi Arşivi